

ISSN (print) 2518-7600

ISSN (online) 2524-1060

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-13>

Соціум. Документ. Комунікація
Society. Document. Communication
Социум. Документ. Коммуникация

Випуск 13, 2021

The collection publishes scientific articles on topical issues of historical science, archeology, historiography, source studies and special historical disciplines (original research results in the field of scientific discipline of documentation, library and publishing affairs, social communications and socio-humanitarian at the national and international levels) theory and practice of research in the field of modern educational and methodical technologies of specialists training are presented. Messages, opinions, reviews, information about scientific life are placed separately.

For researchers, teachers, postgraduate students, students.

Editorial Board: **Svitlana Orlyk**, Doctor in Historical Sciences, Professor (*Editor-in-Chief*); **Viktor Kuibida**, Doctor in Historical Sciences, Professor (*Managing Editor*); **Alla Zlenko**, Ph.D in Historical Sciences, Associate Professor (*Executive Assistant*); **Oksana Pluzhnyk**, Ph.D in Educational, Pedagogical Sciences (*technical secretary*).

Responsible Editors: **Ivan Kutsyi**, Doctor in Historical Sciences, Associate Professor; **Mykola Nikolaiev**, Doctor in Historical Sciences, Independent researcher; **Natalia Pasichnyk**, Doctor in Historical Sciences, Professor; **Renat Rizhniak**, Doctor in Historical Sciences, Professor; **Halyna Sichkarenko**, Doctor in Historical Sciences, Associate Professor; **Olena Isaikina**, Ph.D. in Historical Sciences, Associate Professor; **Andrii Boiko-Gagarin**, Ph.D. in Historical Sciences, Associate Professor.

International Editorial Board: **Jelena Kazimianec**, Doctor in Humanities, Associate Professor (Lithuania); **Dileta Jatautaitė**, Doctor in Humanities, Associate Professor (Lithuania); **Volodymyr Menshikov**, Doctor in Sociology, Professor (Latvia).

Recommended for printing by Scientific Council of Hryhoriy Skovoroda University in Pereiaslav (protocol № 3 of October 29, 2021).

Registered as scientific specialized edition of Ukraine, specialty «Historical Science» (Decree of Ministry of Education and Science of Ukraine № 693 of 10.05.2017).

By the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 886 dated 02.07.2020 and according to the resolution of the Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine a collection of scientific works «Society. Document. Communication» is included to the List of scientific professional publications of Ukraine, category «B».

Address of the Editorial Board: 08400, Pereiaslav, 30, Sukhomlynskoh Str., office 312.
e-mail: redkolegiasdk@gmail.com

Corrector: Maryna Navalna.

English accompaniment: Valentyna Krykun.

Founder and issuer: Hryhoriy Skovoroda University in Pereiaslav
08400, Pereiaslav, 30, Sukhomlynskoh Str.

Certificate on inclusion to the State Publisher Register: series KB, № 21860-11760 P dated 21.12.2015 p.; series KB, № 23991-13831 P dated 19.06.2019 p.

International information and scientometric data base: Google Scholar, Academic Resource Index - ResearchBib, ULRICHSWEB, National Library of Ukraine after V.I Vernadskiy, Ukrainian Scientific Journals.

У збірнику публікуються наукові статті з актуальних питань історичної науки, археології, історіографії, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін (оригінальні результати досліджень у галузі документознавства, бібліотечної та видавничо-поліграфічної справи, соціальних комунікацій та соціогуманітаристики на національному та міжнародному рівнях), представлена теорія і практика досліджень у галузі сучасних навчально-методичних технологій підготовки фахівців. Окремо розміщуються повідомлення, рецензії, огляди, інформація про наукове життя.

Для наукових працівників, викладачів, аспірантів, студентів.

Редакційна колегія: **Світлана Орлик**, доктор історичних наук, професор (головний редактор); **Віктор Куйбіда**, доктор історичних наук, професор (заступник головного редактора); **Алла Зленко**, кандидат історичних наук, доцент (відповідальний секретар); **Оксана Плужник**, доктор філософії в галузі освіти/педагогіки (технічний секретар).

Відповідальні редактори: **Іван Куций**, доктор історичних наук, доцент; **Микола Ніколаєв**, доктор історичних наук, академік; **Наталя Пасічник**, доктор історичних наук, професор; **Ренат Ріжняк**, доктор історичних наук, професор; **Галина Січкаренко**, доктор історичних наук, доцент; **Олена Ісайкіна**, кандидат історичних наук, доцент; **Андрій Бойко-Гагарін**, кандидат історичних наук, доцент.

Міжнародна науково-редакційна рада: **Єлена Казимянець**, доктор гуманітарних наук, доцент (Литва); **Дилета Ятаутайте**, доктор гуманітарних наук, доцент (Литва); **Володимир Меньшиков**, доктор соціологічних наук, професор (Латвія).

Рекомендовано до друку Вченою радою Університету Григорія Сковороди в Переяславі (протокол № 3 від 29 жовтня 2021 р.).

Наказом Міністерства освіти і науки України № 693 від 10.05.2017 р. збірник наукових праць «Соціум. Документ. Комунікація». зареєстрований як наукове фахове видання України («Історичні науки»).

Наказом Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020 р. відповідно до рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України збірник наукових праць «Соціум. Документ. Комунікація» внесений до Переліку фахових видань України, категорія «Б».

Адреса редакційної колегії: 08400, м. Переяслав, вул. Сухомлинського, 30, к. 312.
e-mail: redkolegiasdk@gmail.com

Коректор: Марина Навальна.

Англомовний супровід: Валентина Крикун.

Засновник та видавець: Університет Григорія Сковороди в Переяславі
08400, м. Переяслав, вул. Сухомлинського, 30.

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: серія KB, № 21860-11760 P від 21.12.2015 р.; серія KB, № 23991-13831 P від 19.06.2019 р.

Міжнародні інформаційні та наукометричні бази даних: Google Scholar, Academic Resource Index – ResearchBib, ULRICHSWEB, Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського, Українські наукові журнали.

В сборнике публикуются научные статьи по актуальным вопросам исторической науки, археологии, историографии, источниковедения и специальных исторических дисциплин (оригинальные результаты исследований в области документоведения, библиотечного и издательско-полиграфического дела, социальных коммуникаций и социогуманитаристики на национальном и международном уровнях), представлена теория и практика исследований в области современных учебно-методических технологий подготовки специалистов. Отдельно размещаются сообщения, рецензии, обзоры, информация о научной жизни.

Для научных работников, преподавателей, аспирантов, студентов.

Редакционная коллегия: Светлана Орлик, доктор исторических наук, профессор (*главный редактор*); Виктор Куйбида, доктор исторических наук, профессор (*заместитель главного редактора*); Алла Зленко, кандидат исторических наук, доцент (*ответственный секретарь*); Оксана Плужник, доктор философии в области образования/педагогике (*технический секретарь*).

Ответственные редактора: Иван Куций, доктор исторических наук, доцент; Николай Николаев, доктор исторических наук, академик; Наталия Пасичник, доктор исторических наук, профессор; Ренат Рижняк, доктор исторических наук, профессор; Галина Сичкаренко, доктор исторических наук, доцент; Елена Исайкина, кандидат исторических наук, доцент; Андрей Бойко-Гагарин, кандидат исторических наук, доцент.

Международный научно-редакционный совет: Елена Казимянец, доктор гуманитарных наук, доцент (Литва); Дилета Ятаутайте, доктор гуманитарных наук, доцент (Литва); Володимир Меньшиков, доктор социологических наук, профессор (Латвия).

Рекомендовано к печати Ученым советом Университета Григория Сковороды в Переяславе (протокол № 3 от 29 октября 2021 г.).

Приказом Министерства образования и науки Украины № 693 от 10.05.2017 г. сборник научных трудов «Социум. Документ. Коммуникация» зарегистрирован как научное профильное издание Украины («Исторические науки»).

Приказом Министерства образования и науки Украины № 886 от 02.07.2020 г. в соответствии с решением Аттестационной коллегии Министерства образования и науки Украины сборник научных трудов «Социум. Документ. Коммуникация» внесен в Перечень профессиональных изданий Украины, категория «Б».

Адрес редакционной коллегии: 08400, г. Переяслав, ул. Сухомлинского, 30, к. 312.
e-mail: redkolegiasdk@gmail.com

Корректор: Марина Навальная.

Англоязычное сопровождение: Валентина Крикун.

Учредитель и издатель: Университет Григория Сковороды в Переяславе
08400, г. Переяслав, ул. Сухомлинского, 30.

Свидетельство о государственной регистрации печатного средства массовой информации: серия KB, № 21860-11760 P от 21.12.2015 г.; серия KB, № 23991-13831 P от 19.06.2019 г.

Международные информационные и наукометрические базы данных: Google Scholar, Academic Resource Index - ResearchBib, ULRICHSWEB, Национальная библиотека Украины имени В.И. Вернадского, Украинские научные журналы.

CONTENT

HISTORICAL STUDIES

Berezanska Iryna

PATRONAGE ACTIVITY OF ANDREI SHEPTYTSKYI IN 1900-1930's.....	14
---	----

Kalakura Oleh

TRAJECTORY OF ETHNONATIONAL POLICY OF UKRAINE REGARDING DEOCCUPATION AND REINTEGRATION OF DONBASS POPULATION.....	40
---	----

Kaluzhynska Yuliia

HISTORY OF STUDYING OF UKRAINIAN MASS MEDIA LANGUAGE.....	64
--	----

Kotsur Vitalii

UKRAINIAN IDENTITY IN THE RUSSIAN FEDERATION'S HYBRID WAR AGAINST UKRAINE.....	83
---	----

Krasnozhon Neonila

FORMATION OF LEGAL RELATIONSHIP BETWEEN THE LATVIAN REPUBLIC AND UKRAINE IN THE PERIOD OF 1992-2019.....	106
--	-----

Liashenko Oleksii

THE CIVIL SELF-IDENTIFICATION OF THE INHABITANTS OF THE WESTERN UKRAINE (1992–2021).....	127
--	-----

Novorodovska Natalia

REGIONAL FEATURES OF LANGUAGE PROCESSES IN THE TERRITORY OF THE USSR IN THE 1960'S - 1980'S.....	160
---	-----

Novorodovskyi Valerii

ETHNIC COMPOSITION OF THE URBAN POPULATION OF SOUTH-EASTERN UKRAINE (1991–2020).....	185
---	-----

Orlyk Svitlana

POSTERS AND LEAFLETS IN PROPAGANDA OF WAR
LOANS IN THE RUSSIAN EMPIRE DURING THE FIRST
WORLD WAR.....208

Khakhula Liubomyr, Ilnytskyi Vasyl

THE ARTIST VS. AUTHORITARIAN POWER: THE
ARTISTIC ENVIRONMENT OF SOVIET LVIV IN THE
SECOND HALF OF THE XX CENTURY.....229

Iasinska Alina

REGIONAL POLITICAL ELITE OF LVIV REGION:
FEATURES OF FORMATION (1990–2019).....257

**METHODOLOGY. SOCIOHUMANITARIANS. SOURCE
SCIENCE**

Zlenko Alla, Miroshnichenko Denys

DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE
COMPETENCEIN SPECIALISTS DOCUMENT AND
INFORMATION ACTIVITY AS A GUARANTEE OF A
SUCCESSFUL CAREER.....291

Kovach Lesia

INFLUENCE OF SOCIOECONOMIC FACTORS ON
ETHNOPOLITICAL PROCESSES: THEORETICAL AND
METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF RESEARCH...311

Pluzhnyk Oksana

FORMATION OF DIGITAL COMPETENCE IN FUTURE
SPECIALISTS OF DOCUMENTATION AND
INFORMATION ACTIVITIES.....331

Tymchenko Ruslana, Ivashchenko Andrey

THEORETICAL ANALYSIS OF THE CONCEPT OF
«PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES» IN THE
CONTEXT OF EDUCATIONAL ACTIVITIES.....345

REVIEW

Borysenko Valentine

REVIEW OF THE MONOGRAPH OF STASYUK O.O. «BECOMING, FORMATION, ACTIVITIES OF THE TOTALITARIAN INSTITUTION OF COMMISSIONERS IN THE USSR IN THE YEARS OF THE HOLODOMOR- GENOCIDE», PERELASLAV, 2021.....	359
---	-----

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Березанська ІринаМЕЦЕНАТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО
В 1900-1930 х рр.....14**Калакура Олег**ТРАЄКТОРІЯ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ
УКРАЇНИ ЩОДО ДЕОКУПАЦІЇ ТА РЕІНТЕГРАЦІЇ
НАСЕЛЕННЯ ДОНБАСУ.....40**Калужинська Юлія**

ІСТОРІЯ ВИВЧЕННЯ МОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ.....64

Коцур ВіталійУКРАЇНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ В УМОВАХ
«ГІБРИДНОЇ» ВІЙНИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ
ПРОТИ УКРАЇНИ.....83**Красножон Неоніла**ФОРМУВАННЯ ДОГОВІРНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИНИ
МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЛАТВІЙСЬКОЮ РЕСПУБЛІКОЮ
В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО
ЖИТТЯ (1992-2019 РР.).....106**Ляшенко Олексій**ГРОМАДЯНСЬКА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ
ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ (1992–2021).....127**Новородовська Наталія**РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВНИХ ПРОЦЕСІВ
НА ТЕРИТОРІЇ УРСР У 1960-ті – 1980-ті рр.....160**Новородовський Валерій**ЕТНІЧНИЙ СКЛАД МІСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ
ПІВДЕННОГО-СХОДУ УКРАЇНИ (1991–2020 рр.).....185

Орлик Світлана

ПЛАКАТИ І ЛИСТІВКИ У ПРОПАГАНДІ ОБЛІГАЦІЙ
ВІЙСЬКОВИХ ПОЗИК В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ В РОКИ
ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....208

Хахула Любомир, Ільницький Василь

МИТЕЦЬ VS АВТОРИТАРНА ВЛАДА: ТВОРЧЕ
СЕРЕДОВИЩЕ РАДЯНСЬКОГО ЛЬВОВА ДРУГОЇ
ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ.....229

Ясінська Аліна

РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА ЛЬВІВЩИНИ:
ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ (1990–2019 рр.).....257

МЕТОДОЛОГІЯ. СОЦІОГУМАНІТАРИСТИКА. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Зленко Алла, Мірошніченко Денис

РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У
ФАХІВЦІВ З ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА ТА
ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ЗАПОРУКА
УСПІШНОЇ КАР'ЄРИ.....291

Ковач Леся

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЧИННИКІВ НА
ЕТНОПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ: ТЕОРЕТИКО-
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....311

Плужник Оксана

ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У
МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІЗ ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА ТА
ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....331

Тимченко Руслана, Івашенко Андрій

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «ПЕДАГОГІЧНІ
ТЕХНОЛОГІЇ» В КОНТЕКСТІ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ..345

РЕЦЕНЗІЯ

Борисенко Валентина

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ СТАСЮК О.О.

«СТАНОВЛЕННЯ, ФОРМУВАННЯ, ДІЯЛЬНІСТЬ
ТОТАЛІТАРНОЇ ІНСТИТУЦІЇ УПОВНОВАЖЕНИХ В
УСРР В РОКИ ГОЛОДОМОРУ-ГЕНОЦИДУ»,
ПЕРЕЯСЛАВ, 2021.....

359

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИЧЕСКИЕ СТУДИИ

Березанская Ирина

МЕЦЕНАТСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

АНДРЕЯ ШЕПТИЦКОГО В 1900-1930-х гг.....14

Калакура Олег

ТРАЕКТОРИЯ ЭТНОНАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ

УКРАИНЫ ПО ДЕОККУПАЦИИ И РЕИНТЕГРАЦИИ

НАСЕЛЕНИЯ ДОНБАССА.....40

Калужинская Юлия

ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ ЯЗЫКА УКРАИНСКОЙ ПРЕСЫ.....64

Коцур Виталий

УКРАИНСКАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ В УСЛОВИЯХ

«ГИБРИДНОЙ» ВОЙНЫ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

ПРОТИВ УКРАИНЫ.....83

Красножон Неонила

ФОРМИРОВАНИЕ ДОГОВОРНО-ПРАВОВЫХ

ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ УКРАИНОЙ И ЛАТВИЙСКОЙ

РЕСПУБЛИКОЙ В КОНТЕКСТЕ ОБЩЕСТВЕННО-

ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ (1992-2019 гг.).....106

Ляшенко Алексей

ГРАЖДАНСКАЯ САМОИДЕНТИФИКАЦИЯ

НАСЕЛЕНИЯ ЗАПАДНОЙ УКРАИНЫ (1992–2021).....127

Новородовская Наталия

РЕГИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЯЗЫКОВЫХ

ПРОЦЕССОВ НА ТЕРРИТОРИИ УССР В 1960-е - 1980-е гг..160

Новородовский Валерий

ЭТНИЧЕСКИЙ СОСТАВ НАСЕЛЕНИЯ ЮЖНОГО-

ВОСТОКА УКРАИНЫ (1991–2020 гг.).....185

Орлик Светлана

ПЛАКАТЫ И ОТКРЫТКИ В ПРОПАГАНДЕ
ОБЛИГАЦИЙ ВОЕННЫХ ЗАЙМОВ В РОССИЙСКОЙ
ИМПЕРИИ В ГОДЫ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ.....208

Хахула Любомир, Ильницький Василий

ХУДОЖНИК VS АВТОРИТАРНАЯ ВЛАСТЬ:
ТВОРЧЕСКАЯ СРЕДА СОВЕТСКОГО ЛЬВОВА ВТОРОЙ
ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА.....229

Ясинская Алина

РЕГИОНАЛЬНАЯ ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЭЛИТА
ЛЬВОВЩИНЫ: ОСОБЕННОСТИ СТАНОВЛЕНИЯ
(1990–2019 гг.).....257

**МЕТОДОЛОГИЯ. СОЦИОГУМАНИТАРИСТИКА.
ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ**

Зленко Алла, Мирошниченко Денис

РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ
КОМПЕТЕНТНОСТИ У СПЕЦИАЛИСТОВ ПО
ДОКУМЕНТОВЕДЕНИЮ И ИНФОРМАЦИОННОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАК ЗАЛОГ УСПЕШНОЙ КАРЬЕРЫ...291

Ковач Леся

ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ
ФАКТОРОВ НА ЭТНОПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ
ИССЛЕДОВАНИЯ.....311

Плужник Оксана

ФОРМИРОВАНИЕ ЦИФРОВОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ
У БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ ПО
ДОКУМЕНТОВЕДЕНИЮ И ИНФОРМАЦИОННОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....331

Тимченко Руслана, Иващенко Андрей ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПОНЯТИЯ «ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ» В КОНТЕКСТЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....	345
--	-----

РЕЦЕНЗИЯ

Борисенко Валентина РЕЦЕНЗИЯ НА МОНОГРАФИЮ СТАСЮК А.А. «СТАНОВЛЕНИЕ, ФОРМИРОВАНИЕ, ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ТОТАЛИТАРНОЙ ИНСТИТУЦИИ УПОЛНОМОЧЕННЫХ В УСРР В ГОДЫ ГОЛОДОМОРА-ГЕНОЦИДА», ПЕРЕЯСЛАВ, 2021.....	359
---	-----

УДК 7.078:2-726.1](477)»1900/1930»(092)

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-13-14-39>

**PATRONAGE ACTIVITY OF ANDREI SHEPTYTSKYI
IN 1900-1930's**

**МЕЦЕНАТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ
АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО В 1900-1930-х рр.**

**МЕЦЕНАТСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
АНДРЕЯ ШЕПТИЦКОГО В 1900-1930-х гг.**

Ірина Березанська,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії і
культури України та
спеціальних історичних
дисциплін
berezanska.irynd@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7182-5750>

Університет Григорія
Сковороди в Переяславі
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав, Київська обл.,
Україна, 08401

Iryna Berezanska,

Ph.D. in Historical Sciences,
Associate Professor of the
Department of History and
Culture of Ukraine and special
historical disciplines
berezanska.irynd@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7182-5750>

Hryhorii Skovoroda University
in Pereiaslav
08401, Ukraine, Kyiv region,
Pereiaslav, Sukhomlynskyi Str.,
30

ABSTRACT

The article examines the contribution of Metropolitan Andrei Sheptytskyi to the development and preservation of the cultural and artistic heritage of the Ukrainian people on the basis of a comprehensive analysis of scientific works. The main areas of Metropolitan Sheptytskyi's financial assistance were: support for educational institutions – from preschool – to higher education

institutions; assistance to low-income families and orphans; preservation of artistic heritage and support of talented young artists; monument protection activities

The article analyzes the views of the Metropolitan on the implementation of patronage and methods of its implementation. The whole charitable mission of Andrei Sheptytskyi was aimed at obtaining concrete results from his work, which would lead to systemic changes in the cultural development of society. The Metropolitan initiated the introduction of various types of public care for the Ukrainian population. It is proved that Andrei Sheptytskyi helped many public organizations that supported the materially poor. Among them were the Marian societies, which operated at churches and helped the poor and needy; Regional Committee for Assistance to Ukrainian Students, which provided material support to students of secondary and higher education institutions; Society of Holiday Homes – arranged children's rest in suburban complexes, in particular in the village Myluvannia of Tovmatsky district and in Koshiv, Kolomyia County.

One of the priority tasks of Metropolitan Andrei Sheptytskyi was high-quality educational training of future priests at the Lviv Theological Seminary. To accomplish this task, the metropolitan often visited an educational institution, held interviews with abbots and theologians, and financially helped talented students to get an education abroad. Trying to raise the prestige of the Greek Catholic Church among the population of Halychyna, Metropolitan Andrei Sheptytskyi organized conferences, retreats, and financed printed publications.

An important aspect of Andrei Sheptytskyi's patronage was helping orphans. In 1915, on his initiative, the society «Protection of Metropolitan Sheptytskyi for orphans in Lviv», which took care of their diverse development and self-realization in the future. A separate area of activity of the society was the training of educators and advanced training of teachers for educational institutions funded by the Greek Catholic Church.

A separate vector of Metropolitan Sheptytskyi's patronage was the preservation of artistic monuments and the training of artistic intelligentsia. He supported the establishment and promoted the activities of the National Museum in Lviv, financed archeological excavations, and supported talented young artists by providing them with training abroad. Among the scholarship holders of Metropolitan Andrei Sheptytskyi were Oleksa Novakivskyi, Modest Sosenko, Mykhailo Boichuk, Yakiv Strukhmanchuk, Ivan Starchuk, Stanislav Ihnatsii Vitkevych, Mykola Fediuk and others.

Well-known philanthropist, public and political figure, Metropolitan of the Greek Catholic Church has made an invaluable contribution to the development of Ukrainian culture. He was a man endowed with extraordinary qualities: humanity, kindness, mercy, determination, respect for others. His moral principles should become a kind of reference point for future generations.

Keywords: *Metropolitan Andrei Sheptytskyi, Greek Catholic Church, Orphans, National Museum, Educational Institutions, Patronage Activities, Monument Protection Activities.*

Постановка проблеми. В українській історичній науці зростає інтерес до вивчення життя та діяльності відомих українських діячів, які ввійшли в новітню історію України і залишили глибокий слід в громадсько-політичній, культурно-просвітницькій діяльності. Особливий внесок у розвиток та збереження культурно-мистецької спадщини українського народу зробив відомий меценат, митрополит Греко-католицької церкви Андрей Шептицький. Одним із векторів його багатогранної діяльності є підтримка освітніх, мистецьких проєктів, допомога сиротам та малозабезпеченим сім'ям, передача майбутнім поколінням життєвої мудрості та моральних принципів. Активна меценатська діяльність митрополита Андрея Шептицького може слугувати прикладом для майбутніх поколінь як прояв добровільного, безкорисного

надання матеріальної підтримки для розвитку культури, мистецтва, освіти, вона не втрачає своєї актуальності в умовах сучасного розвитку української культури.

Аналіз основних досліджень. Наукові розвідки присвячені різним аспектам меценатської діяльності митрополита Андрея Шептицького висвітлені в працях науковців Л. Гентош (Гентош, 2015, 2019), Н. Божко, Л. Цубова (Божко & Цубов, 2015), О. Кекош (Кекош, 2012, 2014), І. Мицишин, С. Цюри (Мицишин & Цюра, 2017), О. Середи (Середа, 2015). Проте комплексне дослідження щодо меценатської підтримки культурно-мистецької спадщини українського народу на сьогоднішній день відсутнє.

У статті ми ставимо за мету висвітлення особливостей меценатської підтримки митрополитом Андреем Шептицьким освітніх навчальних закладів, сиріт та малозабезпечених дітей, пам'яткоохоронної діяльності, мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Митрополит Андрей Шептицький походив із давнього українського боярського роду, який наприкінці XVIII ст. був полонізований. Молодий Роман здобув освіту на юридичних факультетах у Краківському та Вроцлавському університетах. Отримав науковий ступінь доктора права. У 1888 р. відмовившись від світського життя пішов в монастир отців-василіан у м. Добромилі, досягнувши своєї давньої мрії – служіння Богу. Згодом навчався на теологічному факультеті у Кракові, отримав ступінь доктора теології та філософії. У 1892 р. був висвячений на священника у Перемишлі, став магістром ченців у Добромилі, а з 1896 р. – ігуменом монастиря св. Онуфрія у Львові. З ініціативи Шептицького при монастирі засновують друкарню, в якій видавали релігійну літературу. У травні 1897 р. вийшов перший номер релігійного часопису «Місіонер» накладом до 10 тис. примірників. Крім того, Андрей Шептицький був викладачем моральної догматики та теології вищої школи отців Василіан у Кристинополі. Молодий священник був відомим серед

церковних діячів Галичини і українського народу. Згодом о. Андрей приймає сан єпископа (Божко & Цубов, 2015: 26).

17 вересня 1899 р. у 34-літньому віці о. Андрей Шептицький був призначений єпископом у місто Станіславів (нині – Івано-Франківськ). В катедральному соборі св. Юрія у Львові відбулася урочиста церемонія, під час якої його ввели в єпископський сан. 24 вересня 1899 р. він був інтронізований в Станіславі (Небесняк, 2015: 73).

Першочерговим завданням єпископа Шептицького було піднесення авторитету церкви в Галичині, розбудова єпархії та заснування духовної семінарії. Нововведення торкалися інсталяції єпископа Станіславівської єпархії та українізації духовного життя (Гладка, 2015: 48).

17 січня 1901 р. після смерті митрополита Юліана Куїловського Папа Лев XIII призначив Андрея Шептицького митрополитом Галицьким і Львівським. Зайнявши цю посаду Андрей Шептицький доклав чималих зусиль для зміцнення Греко-католицької церкви, брав участь у соціально-політичному і культурному житті Галичини. Митрополит добре усвідомлював, що піднесення національної самосвідомості українців можливе через розвиток культурно-освітнього життя галичан (Божко & Цубов, 2015: 27).

Андрей Шептицький, перебуваючи Главою Української Греко-католицької церкви, займався не лише релігійною діяльністю, але й був меценатом української культури. Меценатська діяльність митрополита Шептицького в галузі культури була спрямована на підтримку освітніх навчальних закладів. Львівська єпархія у міжвоєнний період знаходилася у скрутному фінансовому становищі у зв'язку із економічною кризою після закінчення Першої світової війни та світовою економічною кризою 1929–1930 рр. Криза в економіці призвела до високого рівня безробіття і зниження рівня життя населення.

Одним із першочергових завдань митрополита Андрея Шептицького стала увага до освітньої та виховної підготовки

майбутніх богословів у Львівській Духовній Семінарії. Митрополит часто відвідував освітню установу, спілкувався з настоятелями та вихованцями, відбирав талановитих молодих людей для подальшого навчання у закордонних навчальних закладах. Така далекоглядна політика Андрея Шептицького сприяла отриманню вишколених священників, які в майбутнього займали вищі посади в єпархії. За період свого митрополичого служіння Андрею Шептицькому вдалося підготувати близько 200 священників, які отримали вищу освіту і науковий ступінь. Вони стали резервом для настоятелів Духовної Семінарії, а також забезпечили українські катедри Богословського факультету Львівського університету. Для піднесення інтелектуального та морального рівня душпастирів Митрополит Шептицький організовував конференції, реколекції, засновував друковані видання (Кекош, 2012: 63).

Крім підготовки духовенства митрополит Андрей Шептицький опікувався усіма ланками освітньої галузі – від дошкільних закладів до закладів вищої освіти. Мережа українських дитячих садків була лише у вигляді недержавних установ. За підтримки митрополита була створена окрема чернеча гілка сестер Службниць, основне завдання яких полягало в опіці та вихованні українських дітей. Так, завдяки роботі сестер Службниць виник перший український дошкільний заклад – захоронка. Активна виховна діяльність сестер сприяла створенню мережі дошкільних закладів, які опікувалися великою кількістю дітей. Крім сестер Службниць за підтримки митрополита Шептицького виникло нове згромадження – сестер Йосифіток, які також займалися виховною роботою серед дітей. Особливу підтримку дошкільному вихованню надавали сестри Студитки (Мицишин, 2016: 204).

У 1906 р. завдяки матеріальній підтримці митрополита Андрея Шептицького почала свою діяльність жіноча гімназія та вчительська семінарія під керівництвом сестер Василянок.

Митрополит подарував їм будинок і значний земельний наділ. У 1919 р. з ініціативи митрополита Шептицького було засновану хлоп'ячу гімназію класичного зразка «мала семінарія» з інтернатом, де навчалися майбутні студенти теології. Під час масових репресій польського уряду щодо населення Галичини у 1930 р. був закритий сьомий і восьмий клас у деяких гімназіях, тому митрополит заснував другу «малу семінарію» в Рогатині. Там знаходили прихисток учні, яких було звільнено з державних шкіл за політичні погляди, зокрема за участь в ОУН, а також православні із Волині (Кекош, 2014: 237).

Митрополит Андрей Шептицький приділяв увагу і професійно-технічній освіті. За його фінансової підтримки відкривалися фахові, технічні та торгові школи, в яких навчалася українська молодь. Перша професійно-технічна школа монахів Студитів була відкрита у 1921 р. в Зарваниці, згодом почала свою діяльність школа в Унівському монастирі, в якій навчалися хлопці за такими спеціальностями як виготовлення та ремонт взуття, теслярство і художня різьба по дереву. Сільськогосподарська школа була відкрита у с. Милування. Для її потреб митрополит Шептицький придбав 10 моргів землі для молочної ферми. Для розвитку садівничого розсадника в Коршові Андрей Шептицький купив 18 моргів саду та виділив 10 000 доларів (Гентош, 2015: 284).

Митрополит доклав багато зусиль для розвитку вищої освіти. Відкриття Українського університету було головною мрією Андрея Шептицького, яку він намагався реалізувати. На думку митрополита, університет мав стати освітнім центром, який сприятиме формуванню майбутньої української еліти. Так, в 1901 р. він підтримав масові виступи українських студентів, дозволив студентам-теологам взяти участь в акціях протесту і підтримав ініціативу українських політичних діячів щодо відкриття українського університету. Свою активну позицію по створенню університету митрополит виголосив у

верхній палаті австрійського парламенту в червні 1910 р. У 1914 р. польська влада виділила кошти на відкриття українського університету. Упродовж 1920–1925 рр. Андрей Шептицький підтримував діяльність таємного українського університету (Гентош, 2015:284). Створення українського університету, на думку Андрея Шептицького, було життєво необхідною справою для національного та культурного розвитку українського народу, оскільки виникала потреба в академічно освічених фахівцях, священниках, учителях середніх шкіл, суддях.

Загострення економічної ситуації та соціальних проблем українців, поляків та євреїв наприкінці 1920 х – на початку 1930 х рр. спонукало Андрея Шептицького та греко-католицьких єпископів видати послання «На поміч безробітним та вбогим» (1931 р.). Митрополит закликав духовенство і вірян започаткувати доброчинні акції на підтримку безробітних та убогих, які потерпали внаслідок світової економічної кризи. З ініціативи Андрея Шептицького було утворено Краєвий комітет ратунковий, а кожній парохії утворено Союз милосердя, метою якого було об'єднання людей для проведення допомогових акцій (Гентош, 2019: 240).

Піклуючись про незаможних людей, митрополит Андрей Шептицький у 1903 р. за свої кошти купив будинок на площі святого Юра і відкрив «Народну лічницю», тобто поліклініку, в якій надавали безоплатну допомогу бідним людям різного віку, національності чи конфесійної приналежності. Ідея відкриття закладу належала відомому лікарю Євгену Озаркевичу, а митрополит фінансово допоміг реалізувати його мрію. В період 1904 р. «Народна лічниця» допомогла близько 12 000 пацієнтів. Упродовж 1918–1920 рр. лікарську допомогу отримали поранені воїни УСС і Української Галицької Армії. З 1930-х рр. лічниця була розширена, завдяки матеріальній підтримці митрополита Шептицького. Вона змінила свою назву на Українську лічницю імені Андрея Шептицького. Станом на

1938 р. постійний штат лічниці нараховував 18 лікарів. Лікування бідних людей і надалі залишалося безкоштовним, а заробітна плата лікарів покривалася за рахунок власних фондів Андрея Шептицького (Івах, 2016: 305).

Для дітей найбільш вразливих верств західноукраїнського населення, які проживали в брудних та вологих міських кімнатах та в передмісті, митрополит Шептицький заснував у Милованю, коло Тавмача, «Вакаційну оселю», де перебувало близько сотні дітей. Згодом в митрополичих лісах у Підлюті, в Карпатах, було побудовано велике Літнице для відпочинку та оздоровлення дітей влітку. Одночасно там знаходилося більше 1000 дітей віком від 4 до 14 років (Рощина, 2008: 179).

Окремої уваги заслуговує опіка митрополита Шептицького дітьми-сиротами. Він відкривав та фінансово утримував спеціальні заклади для дітей-сиріт – сиротинці, притулки та захисти. Його меценатська діяльність поширювалася на дітей-сиріт у Збоїсках (Львів), сиротинець для немовлят у Брюховичах (Львів) та інші притулки. Для сестер Василянок митрополит придбав великий будинок з господарськими спорудами, в якому діяв сиротинець (Мишишин, 2016: 205).

Крім фінансування сиротинців власним коштом, митрополит Шептицький намагався отримати фінансову допомогу від церковних ієрархів за кордоном. Так, у 1921 р. у листі до Папи Венедикта XV та ієрархії США та Канади Андрей Шептицький просив виділити матеріальну допомогу на утримання сиріт, оскільки упродовж 1914–1920 рр. населення Галичини потерпало від військових дій. Як наслідок, близько 20 000 сиріт опинилися без опіки та матеріальної підтримки. Греко-католицька церква для підтримки сиріт організувала двадцять сиротинців, але ця підтримка, на думку митрополита Андрея Шептицького, була недостатньою, оскільки діти, які перебували в сиротинцях знаходилися в пригніченому стані, монахині прикладали великих зусиль, щоб

охопити всіх теплом та увагою. Не в кращому становищі перебували і діти, які мали батьків, вони також були пригнічені злидненным життям (Івах, 2016: 304).

Після Першої світової війни митрополит Шептицький створив спеціальний фонд, який надавав допомогу сиротам. У 1918 р. він заснував товариство «Захист ім. Митрополита Шептицького для сиріт у Львові». Населення Галичини долучилося до збору коштів і передало цій інституції 312 тис. австрійських корон. Але, головним жертводавцем товариства був митрополит. На першому засіданні ради товариства 23 березня 1918 р. прийнято рішення щодо купівлі майна Посіч та Посіч-Майдан у Станіславівському повіті. Товариство не мало всіх коштів для купівлі цих об'єктів, тому митрополит Шептицький виділив необхідну суму.

2 лютого 1920 р. на шостому засіданні ради товариства обговорювалося питання допомоги українським сиротам, які перебували в Моравії, в таборах для біженців. 3 грудня 1919 р. завдяки допомозі Чеського Червоного Христа 233 дітей та 123 дорослих транспортували потягом до Галичини і розмістили у греко-католицьких сиротинцях (Гентош, 2019: 246-247).

За декілька років діяльності товариства вдалося досягти великих успіхів у порятунку й опіки військових сиріт Львівської єпархії. Близько 600 дітей проживали у спеціальних захистах, 2500 – потрапили в сім'ї і проживали в приватних будинках. У Львові під патронатом митрополита Андрея Шептицького перебувало 200 сиріт у віці від 2 до 14 років. Іншим напрямом діяльності товариства була робота по підготовці вихователів і підвищення кваліфікації педагогічних кадрів для навчально-виховних закладів, які утримувала Греко-католицька церква (Мищишин & Цюра, 2017: 288, 291).

10 вересня 1920 р. на черговому засіданні ради товариства митрополит виступив з ініціативою створення хліборобсько-ремісничої школи для дітей-сиріт. Андрей Шептицький подарував 341 морг і 825 сажнів орної землі в Зарваниці.

Земельна ділянка була куплена за 350 000 марок. Створюючи такий навчальний заклад Митрополит прагнув збільшити кількість осіб з середньою фаховою освітою і забезпечити сиріт необхідною професією. У 1935 р. завдяки матеріальній підтримці товариства «Захист ім. Митрополита Шептицького для сиріт у Львові» започаткував свою діяльність у Брюховичах великий сиротинець для дітей віком від 2 тижнів до 6 років, яким опікувалися сестри Студитки (Гентош, 2015: 280).

Товариство «Захист ім. Митрополита Шептицького для сиріт у Львові» надавало одноразову підтримку українським організаціям, які піклувалися дітьми або освітніми питаннями. Товариство матеріально допомагало захоронкам та сиротинцям, які частково перебували під керівництвом монастирських об'єднань Василян, Студитів. Перед початком Другої світової війни воно об'єднало 25 осередків, опікувалося 9 сиротинцями, 2 бурсами, 1 дитячою консультацією для матерів. Кількість осіб, які отримували освіту за кошти товариства щороку збільшувалася (Гентош, 2015: 281).

У перше десятиріччя митрополичої діяльності у Андрея Шептицького сформувалося власне бачення благочинної діяльності і способів її надання. Митрополит вважав, що благочинні справи потрібно організувати таким чином, щоб відбулися системні зміни у суспільстві. Митрополит був ініціатором запровадження різних видів суспільної опіки для українського населення. Андрей Шептицький надавав допомогу багатьом громадським організаціям, які здійснювали благочинну діяльність серед бідних та безробітних. Однією з таких організацій були Марійські товариства – жіночі організації при церквах, які допомагали бідним верствам населення. Митрополит Андрей Шептицький надавав матеріальну допомогу даному товариству, яке у 1936 р. на благочинну діяльність, зокрема на харчування, ліки, одяг [витратило 1865,46 злотих (Гентош, 2015: 276).

Наступною українською організацією, яка фінансувалася за кошти митрополита був Крайовий комітет допомоги українському студентству, яка надавала матеріальну підтримку українським студентам закладів вищої та середньої освіти. Головою організації був д-р Павло Цимбалістий, секретарем – д-р Костянтин Чехович. Допомогу отримували найбільшій українські студенти, які не мали змоги оплатити проживання і харчування (Гентош, 2015: 278).

На підтримку дітей із малозабезпечених сімей 16 квітня 1905 р. у Львові було створене Товариство Вакаційних Осель під керівництвом Андрея Шептицького. Діти завдяки підтримці товариства та самого митрополита Шептицького мали змогу відпочивати влітку в комплексах у с. Миловання Товмаського повіту та в с. Кошів Коломийського повіту (Гентош, 2015: 280).

Любов до мистецтва митрополит Шептицький успадкував від своєї родини. Його батько Ян Шептицький збирав пам'ятки старовини, цінні документи, стародруки, які належали родині Шептицьких. Майбутній митрополит зацікавився музейними експонатами ще у 18 років, коли перебував у Венеції та Відні. У 1899 р. як Станіславський єпископ він побував у Ставропігійському музеї на вул. Руській, де його зацікавили кириличні стародруки. Ставши митрополитом, Андрей Шептицький познайомився з Антоном Петрушевичем, який відповідав за збереження архіву та книгозбірні митрополичої капітули, він колекціонував книги та артефакти. Митрополит активно розпочинає збирати стародруки, ікони (Гентош, 2019: 264).

Андрей Шептицький дбав про збереження пам'яток історії та культури України, фінансово підтримував діяльність українських музеїв, археологічних експедицій. Він був поціновувачем мистецтва, в його колекції знаходилися стародруки, ікони, релігійна й світська література. Для її розміщення митрополит використовував всі кімнати митрополичих палат. У 1905 р. зберігачем своєї колекції

Андрей Шептицький призначив Іларіона Свенціцького. З часом його зібрання поповнилось білоруськими стародруками, рукописами. Спочатку митрополит намагався зберегти пам'ятки релігійної культури своєї пастви. З 1905 р. він почав колекціонувати речі західноєвропейського походження: предмети мистецтва і книги. Крім пам'яток релігійного призначення у колекції митрополита були речі секулярного мистецтва, стародруки нерелігійного змісту (Гентош, 2021: 213).

У планах митрополита було створення на основі Музею церкви – Національного музею. З цією метою він дав розпорядження адвокату Тадею Соловію звернутися до цісарсько-королівського уряду з проханням про утворення музейної установи приуроченої до 60-річчя панування цісаря Франца Йосифа І. Отримавши позитивне рішення, було започатковано Національний музей (Гентош, 2021: 214).

Станом на 1930 р. експозиція музею нараховувала 1321 експонат. Значна кількість її поповнилась за рахунок археологічних експедицій, які відбувалися під керівництвом археолога Я. Пастернака, який очолював музей Наукового товариства імені Т. Шевченка і разом із студентами-богословами упродовж 1931–1935 рр. проводив археологічні розкопки поблизу Ходорова, Бібрки, Перемишлян та інших населених пунктів Галичини. Знайдені артефакти зберігалися в експозиції музею. Андрей Шептицький надавав підтримку пам'яткоохоронній діяльності Наукового товариства імені Т. Шевченка, оскільки в 1925 р. він був обраний дійсним його членом. Митрополит Шептицький підтримав ідею керівника музею НТШ щодо співпраці товариства і УГКЦ при проведенні археологічних розкопок Галича. Розкопки тривали шість років і фінансування їх відбувалося за підтримки Андрея Шептицького. В результаті проведеної експедиції на чолі з Я. Пастернаком було знайдено фундамент княжого Успенського собору, а в притворі розкопаної церкви – кам'яний саркофаг з невідомим похованням (Гаврилюк, 2010: 16).

З часом Національний музей став відомим не лише в Україні, але і за кордоном. Вийшли друком наукові праці: «Про музей і музейництво», «Прикраси рукописів», «Початки книгопечатання на Україні» І. Свенціцького, «Дерев'яні церкви Галицької України», «Іконопис Галичини» Лушпинського, «Каталог старопечатних книг церковного музею». З Національним музеєм пов'язують Ярослава Пастернака, який є автором книги «Археологія України», Михайла Драгоманова – автора двотомної праці про церкви, поета Богдана Кравціва, художниці та реставратора Ярослави Музики. У фондах музею збереглися найкращі вітчизняні та європейські мистецькі твори (Мицишин, 2016: 214).

У міжвоєнний період музей перебував у важкому становищі, тому керівництво зверталося за матеріальною підтримкою до митрополита. Андрей Шептицький давав адміністрації музею кошти на оплату заробітної плати працівникам та існування друкованих видань. Кошти, які отримував музей були меншими, ніж у передвоєнне десятиріччя (Гентош, 2021: 217).

Упродовж 1924–1926 рр. у Національному музеї відбувалися виставки Гуртка діячів українського мистецтва, який об'єднував українських митців з Галичини і всієї України. П. Холодний – засновник гуртка, наголошував на важливому впливові Національного музею та його мецената Андрея Шептицького на культурний розвиток українців (Гентош, 2021: 217).

Фінансова допомога митрополита Андрея Шептицького була спрямована і на підтримку галицького сакрального мистецтва та художників: Олекси Новаківського, Михайла Бойчука, Модеста Сосенка, Юліана Буцманюка, Миколи Федюка, Михайла Гаврилка та ін. Всі вони зробили значний внесок у розвиток української художньої культури: малярство, графіку, скульптуру, мистецтвознавство (Івах, 2016: 307).

Одним із завдань меценатської діяльності митрополита Андрея Шептицького було сприяння розвитку української культури та підготовка національної мистецької інтелігенції. Для її реалізації він намагався створити мистецьку школу, в якій могла б навчатися обдарована українська молодь, яка б отримавши хорошу освіту, вивела українське мистецтво на новий рівень розвитку. З цією метою митрополит Андрей Шептицький запрошує до Львова Олексу Новаківського, надає йому матеріальну допомогу і разом з ним розробляє план щодо заснування майстерні молодих митців. Упродовж 1923–1935 рр. в будинку, де проживав О. Новаківський з сім'єю було відкрито першу в Галичині українську художню школу. У школі Олекси Новаківського працювали відомі митці С. Гординський, Е. Козак, А. Малюца, В. Ларвський, М. Мороз, Л. Перфецький, З. Зарицька-Омельченко, І. Нижник-Винників, Я. Крушельницький та ін. (Божко, 2015: 29).

Завдяки матеріальній підтримці митрополита Шептицького в 1930 х рр. у Львові активно діяло мистецьке середовище. Львів став українським культурним центром, де проходили виставки, експозиції, про які поширювався відгомін за кордон, серед них виставки представників паризької групи українських художників. Існували мистецькі організації, на сторінки спеціалізованих видань проникала мистецька критика, існувала чимала кількість професійних митців – скульпторів, художників, професійних закладів освіти для підготовки художників (Гентош, 2019: 273-274).

Перебуваючи в митрополичих палатах Андрей Шептицький цікавився творами малярства. Це був іконопис, копії фресок Фра Анджелико з флорентійського монастиря Сан Марко. Стіни митрополичих палат прикрашалися малярством українських, російських та західноєвропейських митців. Митрополит знаходив талановитих людей на виставках або йому рекомендували знайомі. Так, серед перших українських малярів, які отримали допомогу від митрополита були Модест

Сосенко та Михайло Бойчук. М. Сосенко був стипендіатом митрополита, коли навчався у Мюнхені в 1901 р. Закінчивши навчання він повернувся до Львова і прикрасив своїми роботами чимало греко-католицьких храмів. У 1914 р. він займався розписом зали Музичного інституту ім. М. Лисенка. Митрополит опікувався і Михайлом Бойчуком, який у 1905 р. за кошти Андрея Шептицького навчався у Мюнхені, а потім у Парижі. Під керівництвом М. Бойчука в 1910 р. була створена у Парижі група молодих митців під назвою «Відновлення візантійського мистецтва». Незважаючи на те, що Сосенко і Бойчук представляли різні напрями творчості, вони стали яскравими прикладом того, як А. Шептицький намагався відродити українське мистецтво, використовуючи отримані у західних школах знання та власний досвід (Гентош, 2019: 274-275).

Отримуючи стипендії від митрополита молоді митці здобували освіту в Паризькій національній школі мистецтв, Мюнхенській академії образотворчих мистецтв та Краківській академії мистецтв. Здібний художник, графік Яків Струхманчук отримавши у 1911 р. стипендію Фундації митрополита Андрея Шептицького мав можливість навчатися у Франції опановуючи світове мистецтво. Археолог і мистецтвознавець Іван Старчук з вересня 1913 р. навчався живопису і рисунку у Вільній академії мистецтв у Львові. Завдяки проханню польського художника Станіслава Ігнація Віткевича митрополит опікувався маляром, графіком та мистецьким критиком Миколою Федюком (Середа, 2015: 113-114).

Андрей Шептицький, познайомившись в Карпатах з Олексою Новаківським, намагався всіляко опікувати та допомагати молодому митцю. Така підтримка митрополита спостерігалась упродовж всього життя, оскільки Андрей Шептицький розумів складний характер і цінував творчість О. Новаківського. Митрополит забезпечував О. Новаківського засобами для творчості, які коштували недешево. Після смерті

дружини митця у 1925 р., митрополит Шептицький допоміг знайти опікунку-виховательку для дітей. Згодом, після смерті самого художника, за рішенням суду від 23 лютого 1937 р. митрополит став опікуном його неповнолітніх синів – Ярослава і Ждана Новаківських (Гентош, 2019: 275-276).

Андрей Шептицький підтримував українських художників, які після Першої світової війни приїхали до Львова, намагаючись врятуватися від більшовицької влади: М. Бутовича, Р. Лісовського, П. Холодного, П. Ковжуна. У 1935 р. Союз прихильників Національного музею у Львові організував «Ретроспективну виставку українського мистецтва за останні 30 літ». Участь у ній взяло 76 митців, які представляли різні мистецькі організації: Асоціацію незалежних українських митців (АНУМ), краківський гурток «Зарево», варшавський гурток «Спокій» (Гентош, 2019: 277).

Окремої уваги заслуговує меценатська діяльність Андрея Шептицького у розвитку українського театрального мистецтва. Завдяки його фінансовій підтримці у міжвоєнний період виникали і діяли українські професійні театральні товариства. Митрополит піклувався про кооператив «Український театр», який виник у Львові в 1923 р. намагаючись координувати українське театральне життя Східної Галичини (Божко & Цубов, 2015: 29).

У 1910 р. у Станіславові існувало статутне товариство – аматорський «Український народний театр ім. Івана Тобілевича». Діяльність його була нестабільною, залежала від фінансування, акторського складу та керівництва. Режисерами театру в різний період були В. Демчишин, М. Орел-Степняк, Н. Величковський та ін. У театрі ставились п'єси І. Котляревського, Т. Шевченка, М. Старицького, І. Карпенка-Карого, М. Кропивницького та ін. Згодом на основі цього театру виник професійний Український народний театр імені І. Тобілевича, який мав стаціонарне приміщення (Боньковська, 2021: 45).

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, виділяючи кошти на меценатську діяльність митрополит Андрей Шептицький намагався підтримати розвиток та збереження культурно-мистецької спадщини українського народу. Свої благочинні діяння він здійснював від щирого серця, за покликом душі. В пам'яті українського народу він залишився як благодійник, митрополит Греко-католицької церкви, відомий громадський та культурний діяч. Проблема меценатської діяльності митрополита Андрея Шептицького є недостатньо проаналізованою на сьогоднішній день, тому потребує подальшого наукового дослідження.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Божко Н., Цубов Л. Благодійницька та меценатська діяльність митрополита Андрея Шептицького у царині культурно-мистецької спадщини. *Historical and Cultural Studies*. 2015. Vol. 2, № 1. С. 28-29.

2. Боньковська О. Театральне мистецтво на західноукраїнських землях у 1918-1939 роках. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/43647/05-Bonkovska.pdf?sequence=1> (дата звернення: 13.09.2021).

3. Гаврилюк О. Н. Підтримка митрополитом Андреем Шептицьким пам'яткоохоронної діяльності на західноукраїнських землях у 1920-1930-х роках. *Історичний архів. Наукові студії*: зб. наук. пр. Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. Вип. 5. С. 14-17.

4. Гентош Л. Багатогранна благочинна діяльність митрополита Андрея Шептицького. Мойсей українського духа / [авт-упоряд. О. Д. Михайлюк; наук. ред. Л. Гентос; літ. ред. О. Бойцун]. Львів: Артклас, 2015. С. 276-285.

5. Гентош Л. Митрополит Андрей Шептицький як засновник та меценат Національного музею у Львові: засади діяльності, пріоритети розвитку та історична спадщина. URL:

<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/168799/20-Gentoch.pdf?sequence=1> (дата звернення: 05.02.2021).

6. Гентош Л. Митрополит Шептицький 1923-1939: випробування ідеалів. Центр досліджень історії України ім. П. Яцика Канад. ін-ту укр. студій берт. ун-ту. Львів: ВНТЛ Класика, 2019. 588 с.

7. Гладка Г. Українізація духовного життя в Станіславській єпархії в період єпископства Андрея Шептицького (1899-1900 рр.). *Наук. вісник ІФБУ «Добрий Пастир»: зб. наук. праць. Богослов'я*. 2015. Вип. 8. С. 47-53.

8. Івах О. Благодійність та меценатство митрополита Андрея Шептицького. *Андрей Шептицький: наук. праці / упоряд. та наук. ред. Д. Герцюк, П. Сікорський*. Львів: «СПОЛОМ», 2016. С. 300-311.

9. Кекош О. Освітні проекти митрополита Андрея Шептицького і виховання молоді. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2014. Вип. 10. С. 235-241.

10. Кекош О. Просвітницька діяльність митрополита Андрея Шептицького. *Молодь і ринок*. 2012. № 1 (84). С. 62-66.

11. Мищишин І. Митрополит Андрей Шептицький як меценат української культури та шкільництва. *Андрей Шептицький: наук. праці / упоряд. та наук. ред. Д. Герцюк, П. Сікорський*. Львів: «СПОЛОМ», 2016. С. 201-216.

12. Мищишин І., Цюра С. Педагогічна й харитативна діяльність товариства «Захист для сиріт імені Митрополита Андрея графа Шептицького» (Галичина, 1918–1939 рр.). *Pedagogika. Studia i Rozprawy*. 2017, t. XXVI, nr 2, s. 283-294.

13. Небесняк Є, Михайлюк О. Андрей Шептицький – єпископ Станіславівський. Мойсей українського духа / [авт.-упоряд. О. Д. Михайлюк; наук. ред. Л. Гентос; літ. ред. О. Бойцун]. Львів: Артклас, 2015. С. 73-78.

14. Рощина Л. О. Меценатська діяльність митрополита Андрея Шептицького. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2008. № 1. С. 178-180.

15. Серета О. Митрополит Андрей Шептицький – покровитель українського мистецтва: штрихи до портрета. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*. 2015. Вип. 7(23). С. 111-118.

REFERENCES

1. Bozhko, N. & Tsubov, L. (2015). *Blahodiinytska ta metsenatska diialnist mytropolyta Andreia Sheptytskoho u tsaryni kulturno-mystetskoi spadshchyny* [Charitable and philanthropic activity of Metropolitan Andrei Sheptytsky in the field of cultural and artistic heritage]. *Historical and Cultural Studies*. 2, 1. 28-29 [in Ukrainian].

2. Bon'kovs'ka, O. (2021). *Teatral'ne mystetstvo na zakhidnoukrayins'kykh zemlyakh u 1918-1939 rokakh* [Theatrical art in the western Ukrainian lands in 1918-1939] URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/43647/05-Bonkovska.pdf?sequence=1> (data zvernennya: 13.09.2021) [in Ukrainian].

3. Havrylyuk, O. N. (2010). *Pidtrymka mytropolytom Andreyem Sheptyts'kym pamyatkookhoronnoyi diyal'nosti na zakhidnoukrayins'kykh zemlyakh u 1920-1930-kh rokakh* [Support by Metropolitan Andrei Sheptytsky for monument protection activities in Western Ukraine in the 1920s and 1930s] *Istorychnyy arkhiv. Naukovi studiyi: zb. nauk. pr.* Mykolayiv: ChDU im. Petra Mohyly. Vyp 5, 14-17 [in Ukrainian].

4. Hentosh, L. (2015). *Bahatohranna blahochynna diyal'nist' mytropolyta Andreya Sheptyts'koho* [Multifaceted charitable activity of Metropolitan Andrei Sheptytsky]. *Moysey ukrayins'koho dukha* / [avt-uporyad. O. D. Mykhaylyuk; nauk. red. L. Hentos; lit. red. O. Boytsun]. L'viv: Artklas, 276-285 [in Ukrainian].

5. Hentosh, L. (2021). *Mytropolyt Andrey Sheptyts'kyy yak zasnovnyk ta metsenat Natsional'noho muzeyu u L'vovi: zasady diyal'nosti, prioriteti rozvytku ta istorychna spadshchyna* [Metropolitan Andrey Sheptytsky as the founder and patron of the

National Museum in Lviv: principles of activity, development priorities and historical heritage]. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/168799/20-Gentoch.pdf?sequence=1> (data zvernennya: 05.02.2021) [in Ukrainian].

6. Hentosh, L. (2019). *Mytropolyt Sheptyts'kyy 1923-1939: vyprobuвання idealiv* [Mytropolyt Sheptyts'kyy 1923-1939: vyprobuвання idealiv]. Tsentr doslidzhen' istoriyi Ukrayiny im. P. Yatsyka Kanad. in-tu ukr. studiy bert. un-tu. L'viv: VNTL Klasyka, 588 [in Ukrainian].

7. Hladka, H. (2015). *Ukrayinizatsiya dukhovnoho zhyttya v Stanislavs'kyy yeparkhiyi v period yepyskopstva Andrey Sheptyts'koho (1899-1900 rr.)* [Ukrainization of spiritual life in the Stanislavsky eparchy during the episcopate of Andrei Sheptytsky (1899-1900)]. Nauk. visnyk IFBU «Dobryy Pastyr»: zb. nauk. prats'. Bohoslov'ya. Vyp. 8, 47-53 [in Ukrainian].

8. Ivakh, O. (2016). *Blahodiynist' ta metsenatstvo mytropolyta Andrey Sheptyts'koho* [Charity and patronage of Metropolitan Andrei Sheptytsky]. Andrey Sheptyts'kyy: nauk. pratsi / uporyad. ta nauk. red. D. Hertsyuk, P. Sikors'kyy. L'viv: «SPOLOM», 300-311 [in Ukrainian].

9. Kekosh, O. (2014). *Osvitni proekty mytropolyta Andrey Sheptyts'koho i vykhovannya molodi* [Educational projects of Metropolitan Andrei Sheptytsky and education of youth]. Aktual'ni pytannya humanitarnykh nauk. Vyp. 10, 235-241 [in Ukrainian].

10. Kekosh, O. (2012). *Prosvitnyts'ka diyal'nist' mytropolyta Andrey Sheptyts'koho* [Educational activity of Metropolitan Andrei Sheptytsky]. Molod' i rynok. № 1 (84), 62-66 [in Ukrainian].

11. Myshchysyn, I. (2016). *Mytropolyt Andrey Sheptyts'kyy yak metsenat ukrayins'koyi kul'tury ta shkil'nytstva* [Metropolitan Andrei Sheptytsky as a patron of Ukrainian culture and schooling]. Andrey Sheptyts'kyy: nauk. pratsi / uporyad. ta nauk. red. D. Hertsyuk, P. Sikors'kyy. L'viv: «SPOLOM», 201-216 [in Ukrainian].

12. Myshchychyn, I. & Tsyura, S. (2017). *Pedahohichna y kharytatyvna diyal'nist' tovarystva „Zakhyst dlya syrit imeni Mytropolyta Andrey a hrafa Sheptyts'koho» (Halychyna, 1918–1939 rr.)* [Pedagogical and charitable activity of the society «Protection for orphans named after Metropolitan Andrew Count Sheptytsky» (Galicia, 1918-1939)]. *Pedagogika. Studia i Rozprawy*. t. XXVI, nr 2, 283-294 [in Ukrainian].

13. Nebesnyak, Ye & Mykhaylyuk, O. (2015). *Andrey Sheptyts'kyi – yepyskop Stanislavivs'kyi* [Andrei Sheptytsky is Bishop of Stanislavivsky]. *Moysey ukrayins'koho dukha* / [avt-uporyad. O. D. Mykhaylyuk; nauk. red. L. Hentos; lit. red. O. Boytsun]. L'viv: Artklas, 73-78 [in Ukrainian].

14. Roshchyna, L. O. (2008). *Metsenats'ka diyal'nist' mytropolyta Andrey a Sheptyts'koho* [Patronage of Metropolitan Andrei Sheptytsky]. *Nauka. Relihiya. Suspil'stvo*. № 1, 178-180 [in Ukrainian].

15. Sereda, O. (2015). *Mytropolyt Andrey Sheptyts'kyi – pokrovytel' ukrayins'koho mystetstva: shtrykhy do portreta* [Metropolitan Andrei Sheptytsky is the patron saint of Ukrainian art: touches to the portrait]. *Zapysky L'vivs'koyi natsional'noyi naukovoï biblioteky Ukrayiny imeni V. Stefanyka*. Vyp. 7(23), 111-118 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті на основі комплексного аналізу наукових праць досліджується внесок митрополита Андрея Шептицького в розвиток та збереження культурно-мистецької спадщини українського народу. Основними напрямками фінансової допомоги митрополита Шептицького були: підтримка освітніх навчальних закладів – від дошкільних – до закладів вищої освіти; допомога малозабезпеченим сім'ям та сиротам; збереження мистецької спадщини та підтримка обдарованих молодих митців; пам'яткоохоронна діяльність.

У статті проаналізовано погляди митрополита на здійснення меценатської діяльності та способи її реалізації. Вся благочинна місія Андрея Шептицького була спрямована на отримання конкретних результатів від його роботи, які б зумовили системні зміни у культурному розвитку суспільства. Митрополит був ініціатором запровадження різних видів суспільної опіки для українського населення. Доведено, що Андрей Шептицький допомагав багатьом громадським організаціям, які підтримували матеріально незаможні верстви населення. Серед них – Марійські товариства, які діяли при церквах і допомагали бідним та незаможним людям; Крайовий комітет допомоги українському студентству, який надавав матеріальну підтримку студентам закладів середньої та вищої освіти; Товариство Вакаційних Осель – влаштовувало відпочинок дітей у заміських комплексах, зокрема в с. Миловання Товмацького повіту та в с. Кошів Коломийського повіту.

Одним із першочергових завдань митрополита Андрея Шептицького було якісна освітня та виховна підготовка майбутніх священників у Львівській Духовній Семінарії. Для реалізації цього завдання митрополит часто відвідував освітній заклад, проводив бесіди з настоятелями та богословами, фінансово допомагав талановитим вихованцям отримати освіту за кордоном. Намагаючись підняти авторитет Греко-католицької церкви серед населення Галичини, митрополит Андрей Шептицький організовував конференції, реколекції, фінансував друковані видання.

Важливим аспектом меценатської діяльності Андрея Шептицького була допомога дітям-сиротам. У 1915 р. з його ініціативи було засноване товариство «Захист ім. Митрополита Шептицького для сиріт у Львові», яке піклувалося про їх різнобічний розвиток та самореалізацію в майбутньому. Окремим напрямом діяльності товариства була підготовка вихователів і підвищення кваліфікації педагогічних

працівників для освітньо-виховних закладів, які фінансувалися греко-католицькою церквою.

Окремим вектором меценатської діяльності митрополита Шептицького було збереження мистецьких пам'яток та підготовка мистецької інтелігенції. Він підтримував заснування та сприяв діяльності Національного музею у Львові, фінансував проведення археологічних розкопок, сприяв підтримці обдарованих молодих митців, забезпечуючи їх навчання за кордоном. Серед стипендіатів митрополита Андрея Шептицького були Олекса Новаківський, Модест Сосенко, Михайло Бойчук, Яків Струхманчук, Іван Старчук, Станіслав Ігнацій Віткевич, Микола Федюк та ін.

Відомий меценат, громадсько-політичний діяч, митрополит Греко-католицької церкви зробив неоціненний внесок у розвиток української культури. Він був людиною, яка наділена надзвичайними якостями: людяністю, добротою, милосердям, цілеспрямованістю, повагою до інших. Його моральні принципи мають стати своєрідним орієнтиром для майбутніх поколінь.

Ключові слова: митрополит Андрей Шептицький, Греко-католицька церква, діти-сироти, Національний музей, освітні заклади, меценатська діяльність, пам'яткоохоронна діяльність.

АНОТАЦІЯ

В статті на основі комплексного аналізу наукових робіт досліджується вклад митрополита Андрея Шептицького в розвиток і збереження культурно-художественного насліддя українського народу. Основними напрямками фінансової допомоги митрополита Шептицького були: підтримка освітніх закладів – від дошкільних – до вищих освітніх закладів; допомога малозабезпеченим сім'ям і сиротам; збереження художественного насліддя і підтримка обдарованих молодих художників;

памятникоохранная деятельность. В статье проанализированы взгляды митрополита на осуществление меценатской деятельности и способы ее реализации. Вся благотворительная миссия Андрея Шептицкого была направлена на получение конкретных результатов от его работы, которые обусловили системные изменения в культурном развитии общества. Митрополит был инициатором введения различных видов общественной опеки для украинского населения. Доказано, что Андрей Шептицкий помогал многим общественным организациям, которые поддерживали материально малоимущие слои населения. Среди них – Марийские общества, действовали при церквях и помогали бедным и неимущим людям; Краевой комитет помощи украинскому студенчеству, который оказывал материальную поддержку студентам учреждений среднего и высшего образования; Общество Вакацийних домов – устраивало отдых детей в загородных комплексах, в частности в с. Миловання Товмацкого уезда и в с. Коробов Коломыйского уезда.

Одной из первоочередных задач митрополита Андрея Шептицкого было качественная образовательная и воспитательная подготовка будущих священников во Львовской Духовной Семинарии. Для реализации этой задачи митрополит часто посещал образовательное учреждение, проводил беседы с настоятелями и богословами, финансово помогал талантливым воспитанникам получить образование за рубежом. Пытаясь поднять авторитет Греко-католической церкви среди населения Галичины, митрополит Андрей Шептицкий организовывал конференции, реколекции, финансировал печатные издания.

Важным аспектом меценатской деятельности Андрея Шептицкого была помощь детям-сиротам. В 1915 г. по его инициативе было основано общество «Защита им. Шептицкого для сирот во Львове», которое заботилось об их

разносторонним развитию и самореализации в будущем. Отдельным направлением деятельности общества была подготовка воспитателей и повышения квалификации педагогических работников для образовательно-воспитательных учреждений, финансируемых греко-католической церковью.

Отдельным вектором меценатской деятельности митрополита Шептицкого было сохранение памятников искусства и подготовка художественной интеллигенции. Он поддержал основание и способствовал деятельности Национального музея во Львове, финансировал проведение археологических раскопок, способствовал поддержанию одаренных молодых художников, обеспечивая их обучения за рубежом. Среди стипендиатов митрополита Андрея Шептицкого были Алексей Новаковский, Модест Сосенко, Михаил Бойчук, Яков Струхманчук, Иван Старчук, Станислав Игнаций Виткевич, Николай Федюк и др.

Известный меценат, общественно-политический деятель, митрополит Греко-католической церкви внес неоценимый вклад в развитие украинской культуры. Он был человеком, который обладал чрезвычайными качествами: человечностью, добротой, милосердием, целеустремленностью, уважением к другим. Его моральные принципы должны стать своеобразным ориентиром для будущих поколений.

Ключевые слова: митрополит Андрей Шептицкий, Греко-католическая церковь, дети-сироты, Национальный музей, образовательные учреждения, меценатская деятельность, памятноохранная деятельность.

УДК 323.1:(477)

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-13-40-63>

**TRAJECTORY OF ETHNONATIONAL POLICY OF
UKRAINE REGARDING DEOCCUPATION AND
REINTEGRATION OF DONBASS POPULATION**

**ТРАЄКТОРІЯ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ
УКРАЇНИ ЩОДО ДЕОКУПАЦІЇ ТА РЕІНТЕГРАЦІЇ
НАСЕЛЕННЯ ДОНБАСУ**

**ТРАЕКТОРИЯ ЭТНОНАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ
УКРАИНЫ ПО ДЕОККУПАЦИИ И РЕИНТЕГРАЦИИ
НАСЕЛЕНИЯ ДОНБАССА**

Олег Калакура,

доктор політичних наук,
професор, головний науковий
співробітник,
kalakuraoleg@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0003-2617-0115>,

Інститут політичних і
етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України,
01011, Київ-11, вул. Генерала
Алмазова,

Oleh Kalakura,

Doctor in Political Sciences,
Professor, Chief Research
Scientist,
kalakuraoleg@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0003-2617-0115>,

Kuras Institute of Political and
Ethnic Studies of the National
Academy of Sciences of
Ukraine, 01011, Kyiv-11,
General Almazov Str., 8

ABSTRACT

The article analyzes the step-by-step components of the ethno-national policy on the reintegration of the Ukrainian Donbass and the restoration of the territorial integrity and civic unity of Ukraine. Seven topical ethno-political problems of socio-cultural development of the region in the conditions of counteraction to the imperial policy of Russia in the conditions of its occupation-hybrid

war against Ukraine are singled out. The tasks of ethno-national policy for the deoccupation of Ukrainian territories and their inhabitants should be: consolidation of Ukrainian citizens, their inclusion in the system of national values, preservation of ethnocultural diversity of the region, restoration of common information space, its de-Russification, first of all education, restoration of higher education. consequences of the demographic crisis, the formation of a common civic position on the need to return the occupied territories. The successes of Ukraine on the way of unification of the Ukrainian society, achievement of civil unity, formation of common values in information space, cultural and educational life are noted. A number of proposals for the reintegration of the occupied and controlled territories of Donetsk and Luhansk regions into a single cultural, educational and information space based on common civic-political, ethno-national and civilizational values are presented. It is noted that all modern ethno-national problems of Donbass are connected, on the one hand, with the imperial-Soviet socio-cultural and ideological heritage, and on the other hand, with the occupation-hybrid war and information aggression of Putin's Russia against Ukraine. It was emphasized that the integration processes in the controlled and uncontrolled parts of Donbass should take into account the multi-vector development over the past seven years. The conclusion is made about the need to strengthen the influence of the state of Ukraine on the processes of national consolidation of Ukrainian society. Solving the problems of ethno-national consolidation of society together with overcoming poverty, fighting oligarchy and corruption is an important resource for deoccupation of territories, restoration of Ukraine's sovereignty over the occupied territories and should remain a priority of Ukrainian authorities and civil society institutions.

Keywords: *ethno-national policy, temporarily occupied territories of Ukraine, hybrid-occupation war, Donbass, deoccupation, national unity, consolidation, reintegration, information space.*

Постановка проблеми. В центрі уваги українського суспільства, наукової спільноти, експертного середовища, органів державної влади, Президентів П. Порошенка та В. Зеленського впродовж останніх семи років було і залишається питання захисту України, відновлення її територіальної цілісності, забезпечення суверенітету Української держави щодо окупованих Російською Федерацією Автономної Республіки Крим та частини Донбасу під кутом зору їхньої деокупації та реінтеграції до суспільно-політичного, економічного та соціокультурного простору країни. Наголосимо, що питання завершення війни, відновлення української соборності, визначення шляхів їх досягнення були ключовими у передвиборчих перегонах 2019 р., залишаються актуальними і для сьогодення на тлі ескалації агресії та реалізації путінського плану «самоліквідації» України. Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» (2018 р.) визначив, що цілями державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях є: 1) звільнення тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях та відновлення на цих територіях конституційного ладу; 2) захист прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб; 3) забезпечення незалежності, єдності та територіальної цілісності України (Закон України «Про особливості»). Закон передбачає зусилля України щодо підтримання культурних зв'язків та забезпечення доступу до навчальних закладів та засобів масової інформації. В. Явір критикує Закон за необґрунтовану відмову від усталеного терміна «реінтеграція» і викривлення суті поняття реінтеграції України (Явір, 2018: 406). До обґрунтування стратегії та тактичних кроків України щодо деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України долучилися наукові установи, включаючи й Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські науковці: В. Войналович (Етнополітичні, 2020), В. Котигоренко (Котигоренко & Панчук, 2020), І. Кресіна (Модель, 2016), О. Рафальський (Рафальський, 2018), М. Рябчук (Рябчук, 2020), М. Степико (Степико, 2018), В. Явір (Явір, 2018) та ін., аналізуючи чинники окупаційно-гібридної війни РФ проти України та її попередні наслідки, наголошують на ігноруванні Кремлем міжнародно-правових актів, використанні ним методів інформаційної агресії, імперських наративів, пропонують ряд заходів щодо врегулювання ситуації в регіоні, які заслуговують врахування у Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій та законопроекті «Про державну політику перехідного періоду» (Проект Закону, 2021). Завдання етнонаціональної політики актуальні як для тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях, так і для деокупації Криму (Козьма, 2021), частково були обговорені на Кримській платформі.

Метою цієї статті є актуалізація важливості і з'ясування сутності низки етнополітичних проблем, пов'язаних з протидією імперському впливу російської пропаганди на мешканців українського Донбасу, моделювання покрокових шляхів подолання цивілізаційного розриву між українською та окупованими частинами Донецької та Луганської областей, відновлення територіальної цілісності України.

Виклад основного матеріалу дослідження.

До числа пріоритетів етнонаціональної політики України належить сприяння консолідації мешканців всіх регіонів, включаючи Донбас, навколо цінностей територіальної цілісності, незалежного, вільного, демократичного розвитку держави, становлення єдиної громадянської нації. У цьому контексті ключовим концептом реінтеграції як складової відновлення цілісності території і громадянської ідентичності є поняття етнокультурної консолідації. Для нинішніх умов вона видається найбільш актуальною і продуктивною, оскільки інтегрує в собі елементи національної, етнічної та культурної

спільності (Явір, 2017 : 439). Як відомо, мешканцям Донбасу тривалий час нав'язувалися місцевий патріотизм, пріоритет регіонально-територіальної, ігнорування громадянської ідентичності. Специфікою регіону стало ідеологічне та соціокультурне прийняття частиною населення ідей «руського міра», ностальгія за радянським минулим, спотворене уявлення про нібито заможне життя і повагу до людей праці в СРСР. Шляхи вирішення цієї проблеми доцільно шукати у розвінчуванні ідеологічних стереотипів і маніпуляцій російської пропаганди, штучного підігрівання багатьох суперечностей соціокультурного, конфесійного, етнічного, мовного, міжрегіонального та регіонального характеру; необхідності популяризації україноцентричного трактування історії регіону серед широких верств громадян (можливо, шляхом читання лекцій чи проведення диспутів тощо), а також створенні спеціальних «інформаційних майданчиків», «площадок діалогу» для обговорення подій і фактів історії із участю професійних дослідників, авторитетних політиків, громадських активістів; поширенні тези про залежність успішності кожного громадянина України від цілісності українського суспільства, формування національної єдності; перепідготовці співробітників місцевих органів влади, зростанні їхнього професійного рівня; підтримці громадянського суспільства, волонтерських та ветеранських організацій, їхній взаємодії з органами державної влади; додержанні прав і свобод людини і громадянина.

Ось чому одним з перших кроків забезпечення соціокультурної єдності є інклюзія (включення) громадян до системи загальнонаціональних цінностей, формування поваги до державних символів та свят тощо, утвердження громадянської ідентичності. Позитивні зміни серед мешканців Донбасу констатують соціологічні служби. Так, станом на 2018 р. у питанні самоідентифікації, насамперед українцем, громадянином України себе вважали 52% жителів Донецької і Луганської областей (неокуповані частини). І цей показник

навіть вищий, ніж по Сходу України в цілому (48%), тоді як доля тих, хто вважав себе передусім мешканцем свого регіону, становила 17%, а радянською людиною себе вважав кожен десятий (10%). Тоді як у 2014 р. лише кожен третій мешканець Донбасу (34%) вважав себе насамперед громадянином України, а кожен четвертий (27%) – підкреслював свою регіональну ідентичність (Ляшенко, 2020: 168).

Другим, не менш важливим кроком до звільнення та реінтеграції окупованих територій є збереження українського етнічного різноманіття, подолання негативних, маніпулятивних стереотипів та міфів щодо регіональних, етнокультурних та інших самотніх груп населення України та осіб, які належать до цих груп, оберігання духовних і культурних цінностей громад та громадян. Упродовж тривалого часу мешканцям Донбасу нав'язувалась думка про його двокультурність. Як наслідок, на підконтрольній Україні частині Донбасу у 2015 р. представником української культури себе вважав кожен другий (49%), а російської – кожен третій (29%) опитаний (Ляшенко, 2020: 172). Вирішення цієї проблеми полягає у відновленні й зміцненні міжлюдської комунікації та єдності громадян, яка повинна базуватися на суспільному порозумінні щодо важливості збереження українського мовного, культурного, релігійно-духовного і етнічного багатоманіття; утвердження стандартів етнонаціональної толерантності у професійній поведінці працівників ЗМІ, установ освіти, управління та ін.; розроблення й реалізація всеукраїнських, регіональних і місцевих програм розвитку міжкультурного діалогу і просвітництва, поширення через системи дошкільного виховання та освіти, засобами масової інформації, а також іншими комунікативними ресурсами знань про історію, культуру, релігію і традиції всіх етнічних спільнот України для їх взаємопізнання і порозуміння, а також для формування в суспільстві атмосфери терпимості, поваги до цінностей, толерантності й співпраці осіб та груп, що відрізняються етнічною, культурною, мовною та релігійною своєрідністю,

ціннісними орієнтаціями. Прикладом подібної співпраці стали мешканці міст, які беруть участь у програмі Інтеркультурні міста – спільному проєкті Ради Європи та Європейської Комісії, спрямованому на розвиток ідей і практичної реалізації інтеграції мігрантів (переселенців) і національних меншин у суспільне і культурне життя. Загалом від України у програмі Інтеркультурні міста задіяні Вінниця, Луцьк, Мелітополь, Одеса, Павлоград, Прилуки, Суми, Шевченківський район міста Києва (Intercultural). Так, Мелітополь за Міжнародним Індексом Інтеркультурності випереджає ряд міст Європи і світу, що стало результатом тривалого та ефективного співробітництва багатонаціональної громади Мелітополя, лідерів міста, представників різних спільнот, освітян, активістів, уповноважених посадових осіб та відділів і структур виконавчої влади. Подібні проєкти оберігають етнічну ідентичність від розмивання, а етнічні спільноти від акультурації, можуть стати орієнтиром для населених пунктів Донбасу.

Третім кроком реінтеграційної політики є дерусифікація культурного простору, насамперед освіти, сприяння впровадженню «Закону про освіту», а саме переходу російських шкіл на українську мову викладання. Не всі батьки позитивно сприйняли курс на українізацію освіти. У 2018 р. на території Донецької області російською мовою працювало 100 шкіл (45079 учнів), Луганської області відповідно 53 школи (14613 учнів), а це 24,6% російськомовних шкіл України і 21,5% серед учнів, які навчалися російською мовою (От востока до запада, 2018). Для мешканців Донбасу і Криму питання про статус російської мови традиційно наділене значущістю, а поширення української мови вважається конфліктогенним. Шляхи вирішення проблеми: популяризація тези про нерозривність неухильного додержання конституційних гарантій щодо всебічного розвитку і функціонування української мови як державної та мови офіційного спілкування у всіх сферах суспільного життя на всій

території України, у тому числі у сфері освіти, та вільного використання у всіх життєвих потребах громадянами російської чи іншої рідної мови; підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації вчителів; збільшення годин викладання Історії України, Історії та культури корінних народів, національних меншин, інших етнічних спільнот. Особливу увагу необхідно приділити заходам національно-патріотичного виховання. Українізація повинна тривати як за формою з розширенням використання державної мови, так і за змістом мовами національних меншин. Збереження самобутності національних меншин, можливість для них не розчинитися у глобальному та українському регіональному світі можливе у т. ч. за умови переосмислення ролі української мови і культури в суспільному житті держави (Калакура, 2020: 123).

Четвертим кроком реінтегративних заходів в гуманітарній сфері є відновлення мережі вищої та спеціальної освіти Донбасу на засадах українського законодавства. Результатом російської агресії став розкол єдиного освітнього простору України. Вищі з окупованих територій Донбасу передислоковані до Вінниці та міст Луганщини. Молодь з регіону виїжджає на навчання до інших областей. Шляхами вирішення проблеми може бути поступовий перехід до обов'язкової профільної спеціалізації у середній школі; утворення нових закладів професійно-технічної освіти і фінансування їхньої діяльності з державного бюджету; стимулювання приватних навчальних закладів; створення умов для часткового повернення Донецького національного університету імені Василя Стуса у Краматорськ та Маріуполь (відкриття філій університету), державна підтримка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (ЛНУ ім. Т. Шевченка) у Старобільську та Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля у Сєвєродонецьку, освітніх центрів «Донбас-Україна» та «Крим-Україна». За 4 роки роботи освітніх центрів «Донбас-Україна»

кількість вступників з окупованих територій збільшилася майже вдвічі. Так, після старту роботи центрів у 2016 р. понад 850 абітурієнтів з Донбасу вступили в українські ЗВО за спрощеною процедурою, тоді як у 2019 р. їх кількість досягла 1600 (Гридіна & Булик & Кудлай, 2020). Знаковим стало внесення змін до Закону України «Про вищу освіту» щодо особливостей вступу до закладів вищої освіти осіб з тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, Донецької та Луганської областей та з території населених пунктів на лінії зіткнення щодо з без ЗНО та за додатковими квотами (Закон України «Про вищу освіту», 2021). Стосовно тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей в результаті деокупації для Української влади постає завдання переосмислення змісту освітньо-культурного простору.

Сказане стосується й діяльності закладів культури (театри, музеї, бібліотеки), які також перебувають поза межами своєї сталої локалізації. Тут потрібна державна підтримка закладів мистецтва і культури, гастролей театрів; використання ІТ-технологій (віртуальні експозиції). Варто активізувати реалізацію заходів, передбачених Державною цільовою програмою відновлення та розбудови миру в східних регіонах України (2017-2020) щодо сприяння культурному діалогу та виховання толерантності, збереження та розвитку історико-культурної та духовної спадщини. Консолідаційний потенціал культури досі не задіяний в Україні повною мірою, тоді як за умов урахування різноманітних культурних запитів і потреб українців культура може стати справжнім чинником об'єднання (Гуманітарна політика, 2020: 12).

Надзвичайно важливим є п'ятий крок – відновлення спільного інформаційного простору, створення глобальної мережі українського мовлення як головного інструменту ведення інформаційної війни (Козьма, 2021: 29). Негативний зовнішній вплив на інформаційний простір Донбасу зі сторони РФ загрожує розмиванням суспільних цінностей і національної

ідентичності. Існує проблема створення конкурентоспроможного регіонального інформаційного продукту. Одним з перших потужних кроків у вирішенні цієї проблеми було схвалення Кабінетом Міністрів України у 2018 р. Стратегії інформаційної реінтеграції Донецької та Луганської областей. Згідно з документом, повне відновлення мовлення українських телерадіокомпаній можливе тільки за умови звільнення окупованих територій Донбасу. Тому в умовах обмеженого мовлення та доступу до інших українських ЗМІ, зокрема Інтернет-видань (об'єкти інформаційної інфраструктури, а саме: телевізійні вежі, ретранслятори та кабельні мережі захоплені збройними формуваннями РФ), особлива увага має приділятися таким напрямкам як: розширення зони наземного ефірного мовлення українських телерадіокомпаній з територій, прилеглих до тимчасово окупованих; створення системи виробництва і поширення спеціалізованого контенту для громадян України, які проживають на тимчасово окупованих територіях в Донецькій і Луганській областях; забезпечення можливості отримання інформації особами з порушеннями зору і слуху у доступній формі; проведення системної роботи з переселенцями як з важливим каналом комунікації з громадянами України, які проживають на окупованому Донбасі (МІП, 2018). Однією із найуспішніших довготривалих інформаційних програм з реалізації чинної Стратегії інформаційної реінтеграції Донбасу варто назвати проєкт української редакції Радіо Свобода «Донбас Реалії», що інформує про актуальні теми жителів східних областей України, включно з окупованими частинами, а також розповідає про події на Донбасі для загальнонаціональної та міжнародної аудиторії. Для більш ефективного протистояння пропаганді РФ з 1 березня 2020 р. розпочав свою роботу єдиний російськомовний державний інформаційно-розважальний телеканал «Дім/Дом», створений для жителів тимчасово окупованих територій України. На жаль, достатньо велика аудиторія українців залишається залежною

від інформаційного продукту РФ. Так, за даними соціологів, у травні 2019 р., 51,5% жителів України вважали помилкою і обмеженням прав громадян заборону ретрансляції російських телеканалів; 54,3% так ставилися до обмеження доступу до російських соціальних мереж і 57,5% до заборони гастролей окремих російських артистів та фільмів (Етнополітичні чинники, 2020: 77). Розуміючи, що у посттоталітарному суспільстві заборона (нейтралізація) впливу телерадіомовників з РФ та з тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях може бути лише тимчасовим явищем, пропонується більш активне «просування» в регіон загальнонаціональних ЗМІ та використання сучасних форм поширення інформації (блогери, громадські авторитети). Потужною структурою у інформаційному протистоянні з агресором повинен стати Центр протидії дезінформації, який буде підпорядкований Раді національної безпеки і оборони України.

Шостим за рахунком, але суперважливим за значенням кроком реінтеграційного курсу на теренах Донбасу є протидія російській паспортизації місцевого населення, включення його до політичних процесів і виборів у Держдуму РФ, викачуванню трудових ресурсів, а також подолання вкрай негативних наслідків демографічної кризи. Йдеться, зокрема, про повернення внутрішньо переміщених осіб, більшість яких складається з молодого працездатного населення. За даними Міністерства соціальної політики України станом на 24 травня 2021 р., згідно Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб, взято на облік 1467720 переселенців з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей та АР Крим (Обліковано, 2021). Частина вимушених переселенців стали біженцями, вони залишили територію України, планують подальше нове життя поза межами нашої держави, як на Сході, так і на Заході. Відбувається некерований відтік за межі регіону трудових ресурсів, в тому числі інтелектуальних, насамперед у формі

трудової міграції. У Донецькій та Луганській областях найменша кількість ІТ-спеціалістів на 1 тис. населення, а за якістю людського потенціалу області відносяться до класифікаційної групи «низька». Для розуміння масштабу демографічної кризи, насамперед, влада зобов'язана провести перепис населення, розробити та впровадити соціально-економічні програми розвитку регіону, створення робочих місць. Для тимчасово переміщених осіб (вимушених переселенців) важливо створити умови адаптації за новим місцем проживання, для атериторіальної реінтеграції, забезпечити реалізацію їх громадянських прав і свобод. Досягти такої атериторіальної реінтеграції, комунікативної взаємодії елементів українського соціуму можна шляхом ефективного забезпечення прав та свобод громадян; дотримання принципу рівності та недискримінації; формування в суспільстві толерантності до вироблення спільних культурних норм. (Цейтліна, 2021).

Нарешті сьомим кроком на шляху деокупації та реінтеграції неконтрольованих територій є подолання зашореності та фрагментарності громадської думки частини населення України щодо перспектив цього процесу, розвінчування різного роду спекуляцій відносно можливості віддати Крим та Донбас Путіну заради досягнення миру, економічних зисків тощо. Важливе значення в цьому контексті мало припинення діяльності псевдоукраїнських каналів медіахолдингу Козака-Медведчука, які виступали рупором інтересів Російської Федерації, сприяли консолідації п'ятої колони, заперечували російську агресію, перекичували хід російсько-української війни. За найновішим соціопитування, яке було проведено Харківським інститутом соціальних досліджень, 70,4% українців вірять в тому, що до складу країни повернуться тимчасово окуповані території на сході України (ОРДЛО), 57,5% вважають, що Україна зможе повернути Крим. Зворотна точка зору є у 23,5% і 36,9% українців відповідно (Скільки, 2021).

Аналіз етнополітичних процесів на окупованій території Донбасу засвідчує, що реалізація цих кроків наштовхується на шалений спротив антиукраїнських сил, які відстоюють абсолютно інший напрям розвитку, спрямований на остаточний ціннісно-цивілізаційний розрив з Україною. Там панує українофобська істерія, формується альтернативна реальність, побудована Кремлем, головною метою якої виступає тотальна деукраїнізація регіону (Поплавський & Щєпова, 2021: 88). Країна-агресор на підконтрольній їй території України проводить дискримінаційну політику, що полягає у цілковитому витісненні української ідентичності з усіх сфер суспільного життя, а також у політично вмотивованому переслідуванні проукраїнських активістів ((Гуманітарна політика, 2020: 96). Для більшості населення тимчасово окупованих територій виникла загроза ментального розколу, кризи ідентичності. У 2017 р. громадянами «ЛНР» чи «ДНР» на окупованих територіях вважали себе 18% опитаних (Степико, 2018: 50). Відбувається етнополітична інтеграція населення окупованих територій Донбасу в російський простір. Як і у Криму, РФ формує і використовує проросійські сентименти частини місцевого населення для формування серед нього «п'ятої колонії» і використання її як допоміжного фактора воєнної окупації (Рафальський, 2021). Отже, деокупація регіону безпосередньо пов'язана з ідеологічною деокупацією, декомунізацією та усуненням наслідків проросійської пропаганди, що стане основою реінтеграції Донбасу та включення до загальноукраїнського та європейського простору. Консолідація українського суспільства відбувається у як етнонаціональній складовій, так і у громадянсько-політичній. Заснована на цінностях української політичної (громадянської) нації (на основі індикаторів зростання економічного добробуту, формування громадянської політичної культури, конкурентоспроможної національної освіти, культури тощо), політика консолідації держави покликана завершити етап самоідентифікації українського

суспільства та надати додаткової цивілізаційної і геополітичної суб'єктності державі Україна (Станіславенко, 2021).

Висновки. Паралельна реалізація цих та інших кроків, спрямованих на деокупацію та реінтеграцію Донбасу, можлива лише за умов активної підтримки з боку зарубіжних партнерів України, подальшого зміцнення її обороноздатності, проведення економічних і соціокультурних реформ, подолання корупції та спротиву олігархів. Усі сучасні етнонаціональні проблеми Донбасу пов'язані, з одного боку, з імперсько-радянською і російською соціокультурною та світоглядною спадщиною, а з другого, з окупаційно-гібридною війною та інформаційною агресією путінської Росії проти України. Проблеми соціокультурного характеру потребують постійного моніторингу, спеціальних соціологічних опитувань, проведення перепису населення та створення реєстру громадян. Їхнє широке обговорення у ЗМІ, науковим та експертним співтовариством сприятиме кристалізації бачення реалій та виробленню напрямів їхнього розв'язання. Залучення міжнародного досвіду, технологічної та фінансової допомоги від міжнародних організацій полегшить виконання опрацьованих проєктів у соціально-культурній та освітній сферах. Припинення війни як гібридної агресії потребує подальших наукових досліджень, вироблення інноваційних шляхів побудови миру «знизу», тобто на рівні локальних спільнот і окремих людей (Геник, 2021: 19). Пріоритетом для державної етнонаціональної політики залишається людиноцентризм – людина, її гідність, права і свободи. Стратегія деокупації та реінтеграції окупованих територій АКР та Донбасу є неподільною і повинна вирішувати комплекс схожих етнополітичних проблем. Вирішення завдань етнонаціональної консолідації суспільства разом з подоланням бідності та боротьбою з корупцією, деформованим розумінням суспільного успіху складає важливий ресурс деокупації територій, відновлення суверенітету України над окупованим Кримом і частиною Донбасу й повинно стати пріоритетом

діяльності всіх інститутів держави і громадянського суспільства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Intercultural Cities Index reports by city. URL: <https://www.coe.int/en/web/interculturalcities/index-results-per-city>.
2. Riabchuk M. Eastern Europe since 1989: Between the Loosened Authoritarianism and Unconsolidated Democracy. Warszawa: Studium Europy Wschodniej, 2020, 208 s.
3. Геник М. Методологічні проблеми міждисциплінарних досліджень миру. *Політичні дослідження*. 2021. №1. С.19.
4. Грідіна І. М., Булик М. В., Кудлай В. О. Деокупація освітою: про роботу освітнього центра «Донбас-Україна» при Маріупольському державному університеті. *Актуальні проблеми науки та освіти: Збірник матеріалів XXII підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ / За заг. ред. К.В. Балабанова*. Маріуполь: МДУ, 2020. 249 с.
5. Гуманітарна політика в Україні: виклики та перспективи (Біла книга) : аналіт. доп. / [Сінайко О. О.(кер. авт. кол.), Тищенко Ю. А., Каплан Ю. Б., Михайлова О. Ю., Валецький О. Л. та ін.] ; за заг. ред. Ю. Б. Каплан, Ю.А. Тищенко. Київ : НІСД, 2020. 136 с.
6. Етнополітичні чинники консолідації сучасного українського суспільства / ред. кол. О. Рафальський (голова), В. Войналович, М. Рябчук. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2020. 336 с.
7. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про вищу освіту» щодо особливостей вступу до закладів вищої освіти осіб з тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, Донецької та Луганської областей. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2020, № 47, ст.410.
8. Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово

окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2018, № 10, ст.54.

9. Калакура О. Сучасні мовно-культурні процеси в умовах трансформації інформаційного простору України. *Society. Document. Communication*, 2020. Ed. 9. A series of «Historical science». 112 – 130.

10. Козьма В. В. (2021). До проблеми вироблення державної стратегії деокупації Криму. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*, 2021. (7), 24–38.

11. Котигоренко В. О., Панчук М. І. Проблеми термінології законодавства, що регулює етнонаціональні відносини в Україні. *Український соціум*, 2020, 1(72): 9-40.

12. Ляшенко О. Громадянська самоідентифікація населення півдня України (1992–2020). *Society. Document. Communication*, 2020. Ed. 9/2. Special edition. 154 – 181.

13. МІП: Уряд схвалив Стратегію інформаційної реінтеграції Донбасу. URL: <https://mkip.gov.ua/news/2508.html?PrintVersion>.

14. Модель етнонаціональної політики для реінтеграції Донбасу і Криму: наукова записка. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2016. 100 с.

15. Обліковано 1 467 720 внутрішньо переміщених осіб. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/20092.html>.

16. От востока до запада: Где в школах Украины преподают на русском языке. URL: <https://dnnews.dn.ua/news/664298>.

17. Поплавський О. О., Щєпова Д. Р. Донбас як об'єкт деукраїнізації з боку adeptів «русского мира». *Політичне життя*. 2021. №2. С. 88-95.

18. Проект Закону про засади державної політики перехідного періоду. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72625.

19. Рафальський О.О. Консолідація українського суспільства: етнополітичний вимір. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. 400 с.

20. Рафальський О.О. Міждисциплінарні перехрестя етнополітології. *Вісник Національної академії наук України*. 2021. № 2. С. 3-11.

21. Скільки українців вірять в деокупацію Криму і Донбасу – дані соціопитування. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/09/23/novyna/bezpeka/skilky-ukrayincziv-viryat-deokupacziyu-krymu-donbasu-dani-soczopytuvannya>.

22. Станіславенко Л. А. Політика консолідації української держави в умовах трансформаційної кризи. *Політичне життя*. 2021. №2. С. 38-42.

23. Степико М. Загальноукраїнська ідентичність – головний об’єкт гібридної війни Росії проти України: Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. Київ, 2017. 11 с.

24. Степико М. Гуманітарний вимір консолідації української нації. *VIRTUS*, 2018. С.48-54.

25. Цейтліна А. О. Вироблення державної комунікативної політики реінтеграції тимчасово окупованих територій України. *Вісн. НАДУ*. Серія «Державне управління». 2021. № 1 (100). С. 53–59.

26. Явір В. А. Реінтеграція тимчасово окупованих територій як завдання етнонаціональної політики України. *Правова держава*. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2017. Вип. 28. С. 438–445.

27. Явір В. А. Етнополітична інтеграція та дезінтеграція у сучасному світі: політико-правовий концепт: монографія. Київ: Логос, 2018. 468 с.

REFERENCES

1. Intercultural Cities Index reports by city (2021). Retrieved from <https://www.coe.int/en/web/interculturalcities/index-results-per-city>.

2. Riabchuk M. Eastern Europe since 1989: Between the Loosened Authoritarianism and Unconsolidated Democracy. Warszawa: Studium Europy Wschodniej, 2020, 208 s.

3. Genyk, M. (2021). Metodolohichni problemy mizhdystyplinarnykh doslidzhen myru [Methodological problems of interdisciplinary peace research]. *Politychni doslidzhennia*. 2021, 1, 19 [in Ukrainian].

4. Hridina, I. M., Bulyk, M. V., Kudlai, V. O. (2020) Deokupatsiia osvitoiu: pro robotu osvitnoho tsentra «Donbas-Ukraina» pry Mariupolskomu derzhavnomu universyteti [Deoccupation by education: about the work of the educational center «Donbass-Ukraine» at Mariupol State University]. *Aktualni problemy nauky ta osvity: Zbirnyk materialiv XXII pidsumkovoï naukovo-praktychnoi konferentsii vykladachiv MDU / Za zah. red. K.V. Balabanova*. Mariupol: MDU, 2020, 249 s. [in Ukrainian].

5. Humanitarna polityka v Ukraini: vyklyky ta perspektyvy (Bila knyha) [Humanitarian policy in Ukraine: challenges and prospects (White Paper)] (2020) : analit. dop. / [Sinaiko O. O.(ker. avt. kol.), Tyshchenko Yu. A., Kaplan Yu. B., Mykhailova O. Yu., Valevskiy O. L. ta in.] ; za zah. red. Yu. B. Kaplan, Yu.A. Tyshchenko. Kyiv : NISD, 2020, 136 s. [in Ukrainian].

6. Etnopolitychni chynnyky konsolidatsii suchasnoho ukrainskoho suspilstva [Ethnopolitical factors of consolidation of modern Ukrainian society] (2020) / red. kol. O. Rafalskyi (holova), V. Voinalovych, M. Riabchuk. Kyiv: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy. 2020, 336 s. [in Ukrainian].

7. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» shchodo osoblyvosti vstupu do zakladiv vyshchoi osvity osib z tymchasovo okupovanykh terytorii Avtonomnoi Respubliky Krym ta mista Sevastopolia, Donetskoi ta Luhanskoi oblasti [Law of Ukraine «On Amendments to the Law of Ukraine» On Higher Education» on the peculiarities of admission to higher education institutions of persons from the temporarily occupied territories of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Donetsk and Luhansk regions] (2020). *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*, 2020, № 47, st.410 [in Ukrainian].

8. Zakon Ukrainy «Pro osoblyvosti derzhavnoi polityky iz zabezpechennia derzhavnoho suverenitetu Ukrainy na tymchasovo

okupovanykh terytoriiakh u Donetskii ta Luhanskii oblastiakh» [Law of Ukraine «On Peculiarities of State Policy to Ensure State Sovereignty of Ukraine in the Temporarily Occupied Territories in Donetsk and Luhansk Oblasts»] (2018). *Vidomosti Verkhovnoi Rady* (VVR), 2018, № 10, st.54 [in Ukrainian].

9. Kalakura, O. (2020). Suchasni movno-kulturni protsesy v umovakh transformatsii informatsiinoho prostoru Ukrainy [Modern linguistic and cultural processes in the conditions of transformation of the information space of Ukraine]. *Society. Document. Communication*, 2020, Ed. 9. A series of «Historical science». 112–130 [in Ukrainian].

10. Kozma, V. V. (2021). Do problemy vyroblennia derzhavnoi stratehii deokupatsii Krymu [To the problem of developing a state strategy for the deoccupation of Crimea]. *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty*, 2021. (7), 24–38 [in Ukrainian].

11. Kotyhorenko V. O., Panchuk M. I. Problemy terminolohiyi zakonodavstva, shcho rehulyuye etnonatsional'ni vidnosyny v Ukraini [Problems of terminology of the legislation regulating ethno-national relations in Ukraine]. *Ukrayins'kyi sotsium*, 2020, 1(72): 9-40 [in Ukrainian].

12. Liashenko, O. (2020). Hromadianska samoidentyfikatsiia naselennia pivdnia Ukrainy [Civic self-identification of the population of the south of Ukraine] (1992–2020). *Society. Document. Communication*, 2020, Ed. 9/2. Special edition, 154 – 181 [in Ukrainian].

13. MIP: Uriad skhvalyv Stratehiiu informatsiinoi reintehratsii Donbasu [MIP: The Government has approved the Donbass Information Reintegration Strategy] (2018). Retrieved from <https://mkip.gov.ua/news/2508.html?PrintVersion>. [in Ukrainian].

14. Model' etnonatsional'noyi polityky dlya reintehratsiyi Donbasu i Krymu [Model of ethno-national policy for reintegration of Donbass and Crimea]: naukova zapyska. Kyiv: In-t derzhavy i prava im. V.M. Korets'koho NAN Ukrainy, 2016, 100 s. [in Ukrainian].

15. Oblikovano 1 467 720 vnutrishno peremishchenykh osib [1,467,720 internally displaced persons were registered] (2021). Retrieved from <https://www.msp.gov.ua/news/20092.html> [in Ukrainian].

16. Ot vostoka do zapada: Hde v shkolakh Ukrainy prepodaiut na russkom yazyke [From East to West: Where Russian schools teach in Russian] (2018). Retrieved from <https://dnews.dn.ua/news/664298> [in Russian].

17. Poplavskiy, O. O., Shchepova, D. R. (2021). Donbas yak ob'iekt deukrainizatsii z boku adeptiv «russkoho myra» [Donbass as an object of de-Ukrainization by adherents of the «Russian world»]. *Politychne zhyttia*. 2021, 2, 88-95 [in Ukrainian].

18. Proekt Zakonu pro zasady derzhavnoi polityky perekhidnoho periodu [Draft Law on Principles of State Policy in Transition] (2021). Retrieved from https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72625 [in Ukrainian].

19. Rafalskyi, O.O. (2018). Konsolidatsiia ukrainskoho suspilstva: etnopolitychnyi vymir [Consolidation of Ukrainian society: ethno-political dimension]. Kyiv: Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2018, 400 s. [in Ukrainian].

20. Rafalskyi, O.O. (2021). Mizhdystsyplinarni perekhrestia etnopolitologii [Interdisciplinary crossroads of ethno-politics]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*, 2021, 2, 3-11 [in Ukrainian].

21. Skilky ukraintsiv viriat v deokupatsiiu Krymu i Donbasu – dani sotsopytuvannia [How many Ukrainians believe in the deoccupation of Crimea and Donbass - according to opinion polls] (2021). Retrieved from <https://www.slovoidilo.ua/2021/09/23/novyna/bezpeka/skilky-ukrayincziv-viryat-deokupacziyu-krymu-donbasu-dani-socopytuvannya> [in Ukrainian].

22. Stanislavenko, L. A. (2021). Polityka konsolidatsii ukrainskoi derzhavy v umovakh transformatsiinoi kryzy [The policy of consolidation of the Ukrainian state in the conditions of transformational crisis]. *Politychne zhyttia*. 2021, 2, 38-42 [in Ukrainian].

23. Stepyko, M. (2017). Zahalnoukrainska identychnist – holovnyi ob'iekt hibrydnoi viiny Rosii proty Ukrainy [All-Ukrainian identity is the main object of Russia's hybrid war against Ukraine]: Analitychna zapyska. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. Kyiv, 2017, 11 s. [in Ukrainian].

24. Stepyko, M. (2018). Humanitarnyi vymir konsolidatsii ukrainskoi natsii [The humanitarian dimension of the consolidation of the Ukrainian nation]. *VIRTUS*, 2018, 48-54 [in Ukrainian].

25. Tseitlina, A. O. (2021). Vyroblennia derzhavnoi komunikatyvnoi polityky reintehratsii tymchasovo okupovanykh terytorii Ukrainy [Development of the state communicative policy of reintegration of the temporarily occupied territories of Ukraine]. *Visn. NADU. Serii «Derzhavne upravlinnia»*. 2021, 1 (100), 53–59 [in Ukrainian].

26. Yavir, V. A. (2017). Reintehratsiia tymchasovo okupovanykh terytorii yak zavdannia etnonatsionalnoi polityky Ukrainy [Reintegration of temporarily occupied territories as a task of ethno-national policy of Ukraine]. *Pravova derzhava*. Kyiv : In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho, 2017, Vyp. 28, 438–445 [in Ukrainian].

27. Yavir, V. A. (2018). Etnopolitychna intehtratsiia ta dezintehtratsiia u suchasnomu sviti: polityko-pravovyi kontsept [Ethnopolitical integration and disintegration in the modern world: a political and legal concept]: monohrafiia. Kyiv: Lohos, 2018, 468 s. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано покрокові складові етнонаціональної політики щодо реінтеграції українського Донбасу та відновлення територіальної цілісності та громадянської єдності України. Виділено сім актуальних етнополітичних проблем соціокультурного розвитку регіону в умовах протидії імперській політиці Росії в умовах її окупаційно-гібридної війни проти України. Завданнями етнонаціональної політики задля деокупації українських

територій та їх мешканців повинно стати: консолідація громадян України, їхня інклюзія до системи загальнонаціональних цінностей, збереження етнокультурного розмаїття регіону, відновлення спільного інформаційного простору, його дерусифікація, насамперед сфери освіти, відновлення правових засад вищої та спеціальної освіти, подолання наслідків демографічної кризи, формування спільної громадянської позиції щодо необхідності повернення окупованих територій. Відзначено успіхи України на шляху об'єднання українського суспільства, досягнення громадянської єдності, формування спільних цінностей у інформаційному просторі, культурно-освітньому житті. Викладено ряд пропозицій щодо реінтеграції окупованих та підконтрольних територій Донецької та Луганської областей в єдиний культурно-освітній та інформаційний простір на основі спільних громадянсько-політичних, етнонаціональних та цивілізаційних цінностей. Відзначено, що всі сучасні етнонаціональні проблеми Донбасу пов'язані, з одного боку, з імперсько-радянською соціокультурною і світоглядною спадщиною, а з другого, з окупаційно-гібридною війною та інформаційною агресією путінської Росії проти України. Наголошено, що інтеграційні процеси на підконтрольній і непідконтрольній частинах Донбасу мають враховувати різновекторність розвитку за останні сім років. Зроблено висновок щодо необхідності посилення впливу держави Україна на процеси національної консолідації українського суспільства. Вирішення завдань етнонаціональної консолідації суспільства разом з подоланням бідності, боротьбою з олігархатом і корупцією складає важливий ресурс деокупації територій, відновлення суверенітету України над окупованими територіями і повинно залишатися пріоритетом української влади та інститутів громадянського суспільства.

Ключові слова: етнонаціональна політика, тимчасово окуповані території України, гібридно-окупаційна війна, Донбас, деокупація, національна єдність, консолідація, реінтеграція, інформаційний простір.

АННОТАЦІЯ

В статье проанализированы поэтапные составляющие этнонациональной политики по реинтеграции украинского Донбасса и восстановления территориальной целостности и гражданского единства Украины. Выделено семь актуальных этнополитических проблем социокультурного развития региона в условиях противодействия имперской политике России в условиях ее оккупационно-гибридной войны против Украины. Задачами этнонациональной политики для деокупации украинских территорий и их жителей должно стать: консолидация граждан Украины, их инклюзия в систему общенациональных ценностей, сохранение этнокультурного разнообразия региона, восстановление общего информационного пространства, его деруссификация, прежде всего сферы образования, восстановление правовых основ высшего и специального образования, преодоление последствий демографического кризиса, формирование общей гражданской позиции о необходимости возвращения оккупированных территорий. Отмечено успехи Украины на пути объединения украинского общества, достижения гражданского единства, формирования общих ценностей в информационном пространстве, культурно-образовательной жизни. Изложены ряд предложений по реинтеграции оккупированных и подконтрольных территорий Донецкой и Луганской областей в единое культурно-образовательное и информационное пространство на основе общих гражданско-политических, этнонациональных и цивилизационных ценностей. Отмечено, что все современные этнонациональные проблемы Донбасса связаны, с одной стороны, с имперско-советским социокультурным и мировоззренческим наследием, а с другой, с оккупационно-гибридной войной и информационной агрессией путинской России против Украины. Отмечено, что интеграционные процессы на подконтрольной и неподконтрольной частях Донбасса должны учитывать разновекторность развития за

последние семь лет. Сделан вывод о необходимости усиления влияния государства Украина на процессы национальной консолидации украинского общества. Решение задач этнонациональной консолидации общества вместе с преодолением бедности, борьбой с олигархатом и коррупцией составляет важный ресурс деокупации территорий, восстановления суверенитета Украины над оккупированными территориями и должно оставаться приоритетом украинской власти и институтов гражданского общества.

Ключевые слова: *этнонациональная политика, временно оккупированные территории Украины, гибридно-оккупационная война, Донбасс, деокупация, национальное единство, консолидация, реинтеграция, информационное пространство.*

УДК: 81'373:070(477)(091)

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-13-64-82>

HISTORY OF STUDYING OF UKRAINIAN MASS MEDIA LANGUAGE

ІСТОРІЯ ВИВЧЕННЯ МОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ

ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ ЯЗЫКА УКРАИНСКОЙ ПРЕСЫ

Юлія Калужинська,

кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри
документознавства та
методики навчання
kaluzhynskaya@gmail.com
[orcid.org/ 0000-0002-9787-2686](https://orcid.org/0000-0002-9787-2686)
Researcher ID AAE-7242-2020
Університет Григорія
Сковороди в Переяславі
вул. Сухомлинського 30,
м. Переяслав, Київська обл.,
08400

Yuliia Kaluzhynska, Ph.D. in

Philological Sciences Senior
Lecturer of Department of
scientific discipline of
documentation and teaching
methods

kaluzhynskaya@gmail.com
[orcid.org/ 0000-0002-9787-2686](https://orcid.org/0000-0002-9787-2686)

Researcher ID AAE-7242-2020
Hryhorii Skovoroda University
in Pereiaslav 08401, Ukraine,
Kyiv region, Pereiaslav,
Sukhomlynskyi Str., 30

ABSTRACT

The article describes the historical stages of learning the language of the Ukrainian press. Attention to the language of journalism is due to the fact that the selection and use of language is characterized by a combination of two requirements – the desire to strengthen both the logical and emotional side of expression. The study of the language of journalism, namely the language of Ukrainian newspapers, has a history. The appearance of a significant number of articles on this topic was facilitated by language discussions on language culture, which in some way also affected the language of the press.

In the 20's of the 20th century the language of the press stood out as a separate variety. It is determined that the basis of its development was the vernacular. It was found that the «newspaper language» developed in close connection with the language practice of the intelligentsia and influenced the prestige of the national language.

The language of the media is dynamic in nature, so it responds most quickly to all changes in public consciousness and reflects the state of the latter, influencing its formation. In the language of the media it is easy to see the new trends in approaches to language learning that can be traced in modern linguistics.

The role of the media in modern society is difficult to overestimate. They have a powerful potential for the state of public opinion, as most of their ideas about the world people get from newspapers and magazines. Characteristic features of the mass media are their publicity, i.e. an unlimited number of consumers; indirect, divided in space and time interaction of communicators; unidirectional influence from the communicator to the recipient, the impossibility of changing their roles

The study of the language of the media in recent years has also become particularly relevant. This is due to at least two factors: the situation of the functioning of literary language at the turn of the century and the priority for modern linguistics tendency to consider language material from a communicative standpoint, given the representation of language knowledge in human consciousness and patterns of language communication.

Keywords: *press language, language culture, language means, historical aspects, newspaper language.*

Problem statement: Globalization of mass information processes, emergence of audiovisual and electronic mass media has led to the fact that the center of literary language creation has moved to journalism, which today is an operational, dynamic, multi-accent carrier and producer of public opinion (Koval, 2011: 6).

At the present stage, the role of the media has greatly increased. This is due to their close connection with the surrounding reality and sensitivity to social, economic, cultural, scientific and educational changes in the country and the world, as well as the main purpose - to respond to current events, facts and phenomena of today (Myslyva-Bunko, 2014: 25).

Preserving what is characteristic of the historical epoch as a whole, the language of journalistic style «best reflects the social practice of the people, the level of spiritual culture of society, its vital forces, the ability to self-preservation and renewal» (Serbenska, 1988: 22). It is the language of journalism that is a consistent expression of modern tendencies in the general literary norm and the most operative, intelligible and effective channel for the formation of people opinion.

A. P. Koval explains the increased attention to the language of journalism as follows: «Among the most functional styles, journalistic style is distinguished by the fact that the selection and use of language is characterized by a combination of both requirements - the desire to strengthen both the logical and emotional side of expression» (Koval, 2011: 80).

Analysis of recent publications: The study of the language of journalism, namely the language of Ukrainian newspapers, has a history. Thus, the emergence of a significant number of articles was facilitated by language discussions on language culture, which in some way affected the language of the press, sometimes it depended on the interest in the language of periodicals of individual scholars or research groups. The beginning of the last century was characterized by discussions about the speeches of I. Nechui-Levytskyi «Modern journal language in Ukraine» (1907), «A crooked mirror of the Ukrainian language» (1912). The study of the Ukrainian «journal language», as well as «journal Ukrainian literature», began at the beginning of the last century with the works of I. Ya. Franko, B.D. Hrinchenko, I.S. Nechuy-Levytsky, L.S. Martovych and others. The language of the Ukrainian press (as, incidentally, the press itself), published since 1914, as well as

between the two world wars in some parts of the Ukrainian lands, has not yet been the subject of a thorough study. There are only some remarks on this subject in the works of M.G. Sulyma, M.D. Hladkyi (Hladkyi, 1928: 273).

The language of Ukrainian periodicals in their works was considered by Andreichenko O. (Andreichenko, 2006), Barannyk D. (Barannyk, 1983), Gladky M. (Gladky, 1928), Koval T. (Koval, 2011), Navalna M. (Navalna, 2011).

The aim of the study. Carry out scientific processing of materials related to the study of the language of newspaper periodicals.

Presenting main material. The study of the language of newspapers and its audience in the 1920s was sociological and combined with linguistic observations, and the description of the language of the press was usually sociolinguistic. During this period, the language of the press was singled out as a separate variety, it was clearly defined that the basis of its development is the vernacular, a significant search for impulses for the development of the language of the press, establishing its role and place in the life of national languages. According to Yu. V. Shevelyov, the «newspaper language» develops in close connection with the language practice, first of all, of the intelligentsia, representing the «higher language», and significantly affects the prestige of the national language. The language of Ukrainian periodicals of the 50's is characterized by certain features, primarily due to the fact that the press is defined as part of the ideological structure, and language – as a means of its propaganda (Shevelyov, 2012).

The study of the language of the media in recent years has become particularly relevant. This is due to at least two factors: the situation of literary language at the turn of the century and the priority for modern linguistics tendency to consider language material from a communicative standpoint, given the representation of language knowledge in human consciousness and patterns of language communication (Zalipska, 2013).

The language of the media is dynamic in nature, so it responds most quickly to all changes in public consciousness and reflects the state of the latter, influencing its formation. It is in the language of the media that it is easy to see new trends in approaches to language learning that can be traced in modern linguistics. Among such a special place is occupied by functional aspects of language use, they played an important role in the study of language in the late 20th century. (Alexandrova, 2000: 152).

The role of the media in modern society is difficult to overestimate. They have a powerful potential for the state of public opinion, as most of their ideas about the world people get from newspapers and magazines. Characteristic features of the mass media are their publicity, ie an unlimited number of consumers; indirect, divided in space and time interaction of communicators; unidirectional influence from the communicator to the recipient, the impossibility of changing their roles. At the same time, the mass media are created not only for the transmission of information, but also «themselves are active participants in socio-political and economic processes in society - participants who create situations, shape moods and thoughts». They implement the social control of the masses. An integral feature of the media – is their ability to influence the audience, the implementation of ideological, political, economic or organizational influence on the assessments, opinions and behavior of people.

The language of the media is characterized by a certain style of presentation of information. With the active development of the media (press, television, radio communications) there was a question of stylistic certainty of the language of public communication. D.H. Barannyk recognizes the language of the media as a separate functional style and notes the importance of tracing the typological features of the language of each of the types of media «in the direction of all components of the language structure: morphological, syntactic, lexical and phraseological» (Barannyk, 1983).

Mass media is a phenomenon that is a generator of information, the material expression of which passes through language. That is why the media serve as a channel that can generate a new or deny the old system of language functioning, and thus dictate the boundaries of the culture of the Ukrainian word. The press was the first mass way to inform people. In the exploration «Nasha Gazetna Mova» M.M. Gladky described the state of the language of the central periodicals of 1927, the linguistic dynamics in comparison with 1925. The author records typical deviations in the language of newspapers, new words, states the patterns of language errors, their prevalence, disappearance, generation of new ones. Violations of the Ukrainian language are considered by the researcher at the syntactic and lexical levels. «A journalist must know the theory of his language well and master the mechanism of literary language, because otherwise his choice will be very limited, he will never get rid of the slavish attachment to the patterns of pathetic copying of other people's patterns, so-called language reflexes, and will never learn to write «simply», clearly and distinctly with the greatest savings of words and paper» (Gladky, 1928: 155).

According to M.V. Mamych, in addition to the concept of «language of mass communication», for the last 10-15 years another designation of the same object has spread – «language of mass media» (Mamych, 2016). Various researchers recognize that the latter - the object of media stylistics - the direction of functional stylistics in its communicative interpretation, which studies the patterns of functioning of the language of the media in connection with the content, purpose and situations of communication (Media Linguistics 2014); with the study of the peculiarities of the use of language tools that contribute to the effectiveness of media text, taking into account its diverse characteristics due to the hierarchy of extralingual factors. The most important approaches in media stylistics are – a) stylistic and typological, the subject of which is the laws of creation and functioning of media texts of different types and genres, due to the «updated» set of extralingual factors; b)

functional and stylistic with its «conceptual and methodological universalism».

New, compared to linguistic-stylistic, is the emphasis on the fact that media stylistics expands the concept of journalistic style to the limits of mass communication = mass information. In 1999, O. A. Styshov called the language of the media the backbone of journalistic style (Styshov, 1999: 7). In the system of research of social communications in the first years of the 21st century it is noted the formation of the direction «language of social communications» = «media linguistics», preferring the second term (Kapeliushnyi, 2003: 264-265).

M.A. Zhovtobryukh covered the issue of the development of the language of the Ukrainian press in the monograph «The language of the Ukrainian press (until the mid-nineties of the 19th century)». The scientist defined the role of periodicals in the enrichment and standardization of the Ukrainian literary language - its lexical structure, grammatical structure and spelling, in the creation of journalistic style (Zhovtobryukh, 1963). In the exploration «Language of the Ukrainian periodical press (late 19th - early 20th centuries)» the author has already clarified the role of the periodical press in the history of the Ukrainian literary language, in the formation of its phonetic, orthographic, lexical, morphological, syntactic norms. in the formation and development of Ukrainian special terminology, in the stylistic enrichment of the language.

Since the 1960s, the study of the language of the Ukrainian press has developed in several directions. The first of them is normative and stylistic. Within this direction, the language of periodicals is studied in terms of how it meets the norms of literary language. In particular, O.A. Serbenska, analyzing the language of the press of the late twentieth century, makes an attempt at a systematic description and multifaceted analysis (linguistic, sociological, psychological) of the phenomena of journalistic speech as a certain aesthetic stereotype that depends on social factors (Serbenska, 2001). The researcher proved that the language of newspapers reflects trends in the development of general literary norms of the Ukrainian language.

The second direction in the study of the language of the press, which is quite actively developing in Ukraine since the 70s of the 20th century, is related to the interpretation of the language of the newspaper as a special object. This is a functional and stylistic trend, represented by the works of such scientists as M.M. Pylynsky (Pylynsky, 1990), G.M. Sagach (Sagach, 1993) and others. Functional and stylistic approach involves the study of patterns and trends in the formation of intra-style forms, elucidation of the linguistic nature of the genre form, the search for aesthetic criteria of newspaper language.

In the mid-70's and early 80's of the 20th century the discussion of the language of the press unfolded among the authors of the monograph «The Language of Modern Mass Political Information» (1979). In addition, the object of analysis, more detailed or selective, newspaper language has always been when researchers have studied some facts of the Ukrainian language, raised issues of speech culture, etc..

A separate direction in the study of the language of Ukrainian newspapers – the history of the formation of the language of the Ukrainian press - was initiated by M.A. Zhovtobryukh and Yu. V. Shevelyov (Shevelyov, 2012). Various aspects of the current stage of language development of Ukrainian periodicals (periodicals of the 80s-90s of the XX century) were covered in the works of N.O. Boychenko (Boychenko, 2001), T.A. Kots (Kots, 1997), O.A. Styshov (Styshov, 2001) and others. An important place in the development of the theory of information style, the definition of its main features belongs to D.H. Barannyk (Barannyk, 1983), who paid much attention to the study of journalism in general.

In contrast to the research of O.S. Cheremskaya (Cheremskaya, 2002) and T.A. Kots (Kots, 1997), O.A. Styshov's monograph «Ukrainian vocabulary of the late XX century (based on the language of the media)» aims to study active processes in the development of vocabulary, semantics and word formation of the Ukrainian language (Styshov, 1999). The scientist outlines the main non-linguistic and intralinguistic factors that contributed to

the intensification of qualitative and quantitative changes in the vocabulary of the national language, explores the main mechanisms of lexical nomination, indicative of the analyzed period. The paper defines the traditional definition of neologisms, clarifies the stages of their assimilation in language, analyzes the structural-semantic and stylistic function of occasionalisms in the linguistic practice of modern mass media.

O.I. Andreichenko describes vocabulary and phraseology in the texts of political discussions of the late 20th – early 21st centuries. In her opinion, an indispensable component of the discussion is evaluative vocabulary and phraseology. The scholar notes that in modern political and polemical discourse there are certain metaphorical models that figuratively reproduce modern political life (Andreichenko, 2006).

T.G. Bondarenko (Bondarenok, 2003), as well as O.S. Cheremskaya (Cheremskaya, 2002), chose the language of local and regional newspapers, in particular those published in Cherkasy during 2000-2002, as material for the dissertation research. . The author has developed a typology of linguistic errors in printed publications, identifying and systematizing their features, as well as identified the foundations of linguistic theory, which explains the many anomalies recorded in journalistic materials, allows to adequately assess linguistic facts in terms of normative and non-normative errors occur.

G.V. Shapovalova's research «Innovative processes in modern media text (functional-linguistic aspects)» is devoted to the language of the press (Shapovalova, 2003). The author researched innovative processes in the modern Ukrainian information text at the lexical level, in particular the tendency to update the vocabulary of mass media, the specifics of neologisms on the pages of printed publications and features of expressive speech as a tool of figurative thinking of journalists. According to G.V. Shapovalova, the language of the media, in particular its lexical base, is extremely sensitive to changes and external influences subsystem of the modern Ukrainian language, which is constantly evolving (Shapovalova, 2003: 5).

Among the new research related to the media, in particular the press, we note the scientific studies of M.I. Navalna (Navalna, 2011). In the field of view of the researcher – lexical diffusion in the Ukrainian periodicals of the first decade of the XXI century. In the monograph the author analyzes the functional and stylistic use of emotionally colored lexical units and terminological vocabulary (economic, medical, sports, legal, etc.), functional and semantic manifestations of confessional vocabulary and stylistic potential of slang elements.

The media space of our country consists of many publications of various thematic areas, which try to occupy their niche in the system of informing the readership. In the conditions of fierce economic struggle, – as L.M. Gorodenko notes, – those editions which are able not only to find the information, but also to convey to readers the essence of a problem survive (Gorodenko, 2003).

Conclusions. Thus, the language of the press eventually emerged as an independent object of study, and today we can talk about media linguistics as a separate branch of stylistics, closely related to the philosophy of communication, sociology, the science of the basics of language culture.

Interest in the language of newspapers has been traced for a long time. The accents that scholars paid attention to changed, the approaches to the study of this concept changed, but one thing remained unchanged - the newspaper language has always influenced the culture of the language of the people and their consciousness.

REFERENCES

1. Aleksandrova, O. (2000). Kohnytyvnaia funktsyia iazyka v svete funktsyonalnoho podkhoda k eho izucheniiu [Cognitive function of language in the light of the functional approach to its study]. *Kognitivnye aspekty iazykovoi kategorizatsii: Sbornik nauchnykh trudov* [Cognitive aspects of language categorization: a collection of scientific articles]. Riazan, 151–153 [in Russian].

- © Kaluzhynska Yuliia

9. Zhovtobriukh, M. (1970). *Mova ukrainskoi periodychnoi presy (kinets XIX – poch. XX st.)* [The language of the Ukrainian periodical press (end of the XIX - beginning of the XX century)]. Kyiv: Nauk.dumka [in Ukrainian].

10. Zhovtobriukh, M. (1963). *Mova ukrainskoi presy (do seredyny devianostykh rokiv XIX st.)* [The language of the Ukrainian press (until the mid-nineties of the XIX century)]. Kyiv: Vydavnytstvo AN URSS [in Ukrainian].

11. Zalipska, I. (2013). *Komunikatyvni oznaky ukrainskoi movy u priamomu radio- i telefiri* [Communicative features of the Ukrainian language in live radio and television]. *Candidate's thesis*. Termopil [in Ukrainian].

12. Kapeliushnyi, A. (2003). *Stylistyka. Redahuvannia zhurnalistskykh tekstiv: praktychni zaniattia* [Stylistics. Editing journalistic texts: practical classes]. Lviv: IAIS [in Ukrainian].

13. Koval, T. (2011). *Ekspresyвна funktsiia neolohizmiv u movi suchasnoho hazetnoho dyskursu* [Expressive function of neologisms in the language of modern newspaper discourse], *Naukovi zapysky. Serii: Filologichni nauky (movoznavstvo) - Proceedings. Series: Philological Sciences (Linguistics)*, 100, 78-81 [in Ukrainian].

14. Koval, T. (2011). *Zasoby ekspresyvizatsii ukrainskoho hazetnoho dyskursu pochatku XXI st* [Means of expressionization of the Ukrainian newspaper discourse of the beginning of the XXI century]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Herson [in Ukrainian].

15. Koz, T. (1997). *Funktsionalnyi aspekt leksychnoi normy v zasobakh masovoi informatsii (na materialy hazet 90-kh rokiv XX stolittia)* [Funktsionalnyi aspekt leksychnoi normy v zasobakh masovoi informatsii (na materialy hazet 90-kh rokiv KhKh stolittia)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

16. Koz, T. (1997). *Funktsionuvannia leksychnykh variantiv u zasobakh masovoi informatsii (na materialy hazet 90-kh rokiv)* [Functioning of lexical variants in mass media (on the material of newspapers of the 90s)]. *Movoznavstvo – Linguistics*, 6, 56-63 [in Ukrainian].

17. Mamych, M. (2016). Linhvokultoroliichnyi kontent zhurnalu «Zhinka» (seredyna KhKh – pochatok KhKhI stolittia) [Linguo-cultural content of the magazine «Woman» (mid XX - early XXI century)]. *Doctor's thesis* [in Ukrainian].

18. *Medialingvistyka: slovnyk terminiv ta poniat* [Medialinguistics: the dictionary of terms and meanings]. (2014). Kyiiv: VPC “Kyivskyi universytet” [in Ukrainian].

19. Myslyva-Bunko, I. (2014). Skladni slova v movi suchasnoi ukrainskoi presy: struktura ta stylistychni funksiï [Complex words in the language of the modern Ukrainian press: structure and stylistic functions]. *Candidate's thesis*. Lutsk [in Ukrainian].

20. Navalna, M. (2011). *Dynamika leksykonu ukrainskoi periodyky pochatku XXI st.: monografiya* [Dynamics of the lexicon of Ukrainian periodicals of the beginning of the XXI century: monograph]. Kyiiv: Vydavnychi dim Dmytra Burago, 328 [in Ukrainian].

21. Pylynskyi, M. (1990). *Vzaiemodiia khudozhnoho i publitsystychnoho styliv ukrainskoi movy* [Interaction of artistic and journalistic styles of the Ukrainian language]. Kyiiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

22. Sagach, G. (1993). *Zolotosliv: navchalnyi posibnyk dlia serednii i vyshchikh navchalnykh zakladiv* [Zolotosliv: a textbook for secondary and higher education]. Kyiiv: Raiduga [in Ukrainian].

23. Serbenska, O. (1988). Mova hazety v aspekti sotsialno-kulturnoho rozvytku suspilstva [The language of the newspaper in terms of socio-cultural development of society]. *Movoznavstvo – Linguistic*, 4, 21-26 [in Ukrainian].

24. Serbenska, O. (2001). Innovatsii u movi suchasnykh ukrainskykh mas-media [Innovations in the language of modern Ukrainian mass media]. *125 rokiv naukovogo tovarystva imeni Shevchenka – 125 years of Shevchenko Scientific Society: a collection of scientific works and materials dedicated to the anniversary of the society*, (pp. 158-177) [in Ukrainian]

25. Styshov, O. (2001). Okazionalizmy u movi suchasnykh mas-media [Occasionalisms in the language of modern mass media]. *Kultura slova – Culture of the word*, 59, 72-76 [in Ukrainian].

26. Styshov, O. (1999). Osoblyvosti rozvytku leksychnoho skladu ukrainskoi movy kintsia XX st [Features of the development of the lexical structure of the Ukrainian language of the late XX century]. *Movoznavstvo – Linguistics*, 1, 7-21 [in Ukrainian].

27. Cheremska, O. (2002). Leksychna ta hramatychna interferentsiia v suchasni ukrainskii literaturnii movi yak naslidok ukrainsko-rosiiskoho bilinhvizmu (na materialy presy Kharkivshchyny 50–80-kh rokiv XX st.) [Lexical and grammatical interference in the modern Ukrainian literary language as a consequence of Ukrainian-Russian bilingualism (on the material of the Kharkiv region press of the 50-80s of the XX century)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

28. Shapovalova, G. (2003). Innovatsiini protsesy v suchasnomu mediateksti (funktsionalno-lingvistychni aspekty) [Innovative processes in modern media text (functional-linguistic aspects)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

29. Sheveliov, Yu. (2012). *Narys suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy ta inshi lingvistychni studii* [Essay on modern Ukrainian literary language and other linguistic studies]. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Александрова О. Когнитивная функция языка в свете функционального подхода к его изучению. *Когнитивные аспекты языковой категоризации*: Сборник научных трудов. Рязань, 2000. С. 151–153.

2. Андрейченко О. Лексико-фразеологічна основа текстів політичних дискусій (на матеріалі української преси кінця XX – початку XXI століття): дис.... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2006. 285 с.

3. Баранник Д. Актуальні проблеми дослідження мови масової інформації. *Мовознавство*. Київ, 1983. Вип 6. С. 13–17

4. Бойченко Н. Стійкі дієслівні сполуки у публіцистичному тексті: типологічні ознаки та експресивний потенціал : дис..... канд. філол. наук :10.02.01. Київ, 2001. 192 с.
5. Бондаренко Т. Типологія мовних помилок та їх усунення під час редагування журналістських матеріалів : автореф. дис..... канд. філол. наук : 10.01.08. Київ, 2003. 20 с.
6. Гладкий М. Наша газетна мова: Проблема гезетної мови. Лексика. Синтакса. Фразеологія. Суть популярного викладу. Стилїстика як праця газетаря-журналіста. Київ, 1928. 175 с
7. Городенко Л. Засоби масової інформації у контексті громадської думки: формування, функціонування, жанрові прийоми : автореф. дис..... канд. філол. наук : 10.01.08. Київ, 2003. 19 с
8. Дускаева Л. Медиастилїстика: типологический подход URL : https://www.google.com.ua/search?ie=UTF-8&hl=ru&q=Дускаева%20медиастилїстика&gws_rd=ssl#hl=ru&q=%D0%
9. Жовтобрюх М. Мова української періодичної преси (кінець ХІХ – поч. ХХ ст.). Київ : Наук. думка, 1970. 304 с.
10. Жовтобрюх М. Мова української преси (до середини дев'яностих років ХІХ ст.). Київ : Вид-во АН УРСР, 1963. 415 с.
11. Залїпська І. Комунікативні ознаки української мови у прямому радіо- і телеєфірі : дис..... канд. філол. наук : 10.02.01. Тернопіль, 2013. 351 с
12. Капелюшний А. Стилїстика. Редагування журналістських текстів : практичні заняття : навч. посіб. з курсів: «Практична стилїстика української мови», «Стилїстика тексту», «Редагування в засобах масової інформації». Львів : ІАІС, 2003. 544 с
13. Коваль Т. Експресивна функція неологізмів у мові сучасного газетного дискурсу. *Наукові записки. Серія : Фїлологічні науки (мовознавство)* : зб. наук. праць. Кїровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. Вип. 100. С. 78–81
14. Коваль Т. Засоби експресивізації українського газетного дискурсу початку ХХІ ст. : автореф. дис..... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. Херсон, 2011. 20 с.

15. Коць Т. Функціональний аспект лексичної норми в засобах масової інформації (на матеріалі газет 90-х років ХХ століття) : автореф. дис.....канд. філолог. наук : 10.02.01. Київ, 1997. 16 с.

16. Коць Т. Функціонування лексичних варіантів у засобах масової інформації (на матеріалі газет 90-х років). *Мовознавство*. 1997. Вип. 6. С. 56–63.

17. Мамич М. Лінгвокультуролігчний контент журналу «Жінка» (середина ХХ – початок ХХІ століття) : дис..... докт. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2016. 399 с

18. Медіалінгвістика : словник термінів і понять / Л. І. Шевченко, Д. В. Дергач, Д. Ю. Сизонов / за ред. Л. І. Шевченко. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2014. 380 с.

19. Мислива-Бунько І. Складні слова в мові сучасної української преси: структура та стилістичні функції : дис..... канд. філол. наук : 10.02.01. Луцьк, 2014. 276 с.

20. Навальна М. Динаміка лексику української періодики початку ХХІ ст. Монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. 328 с.

21. Пилинський М. Взаємодія художнього і публіцистичного стилів української мови. Київ : «Наукова думка», 1990. 216 с.

22. Сагач Г. Золотослів : навчальний посібник для середній і вищих навчальних закладів. Київ : Райдуга, 1993. 378 с.

23. Сербенська О. Мова газети в аспекті соціально-культурного розвитку суспільства. *Мовознавство*. 1988. Вип 4. С. 21–26.

24. Сербенська О. Інновації у мові сучасних українських мас-медіа. *125 років Наукового товариства імені Шевченка* : зб. наук. пр. і матеріалів, присвячений ювілею товариства. Львів, 2001. С. 158–177.

25. Стишов О. Оказіоналізми у мові сучасних мас-медіа. *Культура слова*. Київ, 2001. Вип. 59. С. 72–76.

26. Стишов О. Особливості розвитку лексичного складу української мови кінця ХХ ст. *Мовознавство*. 1999. Вип. 1. С. 7–21.

27. Черемська О. Лексична та граматична інтерференція в сучасній українській літературній мові як наслідок українсько-російського білінгвізму (на матеріалі преси Харківщини 50–80-х років ХХ ст.) : автореф. дис..... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2002. 16 с.

28. Шаповалова Г. В. Інноваційні процеси в сучасному медіатексті (функціонально-лінгвістичні аспекти) : автореф. дис..... канд. філол. наук : 10.01.08. Київ, 2003. 20 с.

29. Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії. Київ : Темпора, 2012. 446 с.

АНОТАЦІЯ

Стаття описує історичні етапи вивчення мови української преси. Увага до мови публіцистики зумовлена тим, що добір і використання мовних засобів характеризується поєднанням в ній двох вимог – прагненням до посилення як логічного, так і емоційного боку висловлювання. Дослідження мови публіцистики, а саме мови українських газет, має свою історію. Появі значної кількості статей у цій тематиці сприяли мовні дискусії з питань культури мови, які певним чином торкалися й мови преси.

У 20-х роках ХІХ ст. мова преси виокремилась як окремий різновид. Визначено, що основою її розвитку була народна мова. Виявлено, що «газетна мова» розвивалась в тісному зв'язку з мовною практикою тогочасної інтелігенції та впливала на престиж національної мови.

Мова засобів масової інформації є динамічною за своєю суттю, тому вона найшвидше реагує на всі зміни в суспільній свідомості та відображає стан останньої, впливаючи на її формування. Саме в мові мас-медіа легко побачити нові тенденції в підходах до вивчення мови, які простежуються в сучасній лінгвістиці.

Роль засобів масової інформації в сучасному суспільстві важко переоцінити. Вони мають потужний впливовий потенціал на стан суспільної думки, оскільки більшість своїх

уявлені про світ людина отримує з газет і журналів. Характерні риси мас-медіа – їх публічність, тобто необмежене коло споживачів; непряма, розділена у просторі і часі взаємодія комунікантів; односпрямованість впливу від комунікатора до реципієнта, неможливість зміни їх ролей.

Вивчення мови засобів масової інформації в останні роки набуло також особливої актуальності. Це зумовлено принаймні двома факторами: ситуацією функціонування літературної мови на рубежі століть і пріоритетною для сучасної лінгвістики тенденцією розглядати мовний матеріал з комунікативних позицій, з огляду на репрезентацію знання мови у свідомості людини і закономірності мовного спілкування.

Ключові слова: мова преси, культура мови, мовні засоби, історичні аспекти, газетна мова.

АННОТАЦИЯ

Статья описывает исторические этапы изучения языка украинской прессы. Внимание к языку публицистики обусловлено тем, что отбор и использование языковых средств характеризуется сочетанием в нем двух требований – стремлением к усилению как логической, так и эмоциональной стороны выражения. Исследование языка публицистики, а именно языка украинских газет имеет свою историю. Появлению значительного количества статей в этой тематике способствовали языковые дискуссии по культуре языка, которые определенным образом затрагивали и язык прессы.

В 20-х годах XIX ст. язык прессы выделился как отдельная разновидность. Определено, что основой ее развития был народный язык. Выявлено, что “газетная речь” развивалась в тесной связи с языковой практикой интеллигенции того времени и влияла на престиж национального языка.

Язык средств массовой информации динамичен по своей сути, поэтому он быстрее всего реагирует на все изменения в общественном сознании и отражает состояние последнего, влияя на его формирование. Именно в языке СМИ легко увидеть новые тенденции в подходах к изучению языка, которые прослеживаются в современной лингвистике.

Роль средств массовой информации в современном обществе сложно переоценить. Они обладают мощным влиятельным потенциалом на состояние общественного мнения, поскольку большинство своих представлений о мире человек получает из газет и журналов. Характерные черты масс-медиа – их публичность, то есть неограниченный круг потребителей; косвенное, разделенное в пространстве и времени взаимодействие коммуникантов; односторонность воздействия от коммуникатора к реципиенту, невозможность смены их ролей.

Изучение языка средств массовой информации в последние годы приобрело также особую актуальность. Это обусловлено, по крайней мере, двумя факторами: ситуацией функционирования литературного языка на рубеже веков и приоритетной для современной лингвистики тенденцией рассматривать языковой материал с коммуникативных позиций, учитывая репрезентацию знания языка в сознании человека и закономерности речевого общения.

Ключевые слова: *язык прессы, культура языка, языковые средства, исторические аспекты, газетный язык.*

УДК 355.48-025.26](470:477)“2014/...”: [159.923.2(=161.2)
DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-13-83-105>

UKRAINIAN IDENTITY IN THE RUSSIAN FEDERATION'S HYBRID WAR AGAINST UKRAINE

УКРАЇНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ В УМОВАХ «ГІБРИДНОЇ» ВІЙНИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

УКРАИНСКАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ В УСЛОВИЯХ «ГИБРИДНОЙ» ВОЙНЫ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ ПРОТИВ УКРАИНЫ

Vitalii Kotsur,

доктор історичних наук,
доцент, декан факультету
гуманітарно-природничої
освіти і соціальних
технологій, в.о. ректора
kotsurv@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-6647-7678>
Університет Григорія
Сковороди в Переяславі,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав
Київська обл., Україна, 08401

Vitalii Kotsur,

Doctor of Historical Sciences,
Ph.D. in Political Sciences,
Assistant Professor, Dean of
Faculty of Humanitarian and
Natural Education and Social
Technologies, Acting rector
kotsurv@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-6647-7678>
Hryhorii Skovoroda University
in Pereiaslav
08401, Ukraine, Kyiv region,
Pereiaslav, Sukhomlynskyi
Str., 30

ABSTRACT

The article deals with the challenges of Ukrainian identity in the context of the Russian-Ukrainian war. The features of the Russian campaign aimed at ethno-political destabilization, polarization of Ukrainian society, the formation of a pro-Russian

movement and the like are revealed. The main methods and means of Russian influence in Ukraine at the present stage are established. The tendencies of Russian aggression in the information, political, diplomatic and military spheres and consequences for the Ukrainian national and civil identity are highlighted.

Possible threats to national security under conditions of Russian aggression and waging of the so-called «hybrid» war, in particular the emergence of conflicts on ethnic, religious, cultural and cultural grounds, have been clarified. All this is conditioned by the constant pressure in the information and political spheres of Russia. The reaction of neighboring countries to the Russian aggression is considered and the interconnection between the activation of national organizations and the influence of the external factor on the political processes in Ukraine is established.

Particular attention is focused on stimulating the activities of certain organizations with an anti-Ukrainian character in certain regions of Ukraine, in particular Ruthenian organizations. The Russian subversion of the ethnic issue is of great importance. The study reflects the main priorities of Russian foreign policy towards Russians abroad. The Russian ethnos in Ukraine was prominent in the dissemination of the ideas of the «Russian world». The leading place in this aspect was occupied by the language issue. Russian propaganda created a negative image of the new educational and language law, seeking support from other countries.

At the meantime, by implementing its own neo-imperial policy through pro-Russian politicians, the Kremlin tried to increase the polarization of society along the linguistic factor. The subversive activities of the Russian security services were also carried out through religious organizations, and therefore a separate place in the article was occupied by the activities of the Russian Orthodox Church and the UOC MP. A detailed analysis of available scientific research, sources, and documentary materials allows us to comprehend the challenges of Russian «hybrid» warfare for Ukrainian identity, as well as to predict possible scenarios of their development. This undoubtedly actualizes research in this direction.

Keywords: *Ukrainian identity, Russian-Ukrainian war, ethno-political destabilization, national security, Russian aggression, activities of the ROC and UOC-MP*

Постановка проблеми. В умовах сучасних геополітичних викликів перед Україною постало питання збереження власної національної, громадянської ідентичності. Мова йдеться як про глобалізаційні процеси, які зачепили Україну, так і про російську агресію. У цьому контексті важливо визначити основні загрози перед українською етнічністю, зокрема щодо її самовизначення. Російська агресія, яка в інформаційному полі розпочалася ще у перші роки незалежності України, а її наслідками стало формування серед більшості жителів Донбасу і Криму проросійсько налаштованих настроїв і зміну власної етнічної і громадянської ідентичності на російську. Крім того, це зумовило формування нової гібридної ідентичності «житель Донбасу», на основі маргіналізованої частки суспільства. Таким чином, в умовах російсько-української війни, ця тематика актуалізується у зв'язку з необхідністю пошуку шляхів інтеграції українського суспільства та протистояння російській військовій та інформаційній агресії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Безумовно російська агресія стала приводом для дискурсу серед вітчизняних та зарубіжних дослідників щодо наслідків для національної і громадянської ідентичності жителів України. Вітчизняні дослідники займалися пошуком заходів для зміцнення національної безпеки, у той час як зарубіжні дослідники (за виключенням російських) намагалися розкрити причини і з'ясувати ймовірні наслідки для української державності. Найбільш ґрунтовними дослідженнями з цієї тематики є праці П. Гай-Нижник (Гай-Нижник, 2017), О. Задорожній (Задорожній, 2017), Ю. Ніколаєць (Nikolaiets, 2018), Я. Потапенко (Потапенко, 2016) та ін. Серед зарубіжних дослідників слід відзначити М. Бартковскі і П. Аккермана

(Bartkowski, Ackerman, 2014), К. Боргена (Borgen, 2014), М. Боте (Bothe, 2014), Т. Гранта (Grant, 2015), К. Марксена (Marxen, 2014), О. Шефера (Schaefer, 2014).

Метою статті є з'ясування ключових загроз українській етнічності в умовах російської гібридної агресії та формування шляхів захисту громадянської і національної ідентичності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Окупація Криму, військова агресія Російської Федерації на Донбасі, сформуvala нові виклики перед етнополітичною стабільністю України, які могли спричинити міжетнічні протистояння та сепаратистські виступи. Крім Донбасу, існують загрози розвитку сепаратизму в Одеській і Закарпатській області, де присутній потужний російський чинник (Дегтеренко, 2014). Як і в Криму чи на Сході України, так і в цих регіонах етнічний чинник відгравав вагоме значення у російській інформаційній кампанії, спрямованій на дезінтеграції українського суспільства. Водночас, сепаратизм в Криму і на Донбасі активізував маргіналів на Одещині та Закарпатті, які застосовували антиукраїнські гасла. Тобто ми фактично маємо 5 регіонів, де існує серйозна загроза українській ідентичності: Крим, Луганська, Донецька, Одеська, Закарпатська області.

Південно-східні області України були досить проросійськи налаштована і схилилася до союзу з Росією та приєднання до Митного союзу. Це обумовлювалося низкою причин: економічними, політичними, цивілізаційними тощо. Економічні полягали у сформованому в радянський період взаємозв'язку господарського комплексу Донбасу і Росії. Щодо політичного чинника, то на території Південно-Східних регіонів і в Криму сформовано потужний проросійський ще у 1990-х рр., який методично насаджував ідеї спільності менталітету жителів Донбасу з російським. Цивілізаційний чинник пов'язаний із вибором вектору цивілізаційного розвитку. Слушною є думка Ф. Скарра, який визначав, в Україні відбувається зіткнення європейського і євразійського (східнословянської) цивілізаційних вимірів. Останні

сприймають процеси українізації суспільства і євроінтеграції, як загрозу російським мовно-культурним традиціям (дерусифікація) (Scarr, 2017). Це стало сприятливим ґрунтом для російської пропаганди й формування сепаратистських настроїв на Сході України та в Криму.

Головним викликом перед українським суспільством сьогодні постає збереження власної громадянської й етнічної самобутності. Ключовим чинником є зовнішньополітичний вплив (глобалізація, російська агресія тощо). Сучасні реалії засвідчують більш негативні наслідки антиукраїнської діяльності з боку Росії. Кремль розвиває цю діяльність за різними напрямками, починаючи від пропаганди ідей «русского мира» і завершуючи відкритою збройною агресією (Коцур, 2020: 445). Але, якщо силові методи мали більше зворотній ефект (інтеграція українського суспільства, зміцнення української громадянської ідентичності), то інформаційно-пропагандистські методи мали більш негативні наслідки для української ідентичності. У цьому аспекті найбільш ефективною є теза про утиски етнічних росіян і російськомовного населення, яка у сукупності з демонстрацією сили стає непоганим знаряддям маніпуляцій світовою спільнотою. У випадку з Україною Кремль, таким чином, намагався розділити Україну для подальшого встановлення контролю над нею чи збереження власного політичного впливу. Відомий російський військово-політичний експерт А. Піонтовський наголосив, що російськими ідеологами була розроблена певна концепція Четвертої світової війни («русский мир»), для обґрунтування територіальної експансії. Тобто, ключовими тезами концепту мали стати захист етнічних росіян і російськомовного населення (Пионтовский, 2016).

На думку М. Степико, початок російської збройної агресії розкрило потенціал «ідентичності відторгнення» (Степико, 2020). У даному випадку мова йдеться про відторгнення ідеї спільності з російським етносом, що працює як певний механізм захисту української ідентичності. У разі відсутності

оптимальних заходів протидії російській пропаганді існує ймовірність вичерпання цього потенціалу, що безумовно може нашкодити українській етнічності. Недопущення цього можливе при оптимальній етнонаціональній та інформаційній політиці, яка здатна буде протистояти російській інформаційній кампанії. У цьому аспекті важливо налагодити цілісну модель співіснування українців і національних меншин, які мають бути згуртовані не лише інститутом громадянства, але й іншими спільними цілями (Нагорна, 2002: 6). Небезпека інклюзії панросійської ідентичності зберігається. Це зумовлено формування російськими технологіями ілюзії «нерозрізнення» української і російської ідентичності. Для використовується різний інструментарій: пропаганда, спекуляції довкола історичної пам'яті, етнополітика, релігія, мова (Аналітична доповідь..., 2018).

Відсутність у роки незалежності цілеспрямованої державної політики на інтеграцію української нації з одного боку, та зусилля російських пропагандистів ідей «русского мира» зумовило формування міфу на території Донбасу Криму щодо спільної ідентичності місцевого населення з росіянами, несумісну з українськими цінностями (Степико, 2020). Тобто, формування серед жителів означених регіонів ідею власної належності до російської ідентичності (мова йде не лише про етнічну, але й громадянську) стало підґрунтям для розгортання Росією бойових дій, використовуючи при цьому як іррегулярні збройні формування, так і власні збройні сили. Разом з тим, відбувається й надалі ідеологічне програмування українського суспільства через інформаційні ресурси.

Сучасна «гібридна війна» передбачає застосування комплексу мілітарних, парамілітарних, дипломатичних, інформаційних, економічних засобів для досягнення власних політичних цілей. РФ таким чином формує основу для локального конфлікту на міжетнічному чи міжконфесійному ґрунті. За рахунок цього формується місцевий сепаратизм, який є знаряддям імперської зовнішньої політики, спрямованої на

підтримку нестабільності в окремих регіонах (Світова гібридна..., 2017). Зусилля Росії спрямованні на розмивання української ідентичності, а це у свою чергу провокує сусідні держави побудувати власні національні автономії, при цьому спекуюючи проблемами національних меншин (Загальноукраїнська ідентичність..., 2017). Прикладом є активізація угорських маргінальних організацій на Закарпатті та вислови окремих угорських політиків у 2014 р. Офіційно угорський уряд засуджувало подібні виступи й антиукраїнські гасла (МЗС Угорщини..., 2014). З іншого боку між Прем'єр-міністром В. Орбаном і президентом Росії В. Путіним сформована своєрідна політична коаліція, а відтак, Угорщина створювала своєрідний тиск на українське керівництво. Здебільшого це стосувалося мовно-освітньої сфери угорців Закарпаття. У перші роки війни, російська інформаційна кампанія мала певний вплив на активізацію окремих національних організацій України (російських, румунських, угорських, болгарських тощо). Щоправда ефект був незначним. Більшість національних меншин України підтримали територіальну цілісність і державний суверенітет України (Коцур В., 2020). Таким чином, використовуючи національне питання через маргіналів, Росія намагалася дестабілізувати ситуацію в найбільш поліетнічних регіонах України.

Іншим прикладом генерування ідей сепаратизму і національних автономій є «політичне русинство», яке особливо активізувалося в умовах російської агресії. Русини Закарпаття, через мережу громадських організацій, періодично активізують свою політичну діяльність. А. Дегтеренко виокремлює два напрями «політичного русинства» – проросійський та проєвропейський (Дегтеренко, 2016). Якщо проєвропейський був більш поміркованим, то проросійський напрям мав досить радикальні ідеї, які суперечили Конституції України. Вони орієнтуються на Росію, їхніми вимогами є визнання русинської національності, надання автономії чи навіть незалежності Закарпаттю. У 2015 р. один із лідерів проросійського русинства

П. Гецько закликав В. Путіна ввести «миротворчу місію» у разі відмови уряду України надати Закарпаттю автономію (ТАСС: Международная..., 2015). Відмітимо, що у подальшому русинський рух все більше зближувався з проросійськими силами, користуючись антиукраїнськими ідеями, які фактично є частиною концепту «русский мир».

В умовах російської агресії існує загроза конфліктів на етнічному ґрунті. У 2014–2015 рр. спостерігалася тенденція до консолідації у зв'язку із воєнною загрозою. У наступні роки цей процес дещо пригальмувався, а через певні провокації формувалися конфліктні ситуації. Це пов'язано із поступовим заморожуванням російсько-української війни, що заспокоювало суспільства, адаптацією до воєнних дій в Україні, інформаційною кампанією і провокаціями з боку російських спецслужб. Особливо активно провокації реалізовувалися у регіонах зі строкатим етнічним складом (Аналітична доповідь..., 2019). Такі дії створюють напружену ситуацію, що є вагомим викликом для українського суспільства.

Водночас, не припиняється тиск на мовне питання, яке фактично стало наріжним камнем. Із прийняттям нового освітнього і мовного законодавства розгорілися дискусії, спровоковані урядами інших країн щодо забезпечення захисту прав інших національностей.

У 2017 р. було прийнято нову редакцію Закону України «Про освіту», який уже сколихнув інформаційний простір експертними думками і висловами окремих політиків. Особливу увагу було зосереджено на статті 7 цього акту, присвячена мові у освітній сфері (Закон України..., 2017). Російські ЗМІ відразу підхопили і поширили тезу щодо притиснення прав національних меншин, яку підхопили мас-медіа сусідніх країн. Критику документу висловили політичні діячі Росії та Угорщини, деякі політичні кола Румунії і Польщі, а також проросійські політичні сили в Україні. Фактично їхні висловлювання передбачала здебільшого маніпуляцію фактами і поширення неправдивої інформації щодо надмірної

українізації та зменшення можливостей навчатися у школах рідною мовою національних меншин (Коцур, 2020: 429). Дискусії щодо цього питання поширювалися здебільшого у регіонах зі строкатим складом населення. Г. Москаль, очолюючи Закарпатську ОДА, зазначив, що нове законодавство суперечить Європейській хартії регіональних мов або мов меншин, Закону України «Про національні меншини України» та міжнародним угодам. Його заступник, який також є лідером «КМКС» Партія угорців України» Й. Борто, зазначав, що закон загалом прогресивний, за винятком мовної статті. На його думку, стаття 7 обмежує права національних меншин навчатися рідною мовою. В умовах російської агресії мовна стаття освітнього закону з одного боку стала підґрунтям для реалізації у інформаційному просторі ідей концепту «русский мир», а з іншого – створила передбачені Конституцією України та іншими законодавчими, нормативно-правовими й міжнародними актами умов для розвитку державної мови (Закон України..., 2017). На Буковині аналогічна ситуація була з румунською й молдовською меншинами. Румунська преса й румуномовні користувачі соціальних відразу ж критично відреагувала на прийняття відповідного законодавства, вважаючи це порушенням прав румунської меншини в Україні (Варга, Герман, Заболотна, Медіна, Фатула, Щудло, 2020: 48–50). У цілому дискурс навколо цього питання продовжується й до сьогодні та активізує праві румунські, угорські громадсько-політичні кола. У той час, проросійські організації надають всебічну використовують це питання для досягнення власних політичних цілей з одного боку, а з іншого – працюють на поширення ідей «русского мира».

Стаття 7 не обмежувала мовні права меншин, вона лише вказувала місце державної мови у освітньому процесі. Підтвердженням цього є пояснення Міністра освіти і науки України того періоду Л. Гриневич, яка наголосила, що навчання українською мовою сприятиме соціальній згуртованості. В цілому у школах нацменшин частина навчання

передбачалася державною мовою, а частина рідною (Гриневич, 2017). У цілому Венеціанська комісія також позитивно оцінила цю статтю, але висловила окремі зауваження щодо зменшення обсягів та збільшення перехідного періоду навчання мовами меншин (Венеціанська комісія..., 2017). Разом з тим, Конституційний Суд України 16 липня 2019 р. ухвалив рішення, згідно з яким Закон України «Про освіту» відповідає нормам Конституції України (Рішення Конституційного..., 2019), а тому будь-які дискусії щодо антиконституційності законодавства не мають підстав. Незважаючи на це, документ лишався об'єктом російської деструктивної пропаганди, спрямованої на формування негативного іміджу України.

Ще одним законодавчим актом, який сколихнув як політичні кола, так і суспільство у цілому, стало прийняття нового Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» у 2019 р. (Закон України..., 2019). Він прийшов на зміну суперечливому мовному законодавству відомому під назвою «Закон Колісніченка-Ківалова», який сформував умови для розвитку мов національних меншин як регіональних, а відсутність механізму захисту державної зумовлювало загрозу національній безпеці України (Новородовський, 2019). Його зміна була логічною, зважаючи на нові суспільно-політичні виклики й зовнішні загрози. Цей документ викликав низку дискусій у політичних колах не лише України, але й сусідніх держав. У контексті цього була поширена теза в мас-медіа щодо розколу української нації через прийняття цього законодавства. Подібні думки вперше лунають від проросійських сил і поступово захоплюють суспільний простір у соціальних мережах, де вибухає ключовий дискурс.

Росія здійснювала спроби дезінтеграції українського суспільства шляхом нав'язування дискурсу щодо дискримінаційних положень мовного законодавства. Ці тези підхопили діючи партії «Опозиційний блок», а нині «Опозиційна платформа – За життя», спираючись на власний

проросійський електорат. Сучасні соціологічні дослідження засвідчили, що більшість населення України погоджується з тезою, що українська мова є атрибутом незалежності (Майже 80%..., 2020).

Соціологічні дослідження доводять, що існує кореляція між мовно-етнічною ідентичністю частини громадян та їх вразливістю перед проросійською пропагандою. А. Дегтеренко, аналізуючи дані опитування Київського міжнародного інституту соціології, вважає, що російськомовні громадяни та російська меншина більш схильні до сприйняття російської пропаганди. Згідно з даними соціологічних досліджень у 2015–2017 рр. Південь, Схід і частково Центр країни залишаються російськомовним середовищем. Упродовж 2015–2017 рр. зросла частка громадян, які вдома спілкуються тільки російською мовою у містах Південно-Східних областей України (Дегтеренко, 2016).

Ключовим знаряддям сучасної антиукраїнської політики РФ є РПЦ. УПЦ (МП), яка реалізовує основні засади російської зовнішньої політики в Україні та підпорядковується РПЦ, демонструє принципове несприйняття процесів українського національного державотворення. Кримська і Сімферопольська єпархії систематично відправляють «гуманітарні вантажі» на окуповані території, наголошуючи при цьому, що це не для українців чи українських громадян, а для «новоросії» (Кримська єпархія...,). Безпосередню координує та забезпечує антиукраїнську діяльність УПЦ (МП) найвище державне керівництво Росії, про що відкрито заявив прес-секретар президента РФ Песков: «Безумовно, мы считаем недопустимыми какие-либо действия, которые нарушали бы интересы Русской Православной Церкви на Украине» (В Кремле..., 2017).

Міфи російської пропаганди щодо дискримінацій за національною ознакою в Україні руйнуються за рахунок консолідації різних національних організацій для захисту територіальної цілісності України. З одного боку вітчизняні

збройні формування мають у своєму особовому складі різних за національною, релігійною, мовною ознаками осіб, які беруть участь у бойових діях (Новородовський, 2018: 133–145). З іншого, з боку національних організацій (особливо кримськотатарських, єврейських, вірменських) надавалася громадсько-політична й волонтерська підтримка. Втім, ще існує загроза українській ідентичності з боку Росії, яка використовує новий інструментарій у війні проти України.

Таким чином, в умовах російсько-української війни, Росія застосовує низку інформаційних, пропагандистських засобів, підкріплених політичним, дипломатичним та військовим інструментарієм для реалізації власних політичних цілей в Україні. Це зумовлює поляризацію українського суспільства. Особливий акцент здійснюється на етнічному питанні, яким РФ вдало маніпулює. Агресія Росії стимулювала сусідні країни, зокрема Угорщину і Румунію до політичного і дипломатичного тиску на українське керівництво щодо впровадження національних автономій. Нині Україна використовує певний інструментарій спрямований на посилення національної безпеки, але він потребує вдосконалення у зв'язку постійним російським впливом на внутрішнє становище України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Bartkowski M., Ackerman P. Challenging Annexation: in Crimea, the Referendum that wasn't. *Civil Resistance*. Mar. 22, 2014. No 34. P. 24–29.
2. Borgen M. From intervention to recognition: Russia, Crimea, and Arguments over recognizing secessionist entities. *Opinion Juris*. 18.03.2014. № 3. P. 18–23.
3. Bothe M. The Current Status of Crimea: Russian Territory, Occupied Territory or What? *Military Law & War Review*. 2014. № 53. P. 103–105.
4. Grant T.D. Aggression against Ukraine. Territory, responsibility, and international law. *Palgrave*. 2015. No 23. P. 34–39.

5. Marxen C. The Crimea crisis. An international law perspective. *Z.a.o.R.V.* No 74. 2014. P. 367–391.

6. Nikolaiets, Yu. The use of mass media content in the russian-ukrainian informational confrontation in 2014-2016. *Humanitarium*. Pereiaslav-Khmelnytskyi (Kyiv reg.); Nizhyn (Chernihiv reg.): Lysenko M. M. 40, 3: Philosophy. P. 177–183.

7. Scarr F. Language an war in contemporary Ukraine. 2017. URL: <http://ceenewperspectives.iir.cz/2017/10/19/language-and-war-in-contemporary-ukraine/> (Last accesses: 6.09.2021).

8. Schaefer O. Minimal proceduralist argument against Crimean independence. *Practical Ethics*. 3.03.2014. No12. P. 12–27.

9. Аналітична доповідь до щорічного послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році». 2019. URL: <http://surl.li/aluoh> (Last accesses: 6.09.2021).

10. В Кремле продолжают называть УПЦ «Русской Православной Церковью на Украине». 2017. URL: <http://www.religion.in.ua/news/vazhlivo/36527-v-kremle-prodolzhayut-nazyvat-upc-russkoj-pravoslavnoj-cerkovyu-na-ukraine.html> (Last accesses: 28.08.2021).

11. Варга Н., Герман М., Заболотна О., Медіна Т., Фатула Р., Щудло С. На освітніх перехрестях: діалог із національними меншинами у Чернівецькій і Закарпатській областях. / За ред. О. Заболотна, С. Щудло. Дрогобич: УАДО, ТЗОВ «Трек-ЛТД», 2020. 262 с. С. 48–50.

12. Венеціанська комісія оприлюднила висновок щодо українського закону про освіту. 2017. URL: <http://surl.li/aluoj> (Last accesses: 6.09.2021).

13. Гай-Нижник П. Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення. Київ: «МП Леся», 2017. 332 с.

14. Гриневич Л. Мовна стаття закону «Про освіту» не шкодить нацменшинам. 2017. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/10/23/227072/> (Last accesses: 28.08.2021).

15. Дегтеренко А. Етнополітичні загрози та ризики національної консолідації: регіональний вимір. Аналітична записка. 2016. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/nats_konsol-eee72.pdf (Last accesses: 28.08.2021).

16. Загальноукраїнська ідентичність – головний об’єкт гібридної війни Росії проти України. 2017. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-12/identychnist-26c0e.pdf> (Last accesses: 28.08.2021)

17. Задорожній О. Анексія Криму – міжнародний злочин. (монографія). Київ: К.І.С., 2015. 572 с.

18. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (Last accesses: 14.09.2021).

19. Закон України «Про освіту». 2017. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>. (Last accesses: 14.09.2021).

20. Коцур В. Національні меншини України в контексті суспільно-політичних трансформацій 90-х рр. XX ст. поч. XXI ст.: монографія. Переяслав-Хмельницький: Домбровська Я.М., 2020. 594 с.

21. Кримська єпархія УПЦ (МП відправила для так званої «новоросії» черговий «гуманітарний вантаж»). 2016. URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/59306/ (Last accesses: 28.08.2021).

22. Майже 80% українців вважають обов’язковим володіння державною мовою. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3098081-majze-80-ukrainciv-vvazaut-obovazkovim-volodina-derzavnou-movou.html> (Last accesses: 14.09.2021).

23. МЗС Угорщини засудило ультра радикалів Йоббіка за територіальні претензії щодо Закарпаття. 2014. URL: <http://zakarpattya.net.ua/News/122017-MZS-Uhorshchyny-zasudylo-ultraradykaliv-Iobbika-za-terytorialni-pretenzii-shchodo-Zakarpattia> (Last accesses: 12.08.2021).

24. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні. Київ: ПіЕНД, 2002. 271 с.

25. Новородовський В. Мовний чинник етнополітичної дестабілізації в Україні (2010–2014 рр.). 2019. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2019/2/88.pdf> (Last accesses: 28.08.2021).

26. Новородовський В.В. Іноземці та представники національних меншин України у вітчизняних збройних формуваннях: особливості, проблеми, статус (2014–2018) *Humanitarium. ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. Переяслав-Хмельницький, 2018. Том. 40, Вип. 3: Філософія. С. 133–145.

27. Пионтковский А. Четвертая мировая «гибридная» война (2014–2016 рр.). взлет и падение «русского мира». URL: https://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/2016_12_14/GIBRID-WAR-FINAL-1-1.pdf (Last accesses: 6.09.2021).

28. Потапенко Я. П'ята російсько-українська війна: від у до східного фронту (оцінки, підходи, інтерпретації). Переяслав-Хмельницький: «Видавництво КСВ», 2016. 304 с.

29. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про освіту». 16.07.2019. Справа № 1-75/2018(4072/17). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-19#n2>

30. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В.П. Горбуліна. Київ : НІСД, 2017. 496 с.

31. Степико М. Виклики та загрози українській ідентичності в умовах російської агресії. URL: <https://niss-panorama.com/index.php/journal/article/download/45/44/> (Last accesses: 17.08.2021)

32. Степико М. Сучасні виклики українській національній ідентичності. 2020. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2020/06/stepyko_suchasni.pdf (Last accesses: 17.08.2021)

33. ТАСС: Международная панорама – Русины Закарпатья требуют признания своей национальности и автономии края через диалог. ТАСС. 2015. <http://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/1828915> (Last accesses: 29.07.2021).

REFERENCE

1. Bartkowski M., Ackerman P. Challenging Annexation: in Crimea, the Referendum that wasn't. Civil Resistance. Mar. 22, 2014. No 34. P. 24–29 [in English].
2. Borgen M. From intervention to recognition: Russia, Crimea, and Arguments over recognizing secessionist entities. Opinion Juris. 18.03.2014. № 3. P. 18–23 [in English].
3. Bothe M. The Current Status of Crimea: Russian Territory, Occupied Territory or What? Military Law & War Review. 2014. № 53. P. 103–105 [in English].
4. Grant T.D. Aggression against Ukraine. Territory, responsibility, and international law. Palgrave. 2015. No 23. P. 34–39 [in English].
5. Marxen C. The Crimea crisis. An international law perspective. Z.a.o.R.V. No 74. 2014. P. 367–391 [in English].
6. Nikolaiets, Yu. The use of mass media content in the russian-ukrainian informational confrontation in 2014-2016. Humanitarium. Pereiaslav-Khmelnyskyi (Kyiv reg.); Nizhyn (Chernihiv reg.): Lysenko M. M. 40, 3: Philosophy. P. 177–183 [in English].
7. Scarr F. Language an war in contemporary Ukraine. 2017. URL: <http://ceenewperspectives.iir.cz/2017/10/19/language-and-war-in-contemporary-ukraine/> (Last accesses: 6.09.2021) [in English].
8. Schaefer O. Minimal proceduralist argument against Crimean independence. Practical Ethics. 3.03.2014. No12. P. 12–27 [in English].
9. Analitychna dopovid do shchorichnoho poslannia Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro vnutrishnie ta zovnishnie stanovyshche Ukrainy v 2018 rotsi». [Analytical report to the annual address of the President of Ukraine to the Verkhovna

Rada of Ukraine «On the internal and external situation of Ukraine in 2018»]. 2019. URL: <http://surl.li/aluoh> (Last accesses: 6.09.2021) [in Ukrainian].

10. V Kremlie prodolzhauiut nazyvati UPTs «Russkoi Pravoslavnoi Tserkoviu na Ukrayne». [The Kremlin continues to refer to the UOC as «the Russian Orthodox Church in Ukraine»]. 2017. URL: <http://www.religion.in.ua/news/vazhlivo/36527-v-kremle-prodolzhayut-nazyvat-upc-russkoj-pravoslavnoj-cerkovyu-na-ukraïne.html> (Last accesses: 28.08.2021) [in Russian].

11. Varha N., Herman M., Zabolotna O., Medina T., Fatula R., Shchudlo S. Na osvithnikh perekhrestiakh: dialoh iz natsionalnymy menshynamy u Chernivetskii i Zakarpatskii oblastiakh [At educational crossroads: dialogue with national minorities in Chernivtsi and Transcarpathian regions] / Za red. O. Zabolotna, S. Shchudlo. Drohobych: UADO, TzOV «Trek-LTD», 2020. 262 c. S. 48–50 [in Ukrainian].

12. Venetsianska komisiia opryliudnyla vysnovok shchodo ukraïnskoho zakonu pro osvitu. 2017. [The Venice Commission published its opinion on the Ukrainian law on education]. URL: <http://surl.li/aluoj> (Last accesses: 6.09.2021) [in Ukrainian].

13. Hai-Nyzhnyk P. Rosiia proty Ukrainy (1990–2016 rr.): vid polityky shantazhu i prymusu do viiny na pohlynannia ta sproby znyshchennia [Russia against Ukraine (1990-2016): from a policy of blackmail and coercion to war to takeover and attempted annihilation]. Kyiv: «MP Lesia», 2017. 332 s. [in Ukrainian].

14. Hrynevych L. Movna stattia zakonu «Pro osvitu» ne shkodyt natshynam [The language article of the Law «On Education» does not harm national minorities]. 2017. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/10/23/227072/> (Last accesses: 28.08.2021) [in Ukrainian].

15. Dehterenko A. Etnopolitychni zahrozy ta ryzyky natsionalnoi konsolidatsii: rehionalnyi vymir. Analitychna zapyska [Ethno-political threats and risks of national consolidation: the regional dimension]. 2016. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/nats_konsol-eee72.pdf (Last accesses: 28.08.2021) [in Ukrainian].

16. Zahalnoukrainska identychnist – holovnyi ob'iekt hibrydnoi viiny Rosii proty Ukrainy [All-Ukrainian identity - the main object of Russia's hybrid war against Ukraine]. 2017. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-12/identychnist-26c0e.pdf> (Last accesses: 28.08.2021) [in Ukrainian].

17. Zadorozhnii O. Aneksiia Krymu – mizhnarodnyi zlochyn. [The annexation of Crimea - an international crime] (monohrafiia). Kyiv: K.I.S., 2015. 572 s. [in Ukrainian].

18. Zakon Ukrainy «Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi» [Law of Ukraine «On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language»]. 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (Last accesses: 14.09.2021) [in Ukrainian].

19. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» [Law of Ukraine «On Education»]. 2017. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>. (Last accesses: 14.09.2021) [in Ukrainian].

20. Kotsur V. Natsionalni menshyny Ukrainy v konteksti suspilno-politychnykh transformatsii 90-kh rr. XX st. poch. XXI st.: monohrafiia [National minorities of Ukraine in the context of socio-political transformations of the 90's of the XX century and the beginning of the XXI century]. Pereiaslav-Khmelnyskyi: Dombrovska Ya.M., 2020. 594 s. [in Ukrainian].

21. Krymska yeparkhiia UPTs (MP vidpravyla dlia tak zvanoi «novorosii» cherhovyi «humanitarnyi vantazh» [Crimean diocese of UOC (MP sent another humanitarian cargo for so-called Novorossia)]. 2016. URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/59306/ (Last accesses: 28.08.2021) [in Ukrainian].

22. Maizhe 80% ukraintsiv vvazhaiut obov'iazkovym volodinnia derzhavnoiu movoiu [Almost 80% of Ukrainians think that it is obligatory to have knowledge of the state language]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3098081-majze-80-ukrainciv-vvazaut-obovazkovim-volodinna-derzavnou-movou.html> (Last accesses: 14.09.2021) [in Ukrainian].

23. MZS Uhorshchyny zasudylo ultra radykaliv Yobbika za terytorialni pretenzii shchodo Zakarpattia [Hungarian Foreign Ministry condemned Jobbik ultra radicals for territorial claims on Transcarpathia]. 2014. URL: <http://zakarpattya.net.ua/News/122017-MZS-Uhorshchyny-zasudylo-ultraradykaliv-Iobbika-zaterytorialni-pretenzii-shchodo-Zakarpattia> (Last accesses: 12.08.2021) [in Ukrainian].

24. Nahorna L. Natsionalna identychnist v Ukraini [National identity in Ukraine]. Kyiv: IPIEND, 2002. 271 s. [in Ukrainian].

25. Novorodovskyi V. Movnyi chynnyk etnopolitychnoi destabilizatsii v Ukraini (2010–2014 rr.) [Language factor of ethno-political destabilization in Ukraine (2010-2014)]. 2019. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2019/2/88.pdf> (Last accesses: 28.08.2021) [in Ukrainian].

26. Novorodovskyi V.V. Inozemtsi ta predstavnyky natsionalnykh menshyn Ukrainy u vitchyznianskykh zbroinykh formuvanniakh: osoblyvosti, problemy, status (2014–2018) [Foreigners and representatives of national minorities of Ukraine in domestic armed formations: peculiarities, problems, status (2014-2018)]. Humanitarium. DVNZ «Pereiaslav-Khmelnytskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Hryhoriia Skovorody». Pereiaslav-Khmelnytskyi, 2018. Tom. 40, Vyp. 3: Filosofiia. S. 133–145 [in Ukrainian].

27. Piontkovskij A. CHetvertaya mirovaya «gibridnay» vojna (2014–2016 rr.). vzlet i padenie «russkogo mira» [The Fourth World Hybrid War (2014-2016). the rise and fall of the «Russian world»]. URL: https://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/2016_12_14/GIBRID-WAR-FINAL-1-1.pdf (Last accesses: 6.09.2021) [in Russian].

28. Potapenko Ya. P'iata rosiisko-ukrainska viina: vid u do skhidnoho frontu (otsinky, pidkhody, interpretatsii) [The fifth Russian-Ukrainian war: from in to the eastern front (assessments, approaches, interpretations)]. Pereiaslav-Khmelnytskyi: «Vydavnytstvo KSV», 2016. 304 s. [in Ukrainian].

29. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 48 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) Zakonu Ukrainy «Pro osvitu» [Decision of the Constitutional Court of Ukraine on the case of the constitutional representation of 48 people's deputies of Ukraine on conformity to the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the Law of Ukraine «On Education»]. 16.07.2019. Sprava № 1-75/2018(4072/17). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-19#n2> [in Ukrainian].

30. Svitova hibrydna viina: ukraïnskyi front : monohrafiia [The world hybrid war: the Ukrainian front] / za zah. red. V.P. Horbulina. Kyiv : NISD, 2017. 496 s. [in Ukrainian].

31. Stepyko M. Vyklyky ta zahrozy ukraïnskiiï identychnosti v umovakh rosiiskoi ahresii [Challenges and threats to Ukrainian identity in the conditions of aggression]. URL: <https://niss-panorama.com/index.php/journal/article/download/45/44/> (Last accesses: 17.08.2021) [in Ukrainian].

32. Stepyko M. Suchasni vyklyky ukraïnskiiï natsionalniiï identychnosti [Modern challenges of Ukrainian national identity]. 2020. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2020/06/stepyko_suchasni.pdf (Last accesses: 17.08.2021) [in Ukrainian].

33. TASS: Mezhdunarodnaya panorama – Rusiny Zakarpat'ya trebuyut priznaniya svoej nacional'nosti i avtonomii kraia cherez dialog [TASS: International Panorama - Ruthenians of Transcarpathia demand recognition of their nationality and autonomy of the region through dialogue]. TASS. 2015. <http://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/1828915> (Last accesses: 29.07.2021) [in Russian].

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена викликам української ідентичності в умовах російсько-української війни. Розкрито особливості російської кампанії спрямованої на етнополітичну дестабілізацію, поляризацію українського суспільства, формування проросійського руху тощо. Встановлено основні

методи і засоби російського впливу в Україні на сучасному етапі. Висвітлено тенденції розвитку російської агресії в інформаційній, політичній, дипломатичній, військовій сферах і наслідки для української національної і громадянської ідентичності. З'ясовані ймовірні загрози національній безпеці в умовах російської агресії й ведення так званої «гібридної» війни, зокрема поява конфліктів на етнічному, релігійному, мовно-культурному ґрунті. Все це зумовлюється постійним тиском в інформаційній і політичній сферах Росії. Розглянуто реакцію сусідніх країн на російську агресію і встановлено взаємозв'язок між активізацією національних організацій і впливом зовнішнього чинника на політичні процеси в Україні. Особливу увагу акцентовано на стимулюванні діяльності окремих організацій з антиукраїнським характером в окремих регіонах України, зокрема русинські. Вагоме значення російської підривної діяльності мало етнічне питання. У дослідженні висвітлено основні пріоритети російської зовнішньої політики щодо росіян закордоном. Російський етнос в Україні займав чільне місце у поширенні ідей «руського мира». Чільне місце у цьому аспекті займало мовне питання. Російська пропаганда створювала негативний імідж новому освітньому і мовному закону, шукаючи підтримку серед інших країн. Водночас, реалізуючи власну неоімперську політику через проросійських політиків, Кремль намагався посилити поляризацію суспільства за мовним чинником. Підривна діяльність російських спецслужб здійснювалася й через релігійні організації, а отже окреме місце в статті займало питання діяльності РПЦ та УПЦ МП. Детальний аналіз наявних наукових досліджень, джерел, документальних матеріалів дозволяє осмислити виклики російської «гібридної» війни для української ідентичності, а також спрогнозувати ймовірні сценарії їхнього розвитку. Це безумовно актуалізує дослідження у цьому напрямку.

Ключові слова: Українська ідентичність, російсько-українська війна, етнополітична дестабілізація, національна безпека, російська агресія, діяльність РПЦ та УПЦ МП.

АНОТАЦІЯ

Стаття посвячена вызовам української ідентичності в умовах русско-української війни. Раскрыты особенности российской кампании, направленной на этнополитическую дестабилизацию, поляризацию украинского общества, формирование пророссийского движения и т.д. Установлены основные методы и средства российского влияния на современном этапе. Отражены тенденции развития российской агрессии в информационной, политической, дипломатической, военной сферах и последствия украинской национальной и гражданской идентичности. Выявлены возможные угрозы национальной безопасности в условиях российской агрессии и ведения так называемой «гибридной» войны, в частности появление конфликтов на этнической, религиозной, языково-культурной почве. Все это предопределяется постоянным давлением в информационной и политической сферах России. Рассмотрена реакция соседних стран на российскую агрессию и установлена взаимосвязь между активизацией национальных организаций и влиянием внешнего фактора на политические процессы в Украине. Особое внимание акцентировано на стимулировании деятельности отдельных организаций с антиукраинским характером в отдельных регионах Украины, в частности русинских. Весомое значение русской подрывной деятельности имело этнический вопрос. В исследовании освещены основные приоритеты российской внешней политики в отношении россиян за границей. Российский этнос в Украине занимал ведущее место в распространении идей «русского мира». Ведущее место в этом аспекте занимал языковой вопрос. Российская пропаганда создавала отрицательный имидж новому образовательному и языковому закону, ища поддержку среди других стран. В то же время, реализуя собственную неомперскую политику через пророссийских политиков, Кремль пытался усилить поляризацию общества по языковому фактору. Подрывная деятельность российских спецслужб

осуществлялась и через религиозные организации, а значит, отдельное место в статье занимало вопросы деятельности РПЦ и УПЦ МП. Подробный анализ имеющихся научных исследований, источников, документальных материалов позволяет осмыслить вызовы российской «гибридной» войны для украинской идентичности, а также спрогнозировать возможные сценарии их развития. Это, безусловно, актуализирует исследование в этом направлении.

Ключевые слова: украинская идентичность, русско-украинская война, этнополитическая дестабилизация, национальная безопасность, российская агрессия, деятельность РПЦ и УПЦ МП.

УДК 94:[340.111.5] (477+474.3)«1992/2019»

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-13-106-126>

**FORMATION OF LEGAL RELATIONSHIP BETWEEN
THE LATVIAN REPUBLIC AND UKRAINE IN THE
PERIOD OF 1992-2019**

**ФОРМУВАННЯ ДОГОВІРНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИНИ
МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЛАТВІЙСЬКОЮ РЕСПУБЛІКОЮ
В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ
(1992-2019 РР.)**

**ФОРМИРОВАНИЕ ДОГОВОРНО-ПРАВОВЫХ
ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ УКРАИНОЙ И ЛАТВИЙСКОЙ
РЕСПУБЛИКОЙ В КОНТЕКСТЕ ОБЩЕСТВЕННО-
ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ (1992-2019 ГГ.)**

Неоніла Красножон,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри загальної
історії, правознавства і методик
навчання

Neonila.krasnozhon@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-4735-0641>

Університет Григорія
Сковороди в Переяславі,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав, Київська обл.,
Україна, 08401

Neonila Krasnozhon,

Ph.D. of Historical Sciences,
Assistant professor of general
history, science of law, teaching
methods department

Neonila.krasnozhon@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-4735-0641>

Hryhorii Skovoroda University
in Pereiaslav
08401, Ukraine, Kyiv region,
Pereiaslav, Sukhomlynskyi
Str., 30

ABSTRACT

For historical comprehension at the modern stage of development of the state of Ukraine in years it is necessary to carry out the analysis of normative maintenance of its relations with the

states which have passed a way from the Russian occupation to independence, European integration processes and are skilled in construction and realization of own personal political course, introduction of legal and social values. The aim of the research was to determine the mutual influences of normative provision of formation of interstate relations of Ukraine and Latvia and social and political life of society. The article reveals the main political, economic and humanitarian aspects that influenced the formation of the contractual framework between Ukraine and Latvia in 1992-2019. The influence on the fundamental principles that guided Ukraine and Latvia in the process of formation of treaty legal relations during the research period is emphasized, namely the sovereign equality, rejection of the use or threat of force; steadfastness of borders and territorial integrity; peaceful settlement of disputes, noninterference in internal affairs; respect of human rights and fundamental freedoms, equality and rights of nations to their destiny and their way; mutual beneficial cooperation; conscientious fulfillment of international obligations; the right of peoples to self-determination in accordance with international treaties.

It is emphasized that during the study period friendly relations between the two states have been established, treaty legal documents signed between them are determined by the legal quality and political agreement, with maximum consideration of international treaties and the national interests of both countries. It is stated on the example of the relationship between the socio-political context and the law as social phenomena. However, in the course of bilateral cooperation between Latvia and Ukraine a number of problems have also been found, which nowadays require immediate solution in the legal field. In general, the study proves that the level of Ukrainian-Latvian treaty-legal obligations is rather high, due to which there are prospects for deepening and development of relations in political, trade and economic, humanitarian, educational, tourist and cultural spheres.

Keywords: *Ukraine, Latvian Republic, legal relationships, principles, politically diplomatic dialogue, trade and economic sphere, investment climate.*

Постановка проблеми й актуальність дослідження.

Між незалежною Латвією і незалежною Україною встановився рівноправний політико-дипломатичний діалог, а за останні двадцять дев'ять років між обома країнами налагодилося плідне дружнє двостороннє співробітництво. Між державами, в правовому полі заради побудовання конструктивних зв'язків, формувалася і договірно-правова база міждержавних відносин. Станом на жовтень 2019 р. правовий конгломерат українсько-латвійського співробітництва нараховував близько 90 документів, із них: 5 міждержавних договорів, 28 міжурядових та 57 міжвідомчих угод (Договірно-правова база між Україною та Латвією). З урахуванням багатосторонніх договірно-правових інструментів та інших домовленостей, учасниками яких є Україна та Латвія, в цілому договірно-правова база нараховувала, станом на 2018 рік, близько 300 документів (Катерина Зарембо, Елізабете Візгунова, 2018).

В умовах війни на Сході України, вибору Україною стратегічних орієнтирів на євроінтеграцію та заради подальшого комплексного узагальнення історії українського державотворення, перед сучасною історичною наукою назріла потреба в ґрунтовному об'єктивному аналізі договірно-правових відносин між Україною та Латвією, наданні їм відповідної науково-історичної оцінки.

Ступінь дослідження проблеми. Проблема сучасних українсько-латвійських відносин, зокрема їх договірно-правова база, не знайшла належного вивчення у вітчизняній історіографії. Пропонована стаття є однією із перших спроб наукового осмислення правового фундаменту формування співробітництва двох незалежних держав.

Серед вітчизняних досліджень слід виділити аналітичний матеріал за редакцією Бетлій О. «Аудит зовнішньої політики:

Україна–Латвія» (Бетлій, 2016). Його автори окреслюють основні напрямки українсько-латвійського співробітництва. Наведені статистичні матеріали дають можливість прослідкувати динаміку розвитку українсько-латвійських відносин у економічній сфері. В контексті співпраці України та Латвії у процесі інтеграції до структур ЄС змістовним є дисертаційне дослідження Ліпкевич С. «Історичний досвід входження колишніх членів організації Варшавського договору та держав Балтії до НАТО (в контексті перспектив України)» (Ліпкевич, 2007). Напрями співпраці України та Латвії у оборонно-безпековій сфері розкриваються у збірнику матеріалів «Оборонна політика: потреба реформ Збройних Сил України. За загальною редакцією професора Богатирьова Р. В.» (Богатирьова, 2017). Однак аналіз нормативно-правової бази в контексті суспільно-політичного життя та становлення міжнародного співробітництва України та Латвії, розглядалися в цих дослідженнях лише дотично, що й посилює актуальність обраної теми для дослідження.

Метою нашого дослідження є характеристика процесу формування договірно-правових відносини між Латвійською Республікою та Україною в період з 1992-2019 рр. Виходячи з поставленої мети, ставляться наступні **завдання**:

- розкрити основні принципи, на основі яких формувалися договірно-правові відносини між Латвійською Республікою та Україною;
- провести класифікацію нормативно-правової бази щодо регулювання міжнародного співробітництва між Україною та Латвією;
- узагальнити політико-історичний оцінку українсько-латвійським відносинам.

Виклад основного матеріалу. 26 серпня 1991 року Україна визнала державну незалежність Латвійської Республіки, а 4 грудня 1991 року Латвія визнала державну незалежність України. Дипломатичні відносини між двома країнами були встановлені 12 лютого 1992 року (Договірно-

правова база між Латвією та Україною). Станом на 2020 рік взаємовигідні відносини України з Латвією – членом НАТО та ЄС, є одним з елементів реалізації курсу української держави на європейську інтеграцію та євроатлантичне співробітництво, поглиблення політичного та економічного співробітництва з державами Балтії та країнами Північної Європи.

Слід зазначити, що базовою основою для розвитку відносин між державами служить підписаний у 1995 році Договір між Україною та Латвійською Республікою про дружбу та співробітництво. Цей договір фактично заклав основні міжнародно-правові підвалини багатосторонньої співпраці між обома країнами. Так, зокрема, у Статті 1 цього документу сформульовані основні принципи, якими керуються Україна та Латвія у відносинах: принцип суверенної рівності, відмови від застосування сили чи погрози силою, непорушність кордонів, територіальної цілісності, мирне врегулювання спорів, невтручання у внутрішні справи, поважання прав людини і основних свобод, рівноправності і права народів розпоряджатися своєю долею, взаємовигідного співробітництва, сумлінного виконання міжнародних зобов'язань (Договір між Україною та Латвійською Республікою).

Значне місце у зазначеному Договорі приділяється також питанням національної безпеки обох країн. Так у Ст. 3 підтверджується, що безпека є неподільною і що вона нерозривно пов'язана з безпекою обох. Тому зазначається, що Латвія і Україна послідовно здійснюватимуть партнерство в галузі безпеки і будують свої відносини на основі поважання суверенітету одна одної, рівності та взаємодії. Варто зазначити, що вся безпекова частина Договору зорієнтована на вирішення всіх можливих міжнародних конфліктів, загроз та напруженості виключно мирним шляхом. Ст. 5 Договору вказує на проведення міждержавних консультацій як основного механізму врегулювання міжнародної напруженості (Договір між Україною та Латвійською Республікою).

Важливе місце у Договорі приділене питанням торговельно-економічної співпраці Латвії та України. Так, Ст.10 Договору зобов'язує договірні сторони створювати сприятливі умови для розвитку взаємовигідного двостороннього економічного співробітництва. При цьому Латвія і Україна зобов'язалися вживати відповідні заходи для того, щоб удосконалювати і наближувати до норм і практики світового ринку механізм своїх економічних зв'язків, включаючи надання одна одній режиму найбільшого сприяння у торгівлі. Керуючись внутрішнім законодавством, виходячи із своїх міжнародних зобов'язань і для досягнення цілей Договору, Латвія і Україна зобов'язуються забезпечити сприятливі економічні, фінансові та юридичні умови для підприємницької діяльності, включаючи стимулювання і захист взаємних капіталовкладень.

Ст.11 Договору стосується співробітництва в галузі фундаментальних та прикладних наук, розвитку і впровадження передової техніки і технологій, а також для підтримання прямих зав'язків і загальних ініціатив учених, науково-дослідних інститутів, науково-виробничих об'єднань (Договір між Україною та Латвійською Республікою).

Розвиток міждержавних культурно-гуманітарних зв'язків регламентуються Ст. 15 Договору. За ним обидві сторони вважають розширення та поглиблення взаємних культурних зв'язків не тільки природною потребою їх народів, але й необхідною умовою примноження європейської культурної спадщини. Тому держави розвиватимуть співробітництво в галузі культури, науки, освіти та інформації. Виходячи з принципу відкритості та прозорості у відносинах між Латвією та Україною, у договорі зазначається, що кожна із сторін зобов'язується забезпечити своїм громадянам широкий доступ до культури і засобів масової інформації іншої сторони, підтримуватиме спрямовані на це державні, громадські та індивідуальні ініціативи (Договір між Україною та Латвійською Республікою).

Отже, підписаний у 1995 році Договір між Україною та Латвійською Республікою про дружбу та співробітництво відкрив шлях для всебічного міжнародного співробітництва між обома державами, а також закріпив для перспективи принципи міжнародного співробітництва, передбачивши цю співпрацю більш тісною та взаємовигідною.

Договір між Україною та Латвією сприяв активізації двосторонніх відносин в політичній, економічній, гуманітарній, інституційній, освітній та інших сферах на основі загальноєвропейських цінностей.

Важливе місце в поглибленні двосторонніх відносин відводиться взаємодії у сфері публічної та культурної дипломатії. Після того, як у 1992 році було встановлено дипломатичні відносини між Україною та Латвійською Республікою, цей діалог завжди базувався на основі взаєморозуміння. Обидві держави на довгострокову стратегічну перспективу націлені ґрунтовно розвивати двосторонні економічні й торговельні відносини. Такі відносини відображають зацікавленість латвійських і українських бізнес-кіл у пошуку нових ринків, використання для цього торговельного потенціалу. Активне співробітництво між Латвією й Україною розбудовується в гуманітарній та освітній сферах. Цьому сприяє українська діаспора в Латвії, яка нараховує понад 60 тисяч українців. У Латвії за підтримки латвійської влади діє близько 50 українських культурних товариств. Також діє Академічна Бібліотека Латвійського університету, засновано Центр української літератури.

За сприяння призначеного у 2016 році Надзвичайного і Повноважного Посла Латвійської Республіки в Україні Юріса Пойканса опрацьовується питання про співробітництво та співпрацю цієї бібліотеки з Науковою бібліотекою Дипломатичної академії України при МЗС України та про укладення Меморандуму про співробітництво між Латвійським університетом і Дипломатичною академією України при МЗС України щодо співробітництва в підготовці кадрів та обміну

досвідом між інституціями зі спеціальностей гуманітарного, управлінського та соціального напрямів (Бетлій, 2016).

Таким чином, досліджуючи політико-дипломатичну діяльність обох держав, можна зазначити, що Латвійська Республіка на сучасному етапі розвитку є незмінним другом і партнером України, зацікавленим у подальшій конструктивній комунікації й розвитку політико-дипломатичного діалогу між країнами і в тому, щоб стратегічний європейський вибір України увінчався успіхом і були досягнуті стратегічні цілі України в європейській системі координат поліцентричного світу.

Латвійська Республіка на сьогодні для України є найбільш надійним партнером у євроінтеграційному та євроатлантичному співробітництві. Латвія – це безпечна, екологічно чиста країна, яка успішно здійснює реформи національної економіки й політико-дипломатичної системи. Латвія – це держава із сформованим позитивним іміджем у світі та Європі (Договір між Україною та Латвійською Республікою).

Активізація міжнародного співробітництва між Латвією та Україною знайшла свій подальший розвиток та конкретизацію в інших міжнародно-правових угодах. Міжнародно-правову базу між Україною та Латвією можна умовно класифікувати по наступним чотирьом напрямкам: Міждержавні угоди; Міжурядові договори; Міжпарламентські угоди; інші міжнародні українсько-латвійські документи.

До міждержавних угод, зокрема відносяться:

- Договір між Україною та Латвійською республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних, трудових та кримінальних справах (від 23.05.1995, який набрав чинності 12.07.1996 р.);

- Угода між Урядом України та Урядом Латвійської республіки про сприяння та взаємний захист інвестицій (від 24.07.1997 р.; набрала чинності 30.12.1997 р.);

– Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Латвійської Республіки про економічне, промислове та науково-технічне співробітництво (від 05.10.2004 р.; набрала чинності 01.02.2006 р.), а також інші міждержавні документи.

На сучасному етапі двостороння відносин сформована договірно-правова база між Україною та Латвією доповнилася міжурядовою Угодою про співробітництво в сфері освіти, науки, молоді та спорту (чинна з 2019 р.) та оновленою міжвідомчою Угодою про співробітництво в галузі охорони навколишнього природного середовища (чинна з 2017 р.), а також укладеним 16 жовтня 2019 р. у ході офіційного візиту Президента України Володимира Зеленського до Латвії Меморандумом про взаєморозуміння між Мін'юстом України та Мін'юстом Латвійською республікою (Договір між Україною та Латвійською Республікою).

Серед міжурядових угод реалізуються у двосторонніх відносинах між Україною та Латвією наступні міжнародно-правові документи:

– Угода між Урядом України та Урядом Латвійської Республіки про принципи торговельно-економічного співробітництва у 1992 та подальші перспективи (від 29.11.1991р.);

– Протокол між Урядом України та Урядом Латвійської Республіки про порядок подальших фінансових розрахунків.(від 25.09.1992 р);

– Угода між Урядом України та Урядом Латвійської Республіки про повітряне сполучення (від 23.05.1995 р.);

– Конвенція між Урядом України і Урядом Латвійської Республіки про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доход і на майно (від 21.11.1995 р.);

– Угода між Урядом України та Урядом Латвійської Республіки про транзитні перевезення з використанням портів та іншої транспортної інфраструктури (від 15.12.2010 р.);

– Угода між Урядом України та Урядом Латвійської Республіки про співпрацю у сфері освіти, науки, молоді і спорту (від 29.09.2017 р.) та інші.

Серед міжпарламентських угод слід виділити:

– Меморандум про співробітництво між Верховною Радою України і Сеймом Латвійської Республіки (від 22.05.1996 р.);

– Меморандум про співробітництво між Верховною Радою України та Сеймом Латвійської Республіки із питань гармонізації національного законодавства із законодавством Європейського Союзу (від 14.12.2000 р.);

– Меморандум про взаєморозуміння між Комітетом Верховної Ради України з питань європейської інтеграції та Комітетом у європейських справах Сейму Латвійської Республіки щодо співпраці у сфері європейської інтеграції (від 13.06.2005 р.).

Серед міжвідомчих угод, які в різні роки були підписані Україною та Латвією, важливе значення мають:

– Протокол про співробітництво між Міністерством закордонних справ України та Міністерством закордонних справ Латвійської Республіки (від 12.02.1992 р.);

– Угода між Національним банком України та Банком Латвії про організацію розрахунків по кореспондентських рахунках (від 29.09.1992 р.);

– Угода між Національним Банком України та Банком Латвійської Республіки про правила урегулювання боргових зобов'язань щодо незбалансованих виплат між Україною та Латвією в 1992 р. (від 22.11.1995 р.) (Бетлій, 2016: 12-19).

До інших міжнародних документів відносяться документи, які стосуються двостороннього співробітництва, наукових, навчальних та культурних установ, громадських об'єднань тощо.

Сьогодні продовжується робота над розвитком договірно-правової бази двостороннього співробітництва в реалізації тісної політичної, економічної і культурної співпраці, чому сприяють дружельобні та довірливі відносини між Латвією та

Україною. Латвія є одним із наших найближчих партнерів України у ЄС, що обумовлено і історично сталими зв'язками, і розумінням сучасного суспільно-політичного, економічного і соціального становища України. Як зазначив український дипломат Є. Перебийніс, Латвія підтримує Україну «не тільки на рівні уряду і парламенту, але й простих людей» (E.g. Latvijas Republikas Ārlietu Ministrija, 2017).

У політичних відносинах на сучасному етапі розвитку між обома країнами проходить досить активний діалог, щоденно активізуються візити на різних рівнях і активна реалізація співпраці. Політична підтримка з боку Латвії для України надзвичайно сильна і важлива на усіх міжнародних напрямках, як на двосторонньому, так і на багатосторонньому. Латвія є членом практично багатьох міжнародних організацій, і її голос потужно звучить на підтримку України. Із міжнародно-правової точки зору це сприяло і наданню Україні безвізового режиму, і повної ратифікації Угоди про Асоціацію, і продовженню санкцій проти Російської Федерації (The President's News Conference, 2008: 443-448).

Слід зазначити, що всі верстви латвійського суспільства стурбовані агресивними бойовими діями Росії проти України і всіляко підтримують український народ. На Варшавському саміті НАТО у 2016 при наполяганні латвійської делегації було прийняте рішення посилити контингент цієї організації до 1000 військових, що мало стати вагомим фактором стримування російської агресії (Україна і Латвія обговорили військову співпрацю).

Водночас, варто зазначити, що значна частина нинішнього латвійського суспільства переважно російськомовна, мислить категоріями російської пропаганди і це створює серйозні проблеми в україно-латвійських відносинах і всередині самої Латвії. Щоб протистояти такій ситуації, латвійська влада напрацьовує нормативно-правові інструменти протидії, які б не суперечили стандартам свободи слова. Так, латвійський регулятор уважно стежить за ефірами,

у тому числі російських каналів, і періодично призупиняє мовлення за пропаганду війни, національної нетерпимості тощо. Наприклад, у 2016 р. в Латвії була заборонена трансляція телеканалу «Росія» та деякими іншими проросійськи налаштованих ЗМІ (Богатирьова, 2017). Акцент ставиться на тому, що метою таких мір є не заборона, а надання російськомовній аудиторії якісного інформативного продукту у наданні об'єктивної інформації.

У сфері торгово-економічної співпраці обсяги товарообороту між Латвією і Україною країнами демонструють стійке зростання. У 2017 році він збільшився на 27% порівняно з 2016 роком і склав 462 млн. доларів США (Україна і Латвія обговорили військову співпрацю). Україна експортує до Латвії харчові продукти, сільськогосподарську продукцію, мінеральне паливо та мазут, одяг, чорні метали та меблі, як Латвія продає Україні фармацевтичні продукти, алкогольні та безалкогольні напої тощо. Станом на 2017 рік у Латвії було зареєстровано близько 1426 підприємств з українським капіталом, основними сферами діяльності яких є фінанси та страхування (наприклад, «Приватбанк») та нерухомість. Декілька готелів преміум-класу AccorGroup (наприклад, Mercure або Pullman) в Ризі також відомі як об'єкти українських інвестицій (Martseniuk R., 1991-2017).

Латвійські інвестиції в Україні, зосереджені в наступних галузях: фінанси, страхування, роздрібна торгівля та нерухомість. Іншими прикладами латвійського бізнесу в Україні є постачальник хмарних обчислень Lattelecom, авіаперевізник AirBaltic, який розширив у 2019 році мережу польотів до Львова та Одеси, пекарня RigaKlib, яка відкрилася в Чернігові у 2016 році та інші.

Важливо відзначити, що обсяг українських інвестицій в Латвію переважає відповідний показник латвійських інвестицій в Україну, що зрештою турбує нинішнє латвійське керівництво. Також обсяг латвійських інвестицій в Україні зменшився більш ніж удвічі, з 41 млн. євро у 2015 році до

17 млн. у 2017 році (Normatīvie akti Latvijas). Причиною цього можуть бути не лише розміри двох економік та ринкові умови, а також і певні прогалини у галузі міжнародно-правового забезпечення інвестиційної діяльності Латвії в Україні. Так, латвійські компанії скаржаться на проблеми, які десятиліттями переслідують українську економіку, корупцію та відсутність ефективного правового механізму з поверненням податку на додану вартість компаніям-інвесторам. Відповідно до Звіту про сприйняття корупції Україна посідає 130 місце зі 180 країн, але насправді латвійські стейкхолдери не дивляться на рейтинги – для них явним показником корупції є те, чи є в їхніх підприємствах проблеми, а вони наявні. Примітно, що, попри невеликі розміри, в 2016 році Латвія залучила 13,4 млрд. євро прямих іноземних інвестицій, тоді як відповідний показник для України становив лише 4,4 млрд. доларів США (Ліпкевич, 2007).

Розвиток торгівлі та залучення латвійських інвестицій в українську економіку, яку вважають експериментальною, можуть отримати додатковий стимул із відновлення роботи Латвійської агенції інвестицій та розвитку (LIA) у Києві. Обидві держави також можуть отримати додаткові прибутки завдяки реалізації проектів у сфері логістики та сільського господарства, передусім через використання маршруту залізничного потягу «Зубр», який з'єднує порти Чорноморськ, Одеса та Південний з портами Риги, Вентспілса, Лієпаї і Таллінна. Існує, втім, одне «темне» питання, яке затьмарює економічні відносини між Україною та Латвією. Пов'язане воно із діями колишніх українських чиновників по відмиванню грошових ресурсів із державного бюджету України та їх переведенням на приватні банківські рахунки у Латвії. Зазначені гроші були конфісковані латвійською державою і вона готова повернути їх Україні, за умови, якщо остання, виходячи з чинного міжнародного законодавства, надасть докази того, що вони належали їй. Однак, із наданням доказів українська держава не поспішає.

У сфері гуманітарного співробітництва, у відповідності до підписаних міжнародно-правових документів Україна і Латвія реалізують суміжні культурні проекти. Так, у 2015 р. визначною подією став концерт талановитих дітей із Донбасу у Юрмалі під патронатом спікера латвійського парламенту Інари Мурнієце, що проходив у рамках проекту «Діти війни». «Люди, купуючи квитки на цей концерт, зібрали понад 70 тисяч євро, щоб на ці кошти українські діти могли відпочити у Латвії. Понад 100 дітей вже пройшли відпочинок у рамках цього проекту». Крім того, за останні чотири роки Латвія прийняла на відпочинок понад 200 дітей, батьки яких були поранені або загинули під час бойових дій на Сході України, а також дітей-переселенців Загалом, від початку АТО, Латвія прийняла на лікування понад 35 українських військових. Лікування фінансують частково Латвія із власного бюджету, через програму підтримки реабілітації українських військових, а частково – волонтери (Latvijas Avīze, 18/11/2018).

У 2016 р. у військовому музеї у Ризі було презентовано проект «Переможці», який реалізується телевізійним каналом 1+1 і «Viva». На підтримку проекту у Ризі відбувся також концерт дітей-музикантів із Донбасу. «Цей проект не лише просвітницький – він шокує невідготовленого глядача. Він змусив багатьох людей усвідомити, що в Україні відбувається справжня війна». І за останні чотири роки досліджуваного нами періоду, вартість допомоги, яку передали латвійці Україні, перевищувала один мільйон євро, що включало: обладнання для лікарень, предмети першої необхідності для військових, допомога родинам переселенців тощо. Одна із найбільш активних громадських організацій – «SOS Допомога Україні».

Висновки. Таким чином, впродовж 1992-2019 років між Україною та Латвією була напрацьована договірно-правова база, яка у своєму історичному розвитку відображає суспільно-політичні процеси держав у відповідні роки і регламентує на міжнародному рівні різні сфери співпраці між двома незалежними державами. Завдяки цьому між Україною та

Латвією налагоджені дружні відносини, а підписані договірно-правові документи відзначаються високою правовою міжнародною якістю та політичною виваженістю з максимальним урахуванням національних інтересів обох країн. Однак, у ході двосторонньої співпраці на основі нормативного підґрунтя в контексті суспільно-політичного життя між Латвією та Україною у 1991-2019 роках було виявлено і ряд проблем, що не врегульовані правовим забезпеченням міждержавної взаємодії і на сьогодні вимагають свого нагального вирішення. Вони стосуються, перш за все, перешкод у створенні більш сприятливого інвестиційного клімату для латвійських фірм в Україні, у забезпеченні прозорих правових правил повернення податку на додану вартість, у боротьбі та подоланні корупції в Україні, неврегульованих національних та мовних питаннях, у доступності і реалізації освітньої і культурної мобільності українців і латвійців, втілення в життя і тощо.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Договірно-правова база між Латвією та Україною. *Двосторонні латвійсько-українські відносини. Посольство Латвійської республіки в Україні.* URL: <https://www2.mfa.gov.lv/ua/ukraine/dvostoronni-latviysko-ukrayinski-vidnosini>.
2. Договірно-правова база між Україною та Латвією. *Embassy of Ukraine in the Republic of Latvia: Homepage.* URL: <https://latvia.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/87-dogovirno-pravova-baza-mizh-ukrajinoju-ta-latvijeju>.
3. Катерина Зарембо, Елізабете Візгунова Партнерство навколо схожих проблем: аудит відносин між Україною та Латвією. *Європейська правда.* 22.03.2018. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2018/03/22/7079113/>.
4. Договір між Україною та Латвійською Республікою про дружбу та співробітництво. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/c_271.

5. Бетлій О. Аудит зовнішньої політики: Україна–Латвія: дискусійна записка. Київ. 2016. 56 с. URL: <https://docplayer.net/74223496-Olena-betliy-audit-zovnishnoyi-politiki-ukrayina-litva-diskusiyna-zapiska.html>.

6. E.g. Latvijas Republikas Ārlietu Ministrija, Ārlietu ministra ikgadējasi ziņojums par paveikto un iecerēto darbību valsts ārpolitikas un Eiropas Savienības jautājumos 2017. Gadā. URL: <https://www.mfa.gov.lv/aktualitates/zinas/58797-arlietu-ministra-ikgadejaisziņojums-par-paveikto-un-iecereto-darbibu-valsts-arpolitika-un-eiropassavienibas-%20jautajumos-2017-gada>.

7. The President's News Conference With President Viktor Yushchenko of Ukraine in Kiev, Ukraine April 1, 2008. *Administration of George W. Bush, 2008 / Apr. 1. P. 443-448*. Retrieved from: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/PPP-2008-book1/pdf/PPP-2008-book1-doc-pg443.pdf>

8. Україна і Латвія обговорили військову співпрацю. 04.06.2010. URL: <https://www.unian.ua/society/364750-ukrajina-i-latviya-obgovorili-viyskovu-spivpratsyu.html>.

9. Оборонна політика: потреба реформ Збройних Сил України. *Збірник матеріалів за результатами публічних консультацій* / За заг. ред. проф. Богатирьова Р. В. Київ: Заповіт, 2017. 148 с.

10. Україна і Латвія обговорили військову співпрацю. УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/society/364750-ukrajina-i-latviya-obgovorili-viyskovu-spivpratsyu.html>.

11. Martseniuk R. Military Cooperation of Ukraine and the Baltic States (1991-2017). URL: <http://eustudies.history.knu.ua/military-cooperation-of-ukraine-and-the-baltic-states-1991-2017/>.

12. Normativie akti Latvijas Ārlietu ministria. URL: <https://www.mfa.gov.lv/lv/normativie-akti>.

13. Ліпкевич С. Я. *Історичний досвід входження колишніх членів організації Варшавського договору та держав Балтії до НАТО (в контексті перспектив України)*: автореф. дис. канд. іст. наук. Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2007. 19 с.

14. Latvijas Avīze, “Latvija būs viena no retajām NATO valstīm ar 2% no IKP aizsardzībai”, 18/11/2018. URL: <https://www.la.lv/latvija-bus-viena-no-retajam-nato-valstim-ar-2-no-ikp-aizsardzibai>.

REFERENCES

1. Dohovirno-pravova baza mizh Latviieiu ta Ukrainoiu. Dvostoronni latviisko-ukrainski vidnosyny. Posolstvo Latviiskoi respubliki v Ukraini. [Legal framework between Latvia and Ukraine. Bilateral Latvian-Ukrainian relations. Embassy of the Republic of Latvia in Ukraine]. Retrieved from <https://www2.mfa.gov.lv/ua/ukraine/dvostoronni-latviysko-ukrayinski-vidnosini> [in Ukrainian].

2. Dohovirno-pravova baza mizh Ukrainoiu ta Latviieiu [Embassy of Ukraine in the Republic of Latvia: Homepage.] Retrieved from <https://latvia.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/87-dogovirno-pravova-baza-mizh-ukrajinoju-ta-latvijeju> [in Latvian].

3. Kateryna Zarembo, Elizabete Vizghunova (2018) Partnerstvo navkolo skhozhykh problem: audyt vidnosyn mizh Ukrainoiu ta Latviieiu [Partnership around similar issues: audit of relations between Ukraine and Latvia] *Yevropeiska pravda*. Retrieved from <https://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2018/03/22/7079113/> [in Ukrainian].

4. Dohovir mizh Ukrainoiu ta Latviiskoiiu Respublikoiu pro druzhbu ta spivrobitnytstvo [Agreement between Ukraine and the Republic of Latvia on friendship and cooperation] Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/c_271 [in Ukrainian].

5. Betlii, O. (2016) Audyt zovnishnoi polityky: Ukraina–Latviia: dyskusiina zapyska [Foreign Policy Audit: Ukraine – Latvia: Discussion Note]. Kyiv. 56 Retrieved from <https://docplayer.net/74223496-Olena-betliy-audit-zovnishnoyi-politiki-ukrayina-litva-diskusiyna-zapiska.html> [in Ukrainian].

6. E.g. (2017) Latvias Republikas Ārlietu Ministrija, Ārlietu ministra ikgadējasi ziņojums par paveikto un iecerēto darbību valsts

ārpolitikas un Eiropas Savienības jautājumos. Gadā. Retrieved from <https://www.mfa.gov.lv/aktualitates/zinas/58797-arlietu-ministra-ikgadejaiszinojums-par-paveikto-un-iecereto-darbibu-valsts-arpoliti-ka-un-eiropassavienibas-%20jautajumos-2017-gada> [in Latvian].

7. The President's News Conference With President Viktor Yushchenko of Ukraine in Kiev, Ukraine April 1, 2008. *Administration of George W. Bush, 2008 / Apr. 1. P. 443-448*. Retrieved from <https://www.govinfo.gov/content/pkg/PPP-2008-book1/pdf/PPP-2008-book1-doc-pg443.pdf> [in Latvian].

8. Ukraina i Latviia obhovoryly viiskovu spivpratsiu. [Ukraine and Latvia discussed military cooperation]. Retrieved from <https://www.unian.ua/society/364750-ukrajina-i-latviya-obgovorili-viyskovu-spivpratsyu.html> [in Ukrainian].

9. Bohatyrova, R. (2017) Oboronna polityka: potreba reform Zbroinykh Syl Ukrainy. [Defense policy: the need for reform of the Armed Forces of Ukraine]. *Zbirnyk materialiv za rezultatomy publichnykh konsultatsii*. Kyiv: Zapovit, 148 [in Ukrainian].

10. Ukraina i Latviia obhovoryly viiskovu spivpratsiu. [Ukraine and Latvia discussed military cooperation]. *UNIAN*. Retrieved from <https://www.unian.ua/society/364750-ukrajina-i-latviya-obgovorili-viyskovu-spivpratsyu.html> [in Ukrainian].

11. Martseniuk, R. Military Cooperation of Ukraine and the Baltic States (1991-2017). [Military cooperation between Ukraine and the Baltic countries (1991–2017)] Retrieved from <http://eustudies.history.knu.ua/military-cooperation-of-ukraine-and-the-baltic-states-1991-2017/> [in Ukrainian].

12. Normativie akti Latvijas Ārlietu ministria. Retrieved from <https://www.mfa.gov.lv/lv/normativie-akti>. [in Latvian].

13. Lipkevych, S. (2017) Istorychnyi dosvid vkhodzhennia kolyshnykh chleniv orhanizatsii Varshavskoho dohovoru ta derzhav Baltii do NATO (v konteksti perspektyv Ukrainy) [Historical experience of former members of the Warsaw Pact and the Baltic States joining NATO (in the context of Ukraine's prospects)] Extended abstract of candidate's thesis [in Ukrainian].

14. Latvijas Avīze, «Latvija būs viena no retajām NATO valstīm ar 2% no IKP aizsardzībai», 18/11/2018. Retrieved from <https://www.la.lv/latvija-bus-viena-no-retajam-nato-valstim-ar-2-no-ikp-aizsardzibai>. [in Latvian].

АНОТАЦІЯ

Для історичного осмислення на сучасному етапі розвитку держави Україна в роки незалежності необхідно проводити аналіз нормативного забезпечення її взаємовідносин із державами, які пройшли шлях від російської окупації до незалежності, євроінтеграції і є досвідними в побудові і реалізації власне особистого політичного курсу, розбудови правових і соціальних національних цінностей. Метою дослідження постало визначення взаємовпливів нормативного забезпечення формування міждержавних зв'язків України і Латвії і суспільно-політичного життя суспільств. У статті розкриваються основні політичні, економічні та гуманітарні чинники, які впливали на формування договірної правової бази між Україною та Латвією у 1992-2019 рр. Акцентується увага на основоположних принципах, якими керувалася Україна та Латвія у процесі становлення договірно-правових відносин у досліджуваній період, а саме: суверенна рівність, відмова від застосування сили чи погрози силою; непорушність кордонів і територіальної цілісності; мирного врегулювання спорів, невтручання у внутрішні справи; поважання прав людини і основних свобод, рівноправності і права народів розпоряджатися своєю долею; взаємовигідного співробітництва; сумлінного виконання міжнародних зобов'язань.

Наголошується, що між двома державами у досліджуваній період налагоджені дружні відносини, підписані між ними договірно-правові документи відзначаються правовою якістю та політичною виваженістю, з максимальним урахуванням міжнародних договорів та національних інтересів обох держав. Констатується на

прикладях взаємозв'язок суспільно-політичного контексту і права, як суспільних явищ. Однак, в ході двосторонньої співпраці між Латвією та Україною були виявлені і цілий ряд проблем, які на сьогодні вимагають свого нагального вирішення у правовому підґрунті. Загалом у статті доводиться, що рівень українсько-латвійських договірно-правових відносин є досить високим, завдяки чому є перспективи для поглиблення і розвитку зв'язків і в політичній, і в торгово-економічній, і гуманітарній, і освітній, і туристичній, і культурологічній сферах.

Ключові слова: Україна, Латвійська Республіка, договірно-правові відносини, принципи, політико-дипломатичний діалог, торговельно-економічна сфера, інвестиційний клімат.

АННОТАЦІЯ

Для исторического осмысления на современном этапе развития государства Украина в годы необходимо проводить анализ нормативного обеспечения её отношений с государствами, которые прошли путь от российской оккупации к независимости, евроинтеграционные процессы и есть опытными в строительстве и реализации собственно личного политического курса, внедрения правовых и социальных ценностей. Целью исследования стало определение взаимовлияний нормативного обеспечения формирования межгосударственных отношений Украины и Латвии и общественно-политической жизни общества. В статье раскрываются основные политические, экономические и гуманитарные аспекты, которые влияли на формирование договорённой базы между Украиной и Латвией в 1992-2019 гг. Акцентируется влияние на основательных принципах, какими руководствовалась Украина и Латвия в процессе становления договорно-правовых отношений в исследовательский период, а именно: суверенитетное равенство, отказ от применение силы или угроз силой; непоколебимость границ и

территориальной целостности; мирного урегулирования споров, невмешательство во внутренние дела; уважение прав человека и основных свобод, равенство и права народов на свою судьбу и свой путь; взаимовыгодного сотрудничества; добросовестное исполнение международных обязательств.

Акцентируется, что между двумя государствами в исследовательский период отлажены дружественные отношения, подписаны между ними договорные правовые документы определяются правовым качеством и политическим согласием, с максимальным учётом международных договоров и национальных интересов обеих государств. Констатируется на примере взаимосвязей общественно-политического контекста и права, как общественных явлений. Но, в ходе двустороннего сотрудничества между Латвией и Украиной были найдены и целый ряд проблем, которые на сегодняшний день требуют своего немедленного решения в правовом поле. В целом, в исследовании доказываемается, что уровень украино-латышских договорено-правовых обязательств есть достаточно высоким, благодаря чему есть перспектива для углублённого и развития отношений, и в политической, и в торгово-экономической, и гуманитарной, и образовательной, и туристической, и культурологической сферах.

Ключевые слова: Украина, Латвийская республика, договорено-правовые обязательства, принципы, политико-дипломатический диалог, торгово-экономическая сфера, инвестиционный климат.

УДК 502:327 (477)

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-13-127-159>

**THE CIVIL SELF-IDENTIFICATION OF THE
INHABITANTS OF THE WESTERN UKRAINE (1992–2021)**

**ГРОМАДЯНСЬКА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ
НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ (1992–2021)**

**ГРАЖДАНСКАЯ САМОИДЕНТИФИКАЦИЯ
НАСЕЛЕНИЯ ЗАПАДНОЙ УКРАИНЫ (1992–2021)**

Олексій Ляшенко,

кандидат історичних наук,
науковий співробітник відділу
національних меншин,
al_lyashenko@ukr.net,
<https://orcid.org/0000-0002-4348-1655>

Інститут політичних і
етнонаціональних досліджень
ім. І.Ф. Кураса НАН України,
вул. Генерала Алмазова, 8.
м. Київ, 01011

Oleksii Liashenko,

Ph.D. in Historical sciences,
research scientist of department
of national minorities,
al_lyashenko@ukr.net,
<https://orcid.org/0000-0002-4348-1655>

I.F. Kuras Institute of Political
and Ethnic Studies of the
National Academy of Sciences
of Ukraine
8, General Almazova St., Kyiv,
Ukraine, 01011

ABSTRACT

The article analyzes the socio-cultural and civic self-identification of the Ukraine inhabitants, its regional differences, in particular the features of civic self-identification of the population of the western region of Ukraine. Indicators of civic self-identification of the adult population of the country are important qualitative and quantitative characteristics of Ukrainian nation development both at the regional and national levels, and in the context of Ukraine's European integration policy.

The predominant identities of the population of Ukraine as a whole are national-state as well as local. During the existence of independent Ukraine, there are three stages of raising the national-civic identity, the boundaries between which clearly coincide with the two bifurcation crises (Maidans) in 2004-2005 and 2013-2014.

Western Ukraine occupies a special place among other macro-regions of Ukraine. In particular, this region is distinguished by the following factors: 1) it was one of the last (after the inclusion of Transcarpathia after the Second World War) to take shape territorially as an integral macro-region of Ukraine; 2) West of Ukraine is a macro-region of Ukraine, in several administrative units of which (Zakarpattia and Chernivtsi regions) there are areas of compact residence of national minorities (Hungarian and Romanian); 3) the region has an important geopolitical significance, as a space through which communication between Western and Eastern Europe takes place. In the foreign policy sphere, Western Ukraine can become a kind of «showcase» of European Ukraine, a bridge to the West, and at the same time - a region of Ukrainian nationalism and reactionism (Wozniak, 1998. ji.lviv.ua); 4) the strong political potential of Western Ukraine, due to the deep democratic traditions associated with Austro-Hungarian, Czechoslovak and Polish parliamentarism, the structure of society by political orientation, its sufficient organization.

The predominant identities of the population of Western Ukraine are national-state and local. The peculiarity of Western Ukraine is a significantly more pronounced national-state identity compared to other regions and to the country as a whole throughout the period of Independence, as well as the complete disappearance of the remaining «post-Soviet» identity, which is confidently replaced by ethnic self-identification.

Despite the state's declared course towards European integration and significant progress in this direction, European identity is not a priority for residents of any region of Ukraine, including the West. In terms of the ratio of Ukrainian and European

identities, Western Ukraine has confirmed its reputation as perhaps the most Ukraine-centric macro-region of Ukraine.

Keywords: *Ukrainian nation, identity, self-awareness, regions, Ukraine, Western Ukraine.*

Постановка проблеми. Для ідентичності середньостатистичної людини притаманна, крім іншого, розділена лояльність – множинність форм самоідентифікації. Зокрема, склалася ціла ієрархія спільнот / ідентичностей, до яких люди себе насамперед відносять та з якими себе ідентифікують: громада свого міста або селища (локальна самоідентифікація), населення своєї провінції / регіону (регіональна самоідентифікація), громадяни країни в цілому (національно-державна самоідентифікація); громадяни міждержавного об'єднання, до якого входить країна (наднаціональна самоідентифікація). Втім, провідна тенденція початку ХХІ ст. полягає в тому, що «нація-держава» у свідомості європейців продовжує залишатися вищою мірою політичного життя. У той же час помітно посилилася регіональна самоідентифікація, у тому числі її сепаратистський різновид, яскравим прикладом якого є останні події в іспанській Каталонії.

Останніми десятиліттями у Європі поширюється й інший процес – конструювання **європейської ідентичності** та її співвідношення з **ідентичністю національно-державною**. В цілому, обираючи між своєю країною і Європою, більшість європейців ставлять на перше місце національний компонент, тобто вважають себе передусім громадянами своєї держави.

З іншого боку національно-державній ідентичності доводиться конкурувати з **регіональною та локальною**. У Європі традиційно високий рівень регіональної самосвідомості простежується у поліетнічних країнах з федеративним типом державного устрою. У свідомості багатьох європейців загальнонаціональна ідентичність співіснує з регіональним патріотизмом.

Для України, для її державного будівництва, питання самоідентифікації громадян і співвідношення ідентичностей є надзвичайно актуальним, адже з одного боку Україна отримала важкий спадок експерименту з конструюванням «радянського народу», а на поточному етапі змушена протидіяти його осучасненій версії, квінтесенцією якої є теза сучасної російської влади про «один народ» (маються на увазі росіяни, українці, білоруси).

Західна Україна у цьому відношенні посідає особливе місце. З поміж решти макрорегіонів України цей регіон вирізняють такі чинники: 1) він одним із останніх (після включення Закарпаття після Другої Світової війни) оформився територіально, як цілісний макрорегіон України; 2) Захід України є макрорегіоном України, у кількох адміністративних одиницях якого (Закарпатська і Чернівецька області) є райони компактного проживання національних меншин (угорської та румунської); 3) регіон має важливе геополітичне значення, як простір через який здійснюється комунікація Заходу і Сходу Європи. У зовнішньополітичній сфері Західна Україна може стати своєрідною «вітриною» європейської України, мостом на Захід, а разом з тим – регіоном українського націоналізму та реакціонізму (Возняк, 1998. ji.lviv.ua); 4) потужний політичний потенціал Західної України, обумовлений глибокими демократичними традиціями, пов'язаними з австро-угорським, чехословацьким та польським парламентаризмом, структурованістю суспільства за політичними орієнтаціями, його достатньою організованістю.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням формування і динаміки ідентичностей приділяють увагу багато вітчизняних дослідників, що представляють різні соціогуманітарні науки. Соціокультурні розбіжності регіонів, проблеми формування політичних ідентичностей досліджують В. Бебик (Бебик, 2006), М. Дністрянський (Дністрянський, 2006; Дністрянський 2010), О. Дашевська (Дашевська, 2015), І. Зварич (Зварич, 2009), А. Колодій

(Колодій, 2002; Колодій, 2006), В. Котигоренко і О. Рафальський (Котигоренко & Рафальський, 2013; Котигоренко & Рафальський, 2016), Л. Нагорна (Нагорна, 2018. riend.gov.ua), І. Прибиткова (Прибиткова, 2014), Ю. Римаренко (Римаренко, 2010. kbuara.kharkov.ua), М. Рябчук (Рябчук, 2019) та інші.

Цілі статті:

- з'ясувати значення поняття «національна ідентичність»;
- запропонувати структуру співвідношення ідентичностей;
- шляхом аналізу соціологічних даних виявити основні типи ідентичностей жителів України на сучасному етапі, та динаміку їхніх змін за роки незалежності та регіональні відмінності самоідентифікації;
- виявити особливості національно-громадянської самоідентифікації населення Західної України;
- шляхом аналізу соціологічних даних виявити співвідношення національної і європейської ідентичностей жителів Західної України.

Виклад основного матеріалу. Національна самоідентифікація (ідентичність), як і раніше, цементує європейські країни. Відданість нації-державі визначається трьома основними моментами: відчуттям того, що нинішнє покоління продовжує справу попередніх поколінь, загальною пам'яттю про колективну історію країни, а також відчуттям спільної долі. Історичний досвід свідчить, що ці елементи об'єднують нації і дозволяють їм витримувати важкі випробування (Хенкин, 2014. perspektivu.info). Інакше кажучи, люди, які заявляють, що поділяють якусь конкретну національну ідентичність, з різною силою покликаються на віру в спільну культуру, історію, спорідненість, мову, релігію, територію і долю. Нині таку національну ідентичність загалом приписують громадянам тієї або іншої національної держави (Гібернау, 2012: 21).

З іншого боку саме національна ідентичність є тим індикатором, тим набором параметрів, які визначають місце

людини і спільноти у символічному часопросторі, окреслюють їхні ціннісні орієнтації і впливають відповідним чином на їхні настанови та дії. Саме ціннісний вимір національної ідентичності має істотний, подеколи вирішальний вплив на перебіг реформ, тривкість старих та ефективність нових інституцій, на загальний характер і напрям розвитку суспільства і держави (Рябчук, 2019: 6).

Іспанська дослідниця М. Гібернау виділяє п'ять вимірів власне національної ідентичності: психологічний, культурний, територіальний, історичний і політичний. Психологічний вимір виникає з усвідомлення існування певної сформованої групи, що спирається на «відчуту» близькість. Цінності, погляди, звичаї, традиції, ритуали, мови і практики передаються новим членам спільноти через культуру. У цьому процесі особливої ваги набувають два результати: по-перше, спільна культура сприяє створенню зв'язків солідарності серед членів спільноти; по-друге, індивіди, соціалізовані у рамках окремої культури, схильні засвоювати її символи, цінності, погляди і звичаї як елементи, що становлять складову частину їхнього єства. У історичному вимірі люди, що відчують приналежність до нації, схильні відчувати гордість за своє давнє коріння та інтерпретують його як ознаку сили. Також історія наближає до предків і зміцнює суб'єктивну віру в належність до широкої родини. Попри те, що глобалізація поширює видимість і усвідомлення «іншого», величезній більшості людей територіальні кордони країни повідомляють про межі їхньої батьківщини. А перетворена на краєвид територія набуває іншого звучання. Краєвид перетворився на символ нації. Політичний вимір національної ідентичності походить від її зв'язку з національною державою. Політичний аспект національної ідентичності зосереджується на діях держави, які мають будувати згуртоване суспільство завдяки низці стратегій, призначених створювати культурно і мовно однорідних громадян (Гібернау, 2012: 21–38).

Проте у сучасних реаліях існують суттєві виклики однорідній національній ідентичності. Часто вони спираються на принципи народного суверенітету і демократії. У цьому контексті особливого значення набуває таке поняття, як «регіон». Регіон є вагомим актором політичного процесу і впливає на процес прийняття рішень у державі, сприяє представництву регіональних інтересів через різні інституції, а також виступає самостійним чинником політичного тиску в межах соціополітичного поділу на територіальній основі. З одного боку, сучасний рівень технологій і комунікацій робить світ єдиним і взаємозалежним, внаслідок чого роль національних держав має тенденцію до зменшення. З другого, в міру розмивання національних кордонів активізуються процеси регіоналізації й захисні стимули локалізму, що змушує фахівців говорити про «глоболокалізм» чи «глокалізацію». У таких умовах регіоналізм уже не виступає лише як антитеза територіальній цілісності чи соборності. Він набуває нових якостей, стає виявом прагнення регіонів до самодостатності й саморозвитку. Це актуалізує проблеми регіональної ідентичності (Нагорна, 2008: 28).

Таким чином відбувається певна сегментація пріоритетної самоідентифікації. Відповідно, в ієрархії просторових спільнот самоідентифікація здійснюється на трьох основних рівнях: наднаціональному, національно-державному, і локальному або регіональному (Ляшенко, 2020: 158–159).

Історично Україна є багатонаціональною державою, із досить різноманітними регіонами загалом та регіонами компактного проживання національних меншин і корінних народів зокрема. Крім того, тривалий період часу територія сучасної України була розділена між імперіями з дуже різною політичною культурою і традиціями, а в нинішніх міжнародно-визнаних межах Україна існує відносно нетривалий час. Як зазначає С. Римаренко, регіон, як територіальна одиниця, що історично склалася, крім усього іншого, може відігравати як інтеграційну, так і дезінтеграційну роль, як бути прикладом

субсидіарності та децентралізації управління, так і використовуватися сепаратистськими силами для розколу країни. І тут ми маємо справу з територіальним накладанням таких елементів, як наявність чи відсутність традицій громадянського суспільства, відносини історичної спадщини, політико-ідеологічна орієнтація, ставлення до державної незалежності України (і, зокрема, до розпаду СРСР), етнонаціональна самоідентифікація, ставлення до титульної нації (мова, культура), зовнішньополітична орієнтація (НАТО, ЄС, Росія) (Римаренко, 2010. kbuara.kharkov.ua). Тому для України, для її державного будівництва, питання, зокрема, самоідентифікації громадян і співвідношення ідентичностей є надзвичайно актуальним, адже з одного боку Україна отримала важкий спадок експерименту з конструюванням «радянського народу», а з іншого – йде шляхом європейської інтеграції й ці процеси супроводжуються одночасним руйнуванням старих і пошуком нової ідентичності, покликаної забезпечити ефективні інтеграційні процеси в суспільстві і формування сучасної української політичної нації.

Зростання ролі територіально-просторових ідентифікацій стало новою реальністю, з якою Україна зіткнулася на початку ХХІ ст. Відповідно посилився й інтерес до них з боку науковців. На думку Л. Нагорної, осмислення логіки формування просторово-територіальних самоідентифікацій і їх відображення у суспільній думці виступає як ключ до розуміння особливостей соціокультурної динаміки. При цьому, на думку дослідниці, на соціокультурну динаміку впливають не стільки самі по собі регіональні відмінності, скільки стійкі стереотипи, що формують відчуття глибини відмінностей (Нагорна, 2018. iriend.gov.ua). У якості основного градієнта цих відмінностей в Україні прийнято вважати лінію «Захід – Схід». У цьому розумінні Захід України постає у якості одного з двох «полюсів» як соціокультурної, так і політичної палітри України.

Часто, коли йдеться про Західну Україну, під нею розуміють Галичину. Але, на наш погляд, Західна Україна, як макрорегіон сучасної України, є поняттям ширшим і досить неоднорідним. Вона включає Волинь (Рівненська і Волинська області), Закарпаття (Закарпатська область), Буковину (Чернівецька область), а також Хмельницьку область. Неоднорідність спричинена історичними обставинами: приналежністю упродовж століть до різних культурних контекстів та державних утворень. Галичина належала спочатку до Речі Посполитої, потім до Австрійської частини Австро-Угорської імперії, тому близька до Польщі, має глибші національні та демократичні традиції. Населення Галичини після переселення поляків до Польщі (у рамках операції «Вісла») є досить однорідним. У релігійній сфері в Галичині переважає греко-католицизм, що стало формою збереження національної ідентичності західних українців, а інколи і єдиною об'єднувальною парадержавною структурою. Закарпаття адміністративно входило до угорської частини Австро-Угорської імперії та повоєнну Чехо-Словаччину, тому воно ближче до Угорщини, Словаччини та Чехії. Водночас там проживає численна група угорського населення, компактно розселена у двох адміністративних районах. Національна свідомість закарпатських українців не така розвинута, як у Галичині чи на Волині – даються взнаки слабші демократичні традиції старої Угорщини. Головне віровизнання – греко-католицизм, що інколи тяжіє до угорського греко-католицизму і відсепаровується від галицького. Частина населення – православні та римо-католики. Тут доволі сильно відчуються сепаратистські настрої, проросійська орієнтація. Головна причина цього – історична відірваність регіону від України, слабка національна свідомість та нечисельність чи компрадорськість еліт. Буковина історично була пов'язана із православними молдавськими князівствами і має частину молдавсько-румунського населення. Прорумунські настрої слабкі, хоча і такого гіперпатріотизму, як у Галичині, немає.

Волинь, натомість, належала до Російської імперії та міжвоєнної Польщі. Населення Волині досить однорідне після вигнань та депортацій поляків. Головна релігія – православ'я. Хмельниччина прилягає до Західної України і є перехідною зоною до Центральної України. Попри її явну україноцентричність тут зосереджена одна з головних груп польського населення України. Власне тут починається материкова Україна. Таким чином, можна констатувати, що попри те, що у всіх регіонах Західної України однозначно переважає українське населення та україноцентричність, традиційні політичні, культурні, мовні та релігійні орієнтації є різними. Ці орієнтації визначають структуру різних контактів цих регіонів з довколишнім світом, напрямки економічного кооперування, напрямки інформаційних потоків, політичні преференції. Вони не переважають у житті цих регіонів, однак помітні і ще довго даватимуться взнаки (Возняк, 1998. ji.lviv.ua).

У вивченні соціокультурної динаміки як на національному, так і на регіональному рівнях важливу роль відіграють соціологічні дослідження. Вперше в Україні подібні опитування став проводити Інститут соціології НАН України, який з 1992 року у рамках проекту «Українське суспільство. Соціологічний моніторинг» пропонує респондентам відповісти на питання, ким вони себе відчують в першу чергу: громадянами України, жителями свого регіону (області, групи областей), жителями свого населеного пункту, громадянами колишнього СРСР, європейцями, жителями планети Земля або представниками своєї національності. З 2012 року подібні опитування у рамках проекту Омнібус почала проводити також компанія Research & Branding Group.

Як показують результати опитувань, проведених ІС НАН України (*Таблиця 1*), переважаючими ідентичностями жителів нашої країни є національно-громадянська (вважають себе передусім громадянами України) а також, з істотним відставанням, локальна (вважають себе жителями свого

населеного пункту). До 2008 року третьою за значимістю була пострадянська ідентичність (вважають себе громадянами колишнього СРСР), з нею спочатку порівнялася (у 2005–2012 рр.), а потім зміцнилася на третій позиції регіональна ідентичність (вважають себе жителями свого регіону).

Таблиця 1.

Ким себе особисто вважають (відчувають) у першу чергу (одна відповідь зі списку). Україна*

Т1	1992	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2008	2009	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Громадянином України	4 6	4 1	3 5	4 1	4 1	4 4	5 5	5 2	5 2	4 9	5 1	4 8	5 1	6 5	5 8	6 0	5 4	5 9	6 0	6 2
Мешканцем села, району чи міста, в якому живуть	2 4	3 1	3 0	3 2	3 2	3 1	2 5	2 8	2 5	2 7	2 7	3 0	2 9	1 6	2 3	2 2	2 6	2 3	2 1	2 4
Мешканцем регіону (області чи кількох областей)	7	7	9	6	5	7	6	7	9	9	7	8	8	8	6	7	8	7	5	4
Громадянином колишнього СРСР	1 3	1 2	1 8	1 3	1 3	1 1	8	7	9	8	7	8	7	6	4	4	4	3	3	3
Громадянином Європи	4	3	3	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2	2
Громадянином світу	6	6	6	3	4	2	3	3	2	2	3	2	2	2	4	3	3	3	5	3
Представником свого етносу, нації	0	0	0	3	3	3	2	2	3	3	3	2	2	2	3	3	3	3	4	2
Інше	1	0	0	1	2	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	1	0	0	1

*Складено за результатами національних щорічних моніторингових опитувань 1992–2020 рр. Інституту соціології НАН України «Українське суспільство соціологічний моніторинг».

Слід зазначити, що в ідентифікуванні опитаними себе передусім громадянами України виділяються три періоди: перший 1992–2004 рр., коли в першу чергу громадянами України себе відчували менше половини респондентів; другий 2005–2013 рр., коли доля таких респондентів складала майже половину або й більше і третій з 2014 р., коли передусім громадянами України себе вважали близько 60% й більше опитаних. Як видно, сплески і фіксування на більш високому

рівні національно-державної самоідентифікації українців відбувалися після певних буремних подій: Помаранчевої революції 2004 р. та Революції гідності 2014 р. Останній сплеск національно-державної самоідентифікації українців великою мірою обумовлений військовою агресією з боку Росії.

Як видно із *Таблиць 1 і 2*, з результатами опитувань, проведених ІС НАН України в цілому корелюють дані отримані в результаті опитувань, проведених в 2012–2020 рр. компанією Research & Branding Group.

Таблиця 2.

Ким себе особисто вважають (відчувають) у першу чергу (одна відповідь зі списку). Україна*

T2	Квітень 2012	Вересень 2012	Березень 2014	Травень 2015	Лютий 2016	Вересень 2016	Грудень 2016	Серпень 2017	Липень 2018	Вересень 2019	Лютий 2020	Березень 2021
Українцем, громадянином України	48	49	60	63	62	56	52	54	54	62	59	61
Жителем свого міста, села, селища, району	24	27	17	23	23	22	30	24	24	19	26	20
Жителем свого регіону (області, групи областей)	9	5	9	7	8	8	7	9	10	7	7	6
Громадянином колишнього СРСР / союзу країн колишнього СРСР / СНД	10	9	8	3	2	5	3	5	4	3	3	4
Європейцем, жителем Європи	3	1	2	2	2	2	2	2	2	3	1	3
Громадянином світу, жителем планети Земля	4	3	2	1	2	4	2	2	3	3	2	3
Представником своєї національності	0	5	0	0	0	1	0	1	1	1	1	1
Важко відповісти	3	1	2	2	2	2	5	3	2	1	1	3

* Складено за результатами загальнонаціональних опитувань «Омнібус R&B Group» у 2012 – 2021 рр. Опитування проводилися на всій території України (із 2014 р. за виключенням АР Крим, м. Севастополь та непідконтрольних територій Донецької і Луганської областей).

Динаміка самоідентифікації жителів Західної України, як показують результати опитувань, проведених ІС НАН України (*Таблиця 3*) загалом повторює загальноукраїнську, але на дещо

вищому рівні що стосується національно-державної ідентичності та нижчому у випадку ідентичностей інших рівнів. Як і по Україні в цілому, на Заході переважаючою ідентичністю є національно-державна (вважають себе насамперед громадянами України), а другою за значущістю – локальна (вважають себе передусім жителями свого міста, селища, району). Третю позицію ділять регіональна (вважають себе передусім жителями свого регіону, області) та етнічна (вважають себе передусім представниками свого етносу) ідентичності. Натомість практично зникає (порівняно із загальноукраїнським виміром) відсоток респондентів, що обирали пострадянську ідентичність у якості пріоритетної (максимальний показник 5% зафіксований у 2001 р.).

Таблиця 3.

Ким себе особисто вважають (відчувають) у першу чергу (одна відповідь зі списку). Захід України*

ТЗ	1992	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2008	2009	2010	2012	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Громадянином України	54	44	39	46	53	51	66	55	57	56	61	54	70	65	64	62	63	56	61
Мешканцем села, району чи міста, в якому живуть	19	33	34	37	30	28	21	31	28	26	24	32	14	19	23	21	26	25	29
Мешканцем регіону (області чи кількох областей)	12	12	13	9	5	9	6	3	6	9	4	7	7	4	5	4	4	6	3
Громадянином колишнього СРСР	4	2	5	2	3	2	2	1	3	1	2	2	0	1	1	0	0	1	0
Громадянином Європи	6	4	7	1	1	2	1	3	1	2	1	1	3	2	1	2	2	1	2
Громадянином світу	3	6	4	2	4	2	2	3	2	2	3	2	1	4	3	4	2	5	2
Представником свого етносу, нації	0	0	0	3	3	6	1	3	4	3	5	1	3	3	3	7	3	5	3
Інше	0	0	0	2	1	1	2	1	0	0	1	0	1	1	0	1	0	0	0

*Складено за результатами національних щорічних моніторингових опитувань 1992–2020 рр. Інституту соціології НАН України «Українське суспільство соціологічний моніторинг». Захід України у складі Волинської, Рівненської, Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Закарпатської, Чернівецької областей

Як видно із *Таблиць 3 і 4*, динаміка соціокультурної самоідентифікації населення Західної України за результатами опитувань ІС НАН України в цілому корелює з даними, що отримані в результаті опитувань, проведених у 2012–2020 рр. компанією Research & Branding Group. Хоча деякі показники, такі як національно-державна та локальна самоідентифікація у 2019 і 2020 роках., й мають досить помітні розбіжності у дослідженнях ІС НАН України і компанії Research & Branding Group.

Таблиця 4.

Ким себе особисто вважають (відчувають) у першу чергу (одна відповідь зі списку). Захід України*

T4	Квітень 2012	Вересень 2012	Березень 2014	Травень 2015	Лютий 2016	Вересень 2016	Грудень 2016	Серпень 2017	Липень 2018	Вересень 2019	Лютий 2020	Березень 2021
Українцем, громадянином України	59	73	66	68	60	54	64	61	58	73	65	59
Жителем свого міста, села, селища, району	25	14	25	22	24	30	23	27	25	18	21	25
Жителем свого регіону (області, групи областей)	4	4	5	6	5	8	8	6	6	4	5	4
Громадянином колишнього СРСР / союзу країн колишнього СРСР / СНД	1	2	1	0	1	1	1	1	1	0	0	1
Європейцем, жителем Європи	2	4	2	2	4	1	2	1	5	1	2	2
Громадянином світу, жителем планети Земля	3	2	0	1	4	2	2	1	3	2	2	3
Представником своєї національності	6	0	0	0	1	0	0	0	1	0	1	6
Важко відповісти	1	2	2	1	2	5	2	3	1	1	4	1

*Складено за результатами загальнонаціональних опитувань «Омнібус R&B Group» у 2012 – 2021 рр. Захід України у складі Волинської, Рівненської, Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Закарпатської, Чернівецької, Хмельницької областей.

Поняття «Західна Україна» остаточно увійшло до суспільно-політичного лексикону у роки, що безпосередньо передували проголошенню Незалежності України. Специфічна

«западенська» ідентичність вибудовувалася на найбільш проявленій україноцентричності регіону, який в умовах практичної двомовності в Україні став бастіоном нової, ґрунтованої на українській мові, культури. Нині ж, як видно із *Таблиці 5*, до рівня національно-державної самоідентифікації населення Західної України підтягнувся Центральний макрореґіон. Тобто очевидним є вплив Західної України на поширення україноцентричних настроїв на сусідній макрореґіон держави.

Таблиця 5.

Ким себе особисто вважають (відчувають) у першу чергу (одна відповідь зі списку). Регіони України*

T5	Захід	Центр	Південь	Схід	Україна в цілому
Українцем, громадянином України	65	63	55	56	61
Жителем свого міста, села, селища, району	21	17	21	21	20
Жителем свого регіону (області, групи областей)	5	4	11	7	6
Радянською людиною, громадянином колишнього СРСР	0	5	7	5	4
Громадянином світу, жителем планети Земля	2	3	2	5	3
Європейцем, жителем Європи	2	4	2	2	3
Представником своєї національності / етнічної групи	1	1		1	1
Важко відповісти	4	3	1	2	3

*Складено за результатами загальнонаціонального опитування «Омнібус R&B Group» у березні 2021 р. Захід України у складі Волинської, Рівненської, Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Закарпатської, Чернівецької, Хмельницької областей

Говорячи про регіональні відмінності громадянської самоідентифікації, не можна оминати й той факт, що й Західна Україна у цьому відношенні не є однорідною. По-перше, у територіальному відношенні, як видно із *Таблиці 6*, рівень національно-державної ідентичності вищий серед жителів трьох галицьких областей.

Таблиця 6.

**Ким себе особисто вважають (відчувають) у першу чергу
(одна відповідь зі списку). Захід України***

Т6	Україна	Захід України	Галичина (Львівська, Івано- Франківська, Тернопільська, області)
Українцем, громадянином України	61	65	70
Жителем свого міста, села, селища, району	20	21	17
Жителем свого регіону (області, групи областей)	6	5	5
Громадянином колишнього СРСР / союзу країн колишнього СРСР / СНД	4	0	0
Європейцем, жителем Європи	3	2	2
Громадянином світу, жителем планети Земля	3	2	2
Представником своєї національності / етнічної групи	1	1	0
Важко відповісти	3	4	4

*Складено за результатами загальнонаціонального опитування «Омнібус R&B Group» у березні 2021 р. Захід України у складі Волинської, Рівненської, Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Закарпатської, Чернівецької, Хмельницької областей.

Крім того, порівняно вищим є рівень національно-громадянської самоідентифікації у містах (крім обласних центрів) та у сільській місцевості, натомість у обласних центрах порівняно вищим є рівень локальної ідентичності. Порівняно вищим рівень національно-державної самоідентифікації є також серед представників старшого покоління. Натомість серед західноукраїнської молоді найвищий відсоток тих, хто ідентифікує себе як передусім європейців, жителів Європи, або як «космополітів» (Таблиця 7).

Таблиця 7.

**Ким себе особисто вважають (відчувають) у першу чергу
(одна відповідь зі списку). Захід України***

T7	Обласний центр	Місто	Село	18 - 29	30 - 39	40 - 49	50 - 59	60 і старші	Захід України в цілому
Українцем, громадянином України	57	66	69	63	63	64	68	68	65
Жителем свого міста, села, селища, району	29	20	19	17	24	24	22	21	21
Жителем свого регіону (області, групи областей)	7	6	4	6	5	5	7	3	5
Європейцем, жителем Європи	2	3	2	6	1	3	0	0	2
Громадянином світу, жителем планети Земля	1	1	2	4	0	1	1	2	2
Представником своєї національності / етнічної групи	0	0	1	0	1	0	0	2	1
Важко відповісти	4	4	3	4	6	3	2	4	4

*Складено за результатами загальнонаціонального опитування «Омнібус R&B Group» у лютому 2020 р. Захід України у складі Волинської, Рівненської, Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Закарпатської, Чернівецької, Хмельницької областей.

Як вже згадувалося, у Радянському Союзі було здійснено масштабну спробу з формування нової спільноти – радянського народу. На практиці це призвело до того, що за межами СРСР усі його громадяни сприймалися переважно як «руськіє». Попри те, що Україна вже понад чверть століття існує як незалежна держава, у свідомості значної частини українців теза про «один народ» залишається досить стійкою. Як свідчать результати опитування, проведеного компанією Research & Branding Group у вересні 2016 р. (Таблиця 8), 42% українців погоджувалися із тезою «українці і росіяни – один народ», тоді як з протилежним твердженням – «українці і росіяни – два різні народи» – погоджується 48% опитаних. Як видно із Таблиці 8, простежується чітка регіональна градація із Заходу на Схід у відповідях респондентів на дане питання. Західна Україна, де 25% опитаних вважають українців і росіян одним народом, а 67% – двома різними народами, у даному випадку позиціонується як регіон із найменшою підтримкою цієї тези

сучасної російської пропаганди. Водночас, доволі високий відсоток відповідей респондентів (у тому числі й західноукраїнських), що українці і росіяни – один народ, у даному випадку можна частково пояснити не зовсім чіткою в умовах війни на Сході України редакцією запитань. Вони мали б звучати так: «Громадяни України українці за національністю та громадяни Росії росіяни за національністю – один народ?» та «...– два різні народи?». Адже дуже імовірно, що частина респондентів могли зрозуміти запитання як таке, що стосується українців і росіян, які є жителями України (Галичина, 2017: 649).

Таблиця 8.

Як ви вважаєте, українці і росіяни - це один народ чи два різні народи? Регіони України*

Т8	Захід	Центр	Південь	Схід	Україна в цілому
Українці і росіяни - один народ	25	32	52	73	42
Українці і росіяни - два різні народи	67	58	37	18	48
Важко відповісти	8	9	12	9	9

*Складено за результатами загальнонаціонального опитування «Омнібус R&B Group» у вересні 2016 р. Захід України у складі Волинської, Рівненської, Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Закарпатської, Чернівецької, Хмельницької областей.

Втім, у 2021 р., після публікації так званої «статті» В. Путіна «Про історичну єдність росіян та українців» ставлення українців, зокрема й мешканців Західної України, практично не змінилося (Таблиця 9). Навіть попри конкретизацію у запитанні походження і авторства цієї тези.

Таблиця 9.

Нещодавно президент Росії Путін заявив, що «росіяни та українці – один народ, який належить до одного історичного і духовного простору». Чи згодні ви з цим?*

T9	Захід	Центр	Південь	Схід	Україна в цілому
Так	22	36	56	65	41
Ні	75	60	40	30	55
Важко відповісти	3	4	4	5	4

*Складено за результатами загальнонаціонального опитування соціологічної Групи Рейтинг у липні 2021 р. Захід України у складі Волинської, Рівненської, Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Закарпатської, Чернівецької, Хмельницької областей.

Як видно з проаналізованих вище результатів соціологічних опитувань ІС НАН України і компанії Research & Branding Group європейська ідентичність не є першочерговою для жителів жодного регіону України, зокрема й Західної України та Галичини. Втім, це не означає, що українці жодною мірою не відчують себе європейцями. У липні 2018 р. та в лютому 2020 р. у рамках загальнонаціонального опитування «Омнібус R&B Group» респондентам було запропоновано відповісти на питання, подібне до того, що ставиться респондентам країн ЄС у рамках опитувань EUROBAROMETER – «*Ким Ви себе бачите в осяжному майбутньому – більше українцем, чи європейцем?*». Як видно із *Таблиці 10* у 2018 р. майже половина опитаних (47%) в осяжному майбутньому бачили себе тільки українцями (виключно українське самоусвідомлення), але 40% обрали варіант «у першу чергу українцем, а в другу – європейцем» (українсько-європейське самоусвідомлення), ще 4% – «у першу чергу європейцем, а в другу – українцем» (європейсько-українське самоусвідомлення) і 2% – «тільки європейцем» (виключно європейське самоусвідомлення). Ще 4% опитаних не асоціювали себе ні як українців, ні як європейців, причому на Півдні і Сході цей показник був удвічі вищий, ніж по Україні в цілому.

Станом на лютий 2020 р. співвідношення українського і українсько-європейського самоусвідомлення помітно змістилося на користь першого. У лютому 2020 р. вже 57% респондентів в осяжному майбутньому бачать себе тільки українцями (виключно українське самоусвідомлення), 35% обрали варіант «у першу чергу українцем, а в другу – європейцем» (українсько-європейське самоусвідомлення), 3% – «у першу чергу європейцем, а в другу – українцем» (європейсько-українське самоусвідомлення) і 2% – «тільки європейцем» (виключно європейське самоусвідомлення). Ще 2% опитаних не асоціюють себе ні як українців, ні як європейців. При цьому у Західній Україні ці зміни ще суттєвіші, ніж по Україні загалом: тих, хто має виключно українське самоусвідомлення, вже 63% (зростання на 16%), а тих, хто декларує українсько-європейське самоусвідомлення стало 32% (зменшення на 14%).

Таблиця 10.

**Ким себе бачите в осяжному майбутньому –
більше українцем, чи європейцем (одна відповідь зі
списку)? Регіони України***

Т10	Захід		Центр		Південь		Схід		Україна в цілому	
	Липень 2018 р.	Лютий 2020 р.	Липень 2018 р.	Лютий 2020 р.	Липень 2018 р.	Лютий 2020 р.	Липень 2018 р.	Лютий 2020 р.	Липень 2018 р.	Лютий 2020 р.
Тільки українцем	47	63	43	53	46	60	53	53	47	57
У першу чергу українцем, а в другу - європейцем	46	32	45	41	37	24	28	36	40	35
У першу чергу європейцем, а в другу - українцем	4	1	6	2	2	2	4	5	4	3
Тільки європейцем	0	1	3	1	1	1	2	1	2	1
Жоден з варіантів	1	1	2	1	8	5	8	3	4	2
Важко відповісти	3	2	2	2	6	8	5	2	3	2

*Складено за результатами загальнонаціонального опитування «Омнібус R&B Group» у липні 2018 р і лютому 2020 р. Захід України у складі Волинської, Рівненської, Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Закарпатської, Чернівецької, Хмельницької областей.

Як видно із *Таблиці 11*, у Західній Україні порівняно вищий рівень виключно українського самоусвідомлення демонструють міські (крім обласних центрів) та сільські жителі західного регіону, а також представники всіх вікових груп (крім покоління «сорокалітніх»). Натомість, серед жителів обласних центрів Західної України відзначається порівняно вищий рівень українсько-європейського самоусвідомлення.

Таблиця 11.

**Ким себе бачите в осяжному майбутньому –
більше українцем, чи європейцем (одна відповідь зі
списку)? Захід України**

T11	Обласний центр	Місто	Село	18 - 29	30 - 39	40 - 49	50 - 59	60 і старші	Захід України в цілому
Тільки українцем	48	64	69	66	61	58	65	64	63
У першу чергу українцем, а в другу - європейцем	43	31	27	28	33	33	33	32	32
У першу чергу європейцем, а в другу - українцем	3	1	0	3	1	2	0	0	1
Тільки європейцем	3	0	0	1	1	1	1	0	1
Жоден з варіантів	2	0	1	0	0	2	1	2	1
Важко відповісти	1	4	3	2	4	4	0	2	2

*Складено за результатами загальнонаціонального опитування «Омнібус R&B Group» у лютому 2020 р. Захід України у складі Волинської, Рівненської, Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Закарпатської, Чернівецької, Хмельницької областей.

Отже, як наголошує В. Кулик, ідентичність як «сума даних» про особу чи колектив, як стислий запис («стенограма») уявлень про себе та інших є засадничо ідеологічною. Вибір ідентичності – це не просто самоідентифікація з певною групою, з її основними маркерами; це ще й вибір відповідного світогляду, вибір певної ідеології. Людина ідентифікує себе з тією групою, ідеологія якої її найбільше приваблює, тобто здається найвідповіднішою її розумінню світу та свого місця в

ньому, зумовленому її соціальним становищем. Можна сказати, що не так група виробляє ідеологію, котра захищала б її інтереси, як ідеологія творить групу, вербуючи її членів за допомогою дискурсів, котрі її втілюють. Ці дискурси – засновані на наративних конвенціях, що «розповідають» про світ із погляду відповідних ідеологій, – не тільки окреслюють характеристики й утверджують вартість «своєї» групи, а й відмежовують її від (деяких) інших, сприйманих як загроза для її існування (Кулик, 2010: 43). У цьому контексті взаємопов’язаність ставлення до здобуття Незалежності України і його вплив на конкретних індивідів / їхніх родин постає у якості значною мірою ідеологічного маркера.

Як видно із *Таблиці 12* третина жителів України загалом (31%) вважають, що вони і їхні родини в умовах незалежності все ж таки більше здобули, близько чверті (23%) скоріш втратили та третина (35%) – у чомусь здобули, а в чомусь втратили. Втім, на загальноукраїнському тлі мешканці Західної України у цьому відношенні помітно виділяються: пов’язують і власні здобутки із проголошенням незалежності України понад половина (54%) жителів регіону, чверть (26%) вважають, що від здобуття Незалежності держави вони самі у чомусь здобули, а в чомусь втратили, та лише кожен десятий (10%) із проголошенням незалежності України пов’язує переважно власні втрати.

Таблиця 12.

Ви та Ваша родина більше здобули чи втратили від здобуття Україною незалежності? Регіони України*

T12	Захід	Центр	Південь	Схід	УКРАЇНА В ЦІЛОМУ
Однозначно здобули	26	14	8	6	14
Скоріш здобули	28	13	12	12	17
У чомусь здобули, а в чомусь втратили	26	38	38	39	35
Скоріш втратили	9	13	14	16	13
Однозначно втратили	1	9	13	18	10
Важко сказати	10	13	15	9	11

*Складено за результатами загальнонаціонального опитування «Омнібус R&B Group» у березні 2021 р. Захід України у складі Волинської, Рівненської, Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Закарпатської, Чернівецької, Хмельницької областей.

При цьому, за 10 років (з 2011 по 2021 рр.) число тих, хто пов'язує власні здобутки із проголошенням незалежності України, зросло як по Україні в цілому, так і по її західному регіону (Таблиця 13).

Таблиця 13.

Ви та Ваша родина більше здобули чи втратили від здобуття Україною незалежності?*

Т13	Україна в цілому		Захід України	
	Липень 2011 р.	Березень 2021 р.	Липень 2011 р.	Березень 2021 р.
Однозначно здобули	5	14	10	26
Скоріш здобули	12	17	22	28
У чомусь здобули, а в чомусь втратили	33	35	35	26
Скоріш втратили	19	13	14	9
Однозначно втратили	20	10	7	1
Важко сказати	11	11	12	10

*Захід України у складі Волинської, Рівненської, Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Закарпатської, Чернівецької, Хмельницької областей.

Показово й те, що в масштабах всієї України найбільший відсоток тих, хто вважає, що проголошення незалежності України принесло їм і їхнім родинам більше втрат, відзначається серед респондентів, які ідентифікують себе насамперед як «радянських людей» (Таблиця 14).

Таблиця 14.

Ви та Ваша родина більше здобули чи втратили від здобуття Україною незалежності? Залежно від самоідентифікації. Україна в цілому

Т14	Ідентифікують себе насамперед					
	українцем, громадянином України	жителем свого міста, села, селища, району	жителем свого регіону - області, групи областей	радянською людиною, громадянином колишнього СРСР	громадянином світу, жителем планети Земля	європейцем, жителем Європи
Однозначно здобули	17	9	15	1	17	13
Скоріш здобули	19	12	21	4	11	19

Продовження таблиці 14.

У чомусь здобули, а в чомусь втратили	39	28	29	18	41	40
Скоріш втратили	10	16	15	29	7	4
Однозначно втратили	5	18	7	47	9	2
Важко сказати	10	17	13	1	15	22

Висновки. Загальний вектор культурно-цивілізаційних відмінностей регіонів України спрямований із Заходу на Схід. За 30 років існування незалежної Української Держави за Західною Україною (і Галичиною зокрема) міцно закріпився образ такого собі «українського П'ємонту», головного оплоту всього українського в Україні.

Переважаючими ідентичностями населення Західної України є національно-державна та локальна. Особливістю Західної України є помітно виразніша порівняно з іншими регіонами і по країні в цілому, національно-державна ідентичність упродовж усього періоду Незалежності, а також цілковите зникнення залишкової «пострадянської» ідентичності, місце якої у упевнено посіла етнічна самоідентифікація. Очевидним є вплив Західної України на сусідній центральний регіон у сенсі підвищення ваги саме національно-державної самоідентифікації населення. Натомість за співвідношенням української і європейської ідентичностей Західна Україна підтвердила своє реноме чи не найбільш україноцентричного макрорегіону України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бебик В. Глобальне громадянське суспільство: теорія, методологія, менеджмент. Політичний менеджмент. 2006. №2. С. 140–147.

2. Возняк Т. Ретроспективна політологія. Епоха Кучми. Геополітична роль Західної України в українському і європейському контекстах. URL: http://www.ji.lviv.ua/ji-library/Vozniak/polit-kuchma/rol_zah_ukr.htm#0 (Last accessed: 20.08.2021)

3. Галичина в етнополітичному вимірі. К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2017. 840 с.
4. Гібернау М. Ідентичність націй. Київ: Темпора, 2012. 304 с.
5. Група Рейтинг. Суспільно-політичні настрої населення (23-25 липня 2021. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschestvenno-politicheskie_nastroeniya_naseleniya_23-25_iyulya_2021.html (Last accessed: 20.08.2021)
6. Дашевська О. Національно-державна ідентичність як шлях до геополітичного самовизначення України. *Сучасне суспільство*. 2015. Вип. 2(1). С. 50–59.
7. Дністрянський М. Етногеографія України: навчальний посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. 232 с.
8. Дністрянський М. Політична географія та геополітика України. Тернопіль: Навчальна книга–Богдан, 2010. 344 с.
9. Зварич І. Етнополітика в Україні: регіональний контекст. Київ: «Дельта», 2009. 320 с.
10. Колодій А. Етнонаціональні ідентичності і легітимність влади в Україні. *Вісник Львівського університету. Філософські науки*. Випуск 4. 2002. С. 114–124.
11. Колодій А. Український регіоналізм як стан культурно-політичної поляризованості. *АГОРА. Вип. 3: Україна – регіональний вимір*. 2006. С. 69–91.
12. Котигоренко В., Рафальський О. Прикордоння епох і цивілізацій: регіональна ідентичність українського Донбасу в «західному» науковому дискурсі. *Гілея: науковий вісник*. 2013. № 78. С. 309–315.
13. Котигоренко В., Рафальський О. Гіпотеза зв'язку політичних переваг, орієнтацій та політичної поведінки населення Галичини, з параметрами і чинниками етнонаціональної компоненти регіональної ідентичності. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2016. Вип. 2. С. 157–201.

14. Кулик В. Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки. Київ, 2010: Критика. 656 с.

15. Ляшенко О. Громадянська самоідентифікація населення Півдня України (1992–2020 рр.). *Збірник наукових праць «Соціум. Документ. Комунікація». Спецвипуск. 2020. С. 154–181.*

16. Ляшенко О. Самоідентифікація населення України (2012–2021). URL: [http://rb.com.ua/uk/blog-uk/ omnibus-uk/ samoidentifikacija-naselennja-ukraini-2012-2021/](http://rb.com.ua/uk/blog-uk/omnibus-uk/samoidentifikacija-naselennja-ukraini-2012-2021/) (Last accessed: 20.08.2021)

17. Нагорна Л. Соціокультурні та політичні параметри регіональних ідентифікацій в Україні. URL: [https:// ipend.gov.ua/ wp-content/ uploads/2018/07/ nahorna_ sotsiokulturni.pdf](https://ipend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/nahorna_sotsiokulturni.pdf) (Last accessed: 20.08.2021)

18. Нагорна Л. Феномен регіональної ідентичності: методологічний аспект. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України*. Вип. 40. С. 28-43.

19. Прибиткова І. Україна в регіонально-громадянському та національно-мовному вимірі. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. Випуск 1 (15) Т. 1. Київ. Інститут соціології НАН України, 2014. С. 196-210.

20. Римаренко С. Соціокультурні розбіжності регіонів України. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2010-34/doc/4/17.pdf> (Last accessed: 20.08.2021)

21. Рябчук М. Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності – Історичні причини та політичні наслідки. Київ: ПІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2019. 252 с.

22. Хенкин С.М. Мозаика самоидентификации европейцев: как выстраиваются приоритеты. URL: [http:// www.perspektivy.info/book/mozaika_ samoidentifikacii_ jevropejce v_ kak_ vystraivajutsa_ prioritety_2014-09-15.htm](http://www.perspektivy.info/book/mozaika_samoidentifikacii_jevropejce_v_kak_vystraivajutsa_prioritety_2014-09-15.htm) (Last accessed: 20.08.2021)

REFERENCES

1. Bebyk, V. (2006). Hlobalne hromadianske suspilstvo: teoriia, metodolohiia, menedzhment. Politychnyi menedzhment [Global civil society: theory, methodology, management. Political management], 2, 140–147, [in Ukrainian].
2. Vozniak, T. Retrospektyvna politolohiia. Epokha Kuchmy. Heopolitychna rol Zakhidnoi Ukrainy v ukrainskomu i yevropeiskomu kontekstakh [Retrospective political science. The Kuchma era. Geopolitical role of Western Ukraine in Ukrainian and European contexts]. Retrieved from http://www.ji.lviv.ua/ji-library/Vozniak/polit-kuchma/rol_zah_ukr.htm#0 (Last accessed: 20.08.2021)
3. Halychyna v etnopolitychnomu vymiri [Halychyna in Ethnopolitical Dimension]. Kyiv: IPIEND imeni I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2017, 840 [in Ukrainian].
4. Gibernau, M. (2012). Identychnist natsii [Identity of Nations]. Kyiv: Tempora, 304 [in Ukrainian].
5. Hrupa Reitynh. Suspilno-politychni nastroi naselennia (23-25 lyupnia 2021) [Rating Group. Socio-political sentiments of the population (July 23-25, 2021)]. Retrieved from http://ratinggroup.ua/research/ukraine/obshchestvenno-politicheskie_nastroeniya_naseleniya_23-25_iyulya_2021.html (Last accessed: 20.08.2021)
6. Dashevska, O. (2015). Natsionalno-derzhavna identychnist yak shliakh do heopolitychnoho samovyznachennia Ukrainy [National-state identity as a way to geopolitical self-determination of Ukraine]. *Suchasne suspilstvo – Modern society*, 2(1), 50–59 [in Ukrainian].
7. Dnistrianskyi, M. (2008). Etnoheohrafiia Ukrainy: navchalnyi posibnyk [Ethnogeography of Ukraine: Tutorial]. Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU im. Ivana Franka, 232 [in Ukrainian].
8. Dnistrianskyi, M. (2010). Politychna heohrafiia ta heopolityka Ukrainy [Political Geography and Geopolitics of Ukraine]. Ternopil: Navchalna knyha–Bohdan, 344 [in Ukrainian].

9. Zvarych, I. (2009). Etnopolityka v Ukraini: rehionalnyi kontekst [Ethnopolitics in Ukraine: Regional Context]. Kyiv: «Delta», 320 [in Ukrainian].

10. Kolodii, A. (2002). Etnonatsionalni identychnosti i lehitymnist vlady v Ukraini [Ethno-national Identities and Legitimacy of Power in Ukraine]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Filosofski nauky – Bulletin of Lviv University. Philosophical sciences*, 4, 114–124 [in Ukrainian].

11. Kolodii, A. (2006). Ukrainskyi rehionalizm yak stan kulturno-politychnoi poliaryzovanosti [Ukrainian Regionalism as a State of Cultural and Political Polarization]. *AHORA. Vyp. 3: Ukraina – rehionalnyi vymir – AHORA*, 3 Ukraine is a regional dimension, 69–91 [in Ukrainian].

12. Kotyhorenko, V., Rafalskyi, O. (2013). Prykordonnia epokh i tsyvilizatsii: rehionalna identychnist ukrainskoho Donbasu v «zakhidnomu» naukovomu dyskursi [Borders of epochs and civilizations: regional identity of Ukrainian Donbass in «western» scientific discourse]. *Hileia: naukovyi visnyk - Hileia: scientific bulletin*, 78, 309–315 [in Ukrainian].

13. Kotyhorenko, V., Rafalskyi, O. (2016). Hipoteza zviazku politychnykh perevah, oriiantatsii ta politychnoi povedinky naselennia Halychyny, z parametramy i chynnykamy etnonatsionalnoi komponenty rehionalnoi identychnosti [The hypothesis of the connection of political preferences, orientations and political behavior of the population of Galicia, with the parameters and factors of the ethno-national component of regional identity]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy - Scientific notes of the I.F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 2, 157–201 [in Ukrainian].

14. Kulyk, V. (2010). Dyskurs ukrainskykh medii: identychnosti, ideolohii, vladni stosunky [Discourse of Ukrainian media: identities, ideologies, power relations]. Kyiv, 656 [in Ukrainian].

15. Liashenko, O. (2020). Hromadianska samoidentyfikatsiia naselennia Pivdnia Ukrainy (1992–2020 rr.) [The civil self-identification of the inhabitants of the South of Ukraine (1992–2020)]. *Zbirnyk naukovykh prats «Sotsium. Dokument. Komunikatsiia». Spetsvypusk - Collection of scientific works «Society. Document. Communication». Special issue*, 154–181 [in Ukrainian].

16. Liashenko, O. Samoidentyfikatsiia naselennia Ukrainy (2012–2021) [The self-identification of the population of Ukraine (2012–2021)]. Retrieved from <http://rb.com.ua/uk/blog-uk/omnibus-uk/samoidentifikacija-naselennja-ukraini-2012-2021/> (Last accessed: 20.08.2021)

17. Nahorna, L. Sotsiokulturni ta politychni parametry rehionalnykh identyfikatsii v Ukraini [Sociocultural and political parameters of regional identifications in Ukraine]. Retrieved from https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/nahorna_sotsiokulturni.pdf (Last accessed: 20.08.2021)

18. Nahorna, L. Fenomen rehionalnoi identychnosti: metodolohichnyi aspekt [The phenomenon of regional identity: methodological aspect]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F.Kurasa NAN Ukrainy - Scientific notes of the I.F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 40, 28–43 [in Ukrainian].

19. Prybytkova, I. (2014). Ukraina v rehionalno-hromadianskomu ta natsionalno-movnomu vymiri [Ukraine in the regional-civic and national-linguistic dimension]. *Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin - Ukrainian society: monitoring of social changes*. Vypusk 1 (15) T. 1. Kyiv. Instytut sotsiologii NAN Ukrainy, 196–210 [in Ukrainian].

20. Rymarenko, S. Sotsiokulturni rozbizhnosti rehioniv Ukrainy [The socio-cultural differences of the regions of Ukraine]. Retrieved from <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2010-34/doc/4/17.pdf> (Last accessed: 20.08.2021)

21. Riabchuk, M. (2019). Dolannia ambivalentnosti. Dykhotomiia ukrainskoi natsionalnoi identychnosti – Istorychni prychny ta politychni naslidky [Reducing ambivalence. Dichotomy of the Ukrainian National Identity – Historical Reasons and Political Implications]. Kyiv: IPiEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy, 252 [in Ukrainian].

22. Khenkyn, S. Mozaika samoydentyfykatsyi evropeitsev: kak vystraivayutsa priority [Mosaic of self-identification of Europeans: how priorities are built]. Retrieved from http://www.perspektivy.info/book/mozaika_samoidentifikatsii_jevropeitsev_kak_vystraivayutsa_priority_2014-09-15.htm (Last accessed: 20.08.2021)

АНОТАЦІЯ

У статті аналізується соціокультурна і громадянська самоідентифікація жителів України, її регіональні відмінності, зокрема особливості громадянської самоідентифікації населення західного регіону України. Показники громадянської самоідентифікації дорослого населення країни є важливими якісно-кількісними характеристиками розвитку української нації як на регіональному і загальнодержавному рівнях, так і у контексті євроінтеграційної політики України.

Переважаючими ідентичностями населення України в цілому є національно-державна, а також локальна. Упродовж існування незалежної України виділяється три етапи піднесення національно-громадянської ідентичності, межі між якими чітко співпадають із двома біфуркаційними кризами (Майданами) у 2004–2005 рр. та 2013–2014 рр..

Західна Україна посідає особливе місце з поміж решти макрорегіонів України. Зокрема цей регіон вирізняють такі чинники: 1) він одним із останніх (після включення Закарпаття після Другої Світової війни) оформився територіально, як цілісний макрорегіон України; 2) Захід України є макрорегіоном України, у кількох адміністративних одиницях якого

(Закарпатська і Чернівецька області) є райони компактного проживання національних меншин (угорської та румунської); 3) регіон має важливе геополітичне значення, як простір через який здійснюється комунікація Заходу і Сходу Європи; 4) потужний політичний потенціал Західної України, обумовлений глибокими демократичними традиціями, пов'язаними з австро-угорським, чехословацьким та польським парламентаризмом, структурованістю суспільства за політичними орієнтаціями, його достатньою організованістю.

Переважаючими ідентичностями населення Західної України є національно-державна та локальна. Особливістю Західної України є помітно виразніша порівняно з іншими регіонами і по країні в цілому національно-державна ідентичність упродовж усього періоду Незалежності, а також цілковите зникнення залишкової «пострадянської» ідентичності, місце якої упевнено посіла етнічна самоідентифікація.

Попри задекларований державою курс на євроінтеграцію і значне просування у цьому напрямку, європейська ідентичність не є першочерговою для жителів жодного регіону України, у тому числі й західного. За співвідношенням української і європейської ідентичностей Західна Україна підтвердила своє реноме чи не найбільш україноцентричного макрорегіону України.

Ключові слова: українська нація, ідентичність, самоусвідомлення, регіони, Україна, Західна Україна.

АННОТАЦІЯ

В статті аналізується соціокультурна і громадянська самоідентифікація жителів України, її регіональні различия, в частині особливостей громадянської самоідентифікації населення західного регіону України. Показатели громадянської самоідентифікації взрослого населения страны являются

важными качественно-количественными характеристиками развития украинской нации как на региональном и общегосударственном уровнях, так и в контексте евроинтеграционной политики Украины.

Преобладающими идентичностями населения Украины в целом являются национально-государственная, а также локальная. На протяжении существования независимой Украины выделяется три этапа подъема национально-гражданской идентичности, границы между которыми четко совпадают с двумя бифуркационными кризисами (Майданами) в 2004–2005 гг. и 2013–2014 гг.

Западная Украина занимает особое в числе остальных макрорегионов Украины. В частности этот регион выделяют следующие факторы: 1) он одним из последних (после включения Закарпатья после Второй Мировой войны) оформился территориально, как целостный макрорегион Украины; 2) Запад Украины является макрорегионом Украины, в нескольких административных единицах которого (Закарпатская и Черновицкая области) есть районы компактного проживания национальных меньшинств (венгерской и румынской); 3) регион имеет важное геополитическое значение, как пространство через которое осуществляется коммуникация Запада и Востока Европы; 4) мощный политический потенциал Западной Украины, обусловлен глубокими демократическими традициями, связанными с австро-венгерским, чехословацким и польским парламентаризмом, структурированности общества по политическим ориентациям, его достаточной организованностью.

Преобладающими идентичностями населения Западной Украины является национально-государственная и локальная. Особенностью Западной Украины является заметно более проявленная сравнению с другими регионами и по стране в целом национально-государственная идентичность на протяжении всего периода независимости, а также полное

исчезновение остаточной «постсоветской» идентичности, место которой уверенно заняла этническая самоидентификация.

Несмотря на задекларированный государством курс на евроинтеграцию и значительное продвижение в этом направлении, европейская идентичность не является первоочередной для жителей ни одного региона Украины, в том числе и западного. По соотношению украинской и европейской идентичности Западная Украина подтвердила свое реноме едва ли не самого украиноцентричного макрорегиона Украины.

Ключевые слова: *украинская нация, идентичность, самосознание, регионы, Украина, Западная Украина.*

УДК: 323.174:81'272](477)“196/198”(091)

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-13-160-184>

REGIONAL FEATURES OF LANGUAGE PROCESSES IN THE TERRITORY OF THE USSR IN THE 1960'S - 1980'S

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВНИХ ПРОЦЕСІВ НА ТЕРИТОРІЇ УРСР У 1960-ті – 1980-ті рр.

РЕГИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЯЗЫКОВЫХ ПРОЦЕССОВ НА ТЕРРИТОРИИ УССР В 1960-е - 1980-е гг.

Наталія Новородовська,
аспірантка кафедри історії
та культури України
e-mail:
nataliatolochko1995@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7369-4344
Researcher ID: AAK-9131-2020
Університет Григорія
Сковороди в Переяславі,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав
Київська обл., Україна, 08401

Natalia Novorodovska,
Postgraduate student of
Department of History and
Culture of Ukraine
e-mail:
nataliatolochko1995@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7369-4344
Researcher ID: AAK-9131-2020
Hryhorii Skovoroda University in
Pereiaslav
08401, Ukraine, Kyiv region,
Pereiaslav, Sukhomlynskyi
Str., 30

ABSTRACT

The article deals with the peculiarities of language processes in different regions of the Ukrainian SSR. The key tendencies of russification throughout the territory of Soviet Ukraine and its consequences in different regions are disclosed. A comparative analysis of regional peculiarities of the russification processes and their consequences has been carried out. The factors that influenced the change in the linguistic structure of the Donbas population and

established a favorable ground for the spread of anti-Ukrainian sentiments in the region have been elucidated. The main directions of the formation of the Russian language as the main means of communication on the Crimean Peninsula have been determined.

The eviction of Crimean Tatars from Crimea and the settlement of the region by Russians was a fertile ground for total Russification. The southern regions were subjected to similar processes, although their influence was less significant compared to the East of Ukraine or Crimea. The place of Ukrainian language on the territory of the Crimean Peninsula is highlighted, as well as the tendencies of its ousting from the official and everyday life. It was found out that the Russification had somewhat different features in the West of Ukraine compared to the South-East regions and the Crimea. Despite the intensified cultural and cultural pressure from the Soviet authorities, the residents of the West still retained their own language traditions.

The situation was quite different in Zakarpattya, where the political party leadership aimed to intentionally increase the proportion of Russians and to form a bridgehead for the Russification of the region. The heterogeneity of the region's ethnic composition and the compact settlement of individual ethnic groups conditioned the preservation of linguistic traditions among Romanians, Hungarians, and Ukrainians. The Northern and Central regions shared certain tendencies of Russification: the Russification of cities and the closure of Ukrainian-language schools and the preservation of the Ukrainian language in rural areas. A detailed analysis of every aspect of Soviet language policy in different regions allowed us to highlight the key linguistic, cultural, national and civilizational features of the Ukrainian population at the present stage of state creation.

Keywords: *Russification, region, identity, language, politics, migration, Soviet authority.*

Постановка проблеми. *Суспільні перетворення на території УРСР 1960-х – 1980-х рр. обумовлені внутрішньополітичним курсом русифікації стали підґрунтям*

для формування нової ідентичності. Вона характеризувалася відсутністю національної самобутності, ключових цінностей власного етносу і була змаргіналізованою. Особливо відчутною була зміна мовної ідентифікації. Реалізація політики русифікації на території УРСР у 1960-ті – 1980-ті рр. мала певні регіональні особливості, які впливали в цілому на мовні процеси в українському суспільстві. В умовах сучасної політичної ситуації в Україні ця тематика безумовно актуалізується, тому потребує значної уваги з боку дослідників. Соціологічні дослідження періоду незалежності підтверджують відмінність мовно-культурних особливостей макрорегіонів України, які були зумовлені історично. Таким чином, постає необхідність вивчення регіональних особливостей мовних процесів на території Радянської України в означений період.

Наукове дослідження з цієї тематики здійснюватиметься на макрорегіональному рівні, в цілому, та на регіональному, зокрема. Це дозволить виокремити мовні тенденції притаманні для різних областей УРСР. Водночас порівняльний аналіз процесів русифікації у різних регіонах України у 1960-х – 1980-х рр., дає змогу зрозуміти мовні, культурні, цивілізаційні відмінності окремих регіонів України в подальших дослідженнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процеси русифікації усіх сфер суспільно-політичного життя УРСР є актуальними у наш час. Вивченням цієї проблематики займалася плеяда науковців, зокрема В. Богуненко (Богуненко, 2019), М. Парахіна (Парахіна, 2014), В. Скляр (Скляр, 2008), С. Шевченко (Шевченко, 2015), М. Ярмоленко (Ярмоленко, 2013) та ін. Сучасні дослідники звертали увагу на процес русифікації у контексті культурно-освітніх проблем, особливостей радянської національної політики тощо. Найбільш ґрунтовним у цьому плані є монографія В. Скляра «Етнічний склад населення України 1959–1989 рр.: етномовні наслідки російщення» (Скляр, 2008). Постає необхідність

розвивати дослідження регіональних особливостей русифікації.

Метою дослідження є вивчення регіональних особливостей мовних процесів на території УРСР 1960-х – 1980-х рр. та з'ясування основних наслідків радянської політики русифікації для кожного регіону.

Виклад основного матеріалу. З початком 1960-х рр. розгорнувся новий етап русифікації українського суспільства. Радянське керівництво, маючи потужний адміністративний ресурс, створює умови для зміни мовної ідентичності населення УРСР. На законодавчому рівні ці заходи не були легалізовані. Однак шляхом формування відповідної нормативно-правової бази, відбулися суттєві трансформації у мовному середовищі. Активно русифікаційні тенденції упроваджувалися в освітній сфері. Архівні матеріали засвідчують поступову русифікацію шляхом впровадження обов'язкового вивчення російської мови, як міжнаціонального засобу комунікації (Замечания и предложения..., 1968: 32–37). З прийняттям ще наприкінці 1950-х рр. постанови «Про зміцнення зв'язку школи з життям» розпочався новий етап русифікації в освіті. Незважаючи на добровільність обрання другої мови навчання (Об укреплении..., 1959: 2), М. Парахіна переконана, що така «демократичність» лише сприяла русифікації в освіті (Парахіна, 2014: 133). Ці тенденції обумовили відмову батьків від вивчення їхніми дітьми української мови у 1960–1970-х рр., вважаючи її другорядним предметом (Доповідна записка..., 1969: 104–105). Згодом, після прийняття постанови ЦК КПРС «Про подальше вдосконалення вивчення і викладання російської мови в союзних республіках» (1978 р.), рекомендації Всесоюзної науково-практичної конференції з проблеми: «Російська мова – мова дружби і співробітництва народів СРСР» (1979 р., Ташкент), постанови Міністерства освіти УРСР «Про додаткові заходи по вдосконаленню вивчення російської мови в освітніх школах і педагогічних навчальних закладах Української РСР» (1983 р.),

сформувалися передумови до поступового витіснення української мови з освітньої сфери, а згодом і з адміністративної.

Особливо відчутний вплив на мовну ситуацію в УРСР відбувся після зміщення М. Хрущова з посади Генерального Секретаря. Такий розвиток подій означав, що українська і білоруська мови стали першими кандидатами на поглинення у ході формування спільності «радянський народ» (Шаповал, 2008: 28). Тобто, передбачалося через етнолінгвістичні дослідження довести спільність російської, української та білоруської мови, а згодом через уніфікацію мовних особливостей остаточно русифікувати суспільство. Такий підхід дозволяв методично витіснити українську мову з офіційного і побутового вжитку. Припускаємо, що радянське керівництво очікувало, що українська мова стане рудиментом або пережитком соціалістичного суспільства і поступово вийде з ужитку. Для цього наукові дослідження із соціолінгвістики, які керувалися Академією Наук СРСР підпорядковувалися політичним цілям. Метою було звуження функцій місцевих національних мов і зміцнення російської (Лаврут, 2011: 115). Таким чином, упровадження русифікаторських заходів обґрунтовувалося за рахунок таких досліджень, які досить часто здійснювалися у регіональному розрізі.

Іншим напрямком стали масові міграції, які обґрунтовувалися народногосподарськими потребами, змішані шлюби, популяризація російськомовної літератури і зниження частки україномовного книговидавництва. Це сприяло потужним змінам мовної й національної ідентичності. Найбільш відчутними ці процеси були на Донбасі, Півдні України та в Криму, а також у великих містах і обласних центрах інших регіонів. Сільська місцевість та міське населення на Заході України мало дещо нижчий вплив русифікації, незважаючи на активні дії з боку радянського керівництва. Партійне керівництво намагалося створити сприятливі соціально-психологічні умови, що дозволяло досить

швидко адаптуватися російським мігрантам в інших республіках (Терлюк І., Терлюк О., 2019).

У розрізі регіональних особливостей Української РСР русифікаційна політика спрямовувалася на викорінення мовно-культурних особливостей не лише українців, але й інших національностей. На Півдні, Сході України й в Криму ці процеси мали значно складніший характер й, в цілому, вплинули на зміну ідентичності. Особливо зміна мовної самобутності була притаманна великим промисловим центрам. Починаючи з 1959 р., кількість україномовних шкіл та учнів, які навчалися українською мовою скорочується. Наприкінці 1950-х – початку 1960-х рр. частка україномовних школярів Донецька сягала 1,2 % (Донбас в..., 2014: 138–138). На початку 1960-х рр. 90 % шкіл регіону були російськомовними, а у 1965 р. в Донецьку було закрито останню школу з українською мовою викладання. В україномовних школах Луганська навчалося 6,5 % школярів, у той час, як російськомовний контингент учнів становив 93,5 % (Смолій, Кульчицький, Якубова, 2016: 206). Перепис 1989 р. засвідчив значне скорочення питомої ваги українців у регіоні, а також зниження частки україномовного населення. В. Скляр відмітив значну тенденцію зростання російськомовного населення Південно-Східних регіонів упродовж 1960-х – 1980-х рр. Так темпи приросту чисельності російськомовних українців у Донецько-Придніпровському регіоні у 1970-х рр. сягали 30,63 % (597,7 тис. осіб), а от україномовних скоротилася на 3,09 % (361,4 тис. осіб). В цілому за 30 років темпи приросту російськомовних українців у цьому регіоні сягали 1 млн 656 тис. осіб (131,94 %) (Скляр, 2008: 163–165). На території Донбасу чисельність українців зростала, втім питома вага скорочувалася. Упродовж 1959–1989 рр. кількість українців у регіоні зросла на 325 тис. осіб, у той час, як росіян на 714,8 тис. (Ніколаєць, 2012: 162). Водночас спостерігалось значне скорочення саме україномовних українців.

Щоправда, причиною такого розвитку стали не лише зміни в освітній сфері. Ряди дослідників сходяться на думці, що міграційна політика радянської влади була спрямована на змішування націй і зміну ідентичності. Таким чином, за рахунок масових переселень, які обґрунтовувалися народногосподарськими потребами, зумовлювалося зростання частки росіян й російськомовного населення на Луганщині, Донеччині та в Південних областях. Переписи 1959 р., 1970 р. та 1989 р. засвідчив ці процеси. Водночас спостерігалася розбіжність рідної мови з етнічною належністю. Тобто, російська мова ставала рідною практично для всіх етнічних груп (Ніколаєць, 2012: 163–164). Етнополітичні і мовні проблеми радянське керівництво не цікавили. Більше того, розроблені плани перспективного розвитку Донбасу московськими науково-дослідними інститутами передбачали формування уніфікованої ідентичності у населення – «радянський народ» (Якубова, 2012: 66). Зростання чисельності росіян, шляхом міграцій, створювало підґрунтя до асиміляції та виведення української мови не лише з офіційного, але й з повсякденного вжитку. Втім, як влучно відмітив Ю. Ніколаєць, не лише міграції стали причиною інтенсивного зростання росіян на Донбасі, але й запис різними етнічними групами себе чи своїх дітей росіянами (Ніколаєць, 2012: 164). Це зумовлювалося перспективою подальшого кар'єрного зростання, оскільки росіяни мали певні переваги над іншими етнічними групами, у тому числі й українцями. Ідеологічна установка радянської влади, спрямована на творення єдиного «радянського народу», вимагала забути рідну мову, перейти на російську, змінити власну ідентичність. Інтернаціоналізація, яку доречніше б назвати русифікацією, зумовила зміну мови спілкування на російську, оскільки, за обґрунтуванням радянських ідеологів, вона мала стати засобом міжнаціонального спілкування (Донбас в..., 2014: 90).

Скороченню україномовного населення сприяло зменшення сільського населення через масове переселення у

міста та урбанізацію. Упродовж 1960-х – 1980-х рр. сільське населення скоротилося на 150–200 тис. осіб (Внутрішня міграція..., 2015). Частка міського населення Донбасу наприкінці 1970-х рр. становила 90 % (Богуненко, 2019). Русифікація прискорювалася необхідністю швидкої адаптації сільських мігрантів у містах, адже у них існувала перспектива особистісного і кар'єрного розвитку. Крім того, радянське керівництво розглядало українську мову як мову селянства, а не міського населення, що зумовлювало популяризацію російської мови у великих промислових центрах (Кузьо, 2018: 72). На Донбасі це мало досить потужний вплив зважаючи на високу концентрацію виробничих потужностей у регіоні. Тому скорочення сільського населення зумовлювало і зниження чисельності україномовної частки суспільства.

Наслідки русифікаційних процесів у 1960-х – 1980-х рр. Україна переживає й по сьогоднішній день. Зміна ідентичності на російську чи її гібридизація зумовлювала появу маргіналів, які втрачали мовно-культурні надбання своїх предків. Таким чином, радянська політика русифікації створила підґрунтя для розгортання сепаратизму в Україні, а відсутність оптимальної етнонаціональної й мовної політики упродовж 1990-х – поч. 2000-х рр. поглибила кризу цивілізаційного вибору.

Південні регіони зазнали практично ідентичного впливу русифікації на суспільство, хоч і мали певні особливості. Розглянемо ці регіони без Криму. В.Скляр, вивчаючи етномовну ситуацію в Україні розглядає Південний і Східний регіон разом, зважаючи на спільні риси русифікації та строкатий етнічний склад населення. Беручи до уваги Одеську, Херсонську, Дніпропетровську, Миколаївську, Запорізьку області відмітимо схожу тенденцію зростання міст за рахунок міграцій із сіл та переселення росіян до промислових центрів. Темпи зростання російськомовного населення були досить високими. Упродовж 1960-х – 1970-х рр. їхня чисельність зросла на 213,8 тис. осіб (55,1 %). За цей же період чисельність україномовного населення зросла на 410,3 тис. осіб (16,45 %).

У 1970-х – 1980-х рр. темпи зростання україномовного населення різко знижуються. За означене десятиріччя чисельність україномовного населення збільшилися лише на 71,4 тис. осіб (2,46 %), у той час, як приріст російськомовного сягав 208,1 тис. осіб (34,58 %). Тобто, якщо брати до уваги абсолютний показник, то темпи зростання україномовного населення знизилися в 3 рази. Найбільш активно скорочувалася чисельність україномовного населення в Одесі і Запоріжжі (Скляр, 2008: 162–164). Цьому сприяли ті ж самі чинники, що й на території Донбасу, а саме: русифікація у сфері освіти, міграція, урбанізація, змішані шлюби тощо.

У освітній сфері Південних областей досить часто декларувалися рівні можливості до вивчення і навчання різними мовами. У радянських документах зазначалося, що в Одеській області учні мають змогу навчатися рідною мовою у школах з російською, українською чи молдавською мовою навчання. Втім, на практиці цього паритету не існувало, а перевага надавалася здебільшого російській мові (Ткаченко, 2019: 113–114). Так, з часом в Одесі й Миколаєві, було закрито останні україномовні школи (Національні меншини..., 2000: 277). Аналогічна ситуація стосувалася й інших областей, зокрема Південної та Східної України. Найбільше цьому впливу піддавалися обласні центри, де з 1960-х рр. поступово збільшувалася концентрація російськомовного населення через міграцію та асиміляцію місцевих жителів (Новородовський, 2020: 487).

У Криму мовна ситуація мала свої особливості, що пов'язано із рядом чинників: 1) після депортації півострів заселявся росіянами; 2) радянські ідеологи намагалися знищити сліди існування кримських татар, використовуючи при цьому історичну науку. Тобто умови, що були створенні після 1944 р. були сприятливими для повного зросійщення півострову. Звісно після обміну Криму на Донські землі й Кубань частково були здійснені кроки до впровадження української мови як в адміністративну, так і побутову сферу.

Зокрема, відкривалися системи закладів освіти, де навчання проводилося українською мовою.

Однак створені умови для українізації неоднозначно сприйняло радянське керівництво. Відповідно, починаючи з кінця 1950-х – поч. 1960-х рр. відбувається скорочення україномовних шкіл і звільнення учнів від вивчення української мови у російськомовних школах. Цей процес став досить стрімким і його наслідком стало зачинення практично всіх шкіл до 1970 р. У Сімферополі у цей період лишалася єдина школа з українською мовою навчання на весь півострів, але уже у 1971 р. був відсутній набір до першого класу, що фактично визначило долю цього закладу на майбутні роки (Крим в..., 2005: 374–378). Витіснення української мови з офіційного ужитку на території Криму позначилося на інших напрямках культурного і освітнього життя півострову. Молоде покоління, вбачаючи не перспективність української мови, поступово русифікувалося (Смолій, Кульчицький, Якубова, 2016: 477–478).

Русифікація на території Криму зачепила всю гуманітарну сферу. Наука, культура, книговидавництво із середини 1960-х рр. відбувалася здебільшого російською мовою, а українська поступово виходила з ужитку в цих галузях. Наявні матеріали засвідчують зниження видавництва української наукової, публіцистичної літератури, періодичних видань та преси упродовж 1960-х – 1980-х рр. Так, у 1970 р. було видано лише 38,2 % україномовних книг і брошур від загальної кількості, а в 1980 р. – 23,9 %. У той час як кількість російськомовного книговидавництва зростала (1970 р. – 4682 назви книг, 1980 р. – 6490). Стрімке зростання кількості російськомовної літератури спостерігається упродовж 1970-х – 1980-х рр., коли активно впроваджувалася русифікація в УРСР. Аналогічна ситуація спостерігалася із газетними і журнальними виданнями. Всі 10 наукових серійних видань у 1967 р. випускалися російською мовою на півострові (Крим в..., 2005: 374–378).

У Криму русифікація проходила паралельно з аналогічними процесами по всій республіці. Проте на півострові вона розгорнулася до катастрофічних розмірів і фактично охопила всі сфери життєдіяльності суспільства. Якщо на Півдні чи Сході України ще лишалося місце українській мові у побутовій сфері (особливо у сільській місцевості), то в Криму російська мова стала основним засобом комунікації. Партійне керівництво півострова активно впроваджувало на практиці всі нормативно-правові акти вищого керівництва СРСР та УРСР. Катастрофічні наслідки для розвитку інших мов засвідчує перепис населення 1989 р. Так, російська мова була рідною для 1 626 821 росіянина і для 381 778 осіб іншої національності (Розподіл населення..., 1989). Чисельність населення півострова сягала 2 430 495 осіб. Тобто, 82,64 % від усього населення Криму вважало російську мову рідною.

У порівнянні із Південно-Східними областями та Кримом дещо контраверсійною була ситуація на Заході України. Попри міграційну політику, організовану радянською владою, рівень русифікації був не значним. Більше того, якщо вести мову про інші етноси, то вони зазнали певної українізації, зокрема поляки, білоруси. Втім, методи русифікації суспільства у регіоні не відрізнялися від апробованих засобів на Сході та Півдні України. Фактично населення Західної України зберігало вірність мовно-культурним традиціям, незважаючи на мовну політику радянської влади.

Радянська влада застосовуючи практику масових міграцій намагалася зрусифікувати суспільство на Заході України. Відповідно, за рахунок переселень, які вже обґрунтовувалися соціально-економічними чинниками, до регіону переїжджали росіяни чи русифіковані українці зі Східних, Південних чи Північних областей УРСР. Натомість українців Львівської, Волинської, Рівненської, Тернопільської областей відправляли на роботу на Схід. Упродовж 1959–1969 рр. міграційний приріст росіян становив 56,7 % (1152,3 тис.). А вже за 1979–

1988 рр. чисельність росіян, які прибули до Галичини та Волині зросла на 45,7 % (Терлюк, 1997: 60). І. Терлюк, розглядаючи причини міграції росіян, класифікував їх на особисті (пошук житла, кращого життя), направлення на роботу, міжетнічні шлюби. Щодо останніх двох причин, то вони становили основу радянської національної політики і мали б сприяти русифікації. Так, переміщення спеціалістів з однієї республіки в іншу розглядалося як прояв інтернаціоналізму й сприяло денаціоналізації суспільства. Те саме стосується й міжетнічних шлюбів, у результаті яких стиралися мовні й етнічні відмінності (Терлюк, 1997: 63–71). Незважаючи на це, населення регіону зберігало відповідне етносередовище, що стало своєрідним спротивом політики русифікації.

Іншим аспектом русифікації на Заході України стала освіта, як середня, так і вища. Перші кроки до русифікації освітньої сфери у регіоні здійснені у повоєнні роки. У результаті зростала не лише кількість закладів, де навчальний процес відбувався російською мовою, але й відбувалося витіснення української мови з вищої освіти. Так, лише 17 % викладачів у Львівському державному університеті викладали лекції українською мовою, а у Львівському політехнічному інституті – 4 % (Галичина в..., 2017: 283). Фактично ці дані припадають на початок-середину 1950-х рр., але схожа тенденція зберігалася упродовж 1960–1980-х рр. З виходом постанови ЦК КПРС «Про політичну роботу серед населення Львівської області», радянське керівництво проводило певну роз'яснювальну і виховну роботу серед населення Львівщини. Одним із напрямів стала русифікація у культурно-освітній сфері (Ніколаєць, 2017: 32). Результатом стало витіснення української мови з освітніх закладів й театру. Зокрема, у 1971/1972 н.р. у Львові функціонувало 48 україномовних шкіл, 29 російськомовних і 11 з двома мовами викладання. До того ж у 1970-х рр. вивчення російської мови відбувалося з 2 класу і цей предмет був панівним у навчально-виховному процесі національних шкіл чи освітніх закладів з двома мовами

викладання. Це зумовило з часом їхню повну русифікацію (Шевченко, 2015: 239). Водночас у 1974 р. видано таємну інструкцію, згідно з якою до вишів західних областей України мали приймати не більше 25 % місцевої молоді (Галичина в... , 2017: 304). Решта – це вихідці з інших областей, які зазнали більшої русифікації. Таким чином, радянська влада вирішувала дві цілі водночас: процес інтернаціоналізації у західних регіонах і боротьбу проти проявів українського націоналізму і поширення його серед молоді.

Нерівну боротьбу з цими процесами вела українська інтелігенція, яка потрапила під вплив радянської та русифікації. У 1960-х рр. відбувається активізація дисидентського руху, який фактично став на захист українського мовно-культурного простору, але з приходом до влади В. Щербицького розгорнувся новий етап русифікації українського суспільства, який супроводжувався масовими репресіями проти дисидентів і національних організацій Галичини (Бажан, Данилюк, 2000).

Метою посиленої русифікації на Заході України стала боротьба з проявами українського націоналізму. Це обумовлювало повний контроль партійного керівництва за виконанням директив у регіоні. Така політика зумовила зростання кількості українців регіону, які знали і вживали російську мову в суспільному житті. У 1970-х рр. третина населення Галичини володіла російською мовою, особливо у містах. До кінця 1980-х рр. ці показники зросли до 70 %. Основна маса тих, хто володів російською – кваліфіковані спеціалісти, які здобували освіту російською мовою. До того ж кар'єрне зростання у зрусифікованих було стрімкішим ніж в україномовних (Галичина в..., 2017: 304).

Втім, українська ідентичність західних областей України була сильнішою ніж вплив русифікації та не лише успішно протистояла цим процесам, але сприяла поступовій українізації росіян регіону. Це відмічав у своїй праці російський історик С. Чешко, який спростовуючи цілеспрямованість політики

русифікації, наводив приклад українізації інших народів на Галичині, Волині, Буковині тощо (Чешко, 2000: 176). Всесоюзний перепис населення 1989 р. (Розподіл населення..., 1989) і документи МДБ УРСР теж підтверджують цю тенденцію (Ніколаєць, 2017: 33–34). Отже, русифікаторська політика радянської влади на Заході України не мала вагомого впливу в порівнянні з Південно-Східними регіонами, що пояснюється міцним зв'язком місцевого населення з усталеними мовно-культурними традиціями.

Дещо інші тенденції спостерігалися на Закарпатті. У порівнянні з іншими регіонами України частка росіян зростала швидшими темпами, починаючи ще від 1950-х рр. Фактично до кінця 1980-х рр. їхня чисельність зросла у 25 разів (до 50 тис. осіб) (Закарпаття 1919–2009..., 2010: 294). Це обумовило досить сильні темпи русифікації, а враховуючи строкатість етнічного складу населення регіону і компактне проживання угорців і румун, ці тенденції досить потужно відбилися на мовно-культурній ідентичності жителів області (Новородовський, 2020: 430). Російськомовні громадяни мали певну соціальну перевагу, займаючи практично всі керівні посади на Закарпатті. Свідченням цього є етнічний склад партійного керівництва регіону, де росіяни становили 13 %, при тому, що їхня частка в області не перевищувала 4 % (Закарпаття 1919–2009..., 2010: 293). Освітня сфера мала аналогічні тенденції з іншими регіонами. Упродовж 1960-х – 1980-х рр. збільшувалася частка шкіл з російською мовою викладання. До того ж ці школи мали краще матеріальне забезпечення у порівнянні з іншими навчальними закладами (Шевченко, 2014).

Попри ці заходи, кількісні показники населення, яке вважало рідною мовою мову своєї національності, практично не змінилися. Більше того, переписи населення засвідчили незначне скорочення частки росіян, які вважали російську мову рідною (Закарпаття в..., 2008: 416–417). Це пояснюється компактністю проживання окремих етнічних груп, які мали змогу зберегти мовно-культурні традиції у регіоні. До того ж,

під час трудових міграцій крім росіян, досить багато українців заселило регіон, що обумовило зміцнення підґрунтя для українськомовного середовища.

На Півночі й Центрі України зберігалися загальні тенденції русифікації, притаманні для інших регіонів. Найбільше процеси зросійщення відбувалися у великих містах, де сконцентровані всі великі економічні, політичні, культурно-освітні центри. Саме в них відбувається скорочення навчальних закладів з українською мовою викладання, починаючи з 1960-х рр. У 1980-х рр. у Чернігові не було школи з українською мовою навчання, у Кіровограді (нині Кропивницький) – 4 школи, у Черкасах – 5 тощо (Ярмоленко, 2013: 374). Оскільки Київ був основним політичним центром УРСР, він фактично став осередком русифікації суспільства. Починаючи з 1970-х рр. все діловодство поступово стає російськомовним, а наукові й освітні установи працюють з російськомовною літературою та пишуть здебільшого російськомовні праці.

Отже, русифікація на території УРСР мала загальнонаціональні тенденції, які обумовлювалися діями керівництва Радянського Союзу. Водночас цей процес мав певні регіональні особливості обумовлені як відмінностями етнічного складу населення, так і економічними й політичними аспектами. Південно-Східні регіони і Крим були більш сприятливим плацдармом для поширення російської мови що пояснюється як значною концентрацією росіян, так і маргіналізацією суспільства. Урбанізовані райони досить легко піддавалися зміні ідентичності та асиміляції, що задовольняло радянське керівництво. Західні області України не мали такого впливу через потужний зв'язок місцевого населення із мовно-культурними традиціями регіону. Заходи спрямовані на русифікацію мали лише частковий тимчасовий ефект. У інших регіонах спостерігалася русифікація міського населення, але в дещо нижчих темпах ніж на Донбасі чи в Криму. Сільська місцевість зберігає мовно-культурні традиції в усіх регіонах, але за рахунок штучного скорочення населення сіл, значна

частка молоді русифікується особливо у промислових центрах чи великих містах. Подальші дослідження цієї тематики є перспективним й актуальним, адже для формування концепції інтеграції українського суспільства необхідно осмислити наслідки русифікації на сучасному етапі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бажан О., Данилюк Ю. Український національний рух: основні тенденції і етапи розвитку (кінець 1950-х – 1980-ті роки). НАН України. Інститут історії України. Київ: Рідний край, 2000. 232 с.

2. Богуненко В. Етносоціальні та геодемографічні коди пам'яті монопрофільних міст Донбасу. 2019. URL: <http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/Hist-visnyk-47-7.pdf>

3. Внутрішня міграція та тимчасові переміщення в Україні в умовах політичних та соціальноекономічних загроз. 2015. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2015-09/vnutrishnya_migratsia-45aa1.pdf

4. Галичина в етнополітичному вимірі. Київ, 2017: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України. 840 с.

5. Донбас в етнополітичному вимірі. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. 584 с.

6. Доповідна записка Президії Верховної Ради Української РСР «Про вивчення української мови в школах з російською мовою навчання в Українській РСР». ЦДАВОВУ України. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 6792. Арк. 104–105.

7. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання / за ред. М. Вегаша та Ч. Фединець; [редколег. Ю. Остапеч, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар та ін.]. Ужгород: Видавництво «Ліра», 2010. 716 с.

8. Закарпаття в етнополітичному вимірі. Київ: ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2008. 682 с.

9. Замечания и предложения Министерства Просвещения УССР к проекту Устава средней общеобразовательной школы

СССР. ЦДАВОВУ України. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 6287. Арк. 32–37.

10. Крим в етнополітичному вимірі. Київ, 2005. 533 с.

11. Кузьо Т. Війна Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет / Пер. з англ. Андрія Павлишина. Київ, 2018. 560 с.

12. Лаврут О. Українська школа радянського періоду: сучасна історіографія проблеми. *Чорноморський літопис*. Миколаїв, 2011. Вип. 3. С. 111–118.

13. Національні меншини України у XX столітті: політико-правовий аспект. Київ, 2000. 358 с.

14. Ніколаєць Ю. Особливості етносоціальних процесів у Галичині другої половини 1960-х – 1991 рр. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2017. Вип. 1 (87). С. 29–50.

15. Ніколаєць Ю. Поселенська структура населення Донбасу: (етнополітичний аспект динаміки). монографія. Київ, 2012. 188 с.

16. Новородовський В. Національні меншини в Українській РСР 1945 – 1990 років: історія дослідження. *Національні меншини України в політичних процесах XX – XXI століть: стан і проблеми дослідження* / авт. кол.: Котигоренко В. О. (керівник), Калакура О. Я., Ковач Л. Л., Коцур В. В., Кочан Н. І., Ляшенко О. О., Ніколаєць Ю. О., Новородовський В. В., Панчук М. І. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. С. 402–496 с.

17. Об укреплении связи школы с жизнью и о дальнейшем развитии системы народного образования в стране. *Правда*. 1958. № 320 (14714). С. 2.

18. Парахіна М. Особливості русифікації в УРСР у другій половині 1950 – першій половині 1960-х рр. (з історії мовної проблеми). *Український історичний журнал*. 2014. № 4. С. 128–146.

19. Розподіл населення за національністю та рідною мовою (осіб) за переписом 1989 р. URL: [http:// database. ukrcensus. gov.ua/MULT/Dialog/Saveshow.asp](http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/Saveshow.asp)

20. Склад В. Етнічний склад населення України 1959–1989 рр.: етномовні наслідки російщення: [монографія]. Київ: Просвіта, 2008. 391 с.

21. Смолій В., Кульчицький С., Якубова Л. Донбас і Крим в економічному, суспільно-політичному та етнокультурному просторі України: історичний досвід, модерні виклики, перспективи (Аналітична доповідь). Київ: Інститут історії України НАН України, 2016. 616 с.

22. Терлюк І. Росіяни західних областей України (1944–1996 рр.). Етносоціальне дослідження. Наук. ред. Макаруч С. Львів: Центр Європи, 1997. 176 с.

23. Терлюк І., Терлюк О. Міграційні процеси в Україні та особливості соціального й політико-правового статусу мігрантів (на прикладі «російської» міграції періоду імперських Росії та СРСР). 2019. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/nov/19875/terlyuk.pdf>

24. Ткаченко В. Тенденції розвитку шкільної мовної освіти В Україні (1959–2013 рр.): Дис ... канд. пед. наук: 13.00.01. Херсон, Тернопіль, 2019. 279 с.

25. Чешко С. Распад СССР: этнополитический анализ. 2-е изд. Москва: ИЭА РАН, 2000. 398 с.

26. Шаповал Ю. Історичні передумови й чинники виникнення мовного питання в Україні. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. С. 12–33.

27. Шевченко С. Особливості розвитку шкіл національних меншин з двома мовами навчання у контексті диференціації загальної середньої освіти (70–80-ті роки ХХ ст.). *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки*. 2015. Вип. 127. С. 237–242.

28. Шевченко С. Розвиток шкіл з російською мовою навчання у контексті диференціації загальної середньої освіти в УРСР (50–60-ті роки ХХ ст.). 2014. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psp_2014_14_98

29. Якубова Л. Етнонаціональна історія Донбасу: тенденції, суперечності, перспективи в світлі сучасного етапу українського націотворення. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2014. 109 с.

30. Ярмоленко М. Мовна політика УРСР у 40–80-х рр. XX століття. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. Київ, 2013. Вип. 3 (65). С. 365–377.

REFERENCE

1. Bazhan O., Danyliuk Yu. (2000). *Ukrainskyi natsionalnyi rukh: osnovni tendentsii i etapy rozvytku (kinets 1950-kh – 1980-ti roky)* [Ukrainian national movement: main trends and stages of development (late 1950s – 1980s)]. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. Kyiv. 232 s. [in Ukrainian].

2. Bohunenko V. (2019). Etnosotsialni ta heodemohrafichni kody pam'iaty monoprofilnykh mist Donbasu. [Ethnosocial and geodemographic codes of memory of mono-profile cities of Donbass]. Retrieved from: <http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/Hist-visnyk-47-7.pdf>. [in Ukrainian].

3. Vnutrishnia mihratsiia ta tymchasovi peremishchennia v Ukraini v umovakh politychnykh ta sotsialnoekonomichnykh zahroz. [Internal migration and temporary displacement in Ukraine in conditions of political and socio-economic threats] 2015. Retrieved from: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2015-09/vnutrishnya_migratsia-45aa1.pdf [in Ukrainian].

4. Halychyna v etnopolitychnomu vymiri [Galicia in the ethno-political dimension]. Kyiv, 2017: IPiEND imeni I. F. Kurasa NAN Ukrainy. 840 s. [in Ukrainian].

5. Donbas v etnopolitychnomu vymiri. [Donbass in the ethno-political dimension]. Kyiv: IPiEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2014. 584 s. [in Ukrainian].

6. Dopovidna zapyska Prezydii Verkhovnoi Rady Ukrainiskoi RSR «Pro vyvchennia ukraïnskoi movy v shkolakh z rosiïskoïu movoïu navchannia v Ukraïnskii RSR». [Report of the Presidium

of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR «On the study of the Ukrainian language in schools with Russian as the language of instruction in the Ukrainian SSR». TsDAVOVU Ukrainy. F. 166. Op. 15. Spr. 6792. Ark. 104–105. [in Ukrainian].

7. Zakarpattia 1919–2009 rokiv: istoriia, polityka, kultura [Transcarpathia 1919–2009: history, politics, culture] / ukrainomovnyi variant ukrainsko-uhorskoho vydannia / za red. M. Vehasha ta Ch. Fedynets; [redkoleh. Yu. Ostapets, R. Ofitsynskyi, L. Sorko, M. Tokar ta in.]. Uzhhorod: Vydavnytstvo «Lira», 2010. 716 s. [in Ukrainian].

8. Zakarpattia v etnopolitychnomu vymiri. [Transcarpathia in the ethno-political dimension]. Kyiv: IPIEND imeni I.F.Kurasa NAN Ukrainy, 2008. 682s. [in Ukrainian].

9. Zamechaniya i predlozheniya Ministerstva Prosveshcheniya USSR k proektu Ustava srednej obshcheobrazovatel'noj shkoly SSSR. [Comments and proposals of the Ministry of Education of the Ukrainian SSR to the draft Charter of a secondary general education school of the USSR]. TsDAVOVU Ukrainy. F. 166. Op. 15. Spr. 6287. Ark. 32–37. [in Russian].

10. Krym v etnopolitychnomu vymiri. [Crimea in the ethno-political dimension]. Kyiv, 2005. 533 s. [in Ukrainian].

11. Kuzo T. (2018). Viina Putina proty Ukrainy. Revoliutsiia, natsionalizm i kryminalitet [Putin's war against Ukraine. Revolution, nationalism and crime] / Per. z anhl. Andriia Pavlyshyna. Kyiv. 560 s. [in Ukrainian].

12. Lavrut O. (2011). Ukrainska shkolaadianskoho periodu: suchasna istoriografiia problemy. [Ukrainian school of the Soviet period: modern historiography of the problem Chornomorskyi litopys]. Mykolaiv. 3. 111–118. [in Ukrainian].

13. Natsionalni menshyny Ukrainy u KhKh stolitti: polityko-pravovyi aspekt. [National minorities of Ukraine in the twentieth century: political and legal aspect]. Kyiv, 2000. 358 s. [in Ukrainian].

14. Nikolaiets Yu. (2017). Osoblyvosti etnosotsialnykh protsesiv u Halychyni druhoi polovyny 1960-kh – 1991 rr. [Features of

ethnosocial processes in Galicia in the second half of the 1960s – 1991]. Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy. 1 (87). 29–50. [in Ukrainian].

15. Nikolaiets Yu. (2012). Poselenska struktura naselennia Donbasu: (etnopolitychnyi aspekt dynamiky). [Settlement structure of the population of Donbass: (ethnopolitical aspect of dynamics)]. monohrafiia. Kyiv. 188 s. [in Ukrainian].

16. Novorodovskyi V. (2020). Natsionalni menshyny v Ukrainskii RSR 1945 – 1990 rokiv: istoriia doslidzhennia. [National minorities in the Ukrainian SSR 1945–1990: a history of research]. Natsionalni menshyny Ukrainy v politychnykh protsesakh XX – XXI stolit: stan i problemy doslidzhennia / avt. kol.: Kotyhorenko V. O. (kerivnyk), Kalakura O. Ya., Kovach L. L., Kotsur V. V., Kochan N. I., Liashenko O. O., Nikolaiets Yu. O., Novorodovskyi V. V., Panchuk M. I. Kyiv: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. 402–496 s. [in Ukrainian].

17. Ob ukreplenii svyazi shkoly s zhiznyu i o dal'nejshem razvitii sistemy narodnogo obrazovaniya v strane. [On strengthening the connection between school and life and on the further development of the public education system in the country]. Pravda. 1958. 320 (14714). 2. [in Russian].

18. Parakhina M. (2014). Osoblyvosti rusyfikatsii v URSS u druhii polovyni 1950 – pershii polovyni 1960-kh rr. (z istorii movnoi problemy). [Features of Russification in the USSR in the second half of 1950 – first half of the 1960s (on the history of the language problem)]. Ukrainyskyi istorychnyi zhurnal. 4. 128–146. [in Ukrainian].

19. Rozpodil naselennia za natsionalnistiu ta ridnoiu movoiu (osib) za perepysom 1989 r. [Distribution of population by nationality and native language (persons) according to the 1989 census]. Retrieved from: <http://database.ukrce nsus.gov.ua/MULT/Dialog/Saveshow.asp>. [in Ukrainian].

20. Skliar V. (2008). Etnichnyi sklad naselennia Ukrainy 1959–1989 rr.: etnomovni naslidky rosiishchennia: [monohrafiia]. [Ethnic

composition of the population of Ukraine 1959–1989: ethnolinguistic consequences of Russification: [monograph]. Kyiv. 391 s. [in Ukrainian].

21. Smolii V., Kulchytskyi S., Yakubova L. (2016). Donbas i Krym v ekonomichnomu, suspilno-politychnomu ta etnokulturnomu prostori Ukrainy: istorychnyi dosvid, moderni vyklyky, perspektyvy (Analytychna dopovid). [Donbass and Crimea in the economic, socio-political and ethnocultural space of Ukraine: historical experience, modern challenges, prospects (Analytical report)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 616 s. [in Ukrainian].

22. Terliuk I. (1997). Rosiiany zakhidnykh oblastei Ukrainy (1944–1996 rr.). Etnosotsialne doslidzhennia. [Russians of the western regions of Ukraine (1944–1996). Ethnosocial research]. Nauk. red. Makarchuk S. Lviv: Tsentr Yevropy, 1997. 176 s. [in Ukrainian].

23. Terliuk I., Terliuk O. (2019). Mihratsiini protsesy v Ukraini ta osoblyvosti sotsialnoho y polityko-pravovoho statusu mihrantiv (na prykladi «rosiiskoi» mihratsii periodu imperskykh Rosii ta SRSR). [Migration processes in Ukraine and features of social and political-legal status of migrants (on the example of «Russian» migration of the period of imperial Russia and the USSR)]. Retrieved from: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/nov/19875/terlyuk.pdf>. [in Ukrainian].

24. Tkachenko V. (2019). Tendentsii rozvytku shkilnoi movnoi osvity V Ukraini (1959–2013 rr.) [Trends in the development of school language education in Ukraine (1959–2013)]: Dys ... kand. ped. nauk: 13.00.01. Kherson, Ternopil. 279 s. [in Ukraine].

25. Cheshko S. (2000). Raspad SSSR: etnopoliticheskij analiz. [The collapse of the USSR: ethnopolitical analysis]. 2-e izd. Moskva. 398 s. [in Russian].

26. Shapoval Yu. (2008). Istorychni peredumovy y chynnyky vynyknennia movnoho pytannia v Ukraini. Movna sytuatsiia v Ukraini: mizh konfliktom i konsensusom. Historical preconditions and factors of the language issue in Ukraine. [Language situation

in Ukraine: between conflict and consensus]. Kyiv: IPIEND imeni I. F. Kurasa NAN Ukrainy. 12–33. [in Ukrainian].

27. Shevchenko S. (2015). Osoblyvosti rozvytku shkil natsionalnykh menshyn z dvoma movamy navchannia u konteksti dyferentsiatsii zahalnoi serednoi osvity (70–80-ti roky XX st.). [Features of development of schools of national minorities with two languages of instruction in the context of differentiation of general secondary education (70-80s of the XX century)]. Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Seriya : Pedahohichni nauky. 127. 237–242. [in Ukrainian].

28. Shevchenko S. (2014). Rozvytok shkil z rosiiskoiu movoiu navchannia u konteksti dyferentsiatsii zahalnoi serednoi osvity v URSR (50–60-ti roky XX st.) [Development of schools with Russian as the language of instruction in the context of differentiation of general secondary education in the USSR (50–60s of the XX century)]. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psp_2014_14_98. [in Ukrainian].

29. Yakubova L. (2014). Etnonatsionalna istoriia Donbasu: tendentsii, superechnosti, perspektyvy v svitli suchasnoho etapu ukraïnskoho natsiotvorennia. [Ethno-national history of Donbass: tendencies, contradictions, prospects in the light of the modern stage of Ukrainian nation-building]. Kyiv: Instytut istorii Ukraïny NANU. 109 s. [in Ukrainian].

30. Yarmolenko M. (2013). Movna polityka URSR u 40–80-kh rr. XX stolittia [Language policy of the USSR in the 40-80s of the twentieth century]. Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy. Kyiv. 3 (65). 365–377. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто особливості мовних процесів у різних регіонах УРСР. Розкрито основні тенденції русифікації по всій території Радянської України і її наслідки у різних регіонах. Здійснено порівняльний аналіз регіональних особливостей процесів русифікації та їх наслідків. З'ясовано чинники, які вплинули на зміну мовної структури населення

Донбасу та створювали сприятливий ґрунт для поширення антиукраїнських настроїв у регіоні. Встановлено головні напрями формування російської мови як головного засобу комунікації на Кримському півострові. Сприятливим ґрунтом для тотальної русифікації стало виселення кримських татар з Криму і масове заселення регіону росіянами. Південні області зазнали аналогічних процесів, щоправда їхній вплив був менш значним у порівнянні із Сходом України чи Кримом. Висвітлено місце української мови на території півострова, а також розкрито тенденції її витіснення з офіційного й побутового ужитку. З'ясовано, що русифікація мала децю відмінні особливості на Заході України у порівнянні з Південно-Східними регіонами й Кримом. Попри посилений мовно-культурний тиск з боку радянської влади, жителі Заходу зберігали власні мовні традиції. Децю інша ситуація була у Закарпатті, де партійне керівництво мало на меті штучно збільшити частку росіян та сформувати плацдарм для русифікації регіону. Строкатість етнічного складу області й компактне проживання окремих етнічних груп зумовило збереження мовних традицій серед румунів, угорців та українців. Північним і Центральним областям були притаманні загальні тенденції русифікації: зросійщення міст і закриття україномовних шкіл та збереження української мови у сільській місцевості. Детальний аналіз усіх аспектів радянської мовної політики в різних регіонах дозволив виокремити ключові мовні, культурні, національні й цивілізаційні особливості українського населення на сучасному етапі державотворення.

Ключові слова: русифікація, регіон, ідентичність, мова, політика, міграція, радянська влада.

АНОТАЦІЯ

В статье рассмотрены особенности языковых процессов в различных регионах УССР. Раскрыты основные тенденции русификации по всей территории Советской Украины и ее последствия в различных регионах. Осуществлен

сравнительный анализ региональных особенностей процессов русификации и их последствий. Выяснено факторы, которые повлияли на изменение языковой структуры населения Донбасса и создавали благоприятную почву для распространения антиукраинских настроений в регионе. Установлены главные направления формирования русского языка как главного средства коммуникации на Крымском полуострове. Благоприятной почвой для тотальной русификации стало выселение крымских татар из Крыма и массовое заселение региона русскими. Южные области подверглись аналогичных процессов, правда их влияние было менее значительным по сравнению с Востоком Украины или Крымом. Освещены место украинского языка на территории полуострова, а также раскрыто тенденции ее вытеснения из официального и бытового обихода. Выяснено, что русификация имела несколько отличные особенности на Западе Украины по сравнению с Юго-Восточными регионами и Крымом. Несмотря на усиленный языково-культурное давление со стороны советской власти, жители Запада сохраняли собственные языковые традиции. Несколько иная ситуация была в Закарпатье, где партийное руководство имело целью искусственно увеличить долю русских и сформировать плацдарм для русификации региона. Пестрота этнического состава области и компактное проживание отдельных этнических групп обусловило сохранение языковых традиций среди румын, венгров и украинский. Северным и Центральным областям были присущи общие тенденции русификации: русификации городов и закрытие украиноязычных школ и сохранения украинского языка в сельской местности. Детальный анализ всех аспектов советской языковой политики в различных регионах позволил выделить ключевые языковые, культурные, национальные и цивилизационные особенности украинского населения на современном этапе государственного строительства.

Ключевые слова: русификация, регион, идентичность, язык, политика, миграция, советская власть.

УДК: 323.15:911.375](477.6/.7)“1991/2020”(091)

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-13-185-207>

ETHNIC COMPOSITION OF THE URBAN POPULATION OF SOUTH-EASTERN UKRAINE (1991–2020)

ЕТНІЧНИЙ СКЛАД МІСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ПІВДЕННОГО-СХОДУ УКРАЇНИ (1991–2020 РР.)

ЕТНИЧЕСКИЙ СОСТАВ НАСЕЛЕНИЯ ЮЖНОГО- ВОСТОКА УКРАИНЫ (1991–2020 ГГ.)

Валерій Новородовський,

кандидат історичних наук,

молодший науковий

співробітник

відділу національних меншин

Valeriy.n12@ukr.net

ORCID: 0000-0002-3701-775X

Researcher ID: AAK-2548-2020

Інститут політичних і

етнонаціональних меншин

Ім. І.Ф. Кураса НАН України,

м. Київ, вул. Генерала

Алмазова, 8, 01011

Valerii Novorodovskyi,

Ph.D. in Historical sciences,

junior research scientist of

department of national

minorities

Valeriy.n12@ukr.net

ORCID: 0000-0002-3701-775X

Researcher ID: AAK-2548-

2020

I.F. Kuras Institute of Political

and Ethnic Studies of the

National Academy of Sciences

of Ukraine 8, General Almazova

St., Kyiv, Ukraine, 01011

ABSTRACT

The article is devoted to the study of the dynamics of the ethnic composition of the urban population of the South-Eastern regions of Ukraine. Detailed consideration of this topic allowed us to identify further trends in ethnodemographic processes in the South-East of Ukraine. The peculiarities of changing the structure of the cities of Donbass, Southern Ukraine and Crimea are highlighted. The regularities of reducing the number of national

minorities in some cities are revealed. Based on a comprehensive analysis of census data (1989, 2001 and the illegal census of the Crimea), statistical materials revealed the main trends in the cities of the study region. The ethnic structure of the cities of the occupied districts of Donbass and Crimea is studied, and the tendencies are compared with the national processes. The reasons for the changes in the ethnic structure of the population of the cities of the study region have been clarified. Settlements where national minorities predominated were characterized. Statistical data and the percentage of the largest ethnic groups in the cities of Donbass, Southern regions and Crimea are given. It is established that the Russian factor had a significant influence in the political, economic and cultural life of the studied region. Analysis of available statistical and scientific data shows that the largest anti-Ukrainian trends were recorded in areas where Russians had an advantage over Ukrainians or had approximately the same ratio. During independence, there was an increase in the share of Ukrainians and a decrease in the share of Russians. In the occupied areas of Donbass and Crimea, the share of Ukrainians is declining, while there is an increase in Russians and other national minorities.

The lack of another census makes it difficult to study this issue. Now there is a need to study the dynamics of changes in ethno-national diversity of Ukraine, update data on the ethnic composition of the population of Ukraine and, accordingly, the formation of further ethnopolitics.

Keywords: *ethnic structure, urban population, census, national minorities, identity, migration, urbanization.*

Постановка проблеми. Курс демократичного розвитку України, який задекларований після проголошення незалежності передбачає розбудову активного суспільства, здатного нести відповідальність та бути не лише об'єктом, але й суб'єктом державної політики. У роки незалежності відбувалося переосмислення державою радянських стереотипів щодо національної політики. Відповідно поставало питання

щодо удосконалення державної етнонаціональної політики, що сприятиме інтеграції українського суспільства.

У контексті цього питання важливо звернути увагу на етнічну структуру міського населення України. Урбанізовані регіони, які вирізняються своєю строкатим етнічним складом, мають певну специфіку. Унаслідок радянської політики русифікації відбувалося зростання частки росіян. Натомість відбувалося розмивання ідентичності інших етнічних груп. Особливо це відображувалося на міському населенні. Вивчення динаміки етнічної структури, ідентичності населення міст України є важливим для сучасних етнополітичних дослідженнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження цієї проблематики відображено у ряді наукових досліджень сучасних вітчизняних науковців. Найбільш ґрунтовне висвітлення даної проблематики здійснено Л. Гасиджак (Гасиджак, 2007), С. Дудар (Дудар, 2013), Ю. Ніколайцем (Ніколаєць, 2012), В. Скляр (Скляр, 2016) та ін. Втім, цю тематику необхідно розвивати надалі. Наступний перепис населення актуалізує дослідження етнічної структури населення України й сформує новий дискурс навколо цього питання.

Вивчення динаміки етнічного складу міського населення України 1991 – 2020 рр., його загальна характеристика у контексті сучасних політичних процесів є головною **метою** цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Упродовж майже 30 років незалежності в Україні здійснено лише один перепис населення у 2001 р. Це створює низку проблем як для науковців – так і для державних діячів. Точно визначити кількісний склад населення України, його статеву-вікову, етнічну структуру при відсутності Всеукраїнського перепису складно. Втім, керуючись наявними статистичними даними, соціологічними дослідженнями, науковими пошуками дослідників, ми спробуємо розкрити особливості етнічної структури населення України, її динаміку упродовж досліджуваного періоду.

Розпад Радянського Союзу зумовлював поступову гармонізацію етнонаціональних відносин в Україні. Демократичний поступ, утверджений на початку 1990-х рр. зумовив політичний і культурний розвиток національних меншин. Це водночас сприяло інтеграції українського суспільства, створювало передумови до формування громадянського суспільства. Поруч з цим, діяльність антидержавних сил зумовлювала загострення окремих проблем на етнічному ґрунті.

До того ж на території України є окремі регіони компактного проживання національних меншин, серед яких найбільш численною стали росіяни. Їхня абсолютна більшість спостерігалася на Кримському півострові, а також значна частка на території Донецької, Луганської, Дніпропетровської, Одеської, Харківської областей (Marples, 2016). Компактне місце проживання мають кримські татари у Криму, угорці в окремих районах Закарпаття, румуни на півдні Чернівецької області, молдавани, болгары (Найбільша концентрація Одеська область). Крім того, досить численними є білоруська, єврейська, польська, вірменська, грецька, ромська, азербайджанська, грузинська, німецька, гагаузька етнічні групи (Всеукраїнський перепис..., 2001).

Найбільше етнічне різноманіття зафіксовано серед жителів міст. Згідно зі Всесоюзним переписом населення на території України проживало 51 432 034 людей, з них 34 297 231 проживало у містах (Всесоюзний перепис..., 1989). У 2018 р. лише у великих містах проживало близько 36,6 % населення (Українське суспільство..., 2018: 152). Як бачимо, міське населення переважало над сільським, що засвідчив й перепис населення 2001 р. (Всеукраїнський перепис..., 2001). Втім, відмітимо скорочення населення міст, де проживає менше ніж 500 тис. осіб, що обумовлено як і загальнонаціональними тенденціями скорочення населення, так і міграційним фактором (Українське суспільство..., 2018: 152).

Перевищення частки міського населення над сільським відбувався в умовах «застою», про що свідчить перепис 1970 р. (Бочковська, Руденко). Це пояснюється перш за все внутрішньоміграційними процесами та урбанізацією. Ю. Ніколаєць зазначав, що зростання чисельності населення у містах є результатом міграцій із села у місто, із міста у велике місто. Процес агломерацій спостерігалось у промислових регіонах, де підприємства виконували містоутворюючу функцію (Ніколаєць, 2012: 157). На сучасному етапі державотворення процес зростання міст шляхом переселення зі сільської місцевості зберігається.

У 2001 р. загальна чисельність населення України становила 48 457 102 осіб, серед яких 32 574 371 – міське населення (Всеукраїнський перепис..., 2001). Упродовж 20 років керівництво країни не змогло організувати наступний перепис населення. Втім, як засвідчують органи Державної служби статистики, відбувається скорочення населення України. Станом на 1 січня 2020 р. кількість населення в Україні скоротилася до 41 906 416 осіб. Міське населення станом на початок 2020 р. становило 29 193 346 осіб (Населення України..., 2019: 15). Скорочення населення відбувається як через від'ємний природний приріст, так і й через міграцію.

Розглядаючи етнічну структуру міських поселень, відмітимо певні регіональні особливості розселення різних етносів. Найбільш численною меншиною у містах були росіяни, особливо у Південно-Східних регіонах України й Криму. Дані перепису населення 2001 р. засвідчують, що вони були другою за чисельністю національністю у більшості міст України, а в Криму – першою (Етнічний склад..., 2016). Це пояснюється наслідками радянської національної політики, спрямованої на асиміляцію етнічних груп і русифікацію суспільства. Шляхом міграцій і зросійщення суспільства частка росіян до 1989 р. у містах зростала. Аналізуючи дані перепису населення 2001 р. відмітимо що питома вага росіян зменшилася на 4,8 % (Всеукраїнський перепис..., 2001).

Південно-Східні області України мають потужний проросійський вплив. Це пов'язано із декількома чинниками: 1) збільшення кількості росіян унаслідок проведення штучних міграцій у промислові регіони України у радянський період; 2) Донецька і Луганська області межують з Росією; 3) потужний вплив русифікації у радянський період. Перепис 1989 р. засвідчив значну частку росіян, які в окремих районах кількісно переважали інші етнічні групи. За роки незалежності їхня частка знизилася, втім вони лишалися потужним політичним інструментом Кремля.

Упродовж 1989–2001 рр. на Донбасі спостерігалось зростання питомої ваги українців на тлі загального скорочення населення (Донбас в етнополітичному..., 2014: 172–173). Загалом, згідно з Всеукраїнським переписом населення 2001 р., українці були найбільш численним етносом серед міського населення Донецької області, за виключенням кількох міст, де більшість становила росіян (Авдіївка, Макіївка, Донецьк, Юнокомунарівськ) (Національний склад міст...). Відмітимо, що росіяни втратили домінуюче кількісне становище у Маріуполі, Горлівці, Харцизьку, Торезі, де зросла питома вага українців (Донбас в етнополітичному..., 2014: 177). Загальна частка українців Донеччини у 2001 р. становила 56,9 %. Досить численною меншиною у Донецькій області є греки, загальна чисельність яких у 2001 р. становила 77,5 тис. осіб. (Всеукраїнський перепис..., 2001). Л. Гасиджак, сформувала три групи міст: 1) де переважала кількість росіян, а українці були на другому місці зокрема Донецьк (48,2 %), Єнакієве (51,4 %), Макіївка (50,8 %); 2) міста, де українців більшість, але чисельність росіян є наближеною до них (Жданівка – 48,3 % українців і 47,3 % росіян; Маріуполь – 48,7% українців і 44,4 % росіян; Торез – 50,5 % українців і 45,3 % росіян та ін.); 3) міста, де переважна кількість була українцями (Гасиджак, 2007). Як бачимо, перевага росіян була лише у кількох містах, а українці становили більшість в області. Л. Гасиджак, характеризує етнічний склад Донбасу, відмітила

політизацію цієї проблеми з боку окремих місцевих діячів (Гасиджак, 2007). Звісно, наявність значної частки російської меншини, а також наявність 40 етносів, зафіксованих Всеукраїнським переписом населення 2001 р. може наштотувати на думку щодо поліетнічності регіону. Цю тезу влучно використовувала як російська пропаганда, так і окремі політики з метою маніпуляції та порушення мовного питання. По факту лише 22 етноси, згідно з переписом мали чисельність понад 1000 осіб. Третьою за чисельністю національною меншиною на Донеччині були греки, значна частка яких зафіксована у Маріуполі, Комсомольську, Волновасі, Кураховому. Навіть у зазначених містах їхня частка коливалася від 2,52 % до 4,47 % (Національний склад міст...). За чисельністю найбільше греків проживає у Маріуполі (21 925 осіб) і Донецьку (10 180 осіб). У цілому 51 414 греків області проживала у містах, що майже у двічі більше ніж сільських греків (Всеукраїнський перепис..., 2001). Четвертою за чисельністю були білоруси, які дисперсно були розселенні по містах Донецької області. Загалом сумарна частка греків і білорусів на Донеччині становила 2,5 %. Решта національностей в сумі становлять 3,4 % (Всеукраїнський перепис..., 2001).

У Луганській області загальна частка українців становила 58 %, які також переважали серед міського населення (крім Краснодону, Красний Луч, Молодогвардійськ, Стаханов, Суходільськ, де більшість була росіянами) (Всеукраїнський перепис..., 2001). Промислова південна частина Луганської області має досить строкатий етнічний склад, що пояснюється тривалими міграціями з інших регіонів України, Росії та інших країн. Росіяни чисельно домінували у цьому регіоні згідно з переписом 1989 р. Попри зменшення питомої ваги росіян, у 2001 р. вони становили більшість в окремих районах Луганщини, а в Краснодоні їхня частка становила 63,3 % (Донбас в етнополітичному..., 2014: 173–174). Третьою етнічною групою за чисельністю на території області є білоруси, частка яких ледь перевищувала 1 %. Артемівськ (нині

Бахмут), Гірське, Суходільськ (Луганська область) (Національний склад міст...).

Кількісні показники Всеукраїнського перепису населення засвідчили перевагу українців по всій території Донбасу, зокрема і в містах. Втім існувала проблема мовного питання, яка штучно порушувалася місцевими чиновниками, українськими та російськими політичними діячами, а також, частково, місцевим населенням. Згідно з даними перепису 2001 р. українську мову вважали рідною 24,1 % і 30 % населення відповідно Донецької та Луганської областей (Всеукраїнський перепис..., 2001). Тобто, попри чисельну перевагу українців, російська мова була більш поширена у регіоні.

Чисельність населення Донецької області, згідно з даними Державної служби статистики України, скоротилася до 4 100 280 осіб. Кількість жителів міст станом на 1 січня 2021 р. становила 3 728 069 осіб. Населення Луганської області, за цими ж даними, становить 2 121 322 особи, з яких 1 848 299 осіб є жителями міст (Чисельність наявного..., 2021: 5). Тут також спостерігалася тенденція до зниження кількості населення, що пов'язано як із загальнонаціональною тенденцією скорочення, так і з початком воєнних дій на Сході України. Звісно воєнні дії зумовили масові міграції населення з регіону. Так, у 2014 р. Донецьку область покинуло 39,6 тис. осіб, а прибуло 28,9 тис. Тобто міграційний приріст був від'ємним і становив 10,7 тис. Усього упродовж 2014–2018 рр. з Донецької області виїхало 136,1 тис. осіб (Стратегія розвитку..., 2020). Ситуація на Луганщині схожа: чисельність наявного населення упродовж 2014–2018 рр. скоротилася з 2220,2 тис. до 2151,8 тис. осіб, при цьому кількість міського населення знизилася на 73,3 тис. осіб (Соціально-економічний..., 2019). Втім, від'ємний приріст населення в області був характерним і до початку війни. З 1989 до 2015 р. чисельність міського населення Луганщини скоротилося на 22 %, а в селищах міського типу – на 24 %, при чому негативна

динаміка зберігалася упродовж всього відрізка часу. За висловом С. Баканова, міста, які втратили за 30 років не менше 10 % населення є депресивними (Мельник, 2017). На фоні загального скорочення населення відбувалося і зниження питомої ваги національних меншин, зокрема білорусів, які асимілювалися та, відповідно, змінили власну самоідентифікацію (Донбас в етнополітичному..., 2014: 181). Схожа тенденція асиміляції, особливо на окупованій території, продовжується й зумовлюється певними політичними процесами.

Українці на території Донбасу становлять більшість – 57,24 % (4 216 525 осіб із 7 365 754 осіб). На окупованій території частка українців становила 50,73 % у, а на підконтрольній Україні – 67,03 % (Скляр, 2016: 259). Втім, у процесі розвитку конфлікту, стає очевидним, що частка українців буде знижуватися через міграції чи зміну національної та громадянської ідентичності на російську. Цьому сприятиме як політичне переслідування з боку окупаційної адміністрації, так і перевага росіян, російськомовного населення в регіоні.

Характеристику етнічного складу населення Донбасу в умовах російсько-української війни здійснив В. Скляр. За його даними, частка росіян в регіоні сягала 38,51 % (2 836 224 особи із 7 365 754 осіб). Абсолютна більшість з них проживає на окупованій території (70,13 % або 1 989 069 осіб) (Скляр, 2016: 261). Крім росіян, в урбаністичному середовищі Донбасу проживають й інші меншини, зокрема білоруси, татари, вірмени, євреї, грузини, азербайджанці. Щоправда, вони розселені дисперсно, що обумовлює їхню асиміляцію, а отже й скорочення чисельності. Лише греки в регіоні зберігають компактність розселення в регіоні. Втім, вони, здебільшого як і росіяни, перебувають на окупованій території (60,49 %) (Скляр, 2016: 263). Найбільшим містом Донецької області, який лишається під контролем України є Маріуполь (Стратегія розвитку..., 2020), де зафіксована найбільша питома вага греків.

Після завершення Другої світової війни, Крим був заселений росіянами, які фактично замінили депортованих кримських татар в регіоні. Їхня перевага на півострові спостерігається й до сьогодні. Згідно з переписом населення 1989 р., у містах Криму проживало понад 1,2 млн росіян, тобто близько 75 % від загальної чисельності міського населення (понад 1,6 млн осіб). Українців у містах Криму за даними цього ж перепису налічувалося лише 373 419 осіб (близько 23 %), а кримських татар, які лише розпочали повертатися на батьківщину – 8 980 (приблизно 0,5 %) (Всесоюзний перепис..., 1989). Таким чином, росіяни займали домінуючі позиції в регіоні, що також відбилося на політичних процесах у Криму. Дані Всеукраїнського перепису населення 2001 р. засвідчили зростання кількості українців і кримських татар на півострові, натомість відбулося зниження показників абсолютної та відносної кількості російського населення (Національний склад населення..., 2001). Попри це вони все ще займали домінуючі позиції в Криму і проживали здебільшого у містах. Частка українців і кримських татар разом становила лише 36,3 % (Всеукраїнський перепис..., 2001). Серед міського населення Криму, росіяни становили абсолютну більшість. Чисельність росіян у містах півострова сягала 829 839 осіб (Національний склад населення..., 2001). В окремих містах їхня частка перевищувала 70 % (Севастополь, Інкерман, Керч, Феодосія). Найменше росіян зафіксовано у Красноперекопську 50,99 %. Українці, які були другим за чисельністю етносом, що проживав у містах Криму, найбільше були сконцентровані у Красноперекопську (40,87 %), Армянську (36,19 %), Ялті (27,66 %), Алупці (27,19 %). В окремих містах спостерігалася перевага кримських татар над українцями, а саме у Бахчисараї (18,7 % проти 16,95 %), Білогірську (27,83 % проти 12,51 %), Старому Криму (29,17 % проти 10,22 %), а в Судакі вони мали приблизно рівну чисельність (Національний склад міст...). Таким чином, росіяни, маючи чисельну перевагу, були потужною рушійною

силою політичних процесів Криму, які розгорнулися з 1991 р. Така ситуація була зумовлена радянською національною політикою, спрямовану на зростання частки російського і російськомовного населення в регіоні. У перші роки незалежності відбулося часткове зростання чисельності українців та кримських татар. Останні мали значний приріст через репатріацію, яка припала на початок 1990-х рр.

Відмітимо, що частка росіян поступово почала зростати після Помаранчевої революції, через зміну громадянської ідентичності українців й національних меншин, які там проживали шляхом паспортизації (Адамович, 2009: 467–468). Зміна ідентичності зумовила й зміну політичних поглядів у населення півострова. Частка населення, яка підтримувала приєднання Криму до Росії у 2008 р. становила 63,8 %. Більшість українців (55,2 %) півострова підтримували ідею сепаратизму в регіоні (Коцур, 2020). Звісно, складно сказати чи корелюється така частка із кількістю українців, які змінили власну ідентичність на російську.

Вивчення етнічної структури Криму ускладняється його окупацією Російською Федерацією. Інформацію щодо складу населення ми можемо отримати лише з незаконного перепису населення півострова, здійсненого у 2014 р. Звісно воно є суб'єктивним і не дає повного уявлення щодо національного складу півострова в умовах окупації. Більше того, методика його проведення не може надати повну картину щодо динаміки зростання чи зменшення питомої ваги окремих етнічних груп. Кримськотатарський Меджліс теж критично відреагував на проведений перепис, вважаючи його суб'єктивним. Втім, спробуємо частково оглянути ситуацію, керуючись саме цими даними. Аналізуючи цей перепис, відмітимо, що чисельність кримських татар була зафіксована 232 340 осіб, що більше ніж на 12 тис. менше ніж у 2001 р. Чисельність татар, як відмічає цей документ, зросла в 3,3 рази. Цифра у 277,3 тис., яка також подана у документі – це загальна сума кримських татар й татар, які проживають на території півострову. Разом з тим знизилася

чисельність білорусів, євреїв, молдаван, поляків, греків, кримчаків, караїмів та інших етносів (Ітоги переписи..., 2015: 108–109). Зниження чисельності населення українців, кримських татар та інших національностей на півострові пов'язана із політичними переслідуваннями з боку окупаційної влади. Щоправда, дискримінація більше проводилася не за етнічною ознакою, а за громадянською ідентифікацією (The situation..., 2016). Це пояснює зростання ще одну причину зростання кількості росіян за рахунок зміни національної самоідентифікації. Надалі прогнозується зниження чисельності українців, кримських татар, євреїв та інших етносів через міграції, асиміляцію, зміну громадянської ідентичності тощо.

Керуючись наявними матеріалами спробуємо охарактеризувати структуру міських поселень за національною ознакою. Росіяни, як і раніше, чисельно домінують на півострові та, в порівнянні з 2001 р., їхня чисельність зросла до 1 492 078 осіб. Їхня питома вага у містах сягала 74,2 %. Помітно спостерігалось скорочення українського населення до 344 515 осіб, а їхня частка серед міського населення становила 13,8 %. У цілому у містах проживало 86–88 % кримчаків і караїмів, 62–64 % болгар, вірмен, росіян, 52–54 % німців і греків, приблизно 50 % українців. Кримські татари й татари здебільшого проживали у сільській місцевості. У містах лише перебувало відповідно 26 % і 34 % від їхньої загальної кількості (Ітоги переписи..., 2015: 108–109). Частка росіян у всіх міських округах Криму перевищувала 60 %. Найбільша їхня частка спостерігалася у Керчі (87,3 %). Другим за чисельністю у міських округах є українці, третіми – кримські татари (Ітоги переписи..., 2015: 135–141). З 2014 р. до 2021 р. відбувалося зростання чисельності росіян в Криму за рахунок міграцій з Росії. Так, лише до Севастополя переїхало 88 445 росіян. Кримськотатарські активісти стверджують, що таким чином відбувається заміщення кримського населення громадянами РФ (Сеїтаблаєва, 2021). Так, відбувається приріст населення міст за рахунок таких мігрантів.

Етнічне різноманіття спостерігалось у містах на Півдні України. Відмітимо, що перепис 1989 р. зафіксував значну частку росіян, білорусів, євреїв, молдаван, татар, болгар у регіоні. Росіяни за чисельністю займали друге місце серед інших етнічних груп, поступаючись українцям. Найбільша концентрація російського етносу в регіоні, за даними перепису 1989 р., спостерігалась у містах Одеської області – близько 36 % (621 246 осіб) (Всесоюзний перепис..., 1989). Частка росіян в інших областях Півдня України була дещо меншою. Загальнонаціональні тенденції скорочення чисельності населення України, зокрема й серед національних меншин, були притаманні й Півдню України. Щоправда, як відмічає С. Дудар, темпи були значно нижчими у порівнянні з іншими регіонами (Дудар, 2013). На тлі цих процесів відбувалося зростання чисельності й питомої ваги українців.

Розглядаючи етнічну структуру міст Півдня України, відмітимо певні регіональні особливості окремих областей. Зокрема, Одеська, яка межує з Молдавією і Румунією, має строкатий етнічний склад, що зумовлювалося як географічним положенням, так й історичними особливостями. Найбільшими етнічними групами міст області згідно з Всеукраїнським переписом населення 2001 р. є українці, росіяни, молдавани, болгари, євреї. Частка євреїв у містах Одещини нижча від вище перелічених етносів (Національний склад міст...), що пояснюється дисперсністю їхнього розселення, однак за чисельністю вони посідають третю сходинку, поступаючись українцям і росіянам (Національний склад населення..., 2001). Частка українців майже у всіх містах області вища, крім Болграда, де переважали болгари (45,5 %), Вилкового, Ізмаїлу, де найбільше спостерігається росіян (відповідно 69,99 % та 43,67 %). У місті Рені українці, молдавани, росіяни складали більшість (32,24 %, 29,51 %, 26,92 %) (Національний склад міст...).

Станом на 1 квітня 2021 р. чисельність наявного населення Одеської області становила 2 363 898 осіб

(Чисельність населення..., 2021) У порівнянні з 2020 р. відбулося скорочення на 13 332 особи (Чисельність наявного..., 2021: 54). Поступове зниження відбувалося і серед міського населення області, про що свідчать дані Державної служби статистики України. Даних щодо етнічного складу міських поселень наразі немає, проте можемо припустити, що Одещина потрапила після 2014 р. під загальнонаціональну тенденцію скорочення російського населення. Втім, ці процеси, цілком ймовірно, доторкнулися й до інших меншин, зокрема молдаван, болгар, євреїв. Точні дані стануть відомими лише після проведення наступного перепису населення.

У містах Миколаївської та Херсонської областей за переписом 2001 р. зафіксовано перевагу українців. Найбільша їхня питома вага у Бериславі, Каховці, Голій Пристані, Баштанці, Вознесенську, Новій Одесі, Первомайські й Снігурівці (понад 80 %). Найменше зафіксовано у Генічеську (69,5 %). Росіяни посідали друге місце за чисельністю, а їхня частка була нижчою ніж 25 % (Національний склад міст...). При цьому відмітимо, що упродовж 1989–2001 рр. спостерігалось зростання українців і скорочення росіян в цих областях (Національний склад населення..., 2001).

У 2021 р. Відмітимо скорочення чисельності міського населення Миколаївської та Херсонської областей, що цілком показує загальнонаціональну картину (Чисельність наявного..., 2021: 50, 70). Втім, детально дослідити зміну етнічної структури наразі складно через відсутність наступного після 2001 р. перепису населення. Водночас статистичні дані засвідчують наявність значної частки російськомовного населення.

Отже, особливістю етнічної структури міських поселень Південно-Східних регіонів України та Криму є строкатість етнічного складу, значний рівень русифікованості, чисельна перевага над іншими національними меншинами, а в окремих містах й над українцями. Звісно це має свої історичні причини, втім в умовах незалежності відмітимо скорочення чисельності

й питомої ваги росіян. Водночас російська меншина, попри скорочення, відігравала ключову роль у політичних процесах регіону, що сформувало передумови до формування сепаратизму й агресії Росії. На сучасному етапі складно розкрити етнічну структуру населення міст України через ряд обставин: 1) відсутність чергового Всеукраїнського перепису населення; 2) складність підрахунку на окупованих територіях (хоча є можливість користуватися російськими даними). Втім, у подальшій перспективі планується розглянути динаміку україномовного, російськомовного населення, шляхом структурного дослідження закладів освіти України з різними мовами викладання. Це частково розкриє питання етнічної структури України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Marples D. Ethnic and Social Composition of Ukraine's Regions and Voting Patterns. *Ukraine and Russia People, Politics, Propaganda and Perspectives*. Edited by A. Pikulicka-Wilczewska, R. Sakwa. 2016. URL: <https://www.e-ir.info/publication/ukraine-and-russia-people-politics-propaganda-and-perspectives/>.
2. The situation of national minorities in Crimea following it's annexation by Russia. 2016 URL: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/578003/EXPO_STU\(2016\)578003_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/578003/EXPO_STU(2016)578003_EN.pdf).
3. Адамович С. Соборність та регіональний розвиток у суспільно-політичному житті незалежної України. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. 884 с.
4. Бочковська А., Руденко Л. Карти Національного атласу України як інформаційна база для дослідження формування чисельності населення. URL: <https://igu.org.ua/uk/node/21095>.
5. Всесоюзний перепис населення 1989 р. URL: <http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/Saveshow.asp>.
6. Всеукраїнський перепис населення 2001 р. URL: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>.

7. Гасиджак Л. Етнічний склад населення Донбасу: політизація проблеми. 2007. URL: [https:// shron1.chtyvo.org.ua/Hasydzhak_Lesia/Etnichniyi_sklad_naselennia_Donbasu_polityzatsiia_problemy.pdf?](https://shron1.chtyvo.org.ua/Hasydzhak_Lesia/Etnichniyi_sklad_naselennia_Donbasu_polityzatsiia_problemy.pdf?).

8. Донбас в етнополітичному вимірі. Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2014. 584 с.

9. Дудар С. Динаміка змін в етнічному складі населення України за роки існування незалежної держави. 2013. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3096/Dudar.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

10. Етнічний склад населення України. Короткий огляд. Радіо Лемберг, 16.10.2016. URL: <http://radiolemberg.com/ua-articles/ua-allarticles/etnichnyy-sklad-naselennya-ukrayiny-korotkyy-ohlyad>.

11. Итоги переписи населения в Крымском федеральном округе. Федеральная служба государственной статистики. Москва: ИИЦ «Статистика России», 2015. 279 с.

12. Коцур В. Національні меншини України в контексті суспільно-політичних трансформацій 90-х рр. XX ст. поч. XXI ст.: монографія. Переяслав-Хмельницький: Домбровська Я.М., 2020. 594 с.

13. Мельник І. Міські поселення Луганщини: нові виклики на фоні старих проблем. Урбаністична Україна: в епіцентрі просторових змін : монографія / за ред. К. Мезенцева, Я. Олійника, Н. Мезенцевої. Київ: Вид. «Фенікс», 2017. 438 с.

14. Населення України за 2019 р. Демографічний щорічник Державної служби статистики. Київ, 2020. 181 с.

15. Національний склад міст за переписом 2001 р. URL: <https://datatowel.in.ua/pop-composition/ethnic-cities>.

16. Національний склад населення України та його мовні ознаки. URL: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/publications/#p4>.

17. Ніколаєць Ю. Поселенська структура населення Донбасу: (етнополітичний аспект динаміки). монографія. Київ, 2012. 188 с.

18. Сеїтаблаєва З. З Сибіру до Криму: як працює заміщення населення на анексованому Росією півострові. Крим. Реалії, 28.01.2021. URL: <https://ua.krymr.com/a/zamishchennyam-naselennya-krymu-kreml-zminyuye-mentalitet-krymchan/31040656.html>.

19. Скляр В. Чисельність та етномовний склад населення не підпорядкованих Україні територій Донецької та Луганської областей. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. Київ, 2016. № 85–86. С. 254–278.

20. Соціально-економічний аналіз Луганської області Аналітично-описова частина до стратегії розвитку Луганської області (попередня версія). URL: http://loga.gov.ua/sites/default/files/collections/profil_lugansk_17_10_2019-2-opracovane_22.10.2019.pdf.

21. Стратегія розвитку Донецької області на період до 2027 р. URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2020/04/doneczka-strategiya-rozvytku-doneczkoyi-oblasti-na-period-do-2027-roku.pdf>.

22. Українське суспільство: міграційний вимір : нац. доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. Київ, 2018. 396 с.

23. Чисельність населення (за оцінкою) на 1 квітня 2021 року та середня чисельність у січні-березні 2021 року (Одеська область). URL: http://od.ukrstat.gov.ua/arh/demogr/demogr1_03_2021.htm.

24. Чисельність наявного населення України на 1 січня 2020 р. Державна служба статистики України. Київ, 2021. 48 с.

REFERENCES

1. Marples D. (2016). Ethnic and Social Composition of Ukraine's Regions and Voting Patterns. *Ukraine and Russia People, Politics, Propaganda and Perspectives*. Edited by A. Pikulicka-Wilczewska, R. Sakwa. Retrieved from: <https://www.e-ir.info/publication/ukraine-and-russia-people-politics-propaganda-and-perspectives/> [in English].

2. The situation of national minorities in Crimea following it's annexation by Russia. 2016. Retrieved from: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/578003/EXP_O_STU\(2016\)578003_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/578003/EXP_O_STU(2016)578003_EN.pdf) [in English].
3. Adamovych S. (2009). Sobornist ta rehionalnyi rozvytok u suspilno-politychnomu zhytti nezalezhnoi Ukrainy [Conciliarity and regional development in the socio-political life of independent Ukraine]. Ivano-Frankivsk. 884 s. [in Ukrainian].
4. Bochkovska A., Rudenko L. Karty Natsionalnoho atlasu Ukrainy yak informatsiina baza dlia doslidzhennia formuvannia chyselnosti naselennia [Maps of the National Atlas of Ukraine as an information base for studying the formation of the population]. Retrieved from: <https://igu.org.ua/uk/node/21095>. [in Ukrainian].
5. Vsesoiuznyi perepys naselennia 1989 r. [All-Union census of 1989]. Retrieved from: <http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/Saveshow.asp> [in Ukrainian].
6. Vseukrainskyi perepys naselennia 2001 r. [All-Ukrainian census of 2001]. Retrieved from: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/> [in Ukrainian].
7. Hasydzhak L. (2007). Etnichniy sklad naselennia Donbasu: polityzatsiia problemy. [Ethnic composition of the population of Donbass: politicization of the problem] 2007. Retrieved from: https://shron1.chtyvo.org.ua/Hasydzhak_Lesia/Etnichniy_sklad_naselennia_Donbasu_polityzatsiia_problemy.pdf? [in Ukrainian].
8. Donbas v etnopolitychnomu vymiri [Donbass in the ethno-political dimension]. Kyiv: IPIEND imeni I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2014. 584 s. [in Ukrainian].
9. Dudar S. Dynamika zmin v etnichnomu skladi naselennia Ukrainy za roky isnuvannia nezalezhnoi derzhavy. [Dynamics of changes in the ethnic composition of the population of Ukraine during the years of existence of an independent state]. 2013. Retrieved from: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3096/Dudar.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian].

10. Etnichniy sklad naselennia Ukrainy. Korotkyi ohliad. [Ethnic composition of the population of Ukraine. A brief overview]. Radio Lemberh, 16.10.2016. Retrieved from: <http://radiolemberg.com/ua-articles/ua-allarticles/etnichnyy-sklad-naselennya-ukrayiny-korotky-y-ohlyad> [in Ukrainian].

11. Itogi perepisi naseleniya v Krymskom federal'nom okruge. Federal'naya sluzhba gosudarstvennoy statistiki [Results of the population census in the Crimean Federal District. Federal State Statistics Service]. Moskva: IITs «Statistika Rossii», 2015. 279 s. [in Russian].

12. Kotsur V. (2020). Natsionalni menshyny Ukrainy v konteksti suspilno-politychnykh transformatsii 90-kh rr. KhKh st. poch. KhKhI st.: monohrafiia. [National Minorities of Ukraine in the Context of Social and Political Transformations of the 90s Years of the XXth Century – the Beginning of the XXIst Century: a monograph] Pereiaslav-Khmelnytskyi. 594 s. [in Ukrainian].

13. Melnyk I. (2017). Miski poselennia Luhanshchyny: novi vykylyky na foni starykh problem. Urbanistychna Ukraina: v epitsentri prostorovykh zmin: monohrafiia [Urban settlements of Luhansk region: new challenges against the background of old problems. Urban Ukraine: at the epicenter of spatial change: a monograph] / za red. K. Mezentsseva, Ya. Oliinyka, N. Mezentssevoi. Kyiv. 438 s. [in Ukrainian].

14. Naselennia Ukrainy za 2019 r. [The population of Ukraine in 2019]. Demohrafichniy shchorichnyk Derzhavnoi sluzhby statystyky. Kyiv. 181 s. [in Ukrainian].

15. Natsionalnyi sklad mist za perepysom 2001 r. [National composition of cities according to the 2001 census]. Retrieved from: <https://datatowel.in.ua/pop-composition/ethnic-cities> [in Ukrainian].

16. Natsionalnyi sklad naselennia Ukrainy ta yoho movni oznaky. [National composition of the population of Ukraine and its linguistic features]. Retrieved from: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/publications/#p4> [in Ukrainian].

17. Nikolaiets Yu. (2012). Poselenska struktura naselennia Donbasu: (etnopolitychnyi aspekt dynamiky). monohrafiia. [Settlement structure of the population of Donbass: (ethnopolitical aspect of dynamics). monograph.] Kyiv. 188 s. [in Ukrainian].

18. Seitablaieva Z. (2021). Z Sybiru do Krymu: yak pratsiuie zamishchennia naselennia na aneksovanomu Rosiieiu pivostrovi. [From Siberia to the Crimea: how population replacement works on the Russian-annexed peninsula]. Krym. Realii, 28.01.2021. Retrieved from: <https://ua.krymr.com/a/zamishchennyam-naselennya-krymu-kreml-zminyuye-mentalitet-krymchan/31040656.html> [in Ukrainian].

19. Skliar V. (2016). Chyselnist ta etnomovnyi sklad naselennia ne pidporiadkovanykh Ukraini terytorii Donetskoi ta Luhanskoi oblastei. [The number and ethnolinguistic composition of the population of the territories of Donetsk and Luhansk oblasts not subordinated to Ukraine]. Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy. Kyiv. 85–86. 254–278. [in Ukrainian].

20. Sotsialno-ekonomichniy analiz Luhanskoi oblasti Analitychno-opysova chastyna do stratehii rozvytku Luhanskoi oblasti (poperednia versiiia). [Socio-economic analysis of Luhansk region Analytical and descriptive part to the development strategy of Luhansk region (previous version)]. Retrieved from: http://loga.gov.ua/sites/default/files/collections/profil_lugansk_17_10_2019-2-opracovane_22.10.2019.pdf [in Ukrainian].

21. Stratehiia rozvytku Donetskoi oblasti na period do 2027 r. [Development strategy of Donetsk region for the period up to 2027]. Retrieved from: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2020/04/doneczka-strategiya-rozvytku-doneczkoyi-oblasti-na-period-do-2027-roku.pdf> [in Ukrainian].

22. Ukrainske suspilstvo: mihratsiinyi vymir [Ukrainian society: the migration dimension]: nats. Dopovid / Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen im. M. V. Ptukhy NAN Ukrainy. Kyiv, 2018. 396 s. [in Ukrainian].

23. Chyselnist naselennia (za otsinkoiu) na 1 kvitnia 2021 roku ta serednia chyselnist u sichni-berezni 2021 roku (Odeska oblast) [Population (estimated) on April 1, 2021 and average population in January-March 2021 (Odessa region)]. Retrieved from: http://od.ukrstat.gov.ua/arh/demogr/demogr1_03_2021.htm [in Ukrainian].

24. Chyselnist naiavnoho naselennia Ukrainy na 1 sichnia 2020 r. [The current population of Ukraine on January 1, 2020]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Kyiv, 2021. 48 s. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена вивченню динаміки етнічного складу міського населення Південно-Східних областей України. Детальний розгляд цієї тематики дозволив сформулювати виокремити подальші тенденції етнодемографічних процесів на території Південного-Сходу України. Висвітлено особливості зміни структури міст Донбасу, Півдня України та Криму. Розкрито закономірності скорочення чисельності національних меншин в окремих містах. На основі комплексного аналізу даних переписів населення (1989, 2001 та незаконного перепису Криму), статистичних матеріалів з'ясовані основні тенденції притаманні містам досліджуваного регіону. Вивчено етнічну структуру міст окупованих районів Донбасу і Криму та здійснено порівняння тенденцій із загальнонаціональними процесами. З'ясовано причини змін етнічної структури населення міст досліджуваного регіону. Охарактеризовано населені пункти, де переважали за чисельністю національні меншини. Надано статистичні дані та відсоткове співвідношення найбільших етносів у містах Донбасу, Південних областей та Криму. Встановлено, що російський чинник мав вагомий вплив у політичному, економічному і культурному житті досліджуваного регіону. Аналіз наявних статистичних і наукових даних засвідчують, що найбільші антиукраїнські тенденції зафіксовані у районах, де росіяни мали перевагу над

українцями або мали приблизно однакове співвідношення. Упродовж незалежності спостерігалось зростання частки українців і зниження питомої ваги росіян. У окупованих районах Донбасу і Криму частка чисельність українців знижується, натомість спостерігається зростання росіян й інших національних меншин.

Відсутність чергового перепису населення ускладнює вивчення цього питання. Нині постає необхідність вивчення динаміки змін етнонаціонального різноманіття України, оновлення даних щодо національного складу населення України та, відповідно до цього, формування подальшої етнополітики.

Ключові слова: етнічна структура, міське населення, перепис населення, національні меншини, ідентичність, міграція, урбанізація.

АНОТАЦІЯ

Стаття посвячена изучению динамики этнического состава городского населения Юго-Восточных областей Украины. Детальное рассмотрение этой тематике позволил сформировать выделить дальнейшие тенденции этнодемографических процессов на территории Юго-Востока Украины. Освещены особенности изменения структуры городов Донбасса, Юга Украины и Крыма. Раскрыты закономерности сокращения численности национальных меньшинств в отдельных городах. На основе комплексного анализа данных переписей населения (1989, 2001 и незаконного переписи Крыма), статистических материалов выяснены основные тенденции присущи городам исследуемого региона. Изучено этническую структуру городов оккупированных районов Донбасса и Крыма и проведено сравнение тенденций с общенациональными процессами. Выяснены причины изменений этнической структуры населения городов исследуемого региона. Охарактеризованы населенные пункты, где преобладали по численности национальные меньшинства. Предоставлено статистические данные и процентное

соотношение крупнейших этносов в городах Донбасса, Южных областей и Крыма. Установлено, что российский фактор оказал большое влияние в политической, экономической и культурной жизни исследуемого региона. Анализ имеющихся статистических и научных данных свидетельствуют, что самые антиукраинские тенденции зафиксированы в районах, где россияне имели преимущество над украинцами или имели примерно одинаковое соотношение. За независимости наблюдался рост доли украинский и снижение удельного веса русских. В оккупированных районах Донбасса и Крыма доля численность украинский снижается, зато наблюдается рост россиян и других национальных меньшинств.

Отсутствие очередной переписи населения затрудняет изучение этого вопроса. Сейчас возникает необходимость изучения динамики изменений этнонационального многообразия Украины, обновления данных по национальному составу населения Украины и, соответственно этому, формирование дальнейшей этнополитики.

Ключевые слова: этническая структура, городское население, перепись населения, национальные меньшинства, идентичность, миграция, урбанизация.

УДК 94 «1914/1917»:32.019.51

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-13-208-228>

**POSTERS AND LEAFLETS IN PROPAGANDA OF WAR
LOANS IN THE RUSSIAN EMPIRE DURING THE FIRST
WORLD WAR**

**ПЛАКАТИ І ЛИСТІВКИ У ПРОПАГАНДІ ОБЛІГАЦІЙ
ВІЙСЬКОВИХ ПОЗИК В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ В
РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

**ПЛАКАТЫ И ОТКРЫТКИ В ПРОПАГАНДЕ
ОБЛИГАЦИЙ ВОЕННЫХ ЗАЙМОВ В РОССИЙСКОЙ
ИМПЕРИИ В ГОДЫ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ**

Світлана Орлик,

доктор історичних наук,
професор, професор кафедри
історії, археології,
інформаційної та архівної
справи

svitlana.orlik@gmail.com

ORCID: 0000-0002-6280-9273

Researcher ID: C-1033-2019

Центральноукраїнський
національний технічний
університет,

пр. Університетський, 8,
м. Кропивницький, Україна,
25006

Svitlana Orlyk,

Ph.D. hab. in Historical sciences,

Professor, Professor of

Department of History,

Archeology, Informational and
Archival Affairs

svitlana.orlik@gmail.com

ORCID:0000-0002-6280-9273

Researcher ID: C-1033-2019

Central Ukrainian National

Technical University, 8,

Prospekt Universytetsky,

Kropyvnytskyi, Ukraine, 25006

ABSTRACT

The article considers the use of visual campaign materials in the form of posters and leaflets, which were created and distributed

among the population for the purpose of agitating and propaganda of war loans in the Russian Empire during the First World War.

The attention was drawn to the fact that printed products and periodical press were the primary means of propagandist impact, because cinema and radio have not yet become widespread. However, the production of posters and leaflets was one of the most efficient way to influence the addressee directly and comprehensively, since there were used verbal and non-verbal elements, which constitute unified visual, content, structural and functional integrity.

Attention is focused on the fact, that the practice of using propaganda posters was widely used not only in the Russian Empire, but also among other countries participating in the Great War (France, Germany, Austria-Hungary and others), which also conducted issuance of domestic government loan bonds in their countries.

The analysis of images and inscription on the posters concerning war loans subject showed, that they had purely propagandistic character and campaign direction. Famous artists were involved in the development of propaganda posters. Most poster authors' chose a realistic or nationally romantic style to enhance the effect of visualizing the problem.

The author had reached the conclusion that the use of poster art by the government of the Russian Empire and Provisional Government during promotional actions of domestic loan bonds issue, which were aimed at solving the problem of attracting financial resources for the First World War participation was extremely relevant and effective. Since the establishment of visual communication with potential buyers of these bonds by distribution of thematic posters and leaflets made it possible to carry out effective campaigning and propaganda in order to form public opinion and public actions in the interests of the government.

Keywords: *First World War, Russian Empire, propaganda, campaign, war loan, bond, posters and leaflets.*

Постановка проблеми й актуальність дослідження. На початок 1914 року Російська імперія мала значні державні борги, які складали станом на 1.01.1914 р. – 8,8 млрд. руб. і на 31.12.1914 р. – 10,5 млрд. руб.. У тому числі внутрішні запозичення, за різними підрахунками, складали від 4-х до 6 млрд. руб. за курсом 1914 р. Значні потреби у фінансових ресурсах під час війни ставили перед імперським урядом завдання постійного пошуку джерел їхнього поповнення. Всього, з другої половини 1914 р. до початку 1917 р., на військові потреби було витрачено біля 25 млрд. руб. Питання – де взяти гроші для війни? – для уряду Російської імперії було актуальним і невідкладним. Тож, випуск облігацій внутрішніх держаних позик стало одним із способів скорочення бюджетного дефіциту. З метою проведення активної агітації серед потенційних покупців облігацій імперським урядом застосовувалися різні заходи та методи розповсюдження інформації із застосуванням широкого спектру PR-технологій. У цьому напрямку особливо широко використовувалося плакатне мистецтво, яке мало відверто пропагандистський характер.

Мета статті – розглянути і продемонструвати застосування наглядних агітаційних матеріалів у вигляді плакатів та листівок у пропаганді облігацій військових позик, які здійснювалися у Російській імперії в роки Першої світової війни.

Аналіз основних досліджень. PR-технології, які застосовувалися у період Першої світової війни, стали предметом дослідження зарубіжних учених у перші роки після завершення Першої світової війни. Це праці Кемпбела Стюарта «Таємниці будинку Крю» (Stuart, 1920), Гарольда Ласвеля «Техніка пропаганди в світовій війні» (Lasswell, 1927; Ласвель, 1929). Дана проблема актуальна і для сучасних науковців, котрі досліджують різні складові проблеми агітації та пропаганди у часи міжнародних військових конфліктів, у тому числі й Першої світової війни. Це праці О. Бугрова (Бугров &

Татаринов, 2011), Н. Большаковой (Большакова, 2006), М. Волковського (Волковский, 2003), Ж. Гольштейна (Goldstein, 2001), М. Кондратюка (Кондратюк, 2013), Г. Малишевої (Малышева, 2009), О. Мосієнка (Мосієнко, 2016), С. Орлик (Орлик, 2018; Орлик, 2020), Д. Циклакова (Цыклаков, 2012) та ін.

Виклад основного матеріалу. Традиційно виділялися три основних джерела для забезпечення військових витрат, а саме: податки, позики і випуск нових грошей. Імперський уряд, розраховуючи на короткостроковість війни, вважав першочерговим простим способом покриття військових витрат випуск (емісію) нових кредитних грошей (білетів), а потім (у мирний час) сподівався виправити ситуацію стабілізаційними заходами. Проте війна затягнулася, випуск грошей призвів до галопуючої інфляції (з другої половини 1915 р.), податковий ресурс вичерпався – підвищено існуючі та введено нові податки ще на початку війни (друга половина 1914 р. – перша половина 1915 р), і в 1916 році залишався один «рятівний круг» – випуск облігацій внутрішніх державних позик. До кінця другого року війни всім стало очевидно, що війна затягується, фінансові витрати на війну непомірно збільшувалися. На засіданні Державної Думи у лютому 1916 р. міністр фінансів П.Л. Барк зазначав: «наши расходы на войну, составлявшие в начале войны около 8 милл. в день, достигли к концу 1915 г. – 31 милл. р. в день, т.е. около 1,3 милл.р. в час» (Михайлов, 1917:80). А тому урядом було прийнято рішення про збільшення сум випусків облігацій з одномільярдних розмірів 1914 р. та 1915 р. до 2-х і 3-х мільярдних у 1916 р.

Для успішної реалізації програми внутрішніх військових позик потрібне було активне залучення населення до їхньої підписки, що зобов'язувало імперський уряд більше уваги приділяти масово-роз'яснювальній роботі та популяризації їхнього значення. При цьому всі ці заходи супроводжувалися потужним пропагандистським пресингом, який мав би

базуватися на патріотичних настроях населення. Гароль Ласвель цілком слушно наголошував, що «під час війни на пропаганду може бути покладено багато завдань, наприклад: сприяння економії в їжі, мануфактурі, паливі та інших предметах; заохочення до купівлі позик, до запису у добровольці, до участі у догляді за пораненими, до вступу на службу військової промисловості тощо» (Ласвель, 1929:28).

Міністерством фінансів було підготовлено ряд брошур (деякі із залученням авторитетних науковців), листівок, плакатів про військові позики (Рис. 1).

Рис. 1. Агітаційні плакати щодо популяризації серед населення державних військових позик 1914-1916 рр.

Постійно друкувалися оголошення в газетах (Орлик, 2020). З метою наглядної популяризації серед населення державних військових позик, за замовленням Міністерства фінансів, товариством «Русской ленты В.С. Глаголина» було виготовлено агітаційні кіноп'єси «Заветная кубышка» (у 2-х частинах) і «Всё для войны» (Подписка., 1916:2), які демонструвалися в різних містах і населених пунктах імперії.

Проте все ж у часи Першої світової війни поліграфічна продукція була основним видом пропагандистського впливу, адже кіно ще не набуло широкого поширення, «радіо ще не стало засобом масового зв'язку, а гучномовні установки були дуже примітивні й за своєю ефективністю лише трохи відрізнялися від рупорів» (Історія ..., 2012:65).

У тогочасній пропагандистській діяльності досить популярним було використання плакатів. Серед сучасних науковців немає єдиного визначення терміну «плакат», проте, на нашу думку, досить комплексним є визначення, запропоноване П. Скрипником, котрий вважає, що «плакат варто віднести до комбінованих текстів – складного текстового утворення, у якому вербальні й невербальні елементи становлять єдину візуальну, структурну, смислову та функціональну цілісність, спрямовану на комплексний вплив на адресата» (Скрипник, 2021:139). Плакати поділяються за типами (шрифтовий плакат, плакат із поєднанням шрифту і графічного зображення та плакати лише із графічним зображенням) та видами (пропагандистські, рекламні, соціальні, культурологічні та навчально-інструктивні). У роки Першої світової війни, як і під час інших військових конфліктів, особливо поширеними були саме пропагандистські плакати, які мають «два підвиди: агітаційний та політичний» (Андрейканіч, 2013:124). Щодо плакатів на тему військових позик, то вони були агітаційними.

Практика застосування агітаційних плакатів набула широкого поширення серед країн учасників Великої війни, плакат був основним інструментом для широкого поширення

інформації під час війни. Країни по обидві сторони конфлікту використовували плакати, щоб заручитися підтримкою населення та підняття морального духу. Багато плакатів закликали чоловіків виконати свій обов'язок і приєднатися до армії.

У країнах, де не було гострої проблеми із комплектації військ, завдяки існуючому механізму призову та мобілізації (Франція, Німеччина, Австро-Угорщина, Російська імперія), більшість плакатів були спрямовані на збір грошей для фінансування війни. Тих, хто не вступив до військової служби, просили зробити свій внесок, купивши облігації або підписавшись на військові позики (Рис.2).

Джерело: (Posters: World War I, 1914-1918)/

Джерело: (Browsing... 1914-1918).

Рис. 2. Агітаційні плакати щодо популяризації серед населення військових позик часів Першої світової війни

Як бачимо, агітаційні плакати країн учасників Великої війни (Рис.1-2) належали до типу плакатів, у яких поєднувалися шрифт і графічне зображення. Багато «фінансових» плакатів для візуалізації ідеї використовували зображення грошей, так, наприклад, монети перетворюються на кулі, що розгромлюють ворога або стають щитом під час війни.

Рекламний плакат, в Російській імперії з'явився наприкінці XIX ст., і розвивався як окремий напрямок мистецтва з урахуванням досягнень та тенденцій реклами в країнах Заходу. Тогочасні теоретики рекламної справи, досліджували засоби психологічного впливу плакатів на споживача. Так, зокрема, Теодор Кьоніг писав, що «публика оказывает наибольшее доверие тем привлекающим ее средствам,

в частности плакатам, которые производят наилучшее, художественное впечатление» (Кёниг, 1925:21). Саме тому до виготовлення таких плакатів часто залучали відомих художників, у т. ч. й тих, які займалися розробкою російських поштових марок і паперових банкнот грошових знаків. Зокрема, художник Ріхард Заррін (латиського походження), певний час працював у відділі Експедиції заготівлі державних паперів – його плакати особливо вирізнялися лаконічністю та патріотичністю написів на кшталт: «Патриотично и выгодно!», «Всё для войны. Всё для победы.», «Отечество нуждается в Вашей помощи» тощо.

На деяких плакатах художники зазначали свої надруковані прізвища або ж увіковічнювали копії своїх підписів – Максимов А. О., Чепцов Е. М., Еберлінг А. Р., Владіміров І. тощо. Для посилення ефекту візуалізації проблеми більшість зображень на плакатах і листівках були у реалістичному стилі на кшталт: робітник (робітниця) виточує на станку снаряд, вантажні автомобілі або поїзди завантажені ящиками зі снарядами (гарматами) їдуть на фронт, військові заряджають гармату або кулемет і готуються до пострілу або ж вже стріляють тощо. Художники, які обирали національно-романтичний стиль зображали: орлів (які мали місце на гербах як Російської імперії так і Австро-Угорської імперії та Німеччини) у боротьбі, де двоголовий орел (російський) перемагає одноголового (австрійського чи німецького); московських національних героїв Мініна і Пожарського на тлі імперського орла; образи Д. Донського або Г. Победоносця у бойових прагненнях тощо.

Усього в Російській імперії за період 1914 – 1916 років було випущено шість внутрішніх державних позик на суму 8 млрд. руб.: у 1914 році – одна позика на суму 500 млн. руб., у 1915 р. – три позики на загальну суму 2,5 млрд. руб., у 1916 р. – дві позики на суму 5,0 млрд. руб.. Процес організації продажу облігацій державних військових позик координувався Державним банком Російської імперії. Він централізовано

розсилав відповідні агітаційні плакати своїм конторам та відділенням, а також казначействам з вимогою розміщення їх у доступних для ознайомлення місцях, а також зобов'язував направити їх до громадських установ, міських громадських банків, ощадних кас, товариств взаємного кредиту та закладів дрібного кредиту та сприяти публікації оголошень у місцевих газетах (Орлик, 2016:90). У 1916 р. розробку плакатів було доручено Управлінню у справах дрібного кредиту, про що зазначалося у нижній частині плакатів дрібними буквами («Издание Управления по делам мелкого кредита. Состав издания в редакции «Вестник мелкого кредита», Петроград, Ивановская, 13. Эксп. Заг. Гос. Бум.») (див. Рис.1). Слід зазначити, що розроблені макети плакатів друкувалися у форматі листівок і мали значну популярність у населення, «їх дарували, надсилали, на них писали листи» (Бугров, 2011).

Рис. 3. Плакат «Позика Волі» 1917 р.

Що стосується військових позик Тимчасового уряду, то у березні 1917 р. прийнято відповідну Постанову Тимчасового уряду щодо випуску «Позики Волі» чотирьох серій.

Характерною особливістю, зовнішнього вигляду цих облігацій було те, що у центральній частині облігації було розміщено звернення до громадян з «горячим призивом» Тимчасового уряду «одолжить деньги Государству, поместив их в новый заём, и спасём этим от гибели нашу свободу и достояние». Всього «позичити» планувалося не менше 3-х млрд. руб., за 5% ставкою доходності, емісійним курсом 85 руб. за 100 руб. номінальної вартості зі строком погашення 49 років. Агітаційний плакат, присвячений «Позиці Волі», був розроблений відомим російським художником Борисом Кустодієвим (Рис.3). Всього за період війни для покриття військових витрат імперським урядом було випущено 6 військових внутрішніх позик на суму 8 млрд. руб. та тимчасовим урядом «Позика Волі» на суму 3 млрд. руб.

Висновок. Використання плакатного мистецтва урядом Російської імперії та Тимчасовим урядом під час проведення акцій з випуску облігацій внутрішніх позик з метою вирішення проблеми залучення фінансових ресурсів для участі у Першій світовій війні було надзвичайно актуальним та дієвим. Адже налагодження візуальної комунікації з потенційними покупцями (підписниками) цих облігацій засобами поширення тематичних плакатів та листівок давало можливість здійснювати результативну агітацію та пропаганду з метою формування громадської думки та спрямування суспільних дій в інтересах імперського уряду. До розробки агітаційних плакатів залучали відомих художників.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Андрейканіч А. І. (2013). Плакат: його види та жанри. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. Вип. 19(1). С. 121-126.
2. Большакова Н. А. (2006). Фотодокументи по истории Первой мировой войны из собранных фотоальбомов РГАКФД. *Вестник архивиста*. №6. С. 175-189.

3. Бугров А., Татаринов С. (2011). «Чем больше денег... — тем ближе к победе»: государственный банк, искусство плаката и Первая мировая. *Родина*. №4. С. 84–86.
4. Волковский Н.Л. (2003). История информационных войн: в 2-х частях. СПб: Полигон. 512 с.
5. Історія інформаційно-психологічного протиборства : підруч. / Я.М.Жарков та іню; за заг. ред. Є.Д.Скулиша. К.: наук.-вид. відділ НА СБУ, 2012. 212 с.
6. Кёниг Т. (1925). Реклама и плакат как орудия пропаганды. Ленинград: Время. 285 с.
7. Кондратюк М.О. (2013). Інформаційна війна та роль мас-медіа в міжнародних конфліктах. *Вісник Харківської державної академії культури*. Вип. 41. С. 108-113.
8. Ласвель Г. (1929). Техника пропаганды в мировой войне. Москва-Ленинград: ГИЗ, 200 с.
9. Малышева Г. Е. (2009). Исследование киноматериалов Сербии периода Первой мировой войны 1914-1918 гг. Новые проекты Российского государственного архива кинофотодокументов. *Вестник архивиста*. № 4. С. 21-27.
10. Михайлов И.А. (1917). Государственные доходы и расходы России во время войны. *Война и экономическая жизнь: очерки и материалы для характеристики народного и государственного хозяйства в связи с войной*. Петроград: тип. «Правда». Вып. V – VII. 164 с.
11. Мосієнко О.В. (2016). Внутрішня і зовнішня пропаганда Австро-Угорської та Російської імперій на Південно-Західному фронті в роки Першої світової війни. *Сумський історико-архівний журнал*. № 27. С. 72–80.
12. Орлик С.В. (2016). Внутрішні позики Російської імперії періоду Першої світової війни. *Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей*. Вип. 38. С. 81–96.
13. Орлик С. В. (2018). Фінансова політика російського уряду на окупованих територіях Галичини і Буковини в період Першої світової війни (1914-1917 рр.). Біла Церква: Видавець Пшонківський О.В. 617 с.

14. Орлик С.В. (2020). Пропаганда облігацій військових позик в Російській імперії на шпальтах газети «Киевлянин» (1916 р.). *Соціум. Документ. Комунікація. Серія «Історичні науки»*. Вип. 9. С.180–199. DOI: 10.31470/2518-7600-2020-9-180-199.

15. Подписка на военный заём 1916 года. *Киевлянин*. 1916. №80 (20 марта). С.2.

16. Скрипник П. (2021). Плакати як джерело дослідження соціально-політичних процесів в Україні у 20-х роках ХХ ст. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. Вип. 60. С. 109–126.

17. Цыкалов Д. Е. (2012). Карикатура как орудие пропаганды в период Первой мировой войны. *Вестник Волгоградского государственного университета. Сер. 4, История. Регионоведение. Международные отношения*. №1 (21). С. 85-90.

18. Browsing items in: World War I Posters Collection. *Harry Ransom Center – the University of Texas at Austin*. URL: <https://hrc.contentdm.oclc.org/digital/collection/p15878coll26/search>

19. Goldstein J.S. (2001). War and gender: How gender shapes the war system and vice versa. Cambridge: Cambridge University Press.

20. Lasswell H. (1927). Propaganda technique in the World War. London.

21. Posters: World War I Posters. *Library of Congress*. URL: <http://surl.li/axbrk>

22. Stuart C. (1920). Secrets of Crewe House. The Story of a Famous Campaign.— Hodder and Stoghton, London.

REFERENCES

1. Andreikanich, A. I. (2013). Plakat: yoho vydy ta zhanry [Poster: its types and genres]. *Ukrainska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku – Ukrainian culture: past, present, ways of development*, 19(1), 121-126 [in Ukrainian].

2. Bol'shakova, N. A. (2006). Fotodokumenty po istorii Pervoy mirovoy voyny iz sobraniy fotoal'bomov RGAKFD [Photo documents on the history of the First World War from the collections of the RSAKFD photo albums]. *Vestnik arkhivista - Archivist's bulletin*, 6, 175-189[in Russian].

3. Bugrov, A. & Tatarinov, S. (2011). "Chem bol'she deneg... – tem blizhe k pobede": gosudarstvennyj bank, iskusstvo plakata i Pervaja mirovaja ["The more money ... - the closer to victory": the state bank, the art of poster and the First World War]. *Rodina – Homeland*, 4, 84–86 [in Russian].

4. Volkovskij, N.L. (2003). Istorija informacionnyh vojn: v 2-h chastjah [The history of information wars: in 2 parts.]. SPb: Poligon [in Russian].

5. Istoriia informatsiino-psykholohichnoho protyborstva [History of information and psychological confrontation] (2012). / Ya.M.Zharkov ta in.; za zah. red. Ye.D.Skulysya. K.: nauk.-vyd. viddil NA SBU [in Ukrainian].

6. Kyonig, T. (1925). Reklama i plakat kak orudiya propagandy [Advertisements and posters as instruments of propaganda]. Leningrad: Vremya [in Russian].

7. Kondratyuk, M.O. (2013). Informatsiyna viyna ta rol' mas-media v mizhnarodnykh konfliktakh [Information warfare and the role of mass media in international conflicts]. *Visnyk Kharkivs'koyi derzhavnoyi akademiyi kul'tury – Bulletin of the Kharkiv State Academy of Culture*, 41, 108-113 [in Ukrainian].

8. Lasvel', G. (1929). Tehnika propagandy v mirovoj vojne [World War Propaganda Technique]. Moskva-Leningrad: GIZ [in Russian].

9. Malysheva, G. Ye. (2009). Issledovaniye kinomaterialov Serbii perioda Pervoy mirovoy voyny 1914-1918 gg. Novyye proyekty Rossiyskogo gosudarstvennogo arkhiva kinofotodokumentov [A study of Serbian film materials during the First World War 1914-1918. New projects of the Russian State Archive of Film and Photo Documents]. *Vestnik arkhivista - Archivist's bulletin*, 4, 21-27[in Russian].

10. Mikhaylov, I.A. (1917). Gosudarstvennyye dokhody i raskhody Rossii vo vremya voyny [State revenues and expenditures of Russia during the war]. *Voyna i ekonomicheskaya zhizn': ocherki i materialy dlya kharakteristiki narodnogo i gosudarstvennogo khozyaystva v svyazi s voynoy*. Petrograd: tip. «Pravda», V – VII [in Russian].

11. Mosiienko, O.V. (2016). Vnutrishnia i zovnishnia propahanda Avstro-Uhorskoï ta Rosiïskoï imperii na Pivdenno-Zakhidnomu fronti v roky Pershoï svitovoi viiny [Internal and external propaganda of the Austro-Hungarian and Russian empires on the South-Western Front during the First World War]. *Sumskyi istoryko-arkhivnyi zhurnal – Sumy historical and archival journal*, 27, 72–80 [in Ukrainian].

12. Orlyk, S. (2016). Vnutrishni pozyky Rosiïskoï Imperii periodu Pershoï svitovoi viiny [Domestic Borrowings of the Russian Empire during the First World War]. *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii – Scientific notes on Ukrainian history*, (38), 81–96 [in Ukrainian].

13. Orlyk, S. V. (2018). Finansova polityka rosiïskoho uriadu na okupovanykh terytoriiakh Halychyny i Bukovyny v period Pershoï svitovoi viiny (1914 – 1917 rr.) [Financial policy of the Russian government in the occupied territories of Galicia and Bukovina during the First World War (1914 – 1917)]. Belaya Tserkov: vydavets Pshonkovsky O. V. [in Ukrainian].

14. Orlyk, S. V. (2020). Propahanda oblihotsii viiskovykh pozyk v Rosiïskii imperii na shpaltakh hazety «Kievlianin» (1916 r.) [Propaganda of war loan bonds in the Russian empire on the pages of the «Kievlianin» newspaper (1916)]. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiia. Seriiia «Istorychni nauky» - Society. Document. Communication. Series «Historical Sciences»*, 9, 180-199 [in Ukrainian].

15. Podpiska na voyennyi zayom 1916 goda. (1916). *Kiyevlyanin*, 80 (March 20), 2 [in Russian].

16. Skrypnyk, P. (2021). Plakaty yak dzherelo doslidzhennia sotsialno-politychnykh protsesiv v Ukraini u 20-kh rokakh XX st

[Printed Posters as a Source for the Study of the Social and Political Processes in Ukraine in the 1920-ies]. Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Scientific works of the National Library of Ukraine named after V.I. Vernadsky, 60, 109–126[in Ukrainian].

17. Tsykalov, D. Ye. (2012). Karikatura kak orudiye propagandy v period Pervoy mirovoy voyny. *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta*. Ser. Istoriya. Regionovedeniye. Mezhdunarodnyye otnosheniya – *Bulletin of the Volgograd State University. Series History. Regional studies. International relationships*, 1 (21), 85-90[in Russian].

18. Browsing items in: World War I Posters Collection. *Harry Ransom Center – the University of Texas at Austin*. URL: <https://hrc.contentdm.oclc.org/digital/collection/p15878coll26/search> [in English].

19. Goldstein, J.S. (2001). War and gender: How gender shapes the war system and vice versa. Cambridge: Cambridge University Press [in English].

20. Lasswell, H. (1927). Propaganda technique in the World War. London [in English].

21. Posters: World War I Posters. *Library of Congress*. URL: <http://surl.li/axbrk> [in English].

22. Stuart, C. (1920). Secrets of Crewe House. The Story of a Famous Campaign.— Hodder and Stoghton, London [in English].

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто застосування наглядних агітаційних матеріалів у вигляді плакатів та листівок, які створювалися та поширювалися серед населення з метою проведення агітації та пропаганди облігацій військових позик у Російській імперії в роки Першої світової війни.

Звернута увага на те, що у часи Першої світової війни поліграфічна продукція та періодична преса були основними засобами пропагандистського впливу, адже кіно і радіо ще не набули широкого поширення. Проте саме випуск плакатів і

листівок були на той час одним з найдієвіших способів спрямованого і комплексного впливу на адресата, оскільки в них використовуються вербальні й невербальні елементи, що становлять єдину візуальну, змістовну, структурну, та функціональну цілісність.

Акцентовано увагу на тому, що практика застосування агітаційних плакатів мала широке використання не лише в Російській імперії, а й серед інших країн учасників Великої війни (Франції, Німеччини, Австро-Угорщини тощо), які також здійснювали випуск облігацій внутрішніх державних позик у своїх країнах.

У результаті проведеного аналізу зображень і текстів на плакатах, які стосувалися тематики військових позик, встановлено, що вони були суто пропагандистськими та мали агітаційне спрямування. До розробки агітаційних плакатів залучали відомих вітчизняних художників. Переважна більшість авторів плакатів для посилення ефекту візуалізації проблеми обирали реалістичний або національно-романтичний стиль.

Тож, автор статті дійшов висновку, що використання плакатного мистецтва урядом Російської імперії та Тимчасовим урядом Росії під час проведення акцій з випуску облігацій внутрішніх позик з метою вирішення проблеми залучення фінансових ресурсів для участі у Першій світовій війні було надзвичайно актуальним та дієвим. Адже налагодження візуальної комунікації з потенційними покупцями (підписниками) цих облігацій засобами поширення тематичних плакатів та листівок давало можливість здійснювати результативну агітацію та пропаганду з метою формування громадської думки та спрямування суспільних дій в інтересах уряду.

Ключові слова: Перша світова війна, Російська імперія, пропаганда, агітація, військові позики, облігація, плакати, листівки.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрено применение наглядных агитационных материалов в виде плакатов и открыток, которые создавались и распространялись среди населения с целью проведения агитации и пропаганды облигаций военных займов в Российской империи в годы Первой мировой войны.

Обращено внимание на то, что во времена Первой мировой войны полиграфическая продукция и периодическая печать были основными средствами пропагандистского воздействия, ведь кино и радио еще не получили широкого распространения. Однако, именно выпуск плакатов и открыток были в то время одними из самых действенных способов направленного и комплексного воздействия на адресата, поскольку в них используются вербальные и невербальные элементы, составляющие единую визуальную, содержательную, структурную и функциональную целостность.

Акцентируется внимание на том, что практика применения агитационных плакатов имела широкое применение не только в Российской империи, но и среди других стран участников Великой войны (Франции, Германии, Австро-Венгрии и т. д.), которые также осуществляли выпуск облигаций внутренних государственных займов в своих странах.

В результате проведенного анализа изображений и текстов на плакатах, касающиеся тематики военных займов, установлено, что они были чисто пропагандистскими и имели агитационное направление. К разработке агитационных плакатов привлекались известные отечественные художники. Подавляющее большинство авторов плакатов для усиления эффекта визуализации проблемы выбирали реалистичный или национально-романтический стиль.

Таким образом, автор статьи пришел к выводу, что использование плакатного искусства правительством Российской империи и Временным правительством России во

время проведения акций по выпуску государственных облигаций внутренних займов с целью решения проблемы привлечения финансовых ресурсов для участия в Первой мировой войне было чрезвычайно актуальным и действенным. Ведь налаживание визуальной коммуникации с потенциальными подписчиками этих облигаций средствами распространения тематических плакатов и листовок предоставляло возможность осуществлять результативную агитацию и пропаганду с целью формирования общественного мнения и направления общественных действий в интересах правительства.

Ключевые слова: Первая мировая война, Российская империя, пропаганда, агитация, военные займы, облигация, плакаты, открытки.

УДК 94(477.83)»195»:730.071.1

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-13-229-256>

**THE ARTIST VS. AUTHORITARIAN POWER: THE
ARTISTIC ENVIRONMENT OF SOVIET LVIV IN THE
SECOND HALF OF THE XX CENTURY**

**МИТЕЦЬ VS АВТОРИТАРНА ВЛАДА: ТВОРЧЕ
СЕРЕДОВИЩЕ РАДЯНСЬКОГО ЛЬВОВА ДРУГОЇ
ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ**

**ХУДОЖНИК VS АВТОРИТАРНАЯ ВЛАСТЬ:
ТВОРЧЕСКАЯ СРЕДА СОВЕТСКОГО ЛЬВОВА
ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ ХХ ВЕКА**

Любомир Хахула,

кандидат історичних наук,
старший науковий
співробітник Центру
дослідження українсько-
польських відносин;
провідний науковий
співробітник
l.khakhula@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9954-9962>

ID: B-9306-2019

Інститут українознавства імені
І. Крип'якевича НАН України,
вул. Козельницька, 4, м. Львів,
79026; Комунального закладу
Львівської обласної ради
«Львівський історичний
музей», пл. Ринок, 6, м. Львів,
79008

Liubomyr Khakhula,

Ph.D. in Historical sciences,
Senior Researcher of Center for
the Study of Ukrainian-Polish
Relations; Leading Researcher,
l.khakhula@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9954-9962>

ID: B-9306-2019

Ivan Krypiakievych Institute of
Ukrainian Studies, National
Academy of Sciences of
Ukraine, 4 Kozelnytska Str.,
Lviv, 79026; Municipal
Institution of the Lviv Regional
Council «Lviv Historical
Museum», 6 Rynok Sq., Lviv,
79008

Василь Ільницький,

доктор історичних наук,
професор, завідувач кафедри
історії України; доцент
кафедри мобілізаційної,
організаційно-штатної,
кадрової роботи та оборонного
планування

vilnickiy@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-4969-052X>

ID: H-4431-2017

Scopus ID: 57203399830

Дрогобицький державний
педагогічний університет
імені Івана Франка, вул. Івана
Франка, 24, м. Дрогобич,
82100; Національна академія
сухопутних військ імені
гетьмана Петра Сагайдачного,
вул. Героїв Майдану, 32,
м. Львів, 79026

Vasyl Ilnytskyi,

Ph.D. hab. in Historical
sciences, Professor, Head of the
Department of Ukraine's
History; Associate Professor of
the Department of Mobilization,
Organizational, Staffing,
Human Resources and Defense
Planning

vilnickiy@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-4969-052X>

ID: H-4431-2017

Scopus ID: 57203399830

Ivan Franko Drohobych State
Pedagogical University, 24,
Ivan Franko Str., Drohobych,
82100; National Academy of
Land Forces named after Petro
Sahaidachnyi, 32, Heroyiv
Maydana Str., Lviv, 79026

ABSTRACT

The purpose of the work is in integrated analysis the socio-political and creative strategies of Lviv sculptors – master of Ukrainian medal art Liubomyr Terletskyi and author of monumental and easel sculpture Valentyn Borysenko – in the second half of the XX century. The methodological basis of the work was developed in the fields of political history, cultural anthropology, social history, art history. The proposed study is based on the methodological principle of «case study», which allowed to apply the system and structural method for reveal the multidimensional history of commonness – creative and career paths of Lviv sculptors of the Soviet period. The scientific novelty of the study lies in the successful application of a microhistorical approach to demonstrate

the then opposition models of «creativity-dictatorship» and «artist-authoritarian power», as well as ways of expressing them in the conditions of Soviet political and ideological control. It is proved that Lviv sculptors L. Terletskyi and V. Borysenko had different experiences of professional and creative growth, and thus expressed different political and cultural horizons. As a result of the study, conclusions were drawn. The artistic environment of postwar Lviv was formed through the active subordination of artistic creativity to the goals of the Soviet state and party apparatus. The adoption of the style of socialist realism required from artists to adapt to primitive forms of expression of ideological postulates of the Soviet Union. Remaining the dominant direction of art, socialist realism forced Lviv sculptors to build individual strategies of creativity, professional growth, and relations with the authorities. Liubomyr Terletskyi (1922–1993), being repressed for his active patriotic position at young age, sustained the terror of the Soviet camps and, after rehabilitation, returned to creative life. Having no illusions about the prospects of the authoritarian Soviet regime, he learned and popularized the millennial history of Ukraine. Not only by sculptural work, but also by scientific work, the artist demonstrated the adamant character and conviction of the inevitability of state, political and cultural revival of the Ukrainians. The author of monumental and easel sculptures Valentyn Borysenko (1929–1990) went down in history as a typical representative of the Soviet school of sculpture, a master who fit well into the dogma of socialist art imposed by the party. At the same time, being formed in the Lviv artistic tradition (V. Borysenko's teachers were representatives of Cracow, Prague, Roman artistic schools), he, due to the appeal to the princely era or folk vengeful characters of the XVIII century, partially dissociated himself from Soviet ideological layers. Having chosen a party and administrative career, V. Borysenko repeatedly carried out outspoken propaganda work commissioned by party-political structures.

Keywords: *Lviv, Soviet Union / Ukrainian SSR, sculpture, socialist realism, Liubomyr Terletskyi, Valentyn Borysenko, party and ideological control.*

Постановка проблеми. Наукове осмислення тоталітарного / авторитарного минулого неможливе без комплексного дослідження культурно-мистецьких процесів. Новітній український досвід декомунізації публічних просторів актуалізував питання взаємовідносин митців та влади в період СРСР. Радянські форми ідеологічно-партійного контролю над духовним та культурним світом громадян особливо були відчутними в такому виді образотворчого мистецтва як скульптура. Директивне впровадження в мистецтво стилю соціалістичного реалізму відображало прагнення влади до перетворення дійсності, штучного конструювання «комуністичного світогляду». Інструментами такого впливу ставали монументальні та станкові форми скульптурного мистецтва, покликані утверджувати радянську ідеологічну парадигму. Особливого характеру цей процес набув у західних областях УРСР після 1945 р., зокрема у Львові, де нова радянська культурна політика зіштовхнулася із європейською мистецькою традицією. Тому для сучасної української історичної науки актуальним викликом залишається дослідження участі митців-скульпторів у (не)підтримці радянського ладу через творчість, громадсько-адміністративну діяльність, участь у соціокультурних процесах середини – другої половини XX ст.

Аналіз історіографії питання. Практика політичного та ідеологічного диктату в царині мистецтва та мистецтвознавства залишається актуальною проблемою для української історіографії. В останні десятиліття з'явилися праці, присвячені ідеологічним аспектам авторитарного контролю над мистецтвом в СРСР. Так, львівський науковець Маркіян Нестайко вивчив механізми відносин влади та мистецтвознавців Львова у третій чверті XX ст. (Нестайко, 2017). Соцреалістичний вимір мистецького середовища Львова другої половини XX ст. розкрив Орест Голубець (Голубець, 2001). Культурномистецьку ситуацію у Львові, відносини митця з владою та насильницьке впровадження у мистецтво

засад соціалістичного реалізму проаналізувала Мар'яна Мусій (Мусій, 2009: 71–74). Львівську скульптурну школу досліджували Богдан Горинь (Горинь, 1996), Володимир Грабовецький (Грабовецький, 2009), Лідія Коць-Григорчук (Коць-Григорчук, 1998: 333–338), Микола Моздир (Моздир, 1971; Моздир, 1987), Анатоль Яненко (Яненко, 2006: 43). Разом з тим нерозкритими залишаються аспекти професійного становлення та творчої діяльності львівських скульпторів у контексті повсюдного авторитарного контролю в СРСР.

Мета статті. Метою пропонованої статті є аналіз суспільно-політичних та творчих практик львівських митців у середині – другій половині ХХ століття. На прикладі діяльності видатного майстра української медальєрної пластики Любомира Терлецького та знаного творця монументальної і станкової скульптури Валентина Борисенка продемонстровано тогочасні опозиційні моделі «творчість-диктатура» та «митець-авторитарна влада», а також способи їх вираження в умовах радянського політико-ідеологічного контролю.

Результати досліджень. Характеризуючи мистецько-творчі процеси Львова у 1939–1941 рр., український дослідник мистецтва Роман Яців зазначив: «Враховуючи, що до вересня 1939 р. митці Львова здебільшого були зорієнтовані на західноєвропейські художні процеси, а за концепціями мистецтва тяжіли до модерністичних течій, приїжджі функціонери ввели план з насильної індоктринації у мистецький простір міста ідей соцреалізму, пролетарської культури і російського передвижництва як «предтечі» соціалістичної культури» (Яців, 2007: 189). Послідовні кроки з підпорядкування мистецтва державно-партійному апарату продовжено після 1944 року. Мистецький клімат повоєнного Львова характеризувався впровадженням стилю соціалістичного реалізму, який вимагав від митців пристосування до «примітивного трактування ідеологічних постулатів тоталітарної держави» (Голубець, 2001: 106). Під приводом боротьби з формалізмом партійне керівництво

відбирало у митців право на авторське трактування пластики та використання кольору. Скульптура, як і інші жанри мистецтва, мала завдання реалізовувати ідеологічні постулати партії. Тому закономірними вважалися масові замовлення на пам'ятники революціонерам, визволителям, вождям партії. Вказані фігури виконували у зазвичай величезних розмірах, що теж було характерним для імперської традиції. Як підкреслив львівський мистецтвознавець Орест Голубець, у «радянському мистецтві розмір твору став мірилом його значимості, а також гонорару доступного для «вибраних» (Голубець, 2001: 106). Разом з тим, аналіз творчих стратегій окремих львівських скульпторів демонструє поліваріативність способів взаємодії із радянським політичним режимом.

Любомир Терлецький: творчість всупереч режиму

Відомий український мистецтвознавець, громадсько-політичний діяч Богдан Горинь, характеризуючи життєвий шлях та творчість Любомира Терлецького зазначив: «Любомир Терлецький залишиться в моїй пам'яті унікальною постаттю української культури, глибоким знавцем історичної проблематики її ілюстратором, особистістю з неординарним характером та чітко поставленою метою, досягненню якої присвятив все своє життя» (Архів автора).

Народився Любомир-Богдан Терлецький 16 травня 1922 р. у родині вчителів в с. Сков'ятин, Борщівського повіту Тернопільського воєводства Другої Речі Посполитої. 1930 р., після закінчення шестирічної народної школи сестер василянок, Л. Терлецький разом з батьками переїхав до Львова, де розпочав навчання у Першій академічній гімназії (Коць-Григорчук, 1998: 334).

Слід зазначити, що серед тодішніх учнів Академічної гімназії за лише 10-15% походили зі Львова. Більшість з них – це були селянські, міщанські та священничі діти з усієї Галичини. Не всі вони доходили до матури, бо вимоги до навчання були набагато складніші, ніж у нинішніх середніх і

навіть вищих школах. Однак ті кілька тисяч вихованців Академічної гімназії, які вийшли з її класів до 1939 року, стали справді елітою Галичини (Мельник, 2005). Випускник та пізніший вчитель гімназії Степан Шах писав: «Побіч греко-католицької (візантійсько-католицької) церкви дала львівська Академічна гімназія протягом другої половини XIX і першої половини XX ст. західній вітці українського народу його національно-політичне обличчя; а через політичну приналежність до Австрії і завдяки плеканню знання греки і латини впровадила вона галичан в орбіту західноєвропейської культурної спільноти (...) з якої натомість східня Україна, силою географічних, імперсько-політичних і релігійних обставин, як складова частина Росії (...) виелімінувалась і разом із Росією увійшла в євразійську спільноту!» (Шах, 1956: 328).

У 20-30-х рр. XX ст. в Академічній гімназії діяли нелегальні юнацькі осередки Української військової організації, Організації українських націоналістів, до яких входили учні старших класів. Значна частина учнів гімназії були членами української молодіжної організації «Пласт» (З історії гімназії, 2021). Л. Терлецький брав активну участь у діяльності Юнацтва ОУН у гімназії, певний час був його провідником.

З початком Другої світової війни та інкорпорацією Західної України до СРСР влада розпочала масові репресії проти діячів культури й науки, учнівської та студентської молоді (Литвин & Ільницький, 2020). У липні 1940 р. заарештували і Любомира Терлецького, звинувативши у підпільній діяльності проти СРСР (розвідка, виховання, конспірація, військова підготовка, вербування нових членів) (ГДА СБУ у Львівській обл., спр. № П 8145, т. 1: 1). У 1941 р. Військовий трибунал Київського військового особливого округу, на підставі сфальсифікованих документів засудив Л. Терлецького до розстрілу. Верховний Суд СРСР замінив кару на 10 років тюрми і 5 – заслання. Перших десять років

Л. Терлецький відбув у Печорі, важко працюючи на лісокомбінаті та теплоелектростанції, наступних сім – на спецпоселенні у Красноярському краї. Перебуваючи в Сибірі одружився із Іриною Преображенською, донькою відомого економіста Євгена Преображенського, репресованого радянською владою і засудженого до розстрілу (Коць-Григорчук, 1998: 337).

10 березня 1956 р. Л. Терлецький написав прохання на ім'я Микити Хрущова, просив помилування, аргументуючи це тим, що 17 років відбуває покарання за злочин, якого не скоїв, за сфабрикованими звинуваченнями, одержаними під тортурами. 4 серпня 1956 р. Терлецького допитали, як свідка. За сприяння композитора Анатолія Кос-Анатольського та голови Львівської облради Семена Стефаника у 1957 р. Л. Терлецький повернувся до Львова, до матері і батька (Сливка, 2007: 8). Мешкав у Львові з батьками на вул. Леонтовича 8/5, працював електриком. 22 лютого 1957 р. у кримінальній справі записано, що Л. Терлецький вибув до Сталіно (сьогодні – Донецьк) (ГДА СБУ у Львівській обл., спр. № П 8145, т. 1: 4).

У 1960 р., закінчивши десятирічку, Л. Терлецький вступив на факультет інтер'єру і меблів вечірнього відділення Львівського державного інституту прикладного та декоративного мистецтва, який закінчив у 1964 році (Фіголь, Криса, 2006: 387). Після закінчення навчання зацікавився скульптурою, а сестра Лідія, яка в роки Другої світової війни емігрувала до США, допомогла облаштувати майстерню (Коць-Григорчук, 1998: 337). Своєрідним девізом художника були слова: «Те, що я творю, відображаючи українську історію в своїх роботах, це те саме, що носити кріси на фронті» (Сливка, 2007: 7). У 1972 р. скульптора обрали членом Спілки художників України.

У радянський період свої твори Л. Терлецький виставляв на окремих виставках: обласній виставці у Львові (медаль «Пам'яті В. Стефаника») та Всесоюзній виставці у Москві

(медаль «Вічна слава полеглим героям») у 1970 р. (Коць-Григорчук, 1998: 336). На черговій московській виставці 1980 р. медаль «Пам'яті десантників» була нагороджена однією з основних премій. У 1987 р. в тодішньому Львівському музеї українського мистецтва відбулася перша персональна виставка творів Л. Терлецького, репрезентованих круглою скульптурою монументального і станкового типів, та плакетками і медалями. Рівень значущості робіт митця можна зрозуміти із запису у книзі відгуку авторства Михайла Гориня: «Народ без минулого – народ без майбутнього. Коли справжній митець припадає до джерел, з'являються твори, гідні великого народу. Низький поклін великому скульптору, що розкрив перед нами художню історію нашого народу на такому високому рівні» (Коць-Григорчук, 1998: 335-336).

Крім скульптурної творчості, Л. Терлецький поринув у науково-дослідну роботу, розпочавши писати книгу про витоки українського народу. Розуміючи неможливість її публікації у тоталітарні часи, він писав книгу у вільній від цензури атмосфері. У книзі автор прагнув з'ясувати час формування українського народу «спочатку, як окремих етнокультурних компонентів, а згодом і сам етногенез упродовж тисячоліть» (Сливка, 2007: 12). Друком книга вийшла лише у 2007 р. (Терлецький, 2007).

У 1983 р. скульптор важко захворів, ним опікувалася Катерина Шинкаренко, помер 25 вересня 1993 р. Похований на Личаківському кладовищі у Львові.

Після смерті митця, частину збережених гіпсових медалей і плакеток, коштом сестри Лідії Терлецької-Добровольської відлито в бронзі. Л. Терлецька-Добровольська подарувала їх (47 одиниць) Національному музеєві у Львові із умовою виставляти декілька творів на постійній експозиції, а з нагоди ювілейних дат автора виставляти всі його роботи для широкого загалу (Коць-Григорчук, 1998: 335). 6 лютого 1998 р. відбулася перша повна виставка творів Л. Терлецького,

переданих до Музею.

Будучи учнем відомого скульптора Дмитра Кравича Л. Терлецький, і сам пробував себе у монументальному мистецтві (твори «Бескид і Чорногора» (знаходиться в Золочівському замку), «Голубка», «Сім'я», був автором надгробного пам'ятника на могилі своїх батьків на Янівському цвинтарі). На думку Лідії Коць-Григорчук, «добре володіючи мистецтвом високого рельєфу і контррельєфу, зумів Л. Терлецький домогтися виразної пластичності образів, причому використовував контррельєф не тільки тоді, коли накреслював контури зображуваного, але й для створення та поглиблення тіней» (Коць-Григорчук, 1998: 335).

Зацікавленість митця давньою історією України знайшла вираз й у медальєрній пластиці. У фондовій групі «Скульптура» Львівського історичного музею знаходяться медальйони й плакетки «Поляне Русь», «Десятинна церква в Києві» «Похід новгород-сіверського князя Ігоря Святославича на половців навесні 1185 р.» автором Музеєві у 1979 р. (Архів ЛІМу, Акти надходження музейних предметів, 1980: 175–176).

На медальйоні «Поляне Русь» розкрито етногенезу племінного союзу в державне утворення. На лицевій стороні зображений чоловік, який оре дерев'яним плугом, за ним давньоруський меч. Праворуч видніє собор Софії і написи: «Київ, Чернігов, Переяслав». З лівого боку напис: «Поляне» і кінь з плугом. Внизу «Русь» (Архів ЛІМу, Інвентарна книга експонатів фондової групи «Скульптура», т. 1: 56). Напис є уривком із Літопису «Поляне яже ныне зовомая Русь». На плакетці «Десятинна церква в Києві зображено частину черепа, знайденого під час розкопок місця, де стояла церква. На горішній частині барельєфу мініатюрний собор і напис «Володимир церков святия Богородица конча зижа * 996». Внизу: «1240 Приде Батый Киеву бысть брань Велика людем избѣгшим на церковь И повалишася с ними стѣни прият Бистъ град воими» (Архів ЛІМу, Інвентарна книга експонатів фондової групи «Скульптура», т. 1: 56–57). Невдалий похід

1185 року на половців художник розкрив твором, де зобразив воїна на коні, який задивився на затьмарене сонце, що віщує нещастя. Кінь схилив голову, неначе передчуває якусь біду. Вгорі напис старослов'янською мовою: «Солнце тьмою путь застуже». На іншій плакетці зображено жінку, яка символізує трагедію Русі після розгрому походу Ігоря на половців. З правого боку напис: «1187 Украина много постана». Останні два твори проілюстрував запис з Повісті временних літ є такий запис: «У РІК 6695 [1187]. Надумав князь Святослав зі сватом своїм Рюриком піти на половців. (...) Володимир Глібович також приїхав до них із Переяславля з дружиною своєю. (...) У тім же поході розболівся Володимир Глібович недугою тяжкою, од якої він і скончався. І принесли його в город його Переяславль на носилицях, і тут преставився він, (...), і покладений був у церкві святого Михайла, і плакали по ньому всі переяславці. (...) За ним же Україна багато потужила» (Махновець, 1989: 342-343).

Як вважав мистецтвознавець Василь Глинчак, цими плакетками скульптор на свій манер відзначив 800-річчя «нашого національного імені. Й не тільки відзначив, але й дав свою відповідь на те, що «много постанати» – «дуже затужити» – могла лише якась конкретна органічна цілість – земля, волость, край, сторона, країна, а не якась «окраїна», не якесь аморфне, безлике «пограниччя»! І тому для нього було так природно й очевидно зобразити ту тужливу Україну в образі суворо-скорбної матері» (Глинчак, 2012, 18).

Валентин Борисенко: творчість в координатах режиму

Сучасний публічний простір міста Львова назначений скульптурами, створеними в період УРСР, зокрема й авторства В. Борисенка. Працюючи в царині монументальної і станкової скульптури митець залишив досить значну спадщину почасти нашаровану ідеологічно. Його монументальні твори (пам'ятники, монументи) пов'язані з архітектурним середовищем, вирізнялися високим рівнем узагальнення,

великими розмірами. Станкові скульптури В. Борисенка виражали конкретні історично-культурні проблеми, підтримували партійні політичні пріоритети.

Народився майбутній скульптор 2 травня 1929 р. в с. Озеряни Бобровицького району Чернігівської області в селянській родині. Втративши рано батька і старшого брата у 1944 р., закінчивши 7 клас, В. Борисенко навчався на відділенні живопису Київського училища прикладного мистецтва, яке закінчив у 1947 році (Архів ЛНАМ, Особова справа № 3185: 19). Тоді ж вступив у Львівський державний інститут прикладного та декоративного мистецтва (далі – ЛДПДМ, Інститут), де був студентом першого курсу відомого скульптора Івана Севери, який неодноразово зазнавав утисків від компартійної влади. Вказаний рік доцільно назвати початком «львівського періоду» у творчості В. Борисенка, який тривав майже 30 років.

На творче становлення В. Борисенка впливали викладачі Інституту, відомі митці, представники різних художніх шкіл: Петербурзької, Празької та Римської – Іван Севера, Будапештської – Йосип Бокшай, Варшавської – Вітольд Манастирський, Краківської – Роман Сельський (Моздир, 1987: 5).

У 1953 р. відбувся перший випуск створеного в 1946 р. ЛДПДМу. Це був випуск В. Борисенка, дипломною роботою якого став проект пам'ятника, Героєві СРСР танкістові Олександрові Марченку, котрий 27 липня 1944 року підняв червоний прапор над львівською ратушою (Бадяк, 2007: 181). Захищена на «відмінно» гіпсова робота у 1955 р. виставлялася на Львівській обласній художній виставці, а в 1956 р. — на Львівській обласній виставці, присвяченій 700-річчю Львова (Архів ЛНАМ, Особова справа № 3185: 22). У списках творчих робіт, збережених в особовій справі скульптора, зазначено, що проект пам'ятника був переданий до Львівського історичного музею, проте і в Книзі вступу музейних предметів, і в Інвентарній книзі фондової групи «Скульптура» відсутня будь-яка інформація про цю пам'ятку.

Після закінчення навчання молодого скульптора скерували на Львівську кераміко-скульптурну фабрику Художнього фонду України (Горинь, 1996: 219). Тут, працюючи техноруком (Архів ЛНАМ, Особова справа № 3185: 19), він створив композиції «Лижник», «Хокеїст».

7 грудня 1959 р. В. Борисенко повернувся у рідну alma mater уже як старший викладач кафедри рисунку з окладом 600 крб. на місяць (на половину окладу) (Архів ЛНАМ, Особова справа № 3185: 1). Для порівняння, ставка доцента Інституту дорівнювала 2700 крб., а завідувача кафедри – 3250 крб. (ДАЛО, ф. Р-1653, оп. 1, спр. 328: 4). Це стало початком його викладацької, а згодом адміністративної кар'єри. У травні 1965 р. В. Борисенко обійняв посаду доцента кафедри рисунку (Архів ЛНАМ, Особова справа № 3185: 7), а в жовтні 1967 р. йому присвоєно вчене звання доцента (Архів ЛНАМ, Особова справа № 3185: 6). Після добровільної відставки ректора Інституту Якіма Запаса, наказом міністра вищої і середньої освіти УРСР від 23 листопада 1971 р., В. Борисенка призначено ректором ЛДПДМ (Архів ЛНАМ, Особова справа № 3185: 37). В січні 1973 р. скульптор обійняв посаду завідувача кафедри скульптури Інституту (Архів ЛНАМ, Особова справа № 3185: 68). 22 жовтня 1976 р. В. Борисенкові присуджено вчене звання професора кафедри скульптури (Архів ЛНАМ, Особова справа № 3185: 161).

Про перебування В. Борисенка на посаді ректора згадував львівський скульптор Дмитро Крвавич. На його думку, зміна Я. Запаса В. Борисенком «не мала жодного значення, бо у кінці 1960-х рр. Інститутом керували не ректори, а т. зв. «перші відділення» КГБ в Інституті. В Інституті було організовано мережу стукачів, КГБ втручався у процес набору студентів, прийому на роботу викладачів, навіть виставляння оцінок студентам» (Крвавич, 1992: 15). Водночас за керівництва В. Борисенка ЛДПДМ розпочав підготовку фахівців з моделювання одягу, проектування меблів, інтер'єру, художнього скла. У новому лабораторному корпусі запустили гутну піч (Бадяк & Проць, 2006: 7).

Паралельно скульптор не залишав творчості і громадської роботи. У середині 1960-х років В. Борисенко завідував секцією скульптури Львівського відділення Спілки художників УРСР (Горинь, 1996: 219). Від 1962 року скульптор був членом правління Союзу художників України, з червня 1964 року – членом КПРС (Архів ЛНАМ, Особова справа № 3185: 19, 186). З 1966 р. неодноразово обирався депутатом Львівської міської ради трудящих депутатів, від 1967 р. – член бюро Ленінського райкому КПУ (Архів ЛНАМ, Особова справа № 3185: 19). У 1964 році Президія Верховної Ради УРСР присвоїла В. Борисенкові звання заслуженого діяча мистецтв УРСР, а 23 липня 1976 р. – народного художника УРСР (Архів ЛНАМ, Особова справа № 3185: 49, 173).

У Львові скульптор мешкав у трикімнатній квартирі площею 64 м². на вулиці Поліграфічній, 12 (нині Ю. Романчука). У січні 1976 р. сім'я В. Борисенка переїхала в чотирикімнатне помешкання площею 85 м² на вулиці Крупської, 13 (сьогодні – І. Рутковича) (Архів ЛНАМ, Особова справа № 3185: 140). Творча майстерня скульптора знаходилася на вул. Зелений, 46.

Коли Шостий з'їзд художників УРСР обрав В. Борисенка секретарем Спілки художників України (Архів ЛНАМ, Особова справа № 3185: 19, 178), він з сім'єю переїхав до Києва. 29 червня 1977 р. В. Борисенко був звільнений з посади ректора Інституту у зв'язку з переходом на іншу роботу (Архів ЛНАМ, Особова справа № 3185: 189). У столиці В. Борисенко викладав у Київському художньому інституті, а у 1985–1988 роках обіймав посаду ректора цього ж вишу. Помер скульптор 8 січня 1990 р. у Києві.

На думку О. Голубця, творчість В. Борисенка йшла в руслі із популярною у тодішній львівській скульптурі тенденцією до узагальнення образів, значної «стилізації» основних об'ємів, їх «агресивного розташування в просторі», коли мова йшла про монументальні пам'ятки. Творчість В. Борисенка і його колег (Д. Крвавич, Е. Мисько,

В. Одрехівський, В. Подольський) полягала в виконанні однотипних замовлень і відповідала пріоритетам радянської влади (Голубець, 2001: 106).

Ранні станкові роботи В. Борисенка знаходяться фондах та експозиції Львівського історичного музею: скульптурний портрет Нафталі Ботвіна (1956-1957), погруддя короля Данила Галицького (1961) та Володимира Леніна (1973). Мармуровий портрет Нафталі Ісаака Ботвіна, учасника комуністичного підпільного руху в міжвоєнному Львові, розстріляного за вироком польською військово-польового суду в тюрмі «Бригідки» 6 серпня 1925 р. (Терський, 2007: 272). був втіленням символу боротьби з «світовою буржуазією». Вважається, що митець створив символічний «мужній, психологічно змістовний образ», продемонструвавши вміння працювати з каменем і виявляти його природню красу (Яненко, 2006: 43). Одразу ж після створення пам'ятка експонувалася на київських виставках приурочених до 40-річчя Жовтня та 40-річчя Радянської України (Архів ЛНАМ, Особова справа № 3185: 22). Скульптура виставлялася на постійній експозиції Відділу капіталістичного суспільства (Дунець & Косів & Мельник, 1987: 48). В експозиції Відділу існував куток, присвячений Н. Ботвіну, де окрім скульптури роботи В. Борисенка були представлені документи про арешт і розстріл підпільника, його фотографія, листівка ЦК КПЗУ, видана на його честь (Багрій & Мельник & Свешнікова, 1976: 142). Після демократичних перетворень в Україні та зміни тематико-експозиційних концепцій, скульптурний портрет Н. Ботвіна був переданий на зберігання у фондову групу «Скульптура».

У 1960-х роках В. Борисенко зацікавився історичними постатями, розпочав працювати з деревом, створив скульптуру. «Данило Галицький». Передісторія цього твору є, напевне, типовою для усіх радянських митців. 19 квітня 1961 р., напередодні XXII з'їзду КПРС, на засіданні кафедри рисунку ЛДІПДМу обговорювалося питання підготовки до відкритого

зібрання партії. Дирекція і парторганізації Інституту поставили перед викладачами завдання взяти на себе додаткові зобов'язання по творчій, методичній, науково-дослідній і навчальній роботі (ДАЛО, ф. Р-1653, оп. 1, спр. 363: 223). В. Борисенко, серед інших, зобов'язався «виконати портрет Данила Галицького, призначений для всесоюзної виставки» (ДАЛО, ф. Р-1653, оп. 1, спр. 363: 224). У звіті кафедри рисунку за 1961–1962 роки читаємо, що викладачі виконали індивідуальні плани наукових робіт, а їхні твори були представлені в обласних, республіканських і всесоюзних виставках, присвячених XXII з'їзду КПРС (ДАЛО, ф. Р-1653, оп. 1, спр. 401: 203). Скульптуру В. Борисенка оцінили добре, вона експонувалася на Республіканській виставці в Києві 1961 р. (Архів ЛНАМ, Особова справа № 3185: 25).

Крім станкової скульптури В. Борисенко брав участь у створенні монументальних пам'ятників у Львові і на Львівщині. В 1964 році у Львові відкрито пам'ятник Іванові Франку, авторства скульпторів Дмитра Кривавича, Еммануїла Миська, Якова Чайки, Валентина Борисенка, Василя Одрехівського та архітектора Андрія Шуляра. Пам'ятник оцінювали по-різному, проте сьогодні він є невід'ємною частиною міського середовища. Ідея побудови пам'ятника І. Франку виникла ще в 1944–1945 роках в міських партійних організаціях. 4 квітня 1945 р. була видана постанова Ради народних комісарів УРСР і ЦК КП(б)У «Про збудування у місті Львові пам'ятників Тарасу Григоровичу Шевченку та Івану Яковичу Франку» (Пам'ятник І. Я. Франкові, 2021). Пам'ятник мав стояти в Парку ім. І. Франка перед Львівським університетом. Тоді роботу доручили І. Севері, який розробив ескізи і каркас (Горинь, 1996: 201–202; Петренко, 2011). Проте проект так і не реалізували через високу вартість (586 000 крб.), а саму ідею втілили майже через двадцять років.

У співавторстві з скульптором Валентином Подольським та архітектором Анатолієм Консуловим В. Борисенко виконав пам'ятник друкареві Іванові Федорову, відкритий у 1977 році.

Фігура друкаря, що стоїть на прямокутнику з темної бруківки, була досить нетрадиційним для того часу художнім вирішенням. Серед новаторських, як на свій час, скульптурних композицій вирізняли двадцятисемиметровий пам'ятник бійцям Першої Кінної армії, встановлений 1975 року у смт. Олесько Буського р-ну Львівської обл (демонтований у 2017 р. в процесі декомунізації). За цей твір В. Борисенко та Анатолієм Консулов отримали у 1978 році Шевченківську премію. На думку О. Голубця, пам'ятник був «вдалим прикладом композиційного задуму і способу входження в просторове середовище» (Голубець, 2001: 107).

У Києві В. Борисенко створив портрети Мікеланджело, Тараса Шевченка, Іллі Рєпіна для Актової зали Будинку художника в Києві (1978), портрет Данте Аліґ'єрі (1980), меморіальні таблиці на честь давньоруського зодчого Петра Милонєга і кінорежисера Леоніда Бикова (1982), а також монументальні горельєфи на фасаді теперішнього Українського дому (співавтор М. Білик, 1982). Уже будучи хворим, працював над моделлю фігури княгині Ольги для відновлення пам'ятника княгині Ользі, святому апостолу Андрію Первозванному та просвітителям Кирилу і Мефодію на площі перед Михайлівським Золотоверхим собором. Роботу В. Борисенко не зміг завершити, у 1996 р. пам'ятник відновили скульптори Віталій Сівко, Микола Білик та Віталій Шишов (Яценко, 1996).

Висновки. Соціалістичний реалізм як стиль і метод в мистецтві залишався домінуючим творчим напрямом протягом усієї доби СРСР. Особливий статус він отримав в скульптурному жанрі, покликаному підтримувати ідеологічні догми марксизму-ленінізму. Митці-скульптори змушені були працювати в умовах викривленого, обмеженого, деформованого, заідеологізованого суспільно-політичного середовища. Після остаточного приєднання Львова до СРСР/УРСР у 1944 р. радянські й партійні структури посилили політичний контроль над мистецькими об'єднаннями, навчальними закладами, окремими скульпторами.

Аналіз життєвого шляху та творчості львівських митців Любомира Терлецького та Валентина Борисенка показав можливість існування відмінних практик в умовах авторитарного режиму. Любомир Терлецький, будучи репресованим за активну патріотичну позицію, зумів повернутись до власного покликання – творчості. Своєю художньою та науковою діяльністю Л. Терлецький глибше пізнавав і популяризував справжню тисячолітню історію України. Будучи людиною трагічної долі, але незломного характеру, Л. Терлецький обрав такий напрям творчості, який виражав неминучість державно-політичного і культурного відродження українського народу. Валентин Борисенко, як типовий талановитий представник радянської скульптурної школи, своєю творчістю добре вписувався в накинута партією «згори» догму соціалістичного мистецтва. Адміністративна й партійна кар'єра В. Борисенка накладала відбитки і на творчу діяльність – митець неодноразово виконував відверті пропагандистські замовлення радянських партійно-політичних органів. Разом з тим, професійне зростання у львівській художній традиції, де наставниками В. Борисенка були вихованці краківської, празької, римської творчих шкіл, дозволило майстрові залишатися в системі українських культурно-ціннісних координат (звернення до княжої доби чи опришківського руху XVIII ст.) й частково відмежуватися від радянських ідеологічних нашарувань.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Архів автора. Аудіозапис інтерв'ю з Богданом Горинем, 13 жовтня 2014 р.
2. Архів ЛІМу. – Архів Львівського історичного музею. Акти надходження музейних предметів. 1980; Інвентарна книга експонатів фондової групи «Скульптура», т. 1.
3. Архів ЛНАМ – Архів Львівської національної академії мистецтв. Особова справа № 3185 «Валентин Назарович Борисенко» (3 грудня 1959 р. – 29 червня 1977 р.).

4. Багрій Р. С., Мельник Б. В., Свешнікова І. О. Львівський історичний музей: путівник. Львів: Каменяр, 1976. 248 с.
5. Бадяк В. П. Фундатори. Львівська національна академія мистецтв. 1946–1953. Львів: ЛНАМ, 2007. 188 с.
6. Бадяк В., Проць І. Свято пам'яті й шани. *Академічний журнал*. 2006. № 1. С. 5–8.
7. Валентин Борисенко: альбом / упорядн. М. І. Моздир. Київ: Мистецтво, 1971. 14 с.
8. Валентин Борисенко: альбом / упорядн. М. І. Моздир. Київ: Мистецтво, 1987. 120 с.
9. ГДА СБУ у Львівській обл. – Галузовий державний архів СБУ у Львівській області. Справа № П 8145: Криминальное дело № 1265/39860. Т. 1.
10. Глинчак В. То яка ж Україна за князем тужила? *День*. 2012. № 13. С. 18.
11. Голубець О. Між свободою і тоталітаризмом: Мистецьке середовище Львова другої половини ХХ століття. Львів: Академічний експрес, 2001. 175 с.
12. Горинь Б. У пошуках берега: життя і творчість скульптора Івана Севери. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. 239 с.
13. Грабовецький В. Скульптурна Довбушіана Валентина Борисенка. Івано-Франківськ, 2009. 116 с.
14. ДАЛО – Державний архів Львівської області. Ф. Р-1653. Львовский государственный институт прикладного и декоративного искусства Министерства высшего и среднего специального образования УССР. г. Львов.
15. Дунець В. О., Косів М. В., Мельник Б. В. Львівський історичний музей: путівник. Львів: Каменяр, 1987. 92 с.
16. 3 історії гімназії. URL: https://lag1.lviv.ua/page/page-hystory_ukr.
17. Коць-Григорчук Л. Слово про світильники у п'їтми (Україна в медальєрній пластиці Любомира Терлецького)., *Збірник наукових праць і матеріалів на пошану Лариси Іванівни Крушельницької* / відп. ред М. М. Романюк. Львів, 1998. С. 333–338

18. Кржавич Д. Львівський державний інститут прикладного та декоративного мистецтва за 45 років свого існування. *Сходження. Матеріали ювілейної науково-творчої конференції присвяченої 45-річчю заснування ЛДПДМ*. Львів, 1992. С. 7–21.

19. Литвин М., Ільницький В. (). Західноукраїнська соціогуманітаристика в умовах сталінського тоталітаризму: просопографічний та комеморативний аспекти. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2020. Вип. 4/46. С. 208–228. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.4/46.215316>.

20. Літопис руський / переклад Л. Є. Махновець. Київ: Дніпро, 1989. 590 с.

21. Мельник І. Львівська академічна гімназія. URL: <http://postup.brama.com/usual.php?what=44948>.

22. Мусій М. М. Соцреалізм і художник: проблема вибору. Львівський досвід 1960 – 1980-х рр. *Наукові записки. Національного університету «Києво-Могилянська академія»*. 2009. Том 88: Теорія та історія культури. С. 71–74).

23. Нестайко М. О. Львів мистецький (1965–1985 рр.): наука, культура, влада. Львів: ЛННБ України ім. В. Стефаника НАН України, 2017 244 с.

24. Пам'ятник І. Я. Франкові. URL: <https://uma.lvivcenter.org/uk/photos/4856>.

25. Петренко М. Ми пам'ятаємо. Школа невпокореного маестро Івана Севери. URL: http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?mi_pamyatayemo_shkola_nevpokorenogo_maestro_ivana_severi&objectId=1129572.

26. Сливка Ю. Патріотичний вчинок видатного митця і вченого. *Л. Терлецький. Етногенез українського народу*. Львів: Інтелект Бізнес. 2007. С. 3–20

27. Терлецький Л. Етногенез українського народу. Львів: Інтелект Бізнес. 2007. 631 с.

28. Терський С. Ботвін Нафталі Ісаак. *Енциклопедія Львова* / ред. А. Козицький, І. Підкова. Львів: Літопис, 2007. Т. I (А–Г). С. 272.

29. Фіголь Р., Криса Л. Личаківський некрополь: путівник. Львів. 2006. 480 с.

30. Шах С. Львів – місто моєї молодости. Часть III. Цісарсько–Королівська Академічна Гімназія. Мюнхен, 1956. 362 с.

31. Яненко А. Ректор, навчитель, художник. *Українська культура*. 2006. № 10 (961). С. 43.

32. Яценко О. Княгиня Ольга, святі Кирило і Мефодій знову прийшли у Київ і зупинилися там, де пробудуть вівки віків: про відновлення і освячення відновл. пам'ятника архіт. *Час/Time*. 1996. 31 травня.

33. Яців Р. Образотворче мистецтво. *Історія Львова у трьох томах* / редкол. Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. Львів: Центр Європи, 2007. Том 3. С. 189–190.

REFERENCES

1. Arkhiv avtora. Audiozapys interv'iu z Bohdanom Horynem, 13 zhovtnia 2014 r. [Author's archive. Audio recording of an interview with Bohdan Horyn, October 13, 2014.] [in Ukrainian].

2. Arkhiv LIMu. – Arkhiv Lvivskoho istorychnoho muzeiu. Akty nadkhodzhennia muzeinykh predmetiv. 1980; Inventarna knyha eksponativ fondovoi hrupy «Skulptura», t. 1. [Archive of Lviv Historical Museum. Acts of receipt of museum objects. 1980; Inventory book of exhibits of the stock group «Sculpture», vol. 1.] [in Ukrainian].

3. Arkhiv LNAM – Arkhiv Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv. Osobova sprava № 3185 «Valentyn Nazarovych Borysenko» (3 hrudnia 1959 r. – 29 chervnia 1977 r.) [Archive of the Lviv National Academy of Arts. Personal file № 3185 «Valentyn Nazarovych Borysenko» (December 3, 1959 – June 29, 1977)] [in Ukrainian].

4. Bahrii, R. S., & Melnyk, B. V., & Svieschnikova, I. O. (1976). *Lvivskiy istorychnyi muzei: putivnyk* [Lviv historical Museum: guidebook]. Lviv: Kameniar [in Ukrainian].

5. Badiak, V. P. (2007). *Fundatory. Lvivska natsionalna akademiia mystetstv. 1946–1953* [Founders. Lviv National Academy of Arts. 1946–1953]. Lviv: LNAM [in Ukrainian].

6. Badiak, V., & Prots, I. (2006). Sviato pamiaty y shany [A holiday of remembrance and honor]. *Akademichnyi zhurnal*, 1, 5–8 [in Ukrainian].

7. Mozdyr, M. I. (Comps.). (1971). *Valentyn Borysenko: albom* [Valentyn Borysenko: album]. Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].

8. Mozdyr, M. I. (Comps.). (1987). *Valentyn Borysenko: albom* [Valentyn Borysenko: album]. Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].

9. HDA SBU u Lvivskii obl. – Haluzevyi derzhavnyi arkhiv SBU u Lvivskii oblasti. Sprava № P 8145: Kriminalnoe delo № 1265/39860. T. 1. [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine in Lviv region. Folder № P 8145: Criminal proceedings № 1265/39860. T. 1.] [in Russian].

10. Hlynchak, V. (2012). To yaka zh Ukraina za kniazem tuzhyla? [So what kind of Ukraine longed for the prince?] *Den*, 13, 18 [in Ukrainian].

11. Holubets, O. (2001). *Mizh svobodoiu i totalitaryzmoz: Mystetske seredovyshche Lvova druhoi polovyny XX stolittia* [Between freedom and totalitarianism: The artistic environment of Lviv in the second half of the XX century]. Lviv: Akademichnyi ekspres [in Ukrainian].

12. Horyn, B. (1996). *U poshukakh bereha: zhyttia i tvorchist skulptora Ivana Severy* [In search of the shore: the life and work of sculptor Ivan Severa]. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].

13. Hrabovetskyi, V. (2009). *Skulpturna Dovbushiana Valentyna Borysenka* [Sculptural Dovbushiana of Valentyn Borysenko]. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].

14. DALO – Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti. F. P-1653. Lvovskiy gosudarstvennyy institut prikladnogo i dekorativnogo

iskusstva Ministerstva vysshhego i srednego spetsialnogo obrazovaniya USSR. g. Lvov [State Archives of Lviv Oblast. F. P-1653. Lviv State Institute of Applied and Decorative Arts of the Ministry of Higher and Secondary Specialized Education of the Ukrainian SSR. Lviv] [in Russian].

15. Dunets, V. O., & Kosiv, M. V., & Melnyk, B. V. (1987). *Lvivskiy istorychnyi muzei: putivnyk* [Lviv historical Museum: guidebook]. Lviv: Kameniar [in Ukrainian].

16. *Z istorii himnazii* [From the history of the school]. (2021). Retrieved from https://lag1.lviv.ua/page/page-hystory_ukr [in Ukrainian].

17. Kots-Hryhorchuk, L. (1998). Slovo pro svitylnyky u pitmi (Ukraina v medaliernii plastytsi Liubomyra Terletskoho) [A word about lamps in the dark (Ukraine in Liubomyr Terletskyi's medal sculpture)]. In M. M. Romaniuk (Ed.), *Zbirnyk naukovykh prats i materialiv na poshanu Larysy Ivanivny Krushelnytskoi* (pp. 333–338). Lviv [in Ukrainian].

18. Krvavych, D. (1992). Lvivskiy derzhavnyi instytut prykladnoho ta dekoratyvnoho mystetstva za 45 rokiv svoho isnuvannia [Lviv State Institute of Applied and Decorative Arts for 45 years of its existence.]. *Skhodzhennia. Materialy yuvileinoi naukovo-tvorchoi konferentsii prysviachenoi 45-richchiu zasnuvannia LDIPDM*. (pp. 7–21). Lviv [in Ukrainian].

19. Lytvyn, M., & Ilnytskyi, V. (2020). Zakhidnoukrainska sotsiohumanitarystyka v umovakh stalinskoho totalitaryzmu: prosopohrafichni ta komemoratyvnyi aspekty [Western Ukrainian sociohumanitarian studies in the conditions of Stalin's totalitarianism: prosopographical and commemorative aspects]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii*, 4/46, 208–228. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.4/46.215316> [in Ukrainian].

20. Makhnovets, L. Ye. (Transl.). (1989). *Litopys ruskyi* [Rus' Chronicle]. Kyiv [in Ukrainian].

21. Melnyk, I. (2005). *Lvivska akademichna himnaziia* [Lviv Academic Gymnasium]. Retrieved from <http://postup.brama.com/usual.php?what=44948> [in Ukrainian].

22. Musii, M. M. (2009). Sotsrealizm i khudozhnyk: problema vyboru. Lvivskyi dosvid 1960 – 1980-kh rr. [Socialist realism and the artist: the problem of choice. Lviv experience of 1960 – 1980s]. *Naukovi zapysky. Natsionalnoho universytetu «Kyievo-Mohylianska akademiia»*. Tom 88: *Teoriia ta istoriia kultury* (pp. 71–74). Kyiv [in Ukrainian].

23. Nestaiko, M. O. (2017). *Lviv mystetskyi (1965–1985 rr.): nauka, kultura, vlada* [Artistic Lviv (1965–1985): science, culture, power]. Lviv: LNNB Ukrainy im. V. Stefanyka NAN Ukrainy [in Ukrainian].

24. *Pamiatnyk I. Ya. Frankovi* [Monument to I. Ya. Franko] (2021). Retrieved from <https://uma.lvivcenter.org/uk/photos/4856> [in Ukrainian].

25. Petrenko, M. (2011). *My pamiataiemo. Shkola nevpokorenoho maestro Ivana Severy* [We remember. School of the unconquered maestro Ivan Severa]. Retrieved from http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?mi_pamyatayemo_shkola_nevpokorenogo_maestro_ivana_severi&objectId=1129572 [in Ukrainian].

26. Slyvka, Yu. (2007). Patriotychnyi vchynok vydatnoho myttsia i vchenoho [A patriotic act of an outstanding artist and scientist]. L. Terletskyi. *Etnohenez ukrainskoho narodu* [Ethnogenesis of the Ukrainian people] (pp. 3–20). Lviv: Intelkt Biznes [in Ukrainian].

27. Terletskyi, L. (2007). *Etnohenez ukrainskoho narodu* [Ethnogenesis of the Ukrainians]. Lviv: Intelkt Biznes [in Ukrainian].

28. Terskyi, S. (2007). Botvin Naftali Isaak [Botvin Naftali Isaak]. A. Kozytskyi & I. Pidkova (Ed.), *Entsyklopediia Lvova*. Vol. I (A–G) (p. 272). Lviv: Litopys [in Ukrainian].

29. Fihol, R., Krysa, L. (2006). *Lychakivskyi nekropol: putivnyk* [Lychakiv necropolis: a guide]. Lviv [in Ukrainian].

30. Shakh, S. (1956). *Lviv – misto moiei molodosty. Chast III. Tsisarsko–Korolivska Akademichna Himnaziia* [Lviv – the city of my youth. Part III. Imperial-Royal Academic Gymnasium]. Miunkhen [in Ukrainian].

31. Yanenko, A. (2006). Rektor, navchytel, khudozhnyk [Rector, teacher, artist]. *Ukrainska kultura*, 10 (961), 43.

32. Yatsenko, O. (1996). Kniahynia Olha, sviati Kyrylo i Mefodii znovu pryishly u Kyiv i zupynylysia tam, de probudut voviky vikiv: pro vidnovlennia i osviachennia vidnovl. pamiatnyka arkhit [Princess Olga, Saints Cyril and Methodius came to Kyiv again and stopped where the ages of ages will remain: about the restoration and consecration of the restored architectural monument]. *Chas/Time*, 31 travnia [in Ukrainian].

33. Yatsiv, R. (2007). *Obrazotvorche mystetstvo* [Visual arts]. Ya. Isaievych, M. Lytvyn, F. Steblii (Eds.). *Istoriia Lvova u trokh tomakh. Tom 3* [History of Lviv in three volumes. Volume 3] (pp. 189–190). Lviv: Tsentr Yevropy [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Мета роботи полягає у комплексному дослідженні суспільно-політичних та творчих стратегій львівських митців-скульпторів – майстра української медальєрної пластики Любомира Терлецького та творця монументальної і станкової скульптури Валентина Борисенка – у другій половині ХХ століття. Методологічну основу роботи склали напрацювання в галузях політичної історії, культурної антропології, соціальної історії, мистецтвознавства. Пропоноване дослідження ґрунтується на методологічному принципі «case study», який дозволив застосувати системно-структурний метод до розкриття багатовимірної історії повсякдення – творчого та кар'єрного шляхів львівських скульпторів радянського періоду. Наукова новизна праці полягає в успішному застосуванні мікроісторичного підходу для демонстрації тогочасних опозиційних моделей «творчість-диктатура» та «митець-авторитарна влада», а

також способів їх вираження в умовах радянського політико-ідеологічного контролю. Доведено, що львівські митці-скульптори Л. Терлецький та В. Борисенко пройшли відмінний шлях професійного та творчого зростання, й відтак своєю діяльністю виражали різні політичні й культурні горизонти. Висновки. Мистецьке середовище післявоєнного Львова формувалося через активне підпорядкування художньої творчості цілям радянського державно-партійного апарату. Впровадження стилю соціалістичного реалізму вимагало від митців пристосування до примітивних форм вираження ідеологічних постулатів СРСР/УРСР. Залишаючись домінантним напрямом мистецтва, соціалістичний реалізм змушував львівських скульпторів вибудувати індивідуальні стратегії творчості, професійного зростання, взаємовідносин із владою. Любомир Терлецький (1922–1993), будучи замолоду репресованим за активну патріотичну позицію, пройшов випробування радянськими таборами та, після реабілітації, повернувся до творчого життя. Не маючи ілюзій щодо перспектив авторитарного радянського режиму він пізнавав та популяризував тисячолітню історію України. Не лише скульптурною творчістю, але й науковою роботою митець демонстрував незломний характер та переконання про неминучість державно-політичного і культурного відродження українського народу. Автор монументальних та станкових скульптур Валентин Борисенко (1929–1990) увійшов в історію як типовий представник радянської скульптурної школи, майстер, що добре вписувався в накинута партією «згори» догму соціалістичного мистецтва. Водночас, будучи сформованим у львівській художній традиції (вчителями В. Борисенка були вихованці краківської, празької, римської творчих шкіл), він, через звернення до княжої доби чи народних месницьких характерів XVIII ст., частково відмежовувався від радянських ідеологічних нашарувань. Обравши партійну й адміністративну кар'єру В. Борисенко неодноразово виконував пропагандистські роботи на замовлення партійно-політичних структур.

Ключові слова: Львів, СРСР/УРСР, скульптура, соціалістичний реалізм, Любомир Терлецький, Валентин Борисенко, партійно-ідеологічний контроль.

АННОТАЦИЯ

Цель работы заключается в комплексном исследовании общественно-политических и творческих стратегий львовских художников-скульпторов – мастера украинской медальерной пластики Любомира Терлецкого и создателя монументальной и станковой скульптуры Валентина Борисенко – во второй половине XX века. Методологическую основу работы составили наработки в области политической истории, культурной антропологии, социальной истории, искусствоведения. Предлагаемое исследование основывается на методологическом принципе «case study», который позволил применить системно-структурный метод к раскрытию многомерной истории повседневности – творческого и карьерного путей львовских скульпторов советского периода. Научная новизна работы заключается в успешном применении микроисторического подхода для демонстрации тогдашних оппозиционных моделей «творчество-диктатура» и «художник-авторитарная власть», а также способов их выражения в условиях советского политико-идеологического контроля. Доказано, что львовские художники-скульпторы Л. Терлецкий и В. Борисенко прошли отличный путь профессионального и творческого роста, и поэтому своей деятельностью выражали различные политические и культурные горизонты. Выводы. Художественная среда послевоенного Львова формировалась за активное подчинение художественного творчества целям советского государственно-партийного аппарата. Внедрение стиля социалистического реализма требовало от художников приспособления к примитивным формам выражения идеологических постулатов СССР / УССР. Оставаясь доминантным направлением искусства, социалистический

реалізм змусив львівських скульпторів вибудувати індивідуальні стратегії творчості, професійного росту, взаємостосунків з властю. Любомир Терлецький (1922 – 1993), будучи в молодості репресованим за активну патріотическу позицію, пройшов випробування радянськими таборами і, після реабілітації повернувся до творчої життя. Не маючи ілюзій стосовно перспектив авторитарного радянського режиму, він знав і популяризував тисячолітню історію України. Не тільки скульптурною творчістю, але й науковою роботою художник демонстрував негнучкий характер і переконання в неминимості державно-політичного і культурного відродження українського народу. Автор монументальних і станкових скульптур Валентин Борисенко (1929 – 1990) увійшов в історію як типовий представник радянської скульптурної школи, майстер, який добре вписувався в накинуту партією «зверху» догму соціалістического мистецтва. В той же час, будучи сформованим в львівській художественній традиції (вчителями В. Борисенко були вихованці краківської, празької, римської творчих шкіл), він, через звернення до князівства або народним мстительським характеристам XVIII в., частково відхилявся від радянських ідеологічних наслідків. Вибрав партійну і адміністративну кар'єру, В. Борисенко неодноразово виконував пропагандистські роботи за замовленням партійно-політичних структур.

Ключеві слова: Львів, СРСР / УРСР, скульптура, соціалістический реалізм, Любомир Терлецький, Валентин Борисенко, партійно-ідеологічний контроль.

УДК 323.39(477.83)"1990/2019"

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-13-257-290>

**REGIONAL POLITICAL ELITE OF LVIV REGION:
FEATURES OF FORMATION (1990–2019)**

**РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА ЛЬВІВЩИНИ:
ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ (1990–2019 РР.)**

**РЕГИОНАЛЬНАЯ ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЭЛИТА
ЛЬВОВЩИНЫ: ОСОБЕННОСТИ СТАНОВЛЕНИЯ
(1990–2019 ГГ.)**

Аліна Ясінська,

кандидат політичних наук,
науковий співробітник
відділу соціально-політичної
історії

AlinaYassinska@ukr.net

ID ORCID: 0000-0001-6056-
034X

Інститут політичних і
етнонаціональних
досліджень ім. І.Ф. Кураса
НАНУ

вул. Генерала Алмазова, 8,
м. Київ, Україна, 01011

Alina Iasinska,

Ph.D. in Political sciences,
Researcher Department of
Socio-Political History

AlinaYassinska@ukr.net

ID ORCID: 0000-0001-6056-
034X

National Academy of Sciences
of Ukraine

Kuras Institute of Political
and Ethnic Studies

street General Almazov, 8,
Kyiv, Ukraine, 01011

ABSTRACT

The article examines the peculiarities of the formation of the regional political elite of Lviv region in the period from 1990 to 2019. The main attention is focused on three tasks: who should be referred to the category of «political elite» of Lviv region; what are the main ways of its formation, starting from the period of formation of Ukraine as a state to the present stage; what is the quantitative assessment of the political elite of Lviv region.

In particular, it was determined who should be considered the political elite of the region. Using the method of positional analysis used in the study, the regional political elite was classified into formal and informal. It is determined that the formal political elite holds certain positions in the power vertical, which formalizes its involvement in political decision-making. Instead, the informal elite is represented by individuals who, without holding leadership positions, form a certain type of relationship with the masses, play an important role in important decision-making and influence the exercise of political power in the region through their resources (financial capital, authority, access to the formation of public opinion and its manipulation, etc.).

The process of renewal of Lviv's formal political elite since 1990 was analyzed and it was found that it was during this period that the embryos of democratic processes and the transition to multiparty system were observed in the region. It was noticed that quite often the regional political elite of Lviv region used the representative bodies of the region as a starting point for further career growth, which led to a constant movement and influx of new faces.

It has been studied that among the informal political elite, the most powerful group can be considered the business elite, which in addition to financial levers of influence often uses the manipulation of public opinion through access to media resources. It is noted that the renewal in this group of elites is much slower than among the formal political elite.

Separately, it is a quantitative assessment of the regional political elite of Lviv region. As it is difficult to talk about specific quantitative calculations, it is noted that this category includes both a relatively small cohort of people (from several hundred) who control most of the resources and established strong ties at the regional and national levels, and significantly expand it the number of people (up to one thousand two hundred), including the most influential politicians (MPs of Ukraine), heads and deputies of local councils, the leadership of the regional state administration and its

departments, heads of regional organizations of political parties and major informal leaders in the region.

Keywords: *regional political elite, people's deputies, Lviv Regional State Administration, Lviv Regional Council, Lviv City Council, political parties, business elite, media resources.*

Постановка проблеми. Актуальність теми. Метою існування будь-якої держави є створення необхідних умов для самореалізації людини та народу, завдання яких, у свою чергу, полягає у розбудові та розвитку власної держави. Побудова національної держави вимагає чималих зусиль та взаємодії поміж собою усіх суспільних груп. Як правило, суспільство делегує місію державотворення, так званим, провідникам, які демонструють достатню кількість якостей для того, щоб втрутитися в цей процес, виробити відповідну ідеологію та стратегію функціонування національної держави.

Кожним суспільством завжди керує еліта, незалежно від класового поділу чи існуючих у ньому економічних структур. У класичному розумінні політичною елітою можна вважати сукупність осіб, які займають ключові позиції в структурі влади або ж осіб, які наділені владою та в той чи інший спосіб впливають на прийняття політичних рішень. Міждисциплінарний характер досліджень політичної еліти пов'язаний з тим фактом, що окремі теорії еліт трактують це явище по-різному, виходячи з відмінних теоретичних та методологічних парадигм, характерних для певних наукових дисциплін. У результаті, виникає велика різноманітність тлумачення механізмів функціонування еліт, способів їх визначення та виокремлення, а також особливостей її структури та зв'язків поміж основними елементами.

Зростання значення місцевого самоврядування та реформа децентралізації посприяли ще більшому зацікавленню регіональною елітою. Оскільки явище політичної еліти в Україні є недостатньо дослідженим, а в регіональному контексті ще й досить різновекторним та багатограним,

проблема потребує комплексного дослідження, що видається можливим завдяки вирішенню низки завдань.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наукові розвідки, присвячені дослідженню регіональної політичної еліти Львівщини висвітлені у працях таких науковців: В. Маркітантова (у науковому доробку дослідника знаходимо статті, в яких автор розкрив поведінкові аспекти представників регіональної політичної еліти Львівщини та Хмельниччини під час виборчих кампаній, окреслив тенденції розвитку політикуму Львівщини, проаналізував представництво львівської регіональної еліти у Верховній Раді України тощо), В. Яремчука (розглядав специфіку львівської політичної еліти крізь призму регіонального політичного режиму на Львівщині), О. Куцової (у статті авторки міститься інформація щодо етапів становлення львівської регіональної політичної еліти), Л. Харченко (стаття якої була присвячена політичній культурі львівської регіональної політичної еліти), Р. Рака, Ю. Лобана тощо.

Метою статті є вивчення особливостей становлення регіональної політичної еліти Львівщини (1990–2019 рр.). Для досягнення окресленої мети поставлено наступні дослідницькі **завдання**: а) визначити, хто відноситься до категорії «політичної еліти» у Львівській області; б) проаналізувати шляхи формування регіональної політичної еліти Львівщини, починаючи з періоду становлення України як держави і до сучасного етапу; в) дати кількісну оцінку політичної еліти Львівщини.

Отже, до політичної еліти ми відносимо осіб, які або наділені владою приймати політичні рішення, або ж через наявні ресурси впливають на їх прийняття. Виходячи з методу позиційного аналізу, зазначимо, що наявність певної посади у владній вертикалі формалізує причетність до прийняття політичних рішень, а відтак дозволяє виділити категорію формальної еліти. До якої віднесемо обраних (народні депутати України; голови та депутати обласних, міських, районних рад

тощо) та призначених (очільники обласних державних адміністрацій, їхні заступники, тимчасово виконуючі обов'язки голів обласних державних адміністрацій; керівники структурних підрозділів; голови районних державних адміністрацій тощо) представників політичної еліти, які офіційно представляють область на регіональному та загальнодержавному рівнях. Іншу категорію політичної еліти формують особи, які хоч і не займають керівних посад, однак завдяки ресурсам (фінансовий капітал, авторитет, доступ до формування суспільної думки та маніпулювання нею, родинні зв'язки, спільні бізнес-інтереси тощо), якими вони володіють, формують певний тип відносин з масами, посідають вагоме місце у процесі прийняття важливих рішень та впливають на здійснення політичної влади (сюди відносимо представників майнових кланів, бізнес та медійного середовища, організованої злочинності тощо).

Отже, першою категорією формальної еліти, яку ми розглянемо будуть депутати Верховної Ради України, які обиралися в одномандатних виборчих округах Львівщини (кількість виборчих округів зазнала значних змін: у 1990 р. їх було 24, починаючи з 1998 р. – 12, з яких чотири включали у себе частини обласного центру – міста Львова), а також за виборчими списками політичних партій та виборчих блоків політичних партій у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі.

У результаті виборів 1990 р. до Верховної Ради України було обрано 25 народних депутатів від Львівської області. Хоча за партійною належністю склад представників областей у Верховній Раді України не вирізнявся різноманітністю (оскільки переважна більшість новообраних депутатів були членами панівної тоді Комуністичної партії України) Львівську область представляли лише 7 осіб (28%), які були членами Комуністичної партії України, решта – були позапартійними депутатами, серед яких більшість належала до політичної партії «Народний рух України» (Народні Депутати України 1-го скликання (1990–1994). Верховна Рада України.).

На наступних виборах 1994 р. (уже багатопартійних) від Львівської області було обрано 22 народних депутати, серед яких 12 осіб були представниками різних політичних сил (тобто частково відображалася тенденція переходу до багатопартійності), однак найбільше депутатів з Львівської області все ж були членами НРУ (5 депутатів) (Народні депутати України 2-го скликання (1994–1998)). Значні чисельні зміни (кількість депутатів значно зменшилася) відбулися під час виборів 1998 р., які проходили за змішаною виборчою системою. Тоді до Верховної Ради України було обрано лише 13 депутатів-мажоритарників. Найбільшу групу, як і раніше, становили депутати від НРУ (5 осіб) (Народні Депутати України 3-го скликання (1998–2002)). Щодо партійного представництва, то ситуація дещо змінилася уже після виборів 2002 р., саме тоді НРУ у Львівській області почав втрачати свої домінуючі позиції, натомість популярності набула політична партія «Реформи і порядок» (ПРП).

Спостерігаємо, що тенденція щодо кількості депутатів-мажоритарників від Львівщини у парламенті збереглася і на виборах 2012 р. (область представляли 12 осіб), однак, щодо партійного представництва, то єдиними представленими партіями від Львівської області були ВО «Батьківщина» та ВО «Свобода» (по 4 особи) (Народні депутати України). Зазначимо, що повернення у 2012 р. до змішаної виборчої системи призвело до значного зростання відсотка оновлення представників від Львівської області у Верховній Раді України, що разом зі змінами спектру представлених у парламенті політичних сил свідчило про значну динаміку в формуванні політичної еліти регіону. Підтвердженням може слугувати ще й те, що політичні симпатії населення Львівщини були чітко сформовані в ході виборчої кампанії, а представники місцевої політичної еліти, виходячи на загальнодержавний рівень, підтримували конкретну партійну ідеологію, не виявляючи свою прихильність інертно популярним політичним силам.

Суттєві зміни в електоральних симпатіях виборців відбулися під час виборів 2019 р. По – перше, Львівська область (раніше, як найбільш активна в електоральному плані) продемонструвала досить низьку явку на парламентських виборах (53,4%), а подолати 5% виборчий бар'єр та зберегти свій попередній результат зуміли лише дві партії з виборів 2014 р. (БПП «Солідарність» (20,4% і 19,8% відповідно) і ВО «Свобода» (6,2% і 5,5% відповідно)). Решта політичних сил були новими партіями, серед яких найвищим показником відзначилася новостворена партія «Голос» (23,09%) (Радь, 2019). По – друге, лише 5 з 12 депутатів-мажоритарників були переобрані повторно під час парламентських виборів 2019 р. Йдеться про М. Бондара (Який балотувався у 2014 р. від політичної партії «Народний фронт», а у 2019 р. – від партії «Європейська Солідарність»), Я. Дубневича (у 2014 р. – від партії БПП «Солідарність», а у 2019 р. – як самовисуванець), Т. Батенка (у 2014 р. – від партії БПП «Солідарність», а у 2019 р. – як самовисуванець), А. Лопушанського (обидва рази балотувався як самовисуванець) і А. Кота (у 2014 р. балотувався від БПП «Солідарність», а у 2019 р. – як самовисуванець) (Радь, 2019). Свої позиції в області дещо втратила БПП «Солідарність» порівняно з виборами 2014 р. Якщо у 2014 р. від БПП «Солідарність» на мажоритарці перемогли п'ять кандидатів (Радь, 2019), то у 2019 р. їх кількість скоротилася до двох. Однак, в цілому, депутатський корпус від Львівщини у складі Верховної Ради України IX скликання і надалі залишився досить багаточисельним, йдеться про 30 представників від області. Причому, абсолютна більшість із них обиралися вперше та лише 9 депутатів представляли Львівщину у парламенті попереднього скликання. За результатами виборів політична партія «Слуга народу» провела до парламенту 9 вихідців із Львівщини, партія «Європейська солідарність» – 7, партія «Голос» – 6, партія ВО «Батьківщина» – 2 та ще 6 депутатів, які балотувалися від інших партій (Тузяк, 2019).

Відслідковуючи показники оновлення рад різного рівня Львівської області, зазначимо, що уже в 1990 р. відбулася значна зміна депутатського складу рад Львівщини, що разом з іншими показниками дає змогу вважати ці вибори порівняно демократичними. Так, Львівська обласна рада була оновлена на 95% у 1990 р., на 85% у 1998 р., на 74,2% у 2006 р. (Маркітантов, 2009) та на 77 % (за нашими підрахунками) у 2015 р. (Чергові місцеві вибори 25 жовтня 2015 р.). За результатами чергових місцевих виборів 2015 р. до Львівської обласної ради VII скликання пройшли 84 депутати, що майже вдвічі менше, ніж було у попередніх скликаннях. Політична еліта обласної ради суттєво оновилася, оскільки до ради увійшли лікарі, вчителі та бійці АТО. Найбільшу фракцію сформували депутати від партії БПП «Солідарність» (20 депутатів), наступні за чисельністю фракції політичної партії «Об'єднання «Самопоміч» (13 депутатів), ВО «Батьківщина» (8 представників), політичної партії «Громадянська позиція» – 7 депутатів, наступними були партії: «УКРОП», Радикальна партія Олега Ляшка, «Громадський рух «Народний контроль», Народний рух України (НРУ), які отримали по 5 мандатів (Хто став депутатами Львівської обласної ради VII скликання). Однак ситуація з більшістю в раді за час поточної каденції змінювалася тричі. Остання зміна відбулася у 2019 р. після невдалої спроби В. Гірняка усунути з посади голови ради О. Ганущина. Тоді замість А. Білоуса першим заступником було обрано представника політичної партії «Об'єднання «Самопоміч» І. Собко (без згоди партії), а замість В. Гірняка заступником став представник НРУ Б. Гагалюк. Таким чином, більшість в обласній раді в черговий раз переформатувалася (45 депутатів), куди увійшли, крім БПП «Солідарність», ВО «Батьківщина» і НРУ, також фракції УКРОП, Радикальна партія Олега Ляшка і позафракційні депутати (Радь, 2019).

Достатньо поширеною тенденцією в 2019 р. для Львівщини стала зміна структурування обласної ради (зокрема, вихід депутатів із фракцій), що було викликано

розходженням позиції депутатів з позицією фракції. Так, у Львівській обласній раді було виключено з фракції 5 депутатів з Радикальної партії Олега Ляшка, політичної партії «Об'єднання «Самопоміч» та з партії «Громадянська позиція» (Радь, 2019).

Щодо процесу оновлення Львівської міської ради, зазначимо, що кількісні показники увесь час коливалися, однак завжди були досить високими. Так, в 1994 р. рівень оновлення ради становив 84%, у 1998 р. – 83,3%, дещо знизився в 2002 р. – 61,1% , в 2006 р. становив 70% (Маркітантов, 2009) та знову зріс й становив 83,1% (Інформаційний портал депутатів Львівської міської ради) (за нашими підрахунками) у 2015 р. Реальною владою у прийнятті рішень у Львівській міській раді VI скликання серед 11 представлених у ній політичних сил були наділені представники ВО «Свобода». Депутатів цієї політичної сили налічувалося 55 із 90 депутатів міської ради.

На думку експертів Громадянської мережі ОПОРА, у раді тогочасного скликання були авторитетні чиновники, за порадою до яких зверталися однопартійці та за вказівкою яких приймалися ті чи інші рішення. Серед таких варто виділити Ю. Михальчишина, А. Хомицького, Р. Плахтія, О. Махніцького (Львівська міська рада: хто в домі господар?), які були кураторами у вирішенні ідеологічних, соціально-економічних та питань у сфері комунального майна та власності.

Певним політичним феноменом львівської регіональної політичної еліти став незмінний з 2006 р. голова міської ради Львова А. Садовий, якого тричі поспіль переобирали на цю посаду (2006 р., 2010 р., 2015 р.). А. Садовий* відомий,

* А. Садовий закінчив Національний Університет «Львівська політехніка», НАДУ при Президентіві України за фахом «державне управління», а також Львівський технікум радіоелектроніки. Кар'єра А. Садового розвивалася досить стрімко та була багатовекторною. Так, у 1992–1995 рр. А. Садовий працював заступником директора Львівського відділення Фонду соціальної адаптації молоді при Кабінеті Міністрів України. У 1993 р. разом з колегами заснував у Львові радіостанцію «Люкс». 1995–1998 рр. був членом наглядової ради ЗАТ ІК «Галицькі інвестиції», а у 1997–2005 рр. обіймав посаду голови ради та голови правління ВАТ «Південьзахіделектромережбуд». З 2002 до 2006 року був головою ради ЗАТ

насамперед, як засновник спершу громадської організації, а потім – і політичної партії «Об'єднання «Самопоміч», співзасновник ТРК «Люкс» (1993 р.) (Хто керував Львовом упродовж останніх 28 років: ретроспектива).

Політик відзначався власним політичним баченням щодо ситуації як в області, так і в країні загалом, що пізніше вплинуло на стосунки мера Львова та президента П. Порошенка. Неодноразово, упродовж 2014–2015 рр., А. Садовому робили пропозиції побудувати політичну кар'єру в столиці (зокрема, йшлося про посаду віце-прем'єр-міністра з регіональної політики в уряді А. Яценюка та навіть Прем'єр-міністра України) (Гройсману крісло віце-прем'єра запропонували після того, як від нього відмовився Садовий; П'єцух, 2016), однак політик від них відмовився. Позицію вичікування А. Садового можна було розцінювати як стратегію, яка могла йому дозволити залишитися у великій політиці, уникаючи ризиків зниження свого рейтингу в умовах політичної та соціально-економічної нестабільності (Яремчук, 2018). Про наявність стратегії свідчать також рейтинг та результати політичної партії «Об'єднання «Самопоміч». Йдеться про високий рівень підтримки партії на позачергових виборах до Верховної Ради України в жовтні 2014 р. (партія стала ефективним каналом рекрутування політичної еліти). Тоді політична сила здобула 10,9% голосів виборців, ставши третьою за чисельністю депутатською фракцією, та перетворилася з партії регіонального рівня на партію загальнодержавного. Політична сила перетнула 5% виборчий рубіж у 24 регіонах України, а найвищу підтримку отримала у Києві (21,4% голосів) та у Львівській області (18,8%) (Позачергові вибори народних депутатів України, 2014).

«Телерадіокомпанія «Люкс». З 1998 до 2002 року – депутат Львівської міської ради, був головою комісії з питань економічної політики. У 2000 р. балотувався на проміжних виборах до Верховної Ради по 115 округу (м. Львів) як самовисуванець, а у 2002 р. – на посаду Львівського міського голови як самовисуванець. У 2004 р. ініціював створення громадського об'єднання «Самопоміч» (Садовий Андрій Іванович. *Львівська міська рада – голова 6, РХП, Міський голова Львова*).

Географія політичних симпатій населення Львівській області досить строката. Партія А. Садового часто перебувала в опозиції, зокрема, в обласній раді. Проте, якщо подивитися на політичну ситуацію в області загалом, помітно, що розклад сил у містах значно відрізнявся від ситуації в районних та сільських радах, де домінували представники колишньої партії влади – БПП «Солідарність», а також ВО «Свобода» і ВО «Батьківщина». Натомість наростаюче напруження між групами політичної еліти Львівщини (серед них – найбільш помітної на той час, пов'язаної з А. Садовим) і президентською вертикаллю влади посилювало конкуренцію політичних партій на місцевих виборах. Внаслідок чого пропрезидентська партія БПП «СОЛІДАРНІСТЬ» стрімко почала втрачати вагу (як канал рекрутування регіональної політичної еліти), а значна частина висуванців взагалі прагнули відмовитися від вияву своєї партійної ідентифікації. Саме місцеві вибори 2015 р. продемонстрували зміну партійної належності та поведінки львівської регіональної політичної еліти. Так, на виборах міських голів області (йдеться про 9 міст обласного підпорядкування і 34 районного) більшість кандидатів обрали тактику на час виборчої кампанії не пов'язувати себе партійною належністю (19 міських голів). Політична партія «Об'єднання «САМОПОМІЧ» (що підтверджувало її вагомій позиції в області) як і провладна тоді БПП «Солідарність», здобули по 5 голів міст (Буковский, 2015).

Аналізуючи кадрову політику у Львівській обласній державній адміністрації, зазначимо, що особливо нестабільною вона була в період з квітня 2010 р. – до грудня 2014 р. За цей час головами Львівської обласної державної адміністрації були призначені (Президентами України В. Януковичем, П. Порошенком та в.о. Президента України О. Турчиновим) 8 осіб, серед яких найбільш скандальним було призначення О. Сала (жовтень 2013 р. – березень 2014 р.) – генерала МВС, проти якого після «помаранчевої революції» були відкриті кримінальні провадження щодо «перешкоджання здійсненню

виборчого права з використанням службового становища» та «зловживання владою або службовим становищем», його було оголошено у міжнародний розшук після чого справи були припинені (Янукович призначив на Львівщину губернатора, якого шукали за фальсифікації). Плутанина у призначеннях першої особи в області за період президентства В. Януковича була наслідком безпорадності влади утримати контроль над областю, включаючи і групи регіональної політичної еліти. Однак і після перемоги Революції Гідності кадрові призначення центральної влади на Львівщині не відзначалися послідовністю.

Події Євромайдану, безумовно, відобразилися на балансі політичних сил регіону. По-перше, відбулося цілковите усунення представників ПАРТІЇ РЕГІОНІВ з місцевих адміністрацій, органів місцевого самоврядування. По-друге, новопризначені керівники були представниками патріотично налаштованих політичних сил, що лише підсилило увагу до проблеми захисту країни від російської агресії та перетворило область на один із центрів волонтерства.

У кризовий для країни та області зокрема, час, головою Львівської обласної держадміністрації було призначено І. Сех, членкиню ВО «Свобода», яка відіграла значну роль у зміцненні позицій політичної сили в регіоні. Попри своє нетривале (березень–серпень 2014 р.) перебування на посаді голови облдержадміністрації, політикиня активно займалася підтримкою різноманітних оборонних проєктів, опікувалася військовослужбовцями, їхніми родинами, переселенцями та волонтерством. Однак напередодні позачергових парламентських виборів їй все ж таки не вдалося уникнути критики, розмов про причетність до корупційних скандалів, що активно висвітлювалося в державних та регіональних ЗМІ, результатом чого стало її звільнення з посади за власним бажанням. Її наступником став Ю. Турянський**, за каденції

** Ю. Турянський був призначений як тимчасово виконуючий обов'язки голови Львівської облдержадміністрації та перебував на посаді з серпня по грудень 2014 р. З його особою пов'язують ряд скандалів щодо продажу краденого вугілля (*Рідна*

якого в області відбулася значна зміна голів районних державних адміністрацій на представників пропрезидентських сил. Такі маніпуляції дозволили партії БПП «Солідарність» зміцнити свої позиції в регіоні.

Новий період формування/оновлення регіональної політичної еліти Львівщини пов'язаний з О. Синюткою – амбітним і досвідченим політиком, який спочатку використовував ресурс і впливи в області А. Садового (тривалий час він був його заступником у Львівській міській раді), а згодом – і у боротьбі проти останнього. Послужний список О. Синютки, включаючи участь у комерційній діяльності, у роботі органів місцевого самоврядування Івано-Франківська та Львова свідчив, що він був досвідченим управлінцем, однак не «самостійним політичним гравцем». Його призначення цілком могло носити практичне значення для центральної влади. Зокрема, спираючись на авторитет мера Львова можна було посприяти зміцненню в регіоні позицій пропрезидентських сил, що, у свою чергу, передбачало як усунення політичних конкурентів, так і послаблення колишніх союзників (Яремчук, 2018).

О. Синютка відпрацював на посаді голови облдержадміністрації протягом п'яти років, що було найдовшим в історії області періодом перебування на цій посаді, а в липні 2019 р. указом президента В. Зеленського на посаду було призначено М. Мальського. Натомість О. Синютка був обраний по списку партії «Європейська Солідарність» народним депутатом Верховної Ради IX скликання (Радь, 2019). Щодо кандидатури М. Мальського, відомо, що спочатку він відмовлявся від пропозицій очолити ОДА, однак згодом все ж

фірма экс-голови ЛОДА не сплачує ПДВ і продає вугілля невідомого походження), зв'язків зі злочинною діяльністю сина экс-генпрокурора В. Пшонки, а також мільярдера С. Курченка (Курченко з Пшонкою наслідили у Львові). Однак, заява прес-служби, яка міститься на сайті Львівської обласної державної адміністрації повністю спростовує причетність Ю. Турянського до подібного роду діяльності та вказує на безпідставність й необґрунтованість звинувачень на його адресу (Звинувачення на адресу Юрія Турянського – безпідставні та необґрунтовані).

таки погодився. Президентом В. Зеленським при призначенні нового голови ОДА були задіяні нові – ззовні демократичні процедури – інтернет-голосування в мережі Facebook. Серед кандидатів на посаду голови Львівської облдержадміністрації претендував також Д. Шмигаль, однак результати голосування змогли йому забезпечити лише третє місце. Однією з причин, яка викликала недовіру мешканці Львівщини були його зв'язки з Р. Ахметовим (2018–2019 рр. Д. Шмигаль був директором ДТЕК Бурштинська ТЕС та в.о. заступника генерального директора з соціальних питань ПАТ «ДТЕК Західенерго») (Зеленський в Facebook совається, кого назначить председателем Львовской ОГА). Невдовзі, уже в грудні 2019 р., президент В. Зеленський звільнив і М. Мальського з посади голови ОДА, обґрунтувавши це відсутністю жодного результату (Президент звільнив Маркіяна Мальського з посади голови ЛОДА). За період перебування на посаді голови облдержадміністрації М. Мальського було призначено 17 із 20 очільників РДА, які відбиралися за новим принципом, за допомогою спеціальної платформи LIFT (Зеленський призначив вже сімнадцятьох голів РДА на Львівщині).

На основі проаналізованого матеріалу підкреслимо, що високий показник оновлення рад з одного боку, свідчить про невдоволення мешканців регіону політичною елітою та рівнем життя, який вони отримували при ній, а також про бажання до змін. А з іншого боку – очевидно, що представницькі органи області використовуються регіональною політичною елітою як стартовий майданчик для подальшого кар'єрного росту, що призводить до постійного руху та припливу нових обличь.

До неформальної еліти ми віднесли керівні групи суспільства, які впливають на прийняття рішень в регіоні, але при цьому можуть не обіймати посад в державному апараті та не займатися політикою безпосередньо. На Львівщині до неформальної еліти доцільно віднести бізнес-еліту, власників ЗМІ, лідерів злочинних угруповань тощо.

Говорячи про загальну тенденцію, зауважимо, що бізнес-еліта не лише має можливість, вона впливає на «прийняття

політичних рішень» за рахунок концентрації економічних ресурсів. Завдяки наявності ресурсів бізнес є не лише роботодавцем та наповнювачем державного бюджету, але й ініціатором багатьох проектів державного масштабу, що в результаті дає змогу ще більше зміцнити позиції та протистояти конкуренції. В цілому, необхідно говорити про такі характерні ознаки бізнес-еліти як складової політичного класу: безпосередня участь у законодавчій або виконавчій владі, можливість впливу на інформаційний простір завдяки медіа-ресурсу, що зосереджений у руках представників бізнес-еліти, дотримання соціальної поведінки в бізнесі, реалізація територіальних та загальнонаціональних соціальних програм, знання проблемних моментів діяльності економічних агентів та практичного досвіду їх подолання – з одного боку, та неконкурентне лобіювання власних інтересів в органах влади – з іншого (Брехаря, 2010).

Процес формування бізнес-еліти Львівщини мало чим відрізнявся від загальнодержавних тенденцій та припав на 1990-ті рр. Окрім збагачення та процвітання, важливим завданням для представників бізнесу було домовитися з владою про забезпечення найбільш сприятливих умов для розвитку власних інтересів, що у свою чергу, призвело до корупційних схем, незаконних домовленостей та клієнтелізму.

Про «великий бізнес», який вирізняється стійкими позиціями в регіоні можна говорити, починаючи з 2000-х рр. Досить помітними в політичному житті Львівщини були фінансово-промислові групи, пов'язані з прізвищами С. Сенчука, П. Димінського, Б. та Я. Дубневичів, В. Антонова, Р. Федишина тощо.

Прізвище С. Сенчука^{***}, перш за все асоціюють з

^{***} У 2005 р. С. Сенчука було вбито на місці запланованої зустрічі з адвокатом (*Розстріляли экс-губернатора Львівщини*). Серед версій вбивства з'являлися як політичні, так і виключно бізнесові. Зокрема, серед політичних версій: 1) вбивство С. Сенчука було вигідне опонентам НСНУ (який фінансував керівник «Еколану») на Львівщині; 2) можливе призначення на посаду керівника Держкомрезерву. Бізнесові мотиви вбивства опиралися на надмірне зацікавлення С. Сенчуком скандальним львівським ВАТ «Львівсіلمаш» (*Кому вигідне вбивство Степана*

концерном «Еколан». У політичних колах він відомий завдяки головуванню у Львівській обласній раді (1998–2001) та Львівській обласній державній адміністрації (1999–2001). Бізнесмен та політик неодноразово фігурував у низці скандалів, серед яких зловживання службовим становищем, протизаконна підприємницька діяльність (приватизація підприємств, які ввійшли в корпорацію «Еколан», житлових приміщень та виділення земельних ділянок під власні потреби). Окрім фактів, які вказують на пряме відношення С. Сенчука до політики, є ще непрямі докази можливого ним фінансування президентської кампанії В. Ющенка (Убитий экс-губернатор йшов у Київ на «хлібне місце?»).

Наступною відомою фігурою Львівщини, яка привертає увагу, є П. Димінський. Його бізнес включає нафтопереробну галузь (НПК «Галичина»), медіа бізнес (інформаційне агентство ZIK) та спорт (ФК «Карпати»). За версією журналу «Форбс» (рейтинг «100 найзаможніших українців») упродовж 2012–2016 рр. П. Димінський займав позиції з №91 по №44. Активна політична діяльність бізнесмена, який позиціонував себе як «непублічна особа», розпочалася в 2000-х рр., коли він співробітничав з низкою політичних партій, включаючи і надання їм фінансової допомоги (НРУ, блок «Наша Україна», ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ПАРТІЯ РЕГІОНІВ», ВО «Батьківщина», ВО «Свобода»), що дозволяло йому впливати на результати виборів до парламенту, органів місцевого самоврядування, на діяльність та кадрову політику Львівської облдержадміністрації. Особисто він був народним депутатом України IV скликання (2002–2005) – від політичної партії Блок Віктора Ющенка «Наша Україна». Наступна ж спроба

Сенчука?). Досить цікаво прокоментував вбивство экс-очільника Львівщини тодішній помічник народного депутата П. Димінського Ю. Шведа. Він зазначив, що відповідь на це питання варто шукати у плівках, оприлюднених гендиректором ФК «Карпати» Б. Федоришиним. На записах був компромат на голову Львівської ОДА П. Олійника. Невідомі голоси начебто викривали факти корупції в діяльності голови облдержадміністрації, зв'язки з С. Сенчуком та экс-начальником Західної регіональної митниці Т. Козаком (Кому вигідне вбивство Степана Сенчука?).

отримати мандат депутата у 2006 р. через партію екологічного порятунку «ЕКО+25%» (був під №9 у виборчому списку партії) виявилася невдалою, партія не набрала достатньої кількості голосів та не зуміла потрапити до Верховної Ради України.

Брати Дубневичі**** асоціюються з так званою «залізничною групою» та тісною співпрацею з колишнім Міністром транспорту та зв'язку України Г. Кірпою (2004 р.). Довготривалий контракт з «Укрзалізницею» (ООО «Корпорація Колійні ремонтні технології» впровадження винаходу «кріплення шпали») стало інструментом як для збагачення ФПП (фінансово-промислової групи), так і нав'язування зв'язків з політичною елітою країни. Досить помітною була взаємодія бізнесменів з такими політичними силами як ВО «Батьківщина», «Партія «Відродження», БПП «Солідарність». Тривалий час брати Дубневичі були головними «спонсорами» у Львівській області політичної партії ВО «Батьківщина» та провладної партії «Відродження» (Г. Кірпа). Існування потужної «групи Дубневичів» серед депутатського корпусу вказувало на повну підконтрольність їм обласної ради, обраної у 2015 р., де кожен третій депутат був вихідцем з Пустомитівського та Городоцького районів (саме там народилися, створили первинний бізнес АПК та почали політичну кар'єру Б. та Я. Дубневичі)^{*****} та й сам голова

**** Політична кар'єра братів Дубневичів розпочалася у 2000-х в політичній силі БЮТ. Ярослав навіть був заступником глави фракції цієї партії у Львівській обласній раді. Потім політична кон'юнктура змінилася, і у 2010 р. братів обрали до Львівської облради від партії «Відродження». У Верховну Раду VII скликання у 2012 р. вдалося пройти тільки Ярославу, який йшов на вибори як самовисуванець, але пізніше приєднався до фракції УДАР. У Верховній Раді VIII скликання обидва брати були членами фракції БПП «Солідарність» (*Хто такий Ярослав Дубневич і за що його позбавили недоторканості*).

***** Про лобювання власних інтересів братів Дубневичів в окремих районах Львівської області свідчать дані щодо фінансування інвестиційних програм та проектів саме в тих чотирьох районах (Пустомитівський, Городоцький, Самбірський та Мостиський), які були виборчими округами, на яких обрали Богдана та Ярослава Дубневичів народними депутатами від блоку БПП «Солідарність». Тричі поспіль ці райони отримували найбільше фінансування попри те, що тут проживає лише 12% населення області (*Дубневичам на тацю*).

Львівської обласної ради О. Ганущин, за інформацією окремих ЗМІ, також був наближеним до братів Дубневичів (Радь, 2019).

Традиційно до найзаможніших підприємців Львівщини можна віднести також Р. Федина (депутата Львівської міської ради від фракції «Самопоміч», якому належить 50,5% від капіталу ТОВ «Шувар» – наймасштабнішого у Західному регіоні оптового ринку сільськогосподарської продукції) (Радь, 2019) та В. Антонова (засновника «ОККО Group», голову наглядової ради «Концерну Галнафтогаз»^{*****}, статки якого налічують 520 млн. дол. США). Щодо останнього, то з 2002 р. за підтримки М. Гладія (голови Львівської облдержадміністрації) В. Антонов спробував зайнятися політикою (йдеться про членство у НДП та участь у виборах на допомогу політичного альянсу «За єдину Україну», а пізніше про підтримку давнього бізнес-партнера З. Карпінського на виборах мера Стрия (Найбагатший львів'янин готовий переїхати у райцентр через вибори), проте ці спроби не увінчалися успіхом.

У цілому діяльність львівської бізнес-еліти була спрямована на всіляку співпрацю з владою або ж безпосередню їхню участь у політиці з можливістю отримати вплив на політичні рішення в регіоні, доступ до розподілу фінансових ресурсів та кадрових призначень на рівні місцевої влади.

Надаючи значення формуванню громадської думки, представники ФПГ стали помітними «гравцями» на медіаринку Львівської області. Так, провідні інформаційні ресурси в регіоні (передусім телерадіомовлення, Інтернет) входили до складу медіахолдингів, які очолювали П. Димінський (інформагенція ZIK («Західна інформаційна корпорація»),

^{*****} У 2018 р. в офісі «Галнафтогазу» (мережі АЗС «ОККО») у Львові та Києві навідалися працівники СБУ з обшуком. В. Антонова звинувачували у фінансуванні дій, спрямованих на повалення конституційного ладу та зміни державних кордонів України, фінансуванні сепаратизму на Донбасі, роботі мережі заправок в окупованому Криму. Бенефіціар концерну всі ці звинувачення спростував, а через кілька місяців Генпрокуратура закрила кримінальне провадження у справі (Радь, 2019).

телеканал ZIK), Б. і Я. Дубневичі («Львівська газета», радіо «FM Галичина», телекомпанія Гал-ТБ, Інтернет-сайт Galnet.org), А. Садовий, а точніше його дружина Катерина Кіт-Садова, яка є бенефіціарним власником ТРК «Люкс» (яка включає «24 канал», радіо «Lux FM», інтернет-видання Zaxid.net, радіо «Максимум», сайт Football 24) та рекламне агентство «Люкс» (Політична карта Львівської області; Онисько, 2013).

Проблема організованої злочинності набула актуального значення для Львівщини починаючи з 1990-х рр. Як і на решті території країни, масова приватизація посприяла зростанню рекету, контрабанди, поширеним явищем стала торгівля наркотичними засобами та краденими автомобілями. І хоча до кінця 1990-х рр. діями силових структур держави з організованою злочинністю як суспільним явищем було покінчено, в області і надалі з високою інтенсивністю тривали процеси, пов'язані з незаконною підприємницькою діяльністю, перерозподілом сфер впливу та власності, рейдерськими захопленнями, замовними вбивствами (Яремчук, 2018). Іншим боком існування явища організованої злочинності стало її поступове проникнення в політику, що головним чином проявлялося через поодинокі «просочування» «колишніх» кримінальних авторитетів як «бізнесменів» чи «політиків» до складу органів місцевого самоврядування (районних, міських, обласної ради) та навіть Верховної Ради України (Яремчук, 2018).

Яскравим прикладом зв'язків кримінального світу з політикою може послугувати історія «білявки в законі» Л. Софієнко. Показово, що її прізвище на початку 1990-х рр. часто фігурувало в кримінальних справах, відомими були факти її причетності до злочинних угруповань, які займалися рекетом. Проте починаючи з 2000-х рр. Л. Софієнко стає відома як власниця міжнародного бізнесу в аграрній та енергетичній сферах. Як можна прослідкувати з її біографічної довідки, таке процвітання бізнесу, не в останню чергу, відбулося завдяки

чоловіку Л. Софієнко экс-регіоналу – В. Пехову (помічнику міністра аграрної політики та продовольства часів експрезидента В. Януковича, міністра М. Присяжнюка) (Бандитський Львів: історія «білявки в законі» Лесі Софієнко).

Ще одним способом отримання колишніми кримінальними авторитетами певних гарантій та безпеки було членство в політичних партіях та їх фінансування. Після перемоги Революції Гідності розголосу набуло оприлюднення викривальних матеріалів щодо зв'язків з кримінальним світом ВО «Свобода» (Починок, 2014). Саме тоді львівський бізнесмен В. Дідух (відомий як кримінальний авторитет В. Морда) заявив, що дав нардепу від ВО «Свобода» І. Кривецькому 48 млн. дол. США на утримання осередків партії, організацію мітингів та зарплату працівникам, а також, що саме він допоміг політичній партії «народитися» (Вова Морда: Я дав «Свободі» \$ 48 мільйонів, вони брали у всіх). Поява такої інформації в ЗМІ стала однією з причин стрімкого падіння рейтингу партії як на Львівщині, так і в країні в цілому.

Щодо кількісної оцінки політичної еліти Львівщини, важко говорити про конкретні цифри. Оскільки до цієї категорії можна віднести як відносно невелику когорту осіб (від кількох сотень), які контролюють більшість ресурсів, нав'язали міцні зв'язки на регіональному та загальнодержавному рівнях та мають безсумнівний вплив на прийняття політичних рішень, так і значно розшити її кількістю осіб (до тисячі двохсот), серед яких найвпливовіші політики (народні депутати України), очільники та депутати місцевих рад, керівництво ОДА та її департаментів, голови регіональних організацій політичних партій та основні неформальні лідери в регіоні. Такий показник ми отримали, підрахувавши кількісний склад усіх рад регіону та додавши до них неформальних лідерів, які приймають або потенційно можуть впливати на прийняття політичних рішень у Львівській області.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Підсумовуючи, зазначимо, що регіональну політичну еліту

Львівщини ми класифікували, поділивши її на дві основні групи: формальну (еліта, яка обіймає певні посади у владній вертикалі та приймає політичні рішення) та неформальну (еліта, яка не бере безпосередньої участі у політиці, але наділена потужними ресурсами, щоб впливати на процес прийняття політичних рішень). Відтак, основними шляхами приходу до влади формальної регіональної політичної еліти Львівщини є обрання або призначення на посади в органи законодавчої та виконавчої влади. Щодо неформальної еліти, то її участь у політичному житті регіону забезпечувалася наявними ресурсами: економічними, родинними та бізнесовими зв'язками, доступом до засобів масової інформації та причетністю до злочинних угруповань.

Процес оновлення львівської формальної регіональної політичної еліти розпочався в 1990-х рр. (що уже тоді свідчило про зародження у регіоні демократичних процесів й перехід до багатопартійності) та триває досі. Однак, про більш демократичну та прозору природу оновлення еліти можна говорити під час виборів (до Верховної Ради України, місцевих рад), натомість її оновлення в органах державної влади (призначення керівників ОДА, РДА) відображає загальнодержавні тенденції. Закономірним є наявність того факту, що кожна нова загальнонаціональна політична сила, що приходить до влади намагається встановити/посилити свій контроль над суспільно-політичним життям області, при необхідності налагоджуючи патрон-клієнтальні зв'язки з місцевою елітою, що до певної міри свідчить про незавершений процес становлення регіональної політичної еліти Львівщини.

Стосовно неформальної еліти, проаналізований матеріал дозволив дійти висновку, що ця категорія еліти завдяки наявним ресурсам дійсно здійснює вплив на політичний процес регіону. Найбільш потужною групою неформальної еліти можна вважати бізнес-еліту, яка окрім фінансових важелів впливу часто використовує також маніпулювання громадською

думкою через доступ до медіа-ресурсів. Формування основного бізнес-середовища Львівщини відбувалося в період з к. 1990-х до поч. 2000 рр. Одним із першочергових завдань, яке переслідували представники бізнесу полягало в укладанні домовленостей з владою щодо забезпечення найбільш сприятливих умов для розвитку власних інтересів.

Зазначимо, що оновлення неформальної еліти проходить досить повільно. Вхідження до цієї категорії «нових облич» відбувається значно рідше, ніж в групі формальної політичної еліти. Кількісні зміни в добре сформованих кланах, якщо й відбуваються, то лише шляхом прийняття «своїх» людей.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. СтопКор. (2019, 8 січня). *Бандитський Львів: історія «білявки в законі» Лесі Софієнко*. URL: <https://stopcor.org/bbandytskyi-lviv-istoriya-bilyavki-v-zakoni-lesi-sofiyenko/>
2. Брехаря, С. (2010). Бізнес-еліта в сучасній Україні: засоби впливу на політичний процес. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Вип. 1*. 100–110. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/breharia_biznes_elita.pdf
3. Буковский, Д. (2015, 25 листопада). *Новые феодалы: как разделилась страна после выборов*. URL: <http://www.dsnews.ua/politics/novye-feodaly-kak-razdelilas-strana-posle-vyborov-28112015102100>
4. Українська правда. (2014, 13 листопада). *Вова Морда: Я дав «Свободі» \$ 48 мільйонів, вони брали у всіх*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=iI9-m2vjQ_Q
5. 20 хвилин. (2014, 28 лютого). *Гройсману крісло віцепрем'єра запропонували після того, як від нього відмовився Садовий*. URL: <https://vn.20minut.ua/Podii/groysmanu-krislo-vitse-premera-zaproponuvali-pislya-togo-yak-vid-nogo-10318330.html>

6. ZAXID. NET. (2017, 14 червня). *Дубневичам на татю*. URL: https://zaxid.net/dubnevicham_na_tatsyu_n1428516
7. УкрЗахідІнформ. (2014, 2 листопада). *Звинувачення на адресу Юрія Турянського – безпідставні та необгрунтовані*. URL: <https://loda.gov.ua/news?id=13942>
8. Укрінформ. (2019, 14 червня). *Зеленский в Facebook совещается, кого назначить председателем Львовской ОГА*. URL: <https://www.ukrinform.ru/rubric-regions/2721715-zelenskij-v-facebook-sovesaetsa-kogo-naznacist-predsdatelem-lvovskoj-oga.html>
9. Львівський портал. (2019, 18 грудня). *Зеленський призначив вже сімнадцятьох голів РДА на Львівщині*. URL: <https://portal.lviv.ua/news/2019/12/18/zelenskyj-pryznachyv-vzhe-simnadtsiatokh-holiv-rda-na-lvivshchyni>
10. Львівський портал. (2005, 30 листопада). *Кому вигідне вбивство Степана Сенчука?* URL: <https://portal.lviv.ua/article/2005/11/30/123723>
11. ZAXID. NET. (2014, 31 жовтня). *Курченко з Пшонкою наслідили у Львові*. URL: https://zaxid.net/kurchenko_z_pshonkoayu_naslidili_u_lvovi_n1328466
12. ОПОРА. Львів. (2011, 1 лютого). *Львівська міська рада: хто в домі господар?* URL: <https://opora.lviv.ua/lvivska-miska-rada-hto-v-domi-hospodar/>
13. Маркітантов, В. (2009). Регіональна політична еліта Львівщини: тенденції розвитку. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*, випуск 21. 128–132. URL: http://vlp.com.ua/files/26_47.pdf
14. ZAXID. NET. (2015, 17 жовтня). *Найбагатший львів'янин готовий переїхати у райцентр через вибори*. URL: https://zaxid.net/naybagatshiy_lvivyanin_gotoviy_pereyihati_u_raytsentr_cherez_vibori_n1369564
15. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. *Народні Депутати України 1-го скликання (1990–1994). Верховна Рада України*. URL: <http://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEWSAIT/DEPUTAT1/spisok1.htm>

16. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. *Народні депутати України 2-го скликання (1994–1998). Верховна Рада України.* URL: http://gska2.rada.gov.ua/pls/radac_gs09/d_index_arh?skl=2#%C0.

17. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. *Народні Депутати України 3-го скликання (1998–2002). Верховна Рада України.* URL: http://gska2.rada.gov.ua/pls/radac_gs09/d_index_arh?skl=3.

18. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. *Народні депутати України. Верховна Рада України.* URL: http://wl.c1.rada.gov.ua/pls/site2/p_deputat_list.

19. Онисько, Н. (2013, 29 серпня). Кому належать львівські ЗМІ. *Наші гроші.* Львів. URL: <http://lviv.nashigroshi.org/2013/08/29/komu-nalezhat-lvivski-zmi/>

20. П'єсцук, М. (2016, 29 червня). Відсидітися у ратуші. Як Садовий загнав себе в пастку. *Українська правда.* URL: <http://www.pravda.com.ua/articles/2016/06/29/7113126/>

21. Сайт Центральної виборчої комісії. *Чергові місцеві вибори 25 жовтня 2015 р.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/pvm057pid112=12pid102=2962pf7691=2962pt001f01=100rej=0pt00_t001f01=100.html

22. Інформаційний портал депутатів Львівської міської ради. Підраховано автором на основі даних Львівської міської ради. URL: <https://www.lvivrada.gov.ua/deputaty/deputaty-miskoi-rady>

23. Сайт Центральної виборчої комісії. *Позачергові вибори народних депутатів України. 2014.* URL: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp302?PT001F01=-910&pf7171=185>

24. ОПОРА. *Політична карта Львівської області.* URL: <https://www.oporaua.org/vybory/politychni-karty-oblastei-2014/4691-5015-1446980692-politychna-karta-lvivskoji-oblasti>

25. Починок, І. (2014, 23 жовтня). *Справжній господар партії «Свобода».* URL: <http://expres.ua/main/2014/10/23/117377-spravzhniy-gospodar-partiyyi-cvoboda> 120.

26. Твоє місто. (2019, 24 грудня). *Президент звільнив Маркіяна Мальського з посади голови ЛОДА.* URL:

http://tvoemisto.tv/news/prezydent_zvilnyv_markiyana_malskogo_z_posady_golovy_loda_105379.html

27. Радь, Т. (2019, 29 листопада). *Політична карта Львівської області*. ОПОРА. URL: https://www.oporaua.org/article/vybory/parlamentski-vybory/political_map19/19540-politichna-karta-lvivskoyi-oblasti

28. Наші гроші Львів. (2015, 17 квітня). *Рідна фірма екс-голови ЛОДА не сплачує ПДВ і продає вугілля невідомого походження*. URL: <http://lviv.nashigroshi.org/2015/04/17/firma-kolyshnoho-holovy-loda-ne-splachuje-pdv-i-prodaje-vuhillya-nevidomoho-pohodzhennya/>

29. Українська правда. (2005, 29 листопада). *Розстріляли екс-губернатора Львівщини*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2005/11/29/3024643/>

30. PolitHub. Org. *Садовий Андрій Іванович. Львівська міська рада – голова 6, РХП, Міський голова Львова*. URL: <https://www.chesno.org/politician/25963/>

31. Тузяк, Н. (2019, 23 липня). *Зроблені у Львові. Дивіться, хто пройшов у Верховну Раду!* ZAXID. NET. URL: https://zaxid.net/zrobleni_u_lvovi_n1485826

32. Українська правда. (2005, 30 листопада). *Убитий екс-губернатор йшов у Київ на «хлібне місце»?* URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2005/11/30/3025091/>

33. 032. Сайт міста Львова. (2019, 3 травня). *Хто керував Львовом упродовж останніх 28 років: ретроспектива*. URL: <https://www.032.ua/news/2383279/hto-keruvav-lvovom-uprodovz-ostannih-28-rokiv-retrospektiva>

34. Львівський портал. (2015, 28 жовтня). *Хто став депутатами Львівської обласної ради VII скликання*. URL: <https://portal.lviv.ua/news/2015/10/28/hto-stav-deputatami-lvivskoyi-oblasnoyi-radi-vii-sklikannya-onovlyuyetsya>

35. Головне. (2019, 2 листопада). *Хто такий Ярослав Дубневич і за що його позбавили недоторканості*. URL: <https://gordonua.com/ukr/publications/-hto-takij-jaroslav-dubnevich-i-zashcho-jogo-pozbavili-nedotorkannosti-golovne-1392576.html>

36. Українська правда. (2013, 31 жовтня). *Янукович призначив на Львівщину губернатора, якого шукали за фальсифікації*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2013/10/31/7001117/>

37. Яремчук, В. (2018). *Регіональні політичні режими в Україні: Львівщина (1990 – 2017 рр.)*. ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.

REFERENCES

1. StopKor (2019, 8 sichnia). *Bandytskyi Lviv: istoriia «bilyavky v zakoni» Lesi Sofienko* [Bandit Lviv: the story of «blonde in law» Lesya Sofienko]. Retrieved from: <https://stopcor.org/bbandytskyi-lviv-istoriya-bilyavki-v-zakoni-lesi-sofienko/> [in Ukrainian].

2. BREHARJA, S. (2010). *Biznes-elita v suchasnii Ukraini: zasoby vplyvu na politychnyi protses* [Business elite in modern Ukraine: means of influencing the political process]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*, Vyp. 1. 100–110. Retrieved from: https://ipien.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/breharia_biznes_elita.pdf [in Ukrainian].

3. BUKOVSKYJ, D. (2015, 25 lystopada). *Novye feodaly: kak razdelilas' strana posle vyborov* [New feudal lords: how the country was divided after the elections]. Retrieved from: <http://www.dsnews.ua/politics/novye-feodaly-kak-razdelilas-strana-poslevyborov-28112015102100> [in Ukrainian].

4. Ukrainska pravda. (2014, 13 lystopada). *Vova Morda: Ya dav «Svobodi» \$ 48 milioniv, vony braly u vsikh* [Vova Morda: I gave «Svoboda» \$ 48 million, they took the stench from everyone]. Retrieved from: https://www.youtube.com/watch?v=iI9-m2vjQ_Q [in Ukrainian].

5. 20 khvylyn. (2014, 28 liutoho). *Hroismanu krislo vitse-premera zaproponuvaly pislia toho, yak vid noho vidmovyvsia Sadovyi* [Groysman was offered the post of deputy prime minister after Sadovy refused]. Retrieved from: <https://vn.20minut.ua/Podii/groismanu-krislo-vitsepremera-zaproponuvali-pislya-togo-yak-vid-nogo-10318330.html> [in Ukrainian].

6. ZAXID. NET. (2017, 14 chervnia). *Dubnevycham na tatsiu*. [Dubnevich on a tray]. Retrieved from: https://zaxid.net/dubnevicham_na_tatsyu_n1428516
7. UkrZakhidInform. (2014, 2 lystopada). *Zvynuvachennia na adresu Yuriia Turianskoho – bezpidstavni ta neobhruntovani* [The accusations against Yuriy Turyansky are baseless and unfounded]. Retrieved from: <https://loda.gov.ua/news?id=13942> [in Ukrainian].
8. Ukrinform. (2019, 14 chervnia). *Zelenskyi v Facebook soveshchaetsia, koho naznachyt predsedatelem Lvovskoi OHA* [Zelensky on Facebook confers who to appoint the chairman of the Lviv Regional State Administration]. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ru/rubric-regions/2721715-zelenskij-v-facebook-sovesaetsa-kogo-naznagit-predsedatelem-lvovskoj-oga.html> [in Ukrainian].
9. Lvivskyi portal. (2019, 18 hrudnia). *Zelenskyi pryznachyv vzhe simnadtsiatokh holiv RDA na Lvivshchyni* [Zelensky has already appointed seventeen heads of regional state administrations in the Lviv region]. Retrieved from: <https://portal.lviv.ua/news/2019/12/18/zelenskyj-pryznachyv-vzhe-simnadtsiatokh-holiv-rda-na-lvivshchyni> [in Ukrainian].
10. Lvivskyi portal. (2005, 30 lystopada). *Komu vyhidne vbyvstvo Stepana Senchuka?* [Who benefits from the murder of Stepan Senchuk?] Retrieved from: <https://portal.lviv.ua/article/2005/11/30/123723> [in Ukrainian].
11. ZAXID. NET. (2014, 31 zhovtnia). *Kurchenko z Pshonkoiu naslidyly u Lvovi* [Kurchenko and Pshonka inherited in Lviv]. Retrieved from: https://zaxid.net/kurchenko_z_pshonkoyu_naslidili_u_lvovi_n1328466 [in Ukrainian].
12. OPORA. Lviv. (2011, 1 liutoho). *Lvivska miska rada: khto v domi hospodar?* [Lviv City Council: who is the owner of the house?] Retrieved from: <https://opora.lviv.ua/lvivska-miska-rada-hto-v-domi-hospodar/> [in Ukrainian].
13. MARKITANTOV, V. (2009). *Rehionalna politychna elita Lvivshchyny: tendentsii rozvytku* [Regional political elite of Lviv region: development trend]. *Ukrainska natsionalna ideia: realii ta*

perspektyvy rozvytku, випуск 21. 128–132. Retrieved from: http://vlp.com.ua/files/26_47.pdf [in Ukrainian].

14. ZAXID. NET. (2015, 17 zhovtnia). *Naibahatshyi lvivianyn hotovyi pereikhaty u raitsentri cherez vybory* [The richest Lviv resident is ready to move to the district center due to the elections]. Retrieved from: https://zaxid.net/naybagatshiy_lvivyanin_gotoviy_pereyihati_u_raytsentr_cherez_vibori_n1369564 [in Ukrainian].

15. Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. *Narodni Deputaty Ukrainy 1-ho sklykannia (1990–1994). Verkhovna Rada Ukrainy* [Deputies of Ukraine of the 1st convocation (1990–1994). Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from: <http://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEWSAIT/DEPUTAT1/spisok1.htm> [in Ukrainian].

16. Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. *Narodni deputaty Ukrainy 2-ho sklykannia (1994–1998). Verkhovna Rada Ukrainy* [Deputies of Ukraine of the 2nd convocation (1994–1998). Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from: http://gska2.rada.gov.ua/pls/radac_gs09/d_index_arh?skl=2#%C0 [in Ukrainian].

17. Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. *Narodni Deputaty Ukrainy 3-ho sklykannia (1998–2002). Verkhovna Rada Ukrainy* [Deputies of Ukraine of the 3rd convocation (1998–2002). Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from: http://gska2.rada.gov.ua/pls/radac_gs09/d_index_arh?skl=3 [in Ukrainian].

18. Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. *Narodni deputaty Ukrainy. Verkhovna Rada Ukrainy* [Deputies of Ukraine. Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/site2/p_deputat_list [in Ukrainian].

19. ONYS'KO, N. (2013, 29 serpnia). *Komu nalezhat lvivski ZMI*. [Who owns the Lviv media]. Nashi hroshi. Lviv. Retrieved from: <http://lviv.nashigroshi.org/2013/08/29/komu-nalezhat-lvivski-zmi/> [in Ukrainian].

20. P'JECUH, M. (2016, 29 chervnia). *Vidsyditysia u ratushi. Yak Sadovyi zahnav sebe v pastku* [Sit in the town hall. How Sadovy drove himself into a trap]. *Ukrainska pravda*. Retrieved from: <http://www.pravda.com.ua/articles/2016/06/29/7113126/> [in Ukrainian].

21. Sait Tsentralnoi vyborchoi komisii. *Cherhovi mistsevi vybory 25 zhovtnia 2015 r.* [Regular local elections on October 25, 2015]. Retrieved from: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/pvm057pid112=12pid102=2962pf7691=2962pt001f01=100rej=0pt00_t001f01=100.html [in Ukrainian].

22. Informatsiyni portal deputativ Lvivskoi miskoi rady. *Pidrakhovano avtorom na osnovi danykh Lvivskoi miskoi rady* [Calculated by the author based on data from the Lviv City Council]. Retrieved from: <https://www.lvivrada.gov.ua/deputaty/deputaty-miskoi-rady> [in Ukrainian].

23. Sait Tsentralnoi vyborchoi komisii. *Pozacherhovi vybory narodnykh deputativ Ukrainy. 2014* [Extraordinary elections of people's deputies of Ukraine. 2014]. Retrieved from: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp302?PT001F01=-910&pf7171=185> [in Ukrainian].

24. OPORA. *Politychna karta Lvivskoi oblasti* [Political map of Lviv region]. Retrieved from: <https://www.oporaua.org/vybory/politychni-karty-oblastei-2014/4691-5015-1446980692-politychna-karta-lvivskoj-oblasti> [in Ukrainian].

25. POCHYNOK, I. (2014, 23 zhovtnia). *Spravzhnii hospodar partii «Svoboda»* [The real owner of the party «Svoboda»]. Retrieved from: <http://expres.ua/main/2014/10/23/117377-spravzhniy-gospodar-partiyyi-cvoboda-120> [in Ukrainian].

26. Tvoie misto. (2019, 24 hrudnia). *Prezydent zvilnyv Markiiiana Malskoho z posady holovy LODA* [The President dismissed Markiiyan Malsky from the post of LODA chairman]. Retrieved from: http://tvoemisto.tv/news/prezydent_zvilnyv_markiiiana_malskoho_z_posady_golovy_loda_105379.html [in Ukrainian].

27. RAD', T. (2019, 29 lystopada). *Politychna karta Lvivskoi oblasti* [Political map of Lviv region]. OPORA. Retrieved from:

https://www.oporaua.org/article/vybory/parlamentski-vybory/political_map19/19540-politichna-karta-lvivskoyi-oblasti [in Ukrainian].

28. Nashi hroshi Lviv. (2015, 17 kvitnia). *Ridna firma eks-holovy LODA ne splachuie PDV i prodaiie vuhillia nevidomoho pokhodzhennia* [The former firm of the ex-chairman of LODA does not pay VAT and sells coal of unknown origin]. Retrieved from: <http://lviv.nashigroshi.org/2015/04/17/firma-kolyshnoho-holovy-loda-ne-splachuie-pdv-i-prodaje-vuhillya-nevidomoho-pohodzhennya/> [in Ukrainian].

29. Ukrainska pravda. (2005, 29 lystopada). *Rozstrilialy eks-hubernatora Lvivshchyny* [The ex-governor of Lviv region was shot]. Retrieved from: <https://www.pravda.com.ua/news/2005/11/29/3024643/> [in Ukrainian].

30. PolitHub. Org. *Sadovyi Andrii Ivanovych. Lvivska miska rada – holova 6, RKhP, Miskyi holova Lvova* [Sadovy Andriy Ivanovych, Lviv City Council - Chairman 6, RHP, Mayor of Lviv]. Retrieved from: <https://www.chesno.org/politician/25963/> [in Ukrainian].

31. TUZJAK, N. (2019, 23 lypnia). *Zrobleni u Lvovi. Dyvitsia, khto proishov u Verkhovnu Radu!* [Made in Lviv. Look who went to the Verkhovna Rada!]. ZAXID. NET. Retrieved from: https://zaxid.net/zrobleni_u_lvovi_n1485826 [in Ukrainian].

32. Ukrainska pravda. (2005, 30 lystopada). *Ubytyi eks-hubernator yshov u Kyiv na «khlible mistse»? [The murdered ex-governor went to Kyiv for a «bread place»?]*. Retrieved from: <https://www.pravda.com.ua/news/2005/11/30/3025091/> [in Ukrainian].

33. 032. Sait mista Lvova. (2019, 3 travnia). *Khto keruvav Lvovom uprodovzh ostannikh 28 rokiv: retrospektyva* [Who has ruled Lviv for the last 28 years: a retrospective]. Retrieved from: <https://www.032.ua/news/2383279/hto-keruvav-lvovom-uprodovzh-ostannih-28-rokiv-retrospektiva> [in Ukrainian].

34. Lvivskyi portal. (2015, 28 zhovtnia). *Khto stav deputatamy Lvivskoi oblasnoi rady VII sklykannia* [Who became deputies of the Lviv regional council of the VII convocation]. Retrieved from:

[https:// portal.lviv.ua/ news/ 2015/10/28/hto-stav-deputatami-lvivskoyi-oblasnoyi-radi-vii-sklikannya-onovlyuyetsya](https://portal.lviv.ua/news/2015/10/28/hto-stav-deputatami-lvivskoyi-oblasnoyi-radi-vii-sklikannya-onovlyuyetsya) [in Ukrainian].

35. Holovne. (2019, 2 lystopada). *Khto takyi Yaroslav Dubnevych i za shcho yoho pozbavyly nedotorkanosti* [Who is Yaroslav Dubnevych and why he was deprived of immunity]. Retrieved from: <https://gordonua.com/ukr/publications/-hto-takij-jaroslav-dubnevich-i-za-shcho-jogo-pozbavili-nedotorkannosti-golovne-1392576.html> [in Ukrainian].

36. Ukrainska pravda. (2013, 31 zhovtnia). *Yanukovych pryznachyv na Lvivshchynu hubernatora, yakoho shukaly za falsyfikatsii* [Yanukovich appointed a governor to Lviv region, who was wanted for falsifications]. Retrieved from: <https://www.pravda.com.ua/news/2013/10/31/7001117/> [in Ukrainian].

37. JAREMCHUK, V. (2018). *Rehionalni politychni rezhymy v Ukraini: Lvivshchyna (1990–2017 rr.)* [Regional political regimes in Ukraine: Lviv region (1990–2017)]. IPiEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. Retrieved from: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/09/regional_political_regime.pdf [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено особливості становлення регіональної політичної еліти Львівщини у період з 1990 р. до 2019 р. Основну увагу зосереджено на трьох завданнях: кого варто відносити до категорії «політичної еліти» Львівщини; які основні шляхи її формування, починаючи з періоду становлення України як держави і до сучасного етапу; якою є кількісна оцінка політичної еліти Львівщини.

Зокрема, було визначено, кого варто вважати політичною елітою регіону. За допомогою, використаного у дослідженні, методу позиційного аналізу, було класифіковано регіональну політичну еліту на формальну та неформальну. Визначено, що формальна політична еліта займає певні посади у владній вертикалі, що формалізує її причетність до прийняття політичних рішень. Натомість неформальна еліта

представлена особами, які не займаючи керівних посад, формують певний тип відносин з масами, посідають вагоме місце у процесі прийняття важливих рішень та впливають на здійснення політичної влади в регіоні завдяки ресурсам, якими вони володіють (фінансовий капітал, авторитет, доступ до формування суспільної думки та маніпулювання нею тощо).

Проаналізовано процес оновлення львівської формальної політичної еліти починаючи з 1990 р. та виявлено, що саме в цей період у регіоні спостерігаються зародки демократичних процесів та перехід до багатопартійності. Помічено, що досить часто регіональна політична еліта Львівщини використовувала представницькі органи області як стартовий майданчик для подальшого кар'єрного росту, що призводило до постійного руху та припливу нових обличь.

Досліджено, що серед неформальної політичної еліти найбільш потужною групою можна вважати бізнес-еліту, яка окрім фінансових важелів впливу часто використовує також маніпулювання громадською думкою через доступ до медіа-ресурсів. Відзначено, що оновлення в цій групі еліти відбувається значно повільніше, ніж серед формальної політичної еліти.

Окремо йдеться про кількісну оцінку регіональної політичної еліти Львівщини. Оскільки про конкретні кількісні підрахунки говорити важко, зазначено, що до цієї категорії можна віднести як відносно невелику когорту осіб (від кількох сотень), які контролюють більшість ресурсів та нав'язали міцні зв'язки на регіональному та загальнодержавному рівнях, так і значно розширити її кількістю осіб (до тисячі двохсот), серед яких найвпливовіші політики (народні депутати України), очільники та депутати місцевих рад, керівництво ОДА та її департаментів, голови регіональних організацій політичних партій та основні неформальні лідери в регіоні.

Ключові слова: регіональна політична еліта, народні депутати, Львівська обласна державна адміністрація, Львівська обласна рада, Львівська міська рада, політичні партії, бізнес-еліта, медіа-ресурси.

АННОТАЦИЯ

В статье исследованы особенности становления региональной политической элиты Львовщины в период с 1990 г. по 2019 г. Основное внимание было сосредоточено на трех задачах: кого следует относить к категории «политической элиты» Львовщины; какие основные пути ее формирования, начиная с периода становления Украины как государства и к современному этапу; какова количественная оценка политической элиты Львовщины.

В частности, было выявлено, кого следует считать политической элитой региона. С помощью, использованного в исследовании, метода позиционного анализа, региональная политическая элита классифицирована на формальную и неформальную. Определено, что формальная политическая элита занимает определенные должности во властной вертикали, что формализует ее причастность к принятию политических решений. Неформальная элита же представлена лицами, которые не занимая руководящих должностей, формируют определенный тип отношений с массами, занимают значительное место в процессе принятия важных решений и влияют на осуществление политической власти в регионе благодаря ресурсам, которыми они владеют (финансовый капитал, авторитет, доступ к формированию общественного мнения, манипулирования им и т.д.).

В результате анализа процесса обновления львовской формальной политической элиты начиная с 1990 г., было установлено, что именно в этот период в регионе наблюдались зарождение демократических процессов и переход к многопартийности. Замечено, что довольно часто региональная политическая элита Львовщины использовала представительные органы области как стартовую площадку для дальнейшего карьерного роста, что приводило к постоянному притоку новых лиц.

Отмечено, что среди неформальной политической элиты наиболее мощной группой выступает бизнес-элита, которая

кромe финансовых рычагов влияния часто использует также манипулирования общественным мнением через доступ к медиа-ресурсам. На основании анализа, было установлено, что обновление в этой группе элиты происходит значительно медленнее, чем в среде формальной политической элиты.

В статье значительное внимание уделяется количественной оценке региональной политической элиты Львовщины. Поскольку о конкретных количественные подсчеты говорить трудно, указано, что к этой категории можно отнести как относительно небольшую когорту лиц (от нескольких сотен), которые контролируют большинство ресурсов и навязали крепкие связи на региональном и общегосударственном уровнях, так и значительно расширить ее количеством человек (до тысячи двухсот), среди которых самые влиятельные политики (народные депутаты Украины), руководители и депутаты местных советов, руководство ОГА и ее департаментов, главы региональных организаций политических партий и основные неформальные лидеры в регионе.

Ключевые слова: региональная политическая элита, народные депутаты, Львовская областная государственная администрация, Львовский областной совет, Львовский городской совет, политические партии, бизнес-элита, медиа-ресурсы.

УДК 978.147:002.1+004

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-13-291-310>

**DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE
COMPETENCE IN SPECIALISTS DOCUMENT AND
INFORMATION ACTIVITY AS A GUARANTEE OF A
SUCCESSFUL CAREER**

**РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
У ФАХІВЦІВ З ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА ТА
ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ЗАПОРУКА
УСПІШНОЇ КАР'ЄРИ**

**РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ
КОМПЕТЕНТНОСТИ У СПЕЦИАЛИСТОВ ПО
ДОКУМЕНТОВЕДЕНИЮ И ИНФОРМАЦИОННОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАК ЗАЛОГ УСПЕШНОЙ КАРЬЕРЫ**

Алла Зленко,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри
документознавства та
методики навчання,
zlenko.am@ukr.net;
<https://orcid.org/0000-0002-5586-3984>
Університет Григорія
Сковороди в Переяславі,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав Київська обл.,
Україна, 08401

Alla Zlenko,

Ph.D. in Historical Sciences,
Associate Professor Department
of Documentation and teaching
methods,
zlenko.am@ukr.net;
<https://orcid.org/0000-0002-5586-3984>
Hryhorii Skovoroda University
in Pereiaslav 08401, Ukraine,
Kyiv region, Pereiaslav,
Sukhomlynskyi Str., 30

Денис Мірошніченко,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри
документознавства та
методики навчання,
mirosh88@i.ua;
Університет Григорія
Сковороди в Переяславі,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав
Київська обл., Україна, 08401

Denys Miroshnichenko,
Ph.D. in Historical Sciences,
Associate Professor Department
of Documentation and teaching
methods,
mirosh88@i.ua;
Hryhorii Skovoroda University
in Pereiaslav
08401, Ukraine, Kyiv region,
Pereiaslav, Sukhomlynskyi
Str., 30

ABSTRACT

The article considers the peculiarities of the formation of communicative competence in specialists in document science and information activities, and also notes that the modern labor market makes qualitatively new requirements for specialists in document science and information. It is stated that employers seek to get a «formed» specialist who is able to think creatively, competently perform professional functions, including documentation and undocumented management. In addition, the features of the specialist's work include constant self-improvement and self-development, lifelong learning, improving their Hard and Soft skills. It is noted that all the above factors require a rethinking of approaches to the training of specialists in document science and information activities in the context of university education and self-education. New trends require specialists in document science and information activities to have a high level of readiness to work with a large array of documents and information, make informed decisions in a short time, business communication, protect the interests of man, state and society to obtain comprehensive, objective information. It is proved that the acquisition of communicative competence skills is an important component of professional training of specialists in document science and information activities. Specialists in document science and

information activities should have such qualities as communication, openness, respect for others' point of view, the ability to listen and hear, restraint, tact, politeness, word skills and more. The conclusions state that professional communication culture cannot be introduced by authoritarian methods. Specialists in document science and information activities should be involved in this process during training, education and advanced training.

Keywords: *document, document science, information activity, communication, Hard and Soft skills, professional training of document scientists, information and communication society.*

Постановка проблеми. Сьогодні в умовах розвитку інформаційно-комунікаційного суспільства зростає популярність професій пов'язаних з документно-інформаційною сферою. Розвиваються такі напрями професійної діяльності документознавців, як: управлінська, інформаційна, аналітична, організаційна, кадрова, архівна, референтська, діловодська та консультаційна. Органи державної влади, місцевого самоврядування, великі корпорації дедалі гостріше відчувають потребу в ефективній документній та інформаційній діяльності, яку здійснюють спеціально підготовлені фахівці з високим рівнем професійної та соціальної відповідальності за зміст та якість умінь службового спілкування й документування. Сучасний фахівець з документознавства та інформаційної діяльності – це фахівець, який зважаючи на соціально-економічні та духовні зміни в суспільстві, якісно виконує свої професійні обов'язки в ринкових умовах. Важливо не тільки розуміти систему документообігу, а й вміло обробляти інформацію, планувати та прогнозувати діяльність організації, організовувати командну роботу та працювати з різними групами людей. Практика показує, що ефективність будь-якої організації на 80% залежить від бажань працівників, їх взаємовідносин у процесі ділових контактів, уміння ефективно комунікувати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний науковий дискурс щодо проблем підготовки фахівців з документознавства та інформаційної діяльності містить велику кількість робіт, які присвячені проблемам формування їхньої готовності до професійної реалізації. Так, розвитку напрямів освіти документознавців, перспективам професійної підготовки фахівців інформаційно-документної сфери в умовах інформатизації суспільства присвятили свої праці В. Бездрабко (Бездрабко, 2020), О. Веремчук (Веремчук, 2016), Н. Гайсинюк (Гайсинюк, 2003), С. Дубова (Дубова, 2010), І. Крохмаль (Крохмаль, 2018), С. Кулешов (Кулешов, 2020), Г. Малик (Малик, 2013), О. Матвієнко (Матвієнко, 2018), Ю. Палеха (Палеха, 2007; 2008), М. Слободяник (Слободяник, 2011), Л. Філіпова (Філіпова, 2009), О. Федорук (Федорук, 2015), та ін. Сучасні технології професійної освіти в галузі документознавства та інформаційної діяльності знайшли відображення в наукових розвідках Г. Власової (Власова, 2004), Н. Гайсинюк (Гайсинюк, 2003), С. Дубової (Дубова, 2010), С. Кулешова (Кулешов, 2020), О. Матвієнко (Матвієнко, 2018), І. Морозюк (Морозюк, 2003), Н. Назаренко (Назаренко, 2008), Ю. Романишин (Романишин, 2011), Л. Філіпової (Філіпова, 2009), та ін. Професійний портрет як сукупність фахових та особистісних якостей фахівця з документознавства та інформаційної діяльності схарактеризовано в студіях Н. Гайсинюк (Гайсинюк, 2003), С. Кулешова (Кулешов, 2020), О. Матвієнко (Матвієнко, 2018), І. Морозюк (Морозюк, 2003), Л. Філіпової (Філіпова, 2009) та інших науковців. Особливу увагу дослідники приділяють комунікативній компетентності фахівця з документознавства та інформаційної діяльності. Тут зазначимо таких науковців, як О. Малюк (Малюк, 2010), Г. Малик (Малик, 2013), Н. Назаренко (Назаренко, 2008), В. Зінченко, О. Степаненко (Зінченко, Степаненко, 2017), О. Янишин (Янишин, 2012) та ін.

Мета статті є дослідження особливостей формування комунікативної компетентності на різних етапах професійного становлення фахівця з документознавства та інформаційної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Роль фахівців з документознавства та інформаційної діяльності полягає в оптимізації умов створення, обробки, пошуку та використання інформації на основі аналізу документів та інформаційних потоків, впровадження, підтримки та розвитку систем документообігу та методів їх інформаційного забезпечення. Крім того, фахівці повинні також вести ділову комунікацію для вирішення професійних, соціальних і галузевих завдань: надавати роботодавцям необхідну інформацію, налагоджувати контакти з потенційними компаніями-партнерами, визначати власні стилі спілкування з керівниками, колегами та підлеглими в типових професійних ситуаціях, вести бізнес спілкування іноземними мовами, як усно, так і письмово. Усі ці завдання вимагають високого рівня сформованості професійної підготовки майбутніх фахівців з документознавства та інформаційної діяльності на сучасному етапі.

Суспільство – це багаторівнева система взаємин людей і світу. Вона включає не тільки стосунки людини з матеріальним світом, а й інших людей, які мають з нею прямий і непрямий контакт, тобто спілкування. Спілкування є універсальною потребою людського існування, і воно виникає з різних форм міжособистісних стосунків. У широкому сенсі спілкування визначається як процес обміну інформацією, думками, судженнями, оцінками та почуттями між людьми. Розрізняють формальне та неформальне спілкування. Неформальне спілкування є більш суб'єктивним і нерегульованим, його мета і характер значною мірою залежать від особистих стосунків людей. Формальне спілкування визначається соціальними функціями людей, регулюється формою і змістом (Соловйов, 2015).

Ділова комунікація носить формальний характер і здійснюється за певними правилами з метою встановлення та підтримки контактів між представниками організацій, зацікавлених у спільній діяльності.

Ділова комунікація – це специфічна форма контактів і взаємодії людей, які мають певні повноваження від своїх організацій. З огляду на вищезазначене, дуже важливо розуміти психологію, поведінку, норми спілкування та правила сучасних ділових відносин. (Палеха, 2008).

Ще в 1936 році експерт з людських відносин Дейл Карнегі вказував, що бізнес-успіх людини на 15% залежить від професійних знань і на 85% залежить від вміння спілкуватися з іншими. Саме тому формування навичок комунікативної компетентності – важлива складова професійної підготовки фахівців з документознавства та інформаційної діяльності (Соловйов, 2015).

Під особистісною комунікативною компетентністю ми розуміємо, наявність необхідних психологічних знань, соціальних установок, навичок та досвіду у сфері міжособистісного та міжгрупового спілкування. Необхідними кожній людині знаннями та вміннями нами вбачаються ті, що допомагають реалізувати особистості прагнення жити повноцінним, цікавим, насиченим життям.

Основними компонентами комунікативної компетентності можна вважати комунікативні якості, які притаманні людині, і характеризують її потреби в спілкуванні. Іншим компонентом комунікативної компетенції є комунікативні здібності людини, тобто її вміння встановлювати контакти та керувати процесом комунікації (проявляти ініціативу та активно спілкуватися, особливо коли це доречно, реагувати на стан партнера і впливати на нього, уміло застосовуючи різні прийоми), вміння себе презентувати, правильно оцінити свою реакцію та реакцію партнерів у процесі спілкування. Люди різного віку, рівня освіти, культури, рівня психологічного розвитку, життєвого та професійного досвіду мають різні комунікативні навички. Взагалі кажучи, комунікативна компетентність виявляється в розумінні правил спілкування, оволодінні його прийомами, повноцінному

розкритті комунікативного потенціалу. У цілому комунікативна компетентність проявляється як знання норм і правил спілкування, оволодіння його технологією, використання в повному обсязі комунікативного потенціалу.

Комунікативні навички показують, чи може людина визначити власні інтереси та пов'язати їх з інтересами своїх партнерів перед спілкуванням з іншою людиною, оцінити свого партнера як особистість та вибрати найбільш підходящі комунікативні методи та прийоми по ситуації. Також має значення вміння людини контролювати хід і результати спілкування, правильно завершити акт спілкування (Соловйов, 2015).

Сучасний фахівець з документознавства та інформаційної діяльності, працюючи над розширенням своєї комунікативної культури, повинен:

- вдало формулювати формальні і неформальні цілі комунікації;
- організовувати процес комунікації та успішно керувати ним (застосовуючи різні тактичні прийоми, не забуваючи про стратегічну лінію);
- володіти навичками самопрезентації, розуміти мовленнєвий етикет та вміло ним користуватися;
- уміти точно та коректно ставити запитання та відповідати на них;
- уміти організовувати та проводити ділові переговори, наради, ділову розмову, бесіду, співбесіду, полеміку, дискусію, діалог, тощо;
- бути стресостійким, адаптуватись до певних умов, розв'язувати конфліктні ситуації, конфронтації, що виникають у сфері службових відносин, та обирати найефективніші методи їх розв'язання;
- володіти прийомами переконання, навіювання, критики;
- розуміти «мову невербальних сигналів» у поведінці своїх комунікативних партнерів і відповідно реагувати на неї;

– володіти основами ділового етикету та вміло його використовувати (Палеха, 2008).

Комунікативну компетентність неможливо сформувати лише опрацювавши відповідну літературу. Її формування потребує кропіткої наполегливої праці особистості над собою та самоосвіти. Невміння комунікувати, правильно обирати потрібну тактику спілкування часто стає причиною конфліктів між людьми та обертається прорахунками в професійному зростанні фахівців з документознавства та інформаційної діяльності.

Перш за все, передумовою набуття комунікативної компетентності є повне опанування вербальними і невербальними засобами, що впливають на спілкування. Передача будь-якої інформації можлива лише з допомогою певної системи знаків. Виокремлюють понад 50 знакових систем, які можуть бути використані в комунікативному процесі і несуть в собі інформацію. Загальноприйняті виокремлення вербальної комунікації (використання мови і мовлення) та невербальної комунікації (використання різних немовних знакових систем).

Вербальна комунікація є основним каналом обміну інформацією між людьми. Мова є найпоширенішим способом спілкування, оскільки в процесі передачі через неї інформації найменше втрачається змісту інформації. Але цьому має сприяти високий ступінь спільного розуміння ситуації всіма учасниками комунікаційного процесу. Успішність вербальної комунікації буде тим кращою, чим краще партнери забезпечують тематичну спрямованість інформації, а також її двосторонній характер (Палеха, 2008).

Вербальна комунікаційна майстерність фахівця з документознавства та інформаційної діяльності – це система засобів мовленнєвого впливу, яка свідомо використовується ним у конкретних умовах комунікації для досягнення поставленої мети. Вона передбачає:

- уміння говорити грамотно, без помилок;

- володіння стилями і засобами мови, її стилістичними прийомами впливу на партнерів по спілкуванню;
- вироблення власного індивідуального стилю комунікації, творчий підхід до процесу мовленнєвого впливу на інших людей;
- оволодіння мовленнєвою культурою тощо.

В основі вербальної майстерності лежать мовленнєві якості комунікації: правильність, виразність, доцільність, стислість, чистота, точність, багатство й різноманітність лексики, образність. (Зінченко, Степаненко, 2017).

Найчастіше у мовленні фахівців з документознавства та інформаційної діяльності трапляються мовленнєві помилки, використання суржику через змішування української та російської мов, що засмічує мовлення, знижує довіру до сказаного; не літературні елементи (жаргонні, вульгарні, діалектні, просторічні слова); слова-паразити, які не несуть ніякої інформації; зловживання запозиченими іноземними словами тощо. Не менш важливим у формуванні комунікативної компетентності є розуміння невербальної частини комунікації та володіння нею. На думку А. Мейєрабіана, передача інформації відбувається за рахунок вербальних засобів (тільки слів) на 7 відсотків; звукових засобів – на 38, а невербальних засобів – на 55 відсотки (Соловійов, 2015).

Засоби невербальної комунікації (міміка, жести, поза, інтонація, паузи, дистанціювання), що супроводжують вербальне повідомлення, створюють підтекст, який сприяє, збагачує та поглиблює сприйняття переданої інформації. Відповідність між невербальними засобами спілкування, цілями, завданнями та змістом вербального спілкування є важливим елементом культури спілкування. Невербальна поведінка людини тісно пов'язана з її психічним станом і є способом вираження.

В процесі вербальної комунікації міміка та жести дають можливість посилити смислові наголоси інформації, що

передається, посилювати емоційний ефект від усвідомлення її значущості. Водночас невиправдано гіпертрофована міміка та жестикуляція, позбавлені змістовного підґрунтя, можуть ускладнити сприймання інформації, а то й просто дезорієнтувати реципієнта (споживача інформації) (Палеха, 2008).

Динамізм нинішнього життя, зростаюча соціальна мобільність, різко збільшують кількісний і якісний спектр міжособистісних контактів. Фахівці з документознавства та інформаційної діяльності мають справу з різними групами людей, представниками освітніх і професійних груп. Тому, з одного боку, дуже важливо, щоб у будь-якому акті комунікації його учасники дотримувалися загальних норм моралі, втілювали відповідні цінності, вносили у свої взаємини засади комунікативної та моральної культури. З іншого боку, істотно, щоб людина незалежно від обставин життя і власної психічної конституції могла морально реалізувати власні цінності, була спроможною до спілкування з іншими. Особливої актуальності набуває повага до партнера по спілкуванню – це не одиничний акт, вона повинна виявлятися протягом усього часу комунікації, які б ситуації не виникали під час спілкування (Соловйов, 2015).

Отже, професійна комунікативна діяльність фахівців з документознавства та інформаційної діяльності допомагає формувати та реалізувати моральні цінності часом в дуже складних умовах. Морально-етичні вимоги, що пред'являються до фахівців з документознавства та інформаційної діяльності, можна розділити на 3 групи:

Виконавська дисципліна. Дисциплінованість, уважність, сумлінність, пунктуальність, педантичність – саме ці якості характеризують виконавську дисципліну.

Здатність до контакту. Ця вимога визначаються тим, що сьогодні в структурі професійної діяльності фахівців з документознавства та інформаційної діяльності зростає об'єм

спілкування. Важливим є те, що комунікація не тільки збільшується, але і стає різноманітнішою.

Фахівцям з документознавства та інформаційної діяльності мають бути властиві такі якості як уміння спілкуватись, уміння слухати і чути, відкритість, повага до чужої точки зору, тактовність, вихованість, стриманість, володіння словом тощо. Стриманість, відчуття відповідальності за відступ від стандартів, особиста поведінка – це ті якості, які відповідають за імідж фахівців з документознавства та інформаційної діяльності в очах громадськості (Малик, 2013).

Проявом прихильності фахівця з документознавства та інформаційної діяльності професійним етичним вимогам на усіх рівнях його діяльності є здатність шанобливо відноситись до гідності людини, незалежно від його соціального положення.

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене, маємо констатувати, що професійна комунікативна компетенція фахівця з документознавства та інформаційної діяльності є показником сформованості системи професійних знань, комунікативних умінь і навичок, ціннісних орієнтацій, загальної гуманітарної культури, інтегральних показників культури мовлення, необхідних для якісної професійної діяльності. Формування професійної комунікативної компетенції передбачає: глибокі професійні знання і оволодіння понятійно-категорійним апаратом певної професійної сфери та відповідною системою термінів; досконале володіння сучасною українською літературною мовою; вміле професійне використання мовних стилів і жанрів відповідно до місця, часу, обставин, статусно-рольових характеристик партнера; знання етикетних мовних формул і вміння ними користуватись у професійному спілкуванні; уміння працювати з різними типами текстів; уміння орієнтуватись у масивах різнотемної та різнотипної інформації українською мовою на різних каналах комунікації; уміння знаходити, обирати, сприймати,

аналізувати і використовувати інформацію профільного спрямування; володіння інтерактивним спілкуванням; володіння основами риторичних знань і вмінь; уміння оцінювати комунікативну ситуацію і приймати професійне рішення та планувати комунікативні дії.

Суспільні цінності відіграють особливу роль у поведінці фахівця з документознавства та інформаційної діяльності. Суспільне життя є живим організмом, який забезпечує повагу до гідності людини, розкриття і сприйняття інтересів кожного і є осередком, в якому кожна особистість почуває себе захищеною, потрібною і належно оціненою. Найактуальнішою проблемою ефективної комунікації фахівців з документознавства та інформаційної діяльності і громадськості є недостатній рівень комунікативної культури обох сторін. Головним завданням є формування діалогу, відповідної культури спілкування, взаємних зобов'язань і підвищення рівня довіри.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бездрабко В.В. Актуальні проблеми документознавства в Україні. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*, 2020. № 1. С. 39-44.
2. Веремчук О.В. Педагогічні умови формування професійної культури майбутніх документознавців: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Рівне, 2016. 20 с.
3. Власова Г.В. Проблеми і перспективи підготовки фахівців з документознавства та інформаційної діяльності. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2004. № 1. С. 13-15.
4. Гайсинюк Н.А. Педагогічні засади підготовки документознавців в умовах інформатизації суспільства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 07.00.08 «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство». Київ, 2003. 24 с.

5. Дубова С.В. Підготовка документознавців для сфери державного управління в Україні (1995-2008 рр.). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Київ. 2010.

6. Зінченко В.М., Степаненко О.К. Формування мовленнєвої компетентності професійно орієнтованої особистості: Посібник. Дніпро : СПД Охотнік, 2017. 80 с.

7. Інформаційна складова державної політики та управління: монографія / Соловйов С.Г., та ін.; заг. ред. Грицяк Н.В.; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Каф. інформ. політики та електрон. урядування. Київ : К.І.С., 2015. 320 с.

8. Крохмаль І.М. Аналіз сучасної системи професійної підготовки майбутнього фахівця-документознавця в закладах вищої освіти України. *Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки*. 2018. № 8(322). Ч. 2. С. 63-74.

9. Кулешов С., Барабаш В. Документознавство як наукова і навчальна дисципліна в сучасній Україні: які шляхи розвитку? *Соціум. Документ. Комунікація* : зб. наук. статей. Серія «Історичні науки», 2020. № 9. С. 131-149.

10. Малик Г.Д. Компетентнісний профіль документознавця. *Вісн. Харк. держ. акад. культури*. Х., 2013. Вип. 41. С. 82-92.

11. Малюк О.Ю. Методологічні особливості формування інформаційно-комунікативної компетенції у студентів спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність». *Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки*. 2010. № 12(199). С. 158-162.

12. Матвієнко О.В., Цивін М.Н. Підготовка документознавців в Україні: надання освітніх послуг розширюється у нових спеціальностях. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2018. № 2 С. 56-62.

13. Морозюк І. Формування напрямів освіти документознавців. *Вісн. Кн. палати*. 2003. № 10. С. 27-29.

14. Назаренко Н.С. Формування комунікативної компетентності майбутніх документознавців у процесі

вивчення гуманітарних дисциплін: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Київ. 2008. 20 с.

15. Палеха Ю. І. Етика ділових відносин: навч. посіб. Київ. : Кондор, 2008. 356 с.

16. Палеха Ю. Підготовка документознавців-інформаційних аналітиків – нагальна потреба інформаційного суспільства. *Студії з архівної справи та документознавства*. 2007. Т. 15. С. 108 – 110.

17. Романишин Ю.Л. Формування готовності майбутніх документознавців-менеджерів до професійної діяльності засобами інформаційно-комунікаційних технологій: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук спец.: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Т., 2011. 21 с.

18. Семеног О.М., Семеніхіна О.В. Методичне забезпечення формування мовної культури майбутніх докторів філософії, документознавців, в умовах цифрового суспільства. *Фізико-математична освіта*. 2017. 4 (14), С. 281-288.

19. Слободяник М.С. Становлення та розвиток вищої документознавчої освіти в Україні. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2011. №3, С. 4-5.

20. Федорук О.М. Формування професійної компетентності документознавця в галузі електронного документообігу у ВНЗ. *Професійна освіта: методологія, теорія та технології*. 2015. Вип. 2. С. 228-236.

21. Філіпова Л. Професійні компетенції фахівців з документальних комунікацій: освітній аспект. *Вісн. Кн. палати*. 2009. № 1. С. 25-28.

22. Янишин О.К. Формування комунікативних умінь майбутніх документознавців засобами медіаосвітніх технологій: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Київ, 2012. 20 с.

REFERENCES

1. Bezdrabko, V.V. (2020). Aktualni problemy dokumentoznavstva v Ukraini. [Current problems of document science in Ukraine]. Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia, 1, 39-44 [in Ukrainian].
2. Veremchuk, O.V. (2016). Pedahohichni umovy formuvannia profesiinoi kultury maibutnikh dokumentoznavtsiv [Pedagogical conditions of formation of professional culture of future documentologists]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk : spets. 13.00.04 «Teoriia i metodyka profesiinoi osvity». Rivne, 20 s. [in Ukrainian].
3. Vlasova, H.V. (2004). Problemy i perspektyvy pidhotovky fakhivtsiv z dokumentoznavstva ta informatsiinoi diialnosti [Problems and prospects of training specialists in document science and information activities]. Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia. № 1. S. 13-15. [in Ukrainian].
4. Haisyniuk, N.A. (2003). Pedahohichni zasady pidhotovky dokumentoznavtsiv v umovakh informatyzatsii suspilstva [Pedagogical principles of training document specialists in the conditions of informatization of society]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk: spets. 07.00.08 «Knyhoznavstvo, bibliotekoznavstvo, bibliohrafoznavstvo». Kyiv, 24 s.
5. Dubova, S.V. (2010). Pidhotovka dokumentoznavtsiv dlia sfery derzhavnogo upravlinnia v Ukraini (1995-2008 rr.) [Training of document specialists for the sphere of public administration in Ukraine (1995-2008)]. Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata istorychnykh nauk. Kyiv. [in Ukrainian].
6. Zinchenko V.M., Stepanenko O.K. Formuvannia movlennievoi kompetentnosti profesiino oriientovanoi osobystosti [Formation of speech competence of a professionally oriented personality]: Posibnyk. Dnipro : SPD Okhotnik, 2017. 80 s. [in Ukrainian].
7. Informatsiina skladova derzhavnoi polityky ta upravlinnia [Information component of public policy and management]:

monohrafiia / Soloviov S.H., ta in.; zah. red. Hrytsiak N.V.; Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy, Kaf. inform. polityky ta elektron. uriaduvannia. Kyiv : K.I.S., 2015. 320 s. [in Ukrainian].

8. Krokmal, I.M. (2018). Analiz suchasnoi systemy profesiinoi pidhotovky maibutnoho fakhivtsia-dokumentoznavtsia v zakladakh vyshchoi osvity Ukrainy [Analysis of the modern system of professional training of future document specialists in higher education institutions of Ukraine]. Visn. Luhan. nats. un-tu imeni Tarasa Shevchenka: Pedahohichni nauky. № 8(322). Ch. 2. S. 63-74. [in Ukrainian].

9. Kuleshov, S., Barabash, V. (2020). Dokumentoznavstvo yak naukova i navchalna dystsyplina v suchasni Ukraini: yaki shliakhy rozvytku? [Documentation as a scientific and educational discipline in modern Ukraine: what are the ways of development?] Sotsium. Dokument. Komunikatsiia : zb. nauk. statei. Seriia «Istorychni nauky», № 9. S. 131-149. [in Ukrainian].

10. Malyk, H.D. (2013). Kompetentnisnyi profil dokumentoznavtsia [Competence profile of the document expert]. Visn. Khark. derzh. akad. kultury. Kh., Vyp. 41. S. 82-92. [in Ukrainian].

11. Maliuk, O.Iu. (2010). Metodolohichni osoblyvosti formuvannia informatsiino-komunikatyvnoi kompetentsii u studentiv spetsialnosti «Dokumentoznavstvo ta informatsiina diialnist» [Methodological features of the formation of information and communicative competence in students majoring in «Documentation and information activities»]. Visn. Luhan. nats. un-tu imeni Tarasa Shevchenka: Pedahohichni nauky. № 12(199). S. 158-162. [in Ukrainian].

12. Matviienko, O.V., Tsyvin, M.N. (2018). Pidhotovka dokumentoznavtsiv v Ukraini: nadannia osvitnikh posluh rozshyriuetsia u novykh spetsialnostiakh [Training of document specialists in Ukraine: the provision of educational services is expanding in new specialties]. Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia. № 2 C. 56-62. [in Ukrainian].

13. Moroziuk, I. (2003). Formuvannia napriamiv osvity dokumentoznavtsiv [Formation of directions of education of

document scientists]. *Visn. Kn. palaty*. № 10. S. 27-29. [in Ukrainian].

14. Nazarenko, N.S. (2008). *Formuvannia komunikativnoi kompetentnosti maibutnikh dokumentoznavtsiv u protsesi vyvchennia humanitarnykh dysyplin* [Formation of communicative competence of future documentologists in the process of studying humanities]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk spets. 13.00.04 «Teoriia i metodyka profesiinoi osvity». K., 20 s. [in Ukrainian].

15. Palekha, Yu.I. (2008). *Etyka dilovykh vidnosyn* [Ethics of business relations]: navch. posib. K.: Kondor, 356 s. [in Ukrainian].

16. Palekha, Yu. (2007). *Pidhotovka dokumentoznavtsiv-informatsiinykh analitykiv – nahalna potreba informatsiinoho suspilstva* [Training of document analysts-information analysts is an urgent need of the information society]. *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva*. T. 15. S. 108 – 110. [in Ukrainian].

17. Romanyshyn, Yu.L. (2011). *Formuvannia hotovnosti maibutnikh dokumentoznavtsiv-menedzheriv do profesiinoi diialnosti zasobamy informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii* [Formation of readiness of future document specialists-managers for professional activity by means of information and communication technologies]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk spets.: spets. 13.00.04 «Teoriia i metodyka profesiinoi osvity». T., 21 s. [in Ukrainian].

18. Semenoh, O.M., Semenikhina, O.V. (2017). *Metodychne zabezpechennia formuvannia movnoi kultury maibutnikh doktoriv filosofii, dokumentoznavtsiv, v umovakh tsyfrovoho suspilstva* [Methodical support for the formation of language culture of future doctors of philosophy, document scientists, in a digital society]. *Fyzyko-matematychna osvita*. 4 (14), S. 281-288. [in Ukrainian].

19. Slobodianyuk, M.S. (2011). *Stanovlennia ta rozvytok vyshchoi dokumentoznavchoi osvity v Ukraini* [Formation and development of higher documentation education in Ukraine]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*. №3, S. 4-5. [in Ukrainian].

20. Fedoruk, O.M. (2015). *Formuvannia profesiinoi kompetentnosti dokumentoznavtsia v haluzi elektronnoho*

dokumentoobihu u VNZ [Formation of professional competence of the document expert in the field of electronic document circulation in high school]. Profesiina osvita: metodolohiia, teoriia ta tekhnolohii. Vyp. 2. S. 228-236. [in Ukrainian].

21. Filipova, L. (2009). Profesiini kompetentsii fakhivtsiv z dokumentalnykh komunikatsii: osvitnii aspekt [Professional competencies of specialists in documentary communications: educational aspect]. Visn. Kn. palaty. № 1. S. 25-28. [in Ukrainian].

22. Ianyshyn, O.K. (2012). Formuvannia komunikatyvnykh umin maibutnikh dokumentoznavtsiv zasobamy mediaosvitnikh tekhnolohii [Formation of communicative skills of future documentologists by means of media educational technologies]: avtoref. dys. na здобuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk: spets. 13.00.04 «Teoriia i metodyka profesiinoi osvity». Kyiv, 20 s. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто особливості формування комунікативної компетентності у фахівців з документознавства та інформаційної діяльності, а також зазначено, що сучасний ринок праці висуває якісно нові вимоги до фахівців документознавчо-інформаційної сфери. Вказано, що роботодавці прагнуть отримати «сформованого» фахівця, здатного креативно мислити, компетентно виконувати професійні функції, зокрема з документаційного та бездокументаційного забезпечення управління. До того ж особливості роботи фахівця передбачають постійне самовдосконалення та саморозвиток, навчання протягом усього життя, покращення своїх Hard і Soft skills. Зауважено, що усі зазначені вище чинники вимагають переосмислення підходів до підготовки фахівців з документознавства та інформаційної діяльності в умовах університетської освіти та самоосвіти. Нові віяння часу вимагають від фахівців з документознавства та інформаційної діяльності високого рівня готовності до роботи з великим масивом документів та інформації, ухвалення обґрунтованих рішень у короткі

терміни, ділової комунікації, забезпечення захисту інтересів людини, держави, суспільства щодо отримання всебічної, об'єктивної інформації. Доведено, що набуття навичок комунікативної компетентності – важлива складова професійної підготовки фахівців з документознавства та інформаційної діяльності. Фахівцям з документознавства та інформаційної діяльності мають бути властиві такі якості як комунікативність, відкритість, повага до чужої точки зору, уміння слухати і чути, стриманість, тактовність, вихованість, володіння словом тощо. У висновках констатовано, що професійну комунікативну культуру неможливо запровадити авторитарними методами. Фахівців з документознавства та інформаційної діяльності до цього процесу потрібно залучати під час професійної підготовки, навчання та підвищення кваліфікації.

Ключові слова: документ, документознавство, інформаційна діяльність, комунікація, *Hard i Soft skills*, професійна підготовка документознавців, інформаційно-комунікаційне суспільство.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены особенности формирования коммуникативной компетентности у специалистов по документоведению и информационной деятельности, а также отмечено, что современный рынок труда выдвигает качественно новые требования к специалистам документоведческо-информационной сферы. Указано, что работодатели стремятся получить «сформированного» специалиста, способного креативно думать, компетентно выполнять профессиональные функции, включая документационное и бездокументационное обеспечение управления. К тому же, особенности работы специалиста предполагают постоянное самосовершенствование и саморазвитие, обучение на протяжении всей жизни, улучшение своих *Hard и Soft skills*. Все указанные выше факторы требуют переосмысления подходов к подготовке

специалистов по документоведению и информационной деятельности в условиях университетского образования и самообразования. Новые веяния времени требуют от специалистов документоведения и информационной деятельности высокого уровня готовности к работе с большим массивом документов и информации, принятия обоснованных решений в короткие сроки, деловой коммуникации, обеспечения защиты интересов человека, государства, общества по получению всесторонней, объективной информации. Доказано, что приобретение навыков коммуникативной компетентности – важная составляющая профессиональной подготовки специалистов по документоведению и информационной деятельности. Специалистам по документоведению и информационной деятельности должны быть свойственны такие качества как коммуникативность, открытость, уважение к чужой точке зрения, умение слушать и слышать, сдержанность, тактичность, воспитанность, владение словом и т.д. В заключении констатируется, что профессиональную коммуникативную культуру невозможно ввести авторитарными методами. Специалистов по документоведению и информационной деятельности в этот процесс нужно привлекать во время профессиональной подготовки, обучения и повышения квалификации.

Ключевые слова: документ, документоведение, информационная деятельность, коммуникация, Hard и Soft Skills, профессиональная подготовка документоведов, информационно-коммуникационное общество.

УДК: 351: 323 15. 001.8 (477)

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-13-311-330>

**INFLUENCE OF SOCIOECONOMIC FACTORS ON
ETHNOPOLITICAL PROCESSES: THEORETICAL AND
METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF RESEARCH**

**ВПЛИВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЧИННИКІВ НА
ЕТНОПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ: ТЕОРЕТИКО-
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ**

**ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ
ФАКТОРОВ НА ЭТНОПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ
ИССЛЕДОВАНИЯ**

Леся Ковач

кандидат історичних наук,
науковий співробітник
відділу національних меншин
lesakovac6@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0872-0219

Researcher ID: 00085002

Інститут політичних і
етнонаціональних досліджень
ім. І.Ф. Кураса НАН України,
вул. Генерала Алмазова, 8,
м. Київ-11, 01011

Lesia Kovach,

Ph.D. in Historical Science,
Research Scientist of the
Department of National
Minorities

lesakovac6@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0872-0219

Researcher ID: 00085002

Kuras Institute of Political and
Ethnic Studies of the National
Academy of Sciences of
Ukraine, General Almazov
Str., 8, Kyiv, 01011

ABSTRACT

Theoretical and methodological bases of influence of social and economic factors on ethnopolitical processes in segmented societies are generalized and analyzed. The general regularities

and possible consequences of the direction of their development for the general political situation in the country are revealed. Most attention is paid to conflict theories, functional approach, theories of modernization and culturological aspects of socio-economic inequality. Their critical analysis is carried out. The significant heuristic potential of existing theories and the need for their practical use are emphasized. It is noted that in most theoretical approaches, ethnicity is seen as a symbolic and social capital that can be used by political actors to achieve their political and economic goals both within the country and abroad. In this regard, it is pointed out the need to take into account the socioeconomic characteristics of ethno-national groups in the system of statistical data processing by the State Statistics Committee of Ukraine. This will make it possible to monitor the processes of ethnic social stratification in dynamics and provide research with appropriate information support. It is noted that taking into account the achievements of scientific knowledge and in order to increase the effectiveness of state ethnic policy, the application of the approach(conditionally it can be called «status quo»), which involves the transition from the paradigm «we – they» to the paradigm «I and we». The main task of this approach is to ensure that every citizen can freely and fully participate in the socio-political life of the nation, have opportunities for social mobility, while maintaining their own regional, local, national-cultural, spiritual, religious and personal identity.

Keywords: *ethnopolitics, theoretical and methodological approaches, socio-economic factors of ethnic mobilization, ethnicity.*

Постановка проблеми. Однією з найважливіших функцій політичної науки крім вирішення суто теоретичних завдань – систематизації, аналізу, узагальнення, оцінки та інтерпретації політичних явищ та процесів є прикладна функція, яка передбачає механізми реалізації набутого політичного знання, раціоналізацію управління політичними

процесами. Особливо це стосується сфери міжнаціональних відносин, які на сучасному етапі світового розвитку постають чи не найголовнішим чинником дестабілізації політичної ситуації та виникнення військових конфліктів у різних куточках світу. Причини міжнаціональних конфліктів можуть бути різними, починаючи від проблем всередині країни, і закінчуючи впливом геополітичних інтересів та процесами глобалізації. Особливої уваги потребують соціально-економічні потреби етнічних спільнот, адже протиріччя, що виникають з приводу володіння матеріальними і суспільними ресурсами, на думку багатьох науковців, є одними з головних у виникненні міжнаціональних протиріч та конфліктів.

Враховуючи зазначене, **об'єктом** дослідження є соціально-економічні чинники та їх вплив на етнополітичні процеси, **предметом** – теоретичні напрацювання світової та вітчизняної науки з зазначеної проблематики.

Відтак **метою** роботи є критичний та узагальнюючий аналіз теоретико-методологічних підходів щодо впливу соціально-економічних чинників на процеси консолідації (зміцнення національно-громадянської єдності) та дезінтеграції (поширення відцентрових тенденцій, етнічної сегрегації включно з виникненням сепаратистських ідей та рухів); обґрунтування системи заходів, спрямованих на підвищення ефективності державної етнонаціональної політики та окреслення перспективних напрямів подальших наукових пошуків.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Вивчення теми причинно-наслідкових зв'язків між чинниками соціально-економічного характеру, політизацією та мобілізацією етнічності має тривалу наукову традицію як у зарубіжній, так і у вітчизняній етнополітичній науці. Зокрема, ця тема стала об'єктом дослідження П. Бурдьє у його статті «Форми капіталу», опублікованій у 1983р., в якій до наукового обігу було введено поняття соціального капіталу для позначення соціальних зв'язків, які можуть виступати ресурсом для

отримання різноманітних вигод (Бурдые, 1983); американських вчених: П. Ван ден Берге (стверджував, що всі військові конфлікти, соціальна нерівність, класова боротьба, злочинність кореняться у біологічних особливостях людської природи, а такі символи як мова, релігія колір шкіри, тощо є показниками біологічної спорідненості) (Van den Berghe, 1981), Е. Бонасич (міграційна проблематика) (Bonasich, 1972) російських – Ю. Арутюняна, Л. Дробіжевої, А. Сускопова (широкий комплекс питань, пов'язаний з соціальним розвитком етнічностей та причинами їхньої етномобілізації) (Арутюнян, Дробіжева, Сускопов, 1999), В. Тишкова (розвивав модерністські теорії, зокрема думку, що все те, що звикли пов'язувати з етнічними чинниками або етнічними традиціями зовсім немає жорсткої регламентації, а визначається історичним досвідом країни, держави, політичною системою в якій ця група знаходиться: «Загальна соціальна і економічна культура, – писав він, – яка формується в межах держави значно сильніше впливає на процеси ринкової трансформації, ніж партикулярні етнічні і культурні традиції») (Тишков, 2005), Л. Дробіжевої (основна увага зосереджена на статусних уявленнях етнічних груп та чинниках, які впливають на їх формування), українських – Т. Рудницької (функціональна парадигма), В. Котигоренка (конфліктологічний підхід), В. Євтуха (об'єктом уваги дослідника виступає поселенська структура етнічних спільнот в регіонах України та досліджується вплив етнічного чинника на формування регіональних ринків праці в країні), М. Дністрянського (проаналізовано економічні чинники етнополітичної географії та геополітичних орієнтацій мешканців українських регіонів), І. Зварича (дав визначення таким поняттям як «регіон – донор» і «депресивний регіон», окреслив їх основні критерії та конфліктологічний потенціал) (Зварич, 2009). Крім уже згаданих авторів, варто відмітити праці І. Кураса (Курас, 2004), О. Майбороди (Майборода, 2005: 30-48), В. Арбеніної (Арбеніна, 2007).

У вітчизняній етнополітичній науці помітне місце займає колективна монографія співробітників відділу національних меншин Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України «Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості», яку було виконано під керівництвом М. Панчука.

Соціально-економічна складова етнополітичних процесів у цій праці досліджується шляхом аналізу рівня економічного розвитку регіонів, стану соціального забезпечення, етнічного складу населення, його поселенської структури, компактності/дисперсності розселення, міграційних переміщень – як зовнішніх, так і внутрішніх. В роботі міститься не лише кількісний аналіз досліджуваних явищ та процесів, але й їх якісні характеристики пов'язані з етнокультурними традиціями, які змінюються та трансформуються внаслідок взаємодії представників різних етнічних груп у конкретному соціально-економічному середовищі (Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості: Монографія, 2011).

Виклад основного матеріалу. На думку Дж. Ролса, автора монографії «Теорія справедливості», наявність нерівності сама по собі не є несправедливістю, вона виникає природно, первісно. Вона стає такою лише тоді, коли «порушується» ідея «справедливості як чесності», як принципу рівного права на свободу та рівномірний розподіл цінностей суспільства (Джон Роулз, 1971).

«Оглядаючи причини міжетнічного конфлікту, – зазначають українські дослідники В. Євтух та А. Попок, – можна зробити висновок, що глобальною причиною конфліктів є змагання соціальних груп (а етнічна спільнота є одним з її різновидів) за здобуття гідних ніш у процесі суспільного розвитку країни. У поліетнічних країнах ці змагання розвиваються на базі етнічного чинника. Оскільки можливості таких ніш на певному статистичному відтинку розвитку суспільства обмежені (мається на увазі той факт, що вони

зазвичай зайняті представниками етнічних спільнот з більш потужним силовим полем), то конкурентне співіснування різних етнічних спільнот може набирати гостроти й досягати... стану етнічного антагонізму, від якого лише крок до виникнення етнічного конфлікту» (Євтух В., Попок А., 2003: 16).

У деяких поліетнічних суспільствах, де чітко окреслюються етнічні сегменти (за характером поселення, специфікою зайнятості), етнічний антагонізм виникає й унаслідок витіснення із певних сфер або недопущення у ці сфери інші етноси, окрім тих, які свого часу опанували відповідну сферу діяльності. Особливо чітко це фіксується у сфері так званого малого бізнесу у Сполучених Штатах Америки, Канаді, Великобританії, Австрії (скажімо, вихідці з Кореї контролюють практично всі пункти торгівлі овочами у Нью-Йорку; віденські торговці пресою є виключно іммігранти з країн південно-східної Азії та арабського регіону).

Проте факт існування відмінних за місцем та роллю в суспільстві груп може бути потрактований не лише як прояв соціальної нерівності, а й як функціонально виправдане взаємодоповнення різними групами одна одної, особливо, коли йдеться про трудову сферу. В цьому плані привертають увагу дослідження американських соціологів середини ХХ століття Р. Лінтона, Т. Парсонса, К. Девіса, У. Мура та інших. Нерівна винагорода, включаючи прибуток і статус, вважають функціоналісти, є необхідним механізмом, за допомогою якого суспільство гарантує, що найважливіші для суспільства місця посядуть найкваліфікованіші люди.

У вітчизняній науковій думці функціональний підхід представлений працями Т. Рудницької (Рудницька, 1996: 111-133), яка стверджує, що етнічний склад галузей господарства, що склався в Україні на рубежі 80-90-х років ХХ століття, пропорції професійно-кваліфікаційного складу зайнятих у них свідчить про існування у суспільстві етнокультурного поділу праці. «Займаючи певну нішу в трудовій сфері суспільства, –

пише дослідниця, – різні етнічні спільноти доповнюють одна одну, створюючи цілісний трудовий потенціал населення держави. Наприклад, значна частина поляків зайнята у лісовому господарстві, що пов'язано з розташуванням їхнього традиційного компактного проживання в українському Поліссі. Галузеві вподобання болгар реалізовані у заготівельній галузі, а в греків – у сфері торгівлі та громадського харчування. Такий розподіл склався під впливом давніх етнокультурних традицій і тому, вважає Т. Рудницька, суспільству недоцільно ліквідувати ці трудові етнічні ніші.

Водночас переконана Т. Рудницька, це, безумовно, не означає заперечення необхідності створення у суспільстві таких умов, які б сприяли вертикальній мобільності тих груп, які поки що є на нижчих щаблях етнічної ієрархії і не тільки за професійно-кваліфікаційними критеріями, а й перш за все, з погляду матеріального стану, участі в управлінні тощо» (Рудницька, 1996: 111-133).

Позитивну роль культурного розподілу праці, також підкреслює Б. Євтух, але із застереженням, що такий розподіл є позитивним механізмом регулювання виробничих відносин у поліетнічному суспільстві лише за умов нормального функціонування економіки і відсутності дискримінації за етнічною ознакою (Євтух, 2003: 178).

Основні труднощі, з якими може зіткнутися функціональне вивчення етнічної взаємодії, це питання про те, виходячи з якого цілого потрібно пояснювати факти і впливи? Чи етнічні групи є окремими самостійними системами, чи підсистемами поліетнічного цілого? І чи потрібно вважати поліетнічне суспільство особливим типом політичної системи? Серед інших недоліків функціонального підходу дослідниками називаються: відсутність уваги до влади, багатства і власності як підстав стратифікації; перебільшення індивідуально-досяжницького характеру нерівності і недооцінка чинника спадковості статусної позиції; ігнорування боротьби, яку ведуть між собою різні страти за владу, престиж і матеріальні цінності.

Близькою до функціонального напрямку є «теорія внутрішнього колоніалізму» американського етосоціолога М. Хектера (Вашингтонський університет). Згідно з цією теорією представники тих чи інших етносів мають нахил до певного виду розумової чи фізичної праці і займаючись саме нею, ефективно досягають найпомітніших успіхів. За умов нормального функціонування економіки й адекватного структурування ринку праці, коли існує великий діапазон вибору сфер зайнятості й відсутня дискримінація не домінуючих груп населення за етнічними ознаками, такий поділ є позитивним механізмом регулювання виробничих відносин у поліетнічному суспільстві. Однак у кризових економічних ситуаціях, коли падає обсяг виробництва, зростає рівень безробіття, а відтак і конкуренція на ринку праці, то домінуюча більшість намагається зміцнити своє становище. За іммігрантами закріплюються сфери малокваліфікованої, фізично важкої, брудної і низькооплачуваної праці, що усвідомлюються ними як дискримінація та стає причиною їхньої етномобілізації.

На іншу сторону культурного поділу праці звертає увагу російський дослідник В. Ільїн. На його думку, різні етноси у боротьбі за виживання виявляються неоднаково пристосованими до умов певного суспільства, перш за все, завдяки специфіці своєї культури (традиціям, нормам, цінностям, тощо). У підсумку, одна етнічна культура сприяє вертикальній соціальній мобільності, друга – навпаки, перешкоджає їй. Тому, переконує В. Ільїн, доцільно розмежовувати етосоціальну стратифікацію у чистому вигляді та вторинну етосоціальну стратифікацію. Про етосоціальну стратифікацію у чистому вигляді, можна говорити у тому випадку, коли етнічні спільноти цілеспрямовано поставлені у нерівне становище у державній ієрархії та стають об'єктом привілеїв або дискримінації. Вторинна етосоціальна стратифікація виникає тоді, коли етнічні межі збігаються з природними зонами, галузевою зайнятістю та поселенською

структурою. Унаслідок цього етносоціальна нерівність є результатом нерівності регіонів, галузей господарства, місця проживання (місто/село) (Ильин, 1996: 309-310).

Етносоціальна проблематика широко розроблялась й іншими російськими дослідниками. Серед найбільш ґрунтовних необхідно відзначити праці В. Тишкова (Тишков, 2005) та Л. Дробіжевої. Під керівництвом останньої, зокрема, вийшла колективна монографія, під назвою «Социальное неравенство этнических групп: представления и реальность» (Социальное неравенство этнических групп: представления и реальность, 2002). В ній автори дослідження зробили спробу з'ясувати низку питань, а саме: наскільки виправданими є уявлення про етнічну дискримінацію і про етнокультурні перешкоди на шляху трансформаційних процесів у Російській Федерації? Чому ситуація відбору на ринку праці, яка є неминучою в умовах соціально-економічної конкуренції, сприймається суспільною свідомістю як прояв нерівності, і які реальні відмінності в розподілі багатства, престижу, влади в етнічних групах? Наскільки впливає етнічність на розміщення людей у стратифікаційній ієрархії сучасного російського суспільства?

Наприкінці 70-х рр. XX ст. у науковій думці значної популярності набули теорії модернізації. Вважалося, що модернізація (перехід від традиційного типу суспільства до індустріального) забезпечує людині більше свободи. Цього ж вимагає і неокласична економічна теорія, в якій наголошується, що ринок має бути максимально вільним і, що будь-яке його інституційне обмеження є небажаним.

У світлі цих уявлень етнічність, яка мобілізується модернізацією, виступає перешкодою такому вивільненню особистості, і як пережиток минулого, приречена на зникнення з прийняттям західного способу життя. Вважалося, що для нівелювання етнічного фактору достатньо правильно керувати ресурсами і заохочувати економічне зростання. Центральним положенням теорій 1950-1970-х років було твердження, що

етнічні конфлікти, націоналізм є кризовими явищами не до кінця змодернізованого суспільства і, що остаточне становлення такого суспільства буде його кінцем. Очікування, що економічне зростання покладе кінець тероризму і фундаменталізму, зокрема, стосовно Ізраїлю висловлювались Ш. Пересом. А в Північній Ірландії багато хто думав так: «дайте їм роботу, і вони кинуть свою зброю» (Р. Дарендорф, 2006.).

Однак з часом виявилось, що незважаючи на модернізацію і прискорене економічне зростання, значення етнічного чинника у світі не тільки не зменшилося, а навіть посилилось. Також було встановлено, що у різних країнах модернізація може відбуватися шляхом, відмінним від західного. У зв'язку з цим було висловлено припущення, що збереження етнічного чинника спричинене його неабиякою вигодою. Оскільки влада і багатство можуть бути надбанням відносно невеликої групи людей (еліти), що як правило самостійно неспроможна витримати виснажливу боротьбу за свої інтереси, еліта мобілізує «не елітні» маси для боротьби за ці інтереси. Зручним інструментом такої мобілізації і виступає етнічність, яка дає змогу подати справу таким чином, що маси борються за честь і гідність свого народу, за землі й пам'ять предків тощо, а не за корисливі, а нерідко й гедоністичні інтереси еліти. Націоналізм, зазначає британський дослідник Р. Роговські, майже завжди ґрунтується на прискіпливій оцінці власного інтересу і реальної суспільної ситуації (а не є наслідком історії або ілюзії) і, що він найтіснішим чином пов'язаний з суспільним поділом праці та змінами в цьому поділі». Його посилення є результатом природної конкуренції етнічних груп на різноманітних ринках, які постійно змінюються (Rogovsci, 1989). Крім цього, нацьковуючи одну етнічну групу на іншу, панівний клас сіє розбрат між людьми, які могли б об'єднатися і виступити проти нього, а головне дискусії навколо етнічних проблем відволікають увагу людей від боротьби за право повноцінної участі у владі та управлінні економікою (Tabb, 2002).

Представники конфліктологічного (Л. Козер, К. Боулдінг, Р. Дарендорф) підходу вважають, що етнічна нерівність присутня у будь-якому поліетнічному суспільстві. Адже етнічні групи, як і всі інші соціальні групи, утворюють певну ієрархію (етносоціальну стратифікацію), і вже у самій цій обставині закладено потенціал конфлікту. Причиною ж конфліктів є постійні зміни в етнічній стратифікації суспільства.

На думку В. Котигоренка, який протягом тривалого часу займається дослідженням етнічних протиріч і конфліктів в Україні, вивченням специфіки розвитку етнодемографічної та етносоціальної структури українського суспільства, потенційна конфліктогенність етнонаціональних відмінностей полягає не так у факті їх наявності, скільки у векторах загальної соціально-економічної динаміки. «Суспільну напругу і конфлікти, – пише вчений, – продукують не етносоціальні відмінності як такі, а передовсім соціально-економічні негаразди, здатні посилювати суспільне невдоволення, яке за певних умов і певними силами може бути каналізованим у сферу міжетнічних взаємин, ставлення етнічних спільнот до держави та її політики» (Котиоренко, 2004: 152) .

В умовах глобалізації значної популярності набув інтеракціоністський підхід, основи якого були закладені працями американських соціологів Ч. Кулі та Дж. Міда, Т. Шибутані, В. Хеслі та іншими.

Етнічні групи, стверджувала американська дослідниця В. Хеслі, уособлюють собою закриті соціокультурні одиниці. Однак, оскільки вони об'єднані в одній державі, повинні періодично взаємодіяти на загальних для всіх ринках і в загальній для всіх політичній системі. «Така взаємодія в рамках єдиної політико-економічної сфери, – пише В. Хеслі, – призводить до того, що одна з груп починає панувати над іншими. Але коли об'єднуються відмінні одна від одної інституціональні системи – і коли цінності та зразки поведінки здаються несумісними – домінуюча група, як правило, намагається примусити меншинні групи до асиміляції і

прийняття панівних культурних норм» (Етнополітичний конфлікт: URL: <https://subject.com.ua/political/dict/529.html>). За таких умов інтеракції виникають як результат дії різних факторів. Так, у випадку диверсифікації етнополітичних ситуацій очевидно, що суб'єкт-об'єктні стосунки на етапі розпаду держави постають як наслідок боротьби за дефіцитні чи іншого роду ресурси, конкуренції за здобуття найвигідніших умов «облаштування» в нових етнополітичних організаціях, соціалізації в них. В інших ситуаціях взаємодія виникає як наслідок функціональної взаємозумовленості груп або ж ініціатив однієї з них, які безпосередньо чи опосередковано стосуються інтересів «інших», з одного боку, та їхньої реакції на загрозу «ми – інтереси», з іншого (Етнополітичний конфлікт: URL: <https://subject.com.ua/political/dict/529.html>).

Для прогнозування та моделювання етнополітичних наслідків, які можуть мати місце в результаті збільшення кількості нелегальних мігрантів, що особливо актуально для України в умовах катастрофічного зменшення її населення, неабияке значення мають праці Е. Бонасіч автора теорії так званого «розколотого ринку праці».

На її переконання існують три групи суб'єктів (з різними матеріальними інтересами та потребами), які й утворюють «розколотий ринок праці»: працедавці, високооплачувані робітники, низькооплачувані робітники. Працедавці зацікавлені у тому, щоб найняти робітника за меншу плату. Тому вони охоче використовують працю етнічних мігрантів, щоб знизити ціну робочої сили, що, природно суперечить інтересам робітників з числа етнічної більшості та стимулює їхню мобілізацію проти груп меншості. В результаті виникає етнічний антагонізм, який може розвиватися в кількох напрямках: 1) витіснення низькооплачуваних робітників з ринку праці; 2) формування елементів «кастової системи». Перший варіант можливий за умови, коли низькооплачувані робітники є нелегальними мігрантами, а їхня кількість є незначною. Другий – коли нелегальних мігрантів багато і їх не

можна позбутися. У цьому випадку високооплачувані робітники монополізують певні види праці та всіляко обмежують можливості низькооплачуваних робітників підвищити свою кваліфікацію, що неодмінно веде до конфлікту.

Отже більшість концепцій, що перебувають в сучасному науковому полі, хоч і мають недоліки, містять евристичний потенціал і можуть бути продуктивно використані для розробки державної стратегії консолідації українського суспільства. Перспективним видається підхід (умовно його можна назвати «status quo»), який передбачає забезпечення рівних можливостей і вільної конкуренції для різних сегментів українського соціуму, перехід від парадигми «ми – вони» до парадигми «я і ми». Основне завдання такого підходу – досягти того, щоб кожний громадянин міг вільно і в повній мірі брати участь в суспільно-політичному житті нації, одночасно зберігаючи свою власну регіональну, локальну, національно-культурну, духовно-релігійну та особистісну ідентичності; забезпечення можливостей соціальної мобільності громадян України безвідносно від їхньої національності належності та ідентифікаційних відмінностей. Для реалізації такого підходу слід передбачити урахування соціально-економічних характеристик етнонаціональних груп в системі статистичної обробки даних Держкомстатом України, що важливо для підготовки та ухвалення управлінських рішень, а також прогнозування розвитку етнополітичної ситуації в країні. Також доцільно створити архів відповідної інформації, що дозволить відстежувати процеси етносоціальної стратифікації в динаміці та забезпечить наукові пошуки відповідною інформаційною підтримкою. Важливим є й постійний моніторинг доступу регіональних еліт до політичних, економічних та інших соціально важливих ресурсів, виявлення їхніх політичних орієнтацій та їхнього бачення системи державно-політичного устрою країни. При цьому, потрібно пам'ятати, що етнічність – це символічний і соціальний

капітал, який можна використати для мобілізації людей переслідуючи при цьому різні цілі, включаючи боротьбу за владу, контроль над ресурсами, економічні прибутки та власність як всередині країни, так і на глобальному рівні. А тому наукові дослідження, пов'язані з соціально-економічними характеристиками етнічних груп, не лише важливі для забезпечення суспільно-політичної стабільності в країні, але й життєво необхідні для збереження її територіальної цілісності та суб'єктності в системі міжнародних відносин.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бурдые П. Формы капитала. 1983. URL: <http://gtmarket.ru/library/articles/2601>
2. Van den Berghe, P. The Ethnic Phenomenon. Westport: Greenwood Press, 1981. 318 p.
3. Bonacich E. A Theory of Ethnic antagonism. The Split Labor Market. American Sociological Review. 1972. Vol.37. No.5 P.547 – 559.
4. Арутюнян Ю., Дробижева Л., Соскопов А. Этносоциология Москва: Аспект-Пресс, 1999. 271 с.
5. Тишков В. Рыночная экономика и этническая среда. Общество и экономика, 2005. №12. URL. Режим доступа: <http://www.demoscope.ru/weekly/2007/0271/analit03.php> 2.
6. Зварич І. Етнополітика в Україні: регіональний контекст. Київ: Дельта, 2009. 320 с.
7. Курас І. Етнополітологія. Перші кроки становлення. Київ: Генеза, 2004. 736 с.;
8. Майборода О. Етнопрофесійна структура українського суспільства: тенденції змін та їхній вплив на міжетнічні відносини. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Київ, 2005. Вип. 27. С. 30 – 48.
9. Арбеніна В. Етносоціологія. Підручник. Харків, 2007: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 160 с.

10. Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості: Монографія. Київ, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. С. 244–245.

11. Роулз Дж. Теория справедливости. Новосибирск, 1995. URL: <https://gtmarket.ru/library/basis/6642/6643>

12. Євтух В., Попок А. Конфлікт міжетнічний. Етносоціологія: терміни та поняття. Київ, 2003. С. 164.

13. Рудницька Т. Етнічні особливості соціально-професійного, галузевого та кваліфікаційного складу зайнятого населення України. Філософська і соціологічна думка. 1996. №1-2. С. 111 – 133.

14. Євтух Б. Культурного поділу праці теорія. Етносоціологія: терміни та поняття. Київ, 2003. С. 178.

15. Ильин. В. Государство и социальная стратификация советского и постсоветского обществ (1917 – 1996 гг.): Опыт конструктивистско-структуралистского анализа. Сыктывкар: Сыктывкарский университет, Институт социологии РАН, 1996. С. 309-310.

16. Социальное неравенство этнических групп: представления и реальность. Авт. проекта и отв. ред. Л Дробижева. Москва: Academia, 2002. 480 с.

17. Дарендорф. Р. У пошуках нового устрою: лекції на тему політики свободи у XX ст. Київ: Видавничий дім «Києво-могилянська академія», 2006. 110 с.

18. Rogovsci R. Commerce and Coalitions: How Trade Affects Domestic Political Alignments Princeton: Princeton University Press, 1989, 208 p.

19. Tabb, William K. Unequal Partners: a Primer on Globalization. The New Press. 2002. 273 p.

20. Котигоренко В. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт. Київ: Світогляд, 2004. С. 152.

21. Етнополітичний конфлікт. URL: <https://subject.com.ua/political/dict/529.html>

REFERENCES

1. Burd'e P. Formy kapitala. [Bourdieu P. The Forms of Capital]. 1983. Retreved from: <https://gtmarket.ru/library/articles/260>.
2. Van den Berghe, P. (1981). The Ethnic Phenomenon. Westport: Greenwood Press, 1981. 318 p.
3. Bonacich E. A (1972). Theory of Ethnic antagonism. The Split Labor Market. American Sociological Review. 1972. Vol.37. No.5 P.547 – 559.
4. Arutyunyan YU., Drobizheva L., Soskopov A. (1999). Etnosociologiyayu. [Ethnosociology]. Moskva: Aspekt-Press. 271 s.
5. Tishkov V. (2005). Rynochneya ekonomika i etnicheskaya sreda. Obshestvo i ekonomika. [Market economy and ethnic environment. Society and Economy]. №12. Retreved from: <http://www.demoscope.ru/weekly/2007/0271/analit03.php2>.
6. Zvarich I. (2009). Etnopolitika v Ukrayini: regionalnij kontekst. [Ethnopolitics in Ukraine: regional context]. Kiyiv: Delta, 2009. 320 s..
7. Kuras I.F. (2004). Etnopolitologiya. Pershi kroki stanovlennya. [Ethnopolitical science. The first steps of formation]. Kiyiv: Geneza. 736 s.
8. Majboroda O. (2005). Etnoprofesijna struktura ukrayinskogo suspilstva: tendenciyyi zmin ta yihnij vpliv na mizhetnichni vidnosini [Ethnoprofessional structure of Ukrainian society: tendencies of changes and their influence on interethnic relations]. Naukovi zapiski Institutu politichnih i etnonacionalnih doslidzhen NAN Ukrayini. Kiyiv. Vip. 27. S. 30–48.
9. Arbyenina V. (2007). Etnosociologiya. [Ethnosociology]. Pidruchnik. Harkiv: Harkivskij nacionalnij universitet imeni V.N. Karazina, 160 s.
10. Etnopolitichni procesi v Ukrayini: regionalni osoblivosti [Ethnopolitical processes in Ukraine: regional features]: Monografiya. Kiyiv, Institut politichnih i etnonacionalnih doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrayini, 2011. S. 244 – 245

11. Roulz Dzh. (1995). Teoriya spravedlivosti. [The theory of justice]. Novosibirsk. Retrieved from: <https://gtmarket.ru/library/basis/6642/6643>

12. Yevtuh V., Popok A. (2003). Konflikt mizhetnichnij. Etnosociologiya: termini ta ponyattya. [Interethnic conflict. Ethnosociology: terms and concepts]. Kiyiv, 2003. S. 164.

13. Rudnicka T. (1996). Etnichni osoblivosti socialno-profesijnogo, galuzevogo ta kvalifikacijnogo skladu zajnyatogo naselennya Ukraini. [Ethnic features of socio-professional, sectoral and qualification composition of the employed population of Ukraine]. Filosofska i sociologichna dumka. №1–2. S. 111–133.

14. Yevtuh B. (2003). Kulturnogo podilu praci teoriya. Etnosociologiya: termini ta ponyattya. [Cultural division of labor theory. Ethnosociology: terms and concepts]. Kiyiv. S. 178.

15. Ilin. V. (1996). Gosudarstvo i socialnaya stratifikaciya soverskogo i postsoverskogo obshestv (1917 – 1996 gg.): Opyt konstruktivistsko-strukturalistskogo analiza. [The state and the social stratification of Soviet and post-Soviet societies (1917 – 1996): The experience of constructivist-structuralist analysis]. Syktyvkar: Syktyvkarskij universitet, Institut sociologii RAN. S. 309-310.

16. Socialnoe neravenstvo etnicheskikh grupp: predstavleniya i realnost. [Social inequality of ethnic groups: perceptions and reality]. Avt. proekta i otv. red. L Drobizheva. Moskva: Academia, 2002. 480 s.

17. Darendorf. R. (2006). U poshukah novogo ustroyu: lekciyi na temu politiki svobody u XX st. [In search of a new system: lectures on the policy of freedom in the twentieth century]. Kiyiv: Vidavnychij dim «Kiyevo-mogilyanska akademiya». 110 s.

18. Rogovsci R. (1989). Commerce and Coalitions: How Trade Affects Domestic Political Alignments Princeton: Princeton University Press, 1989, 208 p.

19. Tabb, William K. (2002). Unequal Partners: a Primer on Globalization. The New Press. 2002. 273 p.

20. Kotigorenko V. Etnichni protirichchya i konflikti v suchasnij Ukraini: politologichnij koncept. [Ethnic tensions and conflicts in contemporary Ukraine: a political Concept]. Kyiv: Svitoglyad, 2004. S. 152.

21. Etnopolitichnij konflikt [Ethnopolitical conflict]. Retrieved from: <https://subject.com.ua/political/dict/529.html>

АНОТАЦІЯ

Узагальнено та проаналізована теоретико-методологічні засади впливу соціально-економічних чинників на етнополітичні процеси в сегментованих суспільствах. Виявлено загальні закономірності та можливі наслідки від спрямованості їх розвитку для загальної політичної ситуації в країні. Найбільше уваги приділено конфліктологічним теоріям, функціональному підходу, теоріям модернізації та культурологічним аспектам соціально-економічної нерівності. Здійснено їх критичний аналіз. Наголошено на значному евристичному потенціалі існуючих теорій та необхідності їх практичного використання. Зазначено, що у більшості теоретичних підходів етнічність розглядається як символічний і соціальний капітал, що може бути використаний для реалізації політичними акторами своїх політичних та економічних цілей як всередині країни, так і поза її межами. У зв'язку з цим вказано на потребу передбачити урахування соціально-економічних характеристик етнонаціональних груп у системі статистичної обробки даних Державним комітетом статистики України. Це дасть змогу постійно відстежувати процеси етносоціальної стратифікації в динаміці та забезпечить наукові дослідження відповідною інформаційною підтримкою. Зазначено, що враховуючи здобутки наявного наукового знання та з метою підвищення ефективності державної етнонаціональної політики перспективним видається застосування підходу (умовно його можна назвати «status quo»), який передбачає перехід від парадигми «ми – вони» до парадигми «я і ми». Його

основне завдання – досягти того, щоб кожний громадянин міг вільно і в повній мірі брати участь у суспільно-політичному житті нації, мав можливості соціальної мобільності, одночасно зберігаючи свою власну регіональну, локальну, національно-культурну, духовно-релігійну та особистісну ідентичності.

Ключові слова: *етнополітика, теоретико-методологічні підходи, соціально-економічні чинники етнічної мобілізації, етнічність.*

АННОТАЦИЯ

Обобщены и проанализированы теоретико-методологические основы влияния социально-экономических факторов на этнополитические процессы в сегментированных обществах. Выявлены общие закономерности и возможные последствия от направленности их развития для общей политической ситуации в стране. Наибольшее внимание уделено конфликтологические теориям, функциональному подходу, теориям модернизации и культурологическим аспектам социально-экономического неравенства. Осуществлен их критический анализ. Отмечен значительный эвристическом потенциале существующих теорий, а также необходимость их практического использования. Отмечено, что в большинстве научных подходов этничность рассматривается как символический и социальный капитал, который может быть использован для реализации политическими актерами своих эгалитарных целей как внутри страны, так и за ее пределами. В связи с этим указано на необходимости предусмотреть учет социально-экономических характеристик этнонациональных групп в системе статистической обработки данных Государственным комитетом статистики Украины. Это позволит постоянно отслеживать процессы этносоциальной стратификации в динамике и обеспечит научные исследования соответствующей информационной поддержкой. Отмечено,

что учитывая достижения имеющегося научного знания и с целью повышения эффективности государственной этнонациональной политики перспективным представляется применение подхода (условно его можно назвать «status quo»), который предусматривает переход от парадигмы «мы - они» к парадигме «я и мы». Его основная задача – добиться того, чтобы каждый гражданин мог свободно и в полной мере участвовать в общественно-политической жизни нации, имел возможности социальной мобильности, одновременно сохраняя свою собственную региональную, локальную, национально-культурную, духовно-религиозную и личностную идентичности.

Ключевые слова: этнополитика, теоретико-методологические подходы, социально-экономические факторы этнической мобилизации, этничность.

УДК 378.147:002.1]:004

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-13-331-344>

**FORMATION OF DIGITAL COMPETENCE IN FUTURE
SPECIALISTS OF DOCUMENTATION AND
INFORMATION ACTIVITIES**

**ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У
МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІЗ ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА
ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

**ФОРМИРОВАНИЕ ЦИФРОВОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ
У БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ ПО
ДОКУМЕНТОВЕДЕНИЮ И ИНФОРМАЦИОННОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

Оксана Плужник,

доктор філософії, старший
викладач кафедри
документознавства та
методики навчання,
oks.pluzhnik1@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8780-8288>
Університет Григорія
Сковороди
в Переяславі, м. Переяслав,
вул. Сухомлинського, 30,
Київська обл., Україна, 08401

Oksana Pluzhnyk,

Ph.D. in Educational Sciences,
Senior Lecturer of Department
of scientific discipline of
documentation and Methods of
Teaching
oks.pluzhnik1@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8780-8288>
Hryhorii Skovoroda University
in Pereiaslav
08401, Ukraine, Kyiv region,
Pereiaslav, Sukhomlynskyi
Str., 30

ABSTRACT

The article is devoted to the study of the problems of the formation of digital competence of future specialists in documentation and information activities in the process of

professional training. The study found that the most effective means of quality education is the introduction of a competency-based approach with particular attention to the formation of digital competence.

The definitions and essence of the concepts of «digital literacy» and «digital competence» are considered. Digital literacy means the ability to understand and use information through digital manipulation, and to evaluate and apply new knowledge gained from the digital environment. Digital competence includes: the ability to select relevant information, analyze, process and use it; the ability to communicate through online communication tools; the basics of programming to create programs to facilitate record keeping; the ability to protect personal data, information and computer devices from threats of damage or theft; the ability to adjust computer technology to one's needs and solve technical problems with the devices.

The concepts of «competence» and «competency» are compared. In our understanding, competency is a set of interrelated abilities, knowledge and skills that allow a person to professionally and effectively perform their duties. Competence is the personal quality of a specialist to solve a certain range of professional tasks or responsibilities. Competence is a combination of certain competencies, that is, skills and knowledge, as well as behavioral qualities.

The professional training of specialists in document management and information and librarianship at the Department of Documentation and Teaching Methods of the University of Grigory Skovoroda in Pereyaslav in the specialties «Professional Education (Documentation)», «Information, Library and Archives» is described. The department has developed and taught a complex of disciplines aimed at ensuring the formation and development of digital competence of future specialists in documents and information activities, in particular: «Analytical and synthetic processing of documentary information», «Electronic governance», «Electronic document management», «Social and information

security», «Computer processing and editing of documents», «Information security and information protection», «Automated information retrieval systems», etc.

Keywords: *digital literacy, digital competence, competency, documentation, information activities, professional training.*

Постановка проблеми. Найважливішою тенденцією розвитку сучасного суспільства є розвиток цифрової економіки, який ґрунтується на використанні цифрових інформаційно-комунікаційних технологій у всіх сферах професійної діяльності. Цифровізація різних галузей професійної діяльності сприяє зростанню надходжень економічної, фінансової, технологічної, виробничої чи іншої інформації, а також створює нові форми використання цієї інформації. Однією з складових інформаційних ресурсів будь-якої установи є документні ресурси. Робота з документацією завжди була, є і залишається одним з головних спрямувань діяльності організацій, незалежно від масштабів їхньої діяльності або форми власності, оскільки постійно виникає необхідність оформлення тої чи іншої інформації в документній формі. Ділове документування на сучасному етапі розвитку інформаційно-комунікаційних технологій орієнтується на заміну паперових носіїв інформації документа на електронні.

Необхідність налагодження електронного документообігу, забезпечення якості таких документів, їх правильне оформлення стає вимогою сучасності. Без цифровізації документообігу неможлива цифровізація управління в цілому.

Швидкі та глибинні наслідки від переходу на «цифру» будуть можливими лише тоді, коли «цифрова» трансформація стане основою життєдіяльності українського суспільства, бізнесу та державних установ, стане звичним та повсякденним явищем, стане нашим ДНК, нашою ключовою аджендою на шляху до процвітання, стане основою добробуту України (Проект Цифрова адженда України – 2020, 2016).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування та розвитку цифрової компетентності останнім часом присвячено багато праць вітчизняних та зарубіжних науковців. Це перш за все пов'язано зі стрімким розвитком цифрових технологій та невідкладними вимогами сучасності. Серед досліджень сутності цифрової компетентності варто відзначити праці Андріянова О.В. і Татакі О.О. (Андріянов & Татакі, 2016), Вербівського Д.С., Карплюка С.О., Фонарюка О.В. (Вербівський, Карплюк & Фонарюк, 2021), Наливайка О.О. (Наливайко, 2018).

На рівні держави необхідність формування та розвитку цифрової компетентності населення визначається цілим рядом законодавчих та інших документів. Попри це малодослідженим залишається питання формування цифрової компетентності у майбутніх фахівців із документознавства та інформаційної діяльності у процесі професійної підготовки.

Метою статті є дослідження проблеми формування цифрової компетентності у майбутніх фахівців із документознавства та інформаційної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цифровою обробкою і оформленням документів в умовах сьогодення займаються спеціально підготовлені фахівці – інформаційні аналітики, документознавці. Важливим аспектом підготовки майбутніх фахівців у цій галузі є формування та розвиток цифрової компетентності.

Наливайко О.О. у своїх дослідженнях зазначає, що потрібно акцентувати увагу на тому, що в час загальної інформатизації життя людини вища освіта повинна підлаштовуватися під високі запити суспільства в галузі підготовки кваліфікованого фахівця. Найбільш ефективним засобом задоволення суспільних потреб у галузі отримання якісної освіти на цьому етапі розвитку країни вбачається запровадження компетентнісного підходу з акцентом на інформаційно-цифрову компетентність (Наливайко, 2018: 129-134).

Науковці Андріянов О.В., Татакі О.О., характеризуючи сутнісні ознаки компетентності людини, зауважують, що вони постійно змінюються (зі зміною світу, зі зміною вимог до особи); орієнтовані на майбутнє (виявляються в можливостях організувати свою освіту, спираючись на власні здібності, з урахуванням вимог майбутнього); мають діяльнісний характер узагальнених умінь у поєднанні з предметними вміннями та знаннями в конкретних галузях (ситуаціях); виявляються в умінні здійснювати вибір, виходячи з адекватної оцінки себе в конкретній ситуації; пов'язані з мотивацією на неперервну самоосвітню діяльність (Андріянов & Татакі, 2016: 50-55).

Згідно Рамки цифрової компетентності для громадян України *цифрова компетентність* є ключовою в умовах четвертої промислової революції. Цей термін включає в себе впевнене, критичне, творче та відповідальне використання і взаємодію з засобами цифрових технологій для навчання, працевлаштування, роботи, дозвілля та участі у суспільному житті. Він охоплює такі поняття як інформаційна грамотність та медіа-грамотність, комунікація та співпраця, створення цифрового контенту (включаючи основи програмування), безпека (включаючи захист персональних даних у цифровому середовищі та кібербезпеку), а також розв'язання різнопланових проблем з використанням цифрових технологій і навчання впродовж життя. Детальний опис та рівні володіння надано в Рамці цифрової компетентності для громадян України (Опис рамки цифрової компетентності для громадян України, 2021).

Серед науковців наразі ведуться дискусії щодо визначення та розрізнення понять «цифрова грамотність» та «цифрова компетентність». Нам імпонує думка Вербівського Д.С., Карплюка С.О., Фонарюка О.В., які відмічають, що досить часто до набору одних і тих же характеристик поняття застосовують різні назви – інформаційно-комунікаційна компетентність, інформаційно-цифрова компетентність, цифрова компетентність (Вербівський, Карплук & Фонарюк, 2021: 78-82).

У своїй науковій статті автори вказують, що поняття «цифрова грамотність» є більш раннім. «Цифрова» означає інформацію, представлену в числовій формі і через електронно-обчислювальні машини, а «грамотність» включає в себе здатність читати й інтерпретувати мультимедіа, відтворювати дані і зображення за допомогою цифрових маніпуляцій, а також оцінювати і застосовувати нові знання, отримані з цифрового середовища. *Цифрова компетенція* включає в себе: технічні навички використання цифрових технологій; уміння осмислено використовувати цифрові технології для роботи, навчання і в повсякденному житті в цілому в різних видах діяльності; вміння критично оцінювати цифрові технології; мотивацію до участі в цифровій культурі (Вербівський, Карплюк & Фонарюк, 2021: 78-82).

Слід також розрізняти поняття «компетентність» та «компетенція». У нашому розумінні, *компетентність* – це сукупність взаємопов’язаних здібностей, знань і навичок, які дозволяють людині професійно та ефективно виконувати свої обов’язки. *Компетенція* – особиста якість фахівця вирішувати певне коло професійних завдань чи обов’язків. Компетентність – це поєднання певних компетенцій, тобто навичок і знань, а також поведінкових якостей.

Цифрова компетентність визнана ЄС однією з 8 ключових компетенцій для повноцінного життя та діяльності. 2016 року ЄС представив оновлений фреймворк Digital Competence (DigComp 2.0), що складається з основних 5 блоків компетенцій та усього 21 компетенції (див. Табл. 1) (Проект Цифрова адженда України – 2020, 2016).

Таблиця 1

Рамки цифрової компетентності

№	Компетенції	Критерії компетенцій
1.	Інформаційна грамотність та грамотність щодо роботи з даними.	Вміння шукати, фільтрувати дані, інформацію та цифровий контент.
		Вміння оцінювати дані, інформацію та цифровий контент.

Продовження таблиці 1

		Вміння використовувати та управляти даними, інформацією та цифровим контентом.
2.	Комунікація та взаємодія.	Вміння спілкуватися через використання цифрових технологій. Вміння ділитися інформацією завдяки використанню цифрових технологій. Вміння контактувати із суспільством, користуватися державними та приватними послугами завдяки використанню цифрових технологій. Вміння взаємодіяти завдяки використанню цифрових технологій. Знання «нетикету» (від англ. network та etiquette), тобто володіння правилами поведінки та етикету в цифровому середовищі. Управління цифровою ідентичністю, тобто вміння створювати та управляти аккаунтами.
3.	Цифровий контент.	Створення цифрового контенту. Вміння змінювати, покращувати, використовувати цифровий контент задля створення нового контенту. Обізнаність щодо авторських прав та політики ліцензування відносно даних, інформації та цифрового контенту. Програмування, тобто вміння писати програмний код.
4.	Безпека.	Вміння захистити пристрої та контент, знання заходів безпеки, розуміння ризиків та загроз. Захист персональних даних та приватності. Охорона здоров'я, тобто знання та навички для збереження свого здоров'я та інших з точки зору як екології використання цифрових технологій, так і ризиків, загроз безпеці громадян. Захист навколишнього середовища, тобто розуміння впливу цифрових технологій на екологію, навколишнє середовище, з точки зору їх утилізації, а також їх використання, що може нанести шкоду, наприклад, об'єктам критичної інфраструктури і т.д.
5.	Вирішення проблем.	Вміння вирішувати технічні проблеми, що виникають із комп'ютерною технікою, програмним забезпеченням, мережами і т.д. Вміння визначати потреби та знаходити відповідні технічні рішення, або кастимізувати цифрові технології до власних потреб. Креативне користування, або вміння завдяки цифровим технологіям створювати знання, процеси та продукти, індивідуально або колективно, з метою вирішення повсякденних життєвих та професійних проблем і т.д. Вміння самостійно визначати потребу в отриманні додаткових нових цифрових навичок.

Джерело: (Проект Цифрова адженда України – 2020, 2016).

Екстраполоючи зазначені компетенції на процес підготовки фахівців із документознавства та інформаційної діяльності, розуміємо, що вони є невід'ємною частиною майбутньої професійної діяльності. Адже важко уявити діяльність документознавця без уміння шукати потрібну інформацію, оцінювати її, переробляти та використовувати; без уміння вести комунікацію через засоби онлайн-спілкування; без володіння основами програмування для створення програм для спрощення ведення діловодства; без уміння захистити комп'ютерні пристрої, персональні дані та інформацію від загроз викрадення чи пошкодження; без уміння вирішувати технічні проблеми з технікою та підлаштовувати її під власні потреби тощо.

Наведені показники свідчать про необхідність невідкладного спрямування скоординованих дій на розвиток цифрових компетентностей у професійній підготовці майбутніх фахівців із документознавства та інформаційної діяльності.

Формування та розвиток цифрової грамотності здобувачів вищої освіти не може обмежуватись лише вивченням загальної інформатики – для майбутньої професійної діяльності документознавця цього недостатньо.

Різноплановою та якісною є підготовка фахівців із документознавства та інформаційно-бібліотечної справи на кафедрі документознавства та методики навчання Університету Григорія Сковороди в Переяславі за спеціальностями «Професійна освіта (Документознавство)», «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа».

Ефективність освітнього процесу підтверджує цілісна сукупність взаємопов'язаних освітніх компонентів, навчально-методичне забезпечення яких щороку оновлюється і оптимізується з урахуванням сучасних вимог та потреб.

Кафедрою розроблений та викладається комплекс дисциплін, які покликані забезпечити формування і розвиток цифрової компетентності майбутніх фахівців із документознавства та інформаційної діяльності, зокрема: «Аналітико-синтетична переробка документної інформації»,

«Електронне урядування», «Електронний документообіг», «Соціальна та інформаційна безпека», «Комп'ютерна обробка та редагування документів», «Інформаційна безпека та захист інформації», «Автоматизовані інформаційно-пошукові системи» тощо.

У навчальних планах перелік освітніх компонентів сформовано таким чином, щоб здобувач вищої освіти, а в майбутньому фахівець, максимально відповідав сучасним вимогам роботодавців та реалізував себе у професійній діяльності. Зв'язок із сучасними вимогами та умовами праці забезпечується через організацію освітнього процесу у двох напрямках: теоретичному й практичному. Такий підхід забезпечує формування необхідних компетенцій у здобувачів, зокрема цифрової, та дозволяє їм бути успішними фахівцями-практиками, яких потребує сучасний ринок праці.

Висновки. Дедалі очевидніше, що перехід суспільства на «цифру» у всіх галузях професійної діяльності спричинює помітні зміни, які, безумовно, в першу чергу повинні торкнутися підходів до професійної освіти майбутніх спеціалістів. Нині лише компетентний фахівець здатний задовольнити виклики цифрової сучасності новими технологічними рішеннями та інноваціями. Серед основних цифрових компетенцій майбутніх фахівців із документознавства та інформаційної діяльності нами виділено такі:

- уміння підбирати потрібну інформацію, аналізувати її, обробляти та використовувати;
- уміння вести спілкування через засоби онлайн-комунікації;
- опанування основ програмування для створення програм з метою спрощення ведення діловодства;
- уміння захистити персональні дані, інформацію та комп'ютерні пристрої, від загроз пошкодження чи викрадення;
- уміння та підлаштовувати комп'ютерну техніку під власні потреби та вирішувати технічні проблеми з приладами.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Андріянов О.В., Татакі О.О. Формування інформаційно-комунікативної компетентності в процесі підготовки фахівців документно-інформаційної сфери. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2016. № 1. С. 50-55. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2016_1_9
2. Вербівський Д.С., Карплюк С.О., Фонарюк О.В. Цифрова компетентність майбутніх педагогів професійного навчання. *Наукові записки*. Серія: Педагогічні науки. Випуск 198. Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2021. С.78-82.
3. Наливайко О.О. Формування інформаційно-цифрової компетентності як результат професійної підготовки студентів класичних університетів. *Педагогічний альманах*. 2018. Вип. 40. С. 129-134. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pedalm_2018_40_21.
4. Опис рамки цифрової компетентності для громадян України. Міністерство цифрової трансформації України, 2021. URL: <https://inlnk.ru/zaODk>
5. Проект Цифрова адженда України – 2020 («Цифровий порядок денний» – 2020). Концептуальні засади, 2016. URL: <https://ucci.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf>

REFERENCES

1. Andriianov, O.V., Tataki, O.O. (2016). Formuvannia informatsiino-komunikatyvnoi kompetentnosti v protsesi pidhotovky fakhivtsiv dokumentno-informatsiinoi sfery [Formation of information and communication competence in the process of training professionals in the document and information sphere]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*, 50-55. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2016_1_9 [in Ukrainian].
2. Verbivskyi, D.S., Karpliuk, S.O., Fonariuk, O.V. (2021). Tsyfrova kompetentnist maibutnikh pedahohiv profesiinoho navchannia [Digital competence of future vocational education teachers]. *Naukovi zapysky. Serii: Pedahohichni nauky*. Kropyvnytskyi: RVV TsDPU im. V. Vynnychenka, 78-82 [in Ukrainian].

3. Nalyvaiko, O.O. (2018). Formuvannia informatsiino-tsyfrovoi kompetentnosti yak rezultat profesiinoi pidhotovky studentiv klasychnykh univesytetiv (Formation of information and digital competence as a result of professional training of students of classical universities). *Pedahohichnyi almanakh*, 129-134. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pedalm_2018_40_21 [in Ukrainian].

4. Opys ramky tsyfrovoi kompetentnosti dlia hromadian Ukrainy (2021). (Description of the digital competence framework for Ukrainian citizens). Ministerstvo tsyfrovoi transformatsii Ukrainy. Retrieved from: <https://inlnk.ru/zaODk> [in Ukrainian].

5. Proekt Tsyfrova adzhenda Ukrainy – 2020 («Tsyfrovyi poriadok denniy» – 2020). Kontseptualni zasady (2016). (Project Digital Agenda of Ukraine – 2020 («Digital Agenda» – 2020). Conceptual framework). Retrieved from: <https://ucci.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf> [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню проблем формування цифрової компетентності у майбутніх фахівців із документознавства та інформаційної діяльності у процесі професійної підготовки. У ході дослідження з'ясовано, що найбільш ефективним засобом якісної освіти є запровадження компетентнісного підходу з особливою увагою на формування цифрової компетентності.

Розглянуто визначення та сутність понять «цифрова грамотність» та «цифрова компетентність». Цифрова грамотність означає здатність розуміти та використовувати інформацію за допомогою цифрових маніпуляцій, а також оцінювати і застосовувати нові знання, отримані з цифрового середовища. Цифрова компетенція включає в себе: уміння підбирати потрібну інформацію, аналізувати її, обробляти та використовувати; уміння вести спілкування через засоби онлайн-комунікації; опанування основ програмування для створення програм з метою спрощення

ведення діловодства; уміння захистити персональні дані, інформацію та комп'ютерні пристрої, від загроз пошкодження чи викрадення; уміння та підлаштовувати комп'ютерну техніку під власні потреби та вирішувати технічні проблеми з приладами.

Зіставлено поняття «компетентність» та «компетенція». У нашому розумінні, компетентність – це сукупність взаємопов'язаних здібностей, знань і навичок, які дозволяють людині професійно та ефективно виконувати свої обов'язки. Компетенція – особиста якість фахівця вирішувати певне коло професійних завдань чи обов'язків. Компетентність – це поєднання певних компетенцій, тобто навичок і знань, а також поведінкових якостей.

Описано професійну підготовку фахівців із документознавства та інформаційно-бібліотечної справи на кафедрі документознавства та методики навчання Університету Григорія Сковороди в Переяславі за спеціальностями «Професійна освіта (Документознавство)», «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа». Кафедрою розроблений та викладається комплекс дисциплін, які покликані забезпечити формування і розвиток цифрової компетентності майбутніх фахівців із документознавства та інформаційної діяльності, зокрема: «Аналітико-синтетична переробка документної інформації», «Електронне урядування», «Електронний документообіг», «Соціальна та інформаційна безпека», «Комп'ютерна обробка та редагування документів», «Інформаційна безпека та захист інформації», «Автоматизовані інформаційно-пошукові системи» тощо.

Ключові слова: цифрова грамотність, цифрова компетентність, компетенція, документознавство, інформаційна діяльність, професійна підготовка.

АННОТАЦІЯ

Стаття посвячена дослідженню проблем формування цифрової компетентності у майбутніх фахівців по

документоведению и информационной деятельности в процессе профессиональной подготовки. В ходе исследования установлено, что наиболее эффективным средством качественного образования является введение компетентностного подхода с особым вниманием на формирование цифровой компетентности.

Рассмотрены определения и сущность понятий «цифровая грамотность» и «цифровая компетентность». Цифровая грамотность означает способность понимать и использовать информацию посредством цифровых манипуляций, а также оценивать и применять новые знания, полученные из цифровой среды. Цифровая компетенция включает: умение подбирать нужную информацию, анализировать ее, обрабатывать и использовать; умение вести общение через средства онлайн-коммуникации; овладение основами программирования для создания программ с целью упрощения ведения делопроизводства; умение защитить персональные данные, информацию и компьютерные устройства от угроз повреждения или угона; умение подстраивать компьютерную технику под собственные нужды и решать технические проблемы с приборами.

Сопоставлены понятия «компетентность» и «компетенция». В нашем понимании компетентность – это совокупность взаимосвязанных способностей, знаний и навыков, которые позволяют человеку профессионально и эффективно выполнять свои обязанности. Компетенция – личное качество специалиста решать определенный круг профессиональных задач или обязанностей. Компетентность – это сочетание определенных компетенций, то есть навыков и знаний, а также поведенческих качеств.

Описана профессиональная подготовка специалистов по документоведению и информационно-библиотечному делу на кафедре документоведения и методики обучения Университета Григория Сковороды в Переяславе по

спеціальностям «Профессиональное образование (Документоведение)», «Информационное, библиотечное и архивное дело». Кафедрой разработан и преподается комплекс дисциплин, призванных обеспечить формирование и развитие цифровой компетентности будущих специалистов по документоведению и информационной деятельности, в частности: «Аналитико-синтетическая переработка документной информации», «Электронное управление», «Электронный документооборот», «Социальная и информационная безопасность», «Компьютерная обработка и редактирование документов», «Информационная безопасность и защита информации», «Автоматизированные информационно-поисковые системы» и т.д.

Ключевые слова: цифровая грамотность, цифровая компетентность, компетенция, документоведение, информационная деятельность, профессиональная подготовка.

УДК 37.191.33-

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-13-345-358>

**THEORETICAL ANALYSIS OF THE CONCEPT OF
«PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES» IN THE CONTEXT
OF EDUCATIONAL ACTIVITIES**

**ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «ПЕДАГОГІЧНІ
ТЕХНОЛОГІЇ» В КОНТЕКСТІ ОСВІТНЬОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ**

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПОНЯТИЯ
«ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ» В КОНТЕКСТЕ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

Руслана Тимченко,

кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри
документознавства та
методики навчання
tumchenko.ruclana@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9077-1137>

Університет Григорія
Сковороди в Переяславі,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав,
Київська обл., Україна, 08401

Ruslana Tymchenko,

Ph.D. in Pedagogical Sciences,
Senior Lecturer of Department
of scientific discipline of
documentation and teaching
methods
tumchenko.ruclana@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9077-1137>

Hryhorii Skovoroda University
in Pereiaslav
08401, Ukraine, Kyiv region,
Pereiaslav, Sukhomlynskyi
Str., 30

Андрій Іващенко,

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри
документознавства та
методики навчання

Andrey Ivashchenko,

Ph.D. in Pedagogical Sciences,
Associate Professor of
Department of scientific
discipline of documentation and

socgum_phdpu@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-8175-7766>
Університет Григорія
Сковороди в Переяславі,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав,
Київська обл., Україна,
08401

teaching methods
socgum_phdpu@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-8175-7766>
Hryhorii Skovoroda University
in Pereiaslav
08401, Ukraine, Kyiv region,
Pereiaslav, Sukhomlynskyi
Str., 30

ABSTRACT

The article substantiates the theoretical foundations of the development of pedagogical technology, based on the ideas of philosophers, psychologists, sociologists, teachers, who studied the specific components of the pointed concept «technology» and features of improving pedagogical technologies of the pedagogue's activities. Different approaches of scientists to determine the essence of the concept “pedagogical technology” and its components are analyzed.

Found out that the concept of “studying technology concept” has recently taken root in the pedagogical lexicon. The introduction of learning technology in the practice of the education system helps research and teaching staff to organize their work, set clear goals and determine the method of implementation, i.e. to manage the learning process.

It is established that technologies of development of creative and communicative abilities, use of reflection, empathy, insight, critical thinking become important tools of pedagogical activity that ensure its success, taking into account that a graduate of a higher education institution must not only have professional competencies but also be ready to self-improvement, continuing education, to have the ability to understand yourself and others, to make decisions in both standard and non-standard situations, to be a professional. Therefore, the implementation of pedagogical technologies focused on the professional and personal development of students, the

formation of their skills and abilities of creative and non-standard thinking in educational process in higher education institution acquires special significance.

Various stages of development of pedagogical technology are revealed, each is characterized by advantages of this or that direction. The development of pedagogical technologies takes place in a constant dynamics from defining the essence of the concept, clarifying its specific characteristics, tools, structural composition, to developing a classification and establishing new technological sources. Therefore, pedagogical technology occupies an intermediate position between science and practice, as it functions as a scientific approach that explores the most rational ways of studying, and as a system of methods, principles governing the educational process, and as a real educational process.

Keywords: *pedagogical technologies, teaching methods, methodology, educational technology, personal-oriented education.*

Постановка проблеми. Сучасні умови вищої освіти висувають нові вимоги до системи освіти, яка має стати основою соціально-економічного та духовного розвитку країни. Педагогіка, розвиток теорії та педагогічної практики відіграють провідну роль у досягненні високого рівня освіти, підвищенні її ефективності та досягненні цілей. Нині відбуваються кардинальні перетворення системи вищої освіти, пов'язані з сучасними тенденціями розвитку всіх сфер суспільства.

Технології розвитку творчих і комунікативних здібностей, застосування рефлексії, емпатії, інсайту, критичного мислення стають важливими інструментами педагогічної діяльності, що забезпечують її успіх, враховуючи, що випускник закладу вищої освіти повинен не лише володіти професійними компетенціями, а й бути готовим до самовдосконалення, навчання протягом усього життя, здатності розуміти себе та інших, приймати рішення в стандартних і нестандартних ситуаціях, стати професіоналом.

Тому особливого значення набуває впровадження педагогічних технологій, спрямованих на професійний та особистісний розвиток здобувачів вищої освіти, формування вмінь та навичок творчого та нестандартного мислення під час навчання у ЗВО.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням педагогічної технології займається більшість науковців: Т. Гришина (Гришина, 2003), В. Ортинський (Ортинський, 2009), О. Пехота (Пехота, 2004), О. Пометун (Пометун, 2007) та ін.

Сучасні педагогічні технології вивчали І. Дичківська (Дичківська, 2012), І. Прокопенко (Прокопенко, 2018), В. Стрельников та І. Брітченко (Стрельников&Брітченко, 2013), Підходи до визначення поняття «педагогічні технології» розглядали М. Чепіль та Н. Дудник (Чепіль&Дудник, 2012), Н. Наволокова (Наволокова, 2009) та ін.

Мета статті полягає у теоретичному аналізі та узагальненні наукових підходів щодо інтерпретації терміну «педагогічна технологія», розкриття її структури та змісту.

Виклад основного матеріалу. Педагогічна технологія була предметом суперечок протягом століть. Над цим питанням розмірковували відомі педагоги, підтримуючи або заперечуючи ідею технології навчання. Використання педагогічних технологій дозволяє здійснити перехід до очікуваного кінцевого результату за умов суворої важливості кожного елемента та етапу навчання. Тому до педагогічних технологій слід ставитися як до системного та послідовного втілення в практику раніше спроектованого процесу навчання, як системи методів і засобів досягнення цілей управління процесом (Ортинський, 2009).

Поняття «педагогічні технології» або «технологічні підходи до навчання» виникло у США більше 30 років тому і визнане в багатьох країнах світу, зокрема в Україні, а також визнано ЮНЕСКО. Згідно з ЮНЕСКО, педагогічна (освітня) технологія в загальному розумінні є системним методом

створення, застосування та визначення всього процесу навчання. Вона враховує людські та технічні ресурси та їх взаємодію та має на меті оптимізацію форми навчання (Гончаренко, 1997).

Термін «педагогічна технологія» вперше ввів у 1886 р. Д. Саллі. Він став популярним в освітніх колах Західної Європи та США в середині 20 століття. А за 50-річну історію одноіменної галузі наукового знання відбулися значні та суттєві зміни (Прокопенко, 2018)

Термін «технологія» походить від грецького слова «*techne*» – навички та «*logos*» – поняття або вчення. Поняття технології навчання можна визначити як освітню науку або систему набуття предметних знань.

У словнику іншомовних слів: технологія – «сукупність знань про методи та засоби виробничого процесу» (Наволокова, 2009: 17).

В даний час існують різні тлумачення цих понять та їх взаємозв'язків. Основна відмінність полягає у визначенні співвідношення між цими поняттями. Дослідники В. Стрельников та І. Брітченко вважають, що методами навчання слід називати комбіновану діяльність між викладачами та студентами, спрямовану на вирішення складних завдань. Методологія – це сукупність наукових і обґрунтованих правил навчання та технічних систем, а технологія навчання – інструмент досягнення цілей навчання, тобто системного й послідовного впровадження розробленого навчального процесу на практиці. Тому технологія навчання – це система методів і засобів досягнення цілей управління навчальним процесом (Стрельников&Брітченко, 2013).

У такому тлумаченні понять найбільш поширеним є поняття «технологія навчання». В інших випадках О. Пехота вважає, що поняття «методика» ширше від «технології навчання», оскільки методика відповідає на питання «чому, кого і як навчати», тоді як технологія відповідає лише на питання «як навчати» (Пехота, 2004).

Дослідниця Н. Наволокова умовно поділяє розвиток технології навчання у світовому освітньому просторі на три етапи, кожен з яких характеризується перевагами конкретного напрямку (Наволокова, 2009).

Існують різні погляди на поняття «педагогічна технологія» та «технологія навчання». Деякі дослідники: І. Дичківська, С. Сисоєва зазначали, що поняття «педагогічна технологія» є ширшим за поняття «технологія навчання», оскільки охоплює як освітню технологію, так і технологію навчання. Для розуміння всіх цих понять необхідно простежити основні тенденції розвитку технологічних методів навчання та виділити їх сутність і властивості. Це дасть змогу зв'язати терміни, що розглядаються, та зрозуміти розвиток сучасних теорій методики навчання та освітніх технологій (Дичківська, 2012)

Дослідники визначили найважливіші характеристики педагогічних технологій – постановку та ефективність діагностичних цілей, алгоритмів та проектування, повноту та керованість, можливість коригування, використання різноманітних наочних засобів тощо. У ширшому контексті – як наука, яка може розвивати, виховувати, навчати особистість студентів на основі універсальних характеристик і результатів дидактичних ідей. Інші дослідники схильні розглядати педагогічну технологію як частину педагогіки і метод досягнення запланованих результатів навчання. Тому В. Генецинський вважає, що педагогічна технологія – це знання про педагогічну діяльність, яке реалізується певним чином (Генецинський, 1989)

На думку М. Чепіла та Н. Дудник (Чепіль&Дудник, 2012: 67), педагогічна технологія – це здатність проектувати навчальний процес відповідно до мети та з урахуванням конкретних умов функціонування, тоді як Н. Островерхова та Л. Даниленко вважають, що це певна послідовність і логіка відповідно до мети, як певного алгоритму, спільні дії викладача та здобувачів у процесі навчання, послідовність їх поведінки

та взаємин (Островерхова & Даниленко, 1995: 197)

Мета педагогічної технології, на думку, І. Дічківської – підвищення ефективності навчального процесу, забезпечення досягнень педагога та запланованих результатів навчання. Її поява пов'язана з освітніми реформами в США та Західній Європі, що відбулися в 1960-х рр. (Дічківская, 2015)

Дослідниця Т. Гришина вважає, що педагогічна технологія – це спосіб спільної роботи вчителя та учнів у плануванні, організації та здійсненні реального навчально-виховного процесу за умови забезпечення комфорту всієї навчальної діяльності (Гришина, 2003).

У свою чергу І. Смолюк вважає «педагогічну технологію» проектом навчально-виховного процесу вищих навчальних закладів, що визначає структуру та зміст навчально-пізнавальної діяльності студентів (Смолюк, 1999).

Нині, звичайно, існують різні способи особистісно орієнтованого навчання, що передбачають використання різних організаційних форм і методів навчальної діяльності, що розкривають суб'єктивний досвід вищої школи.

Серед різних напрямків нових педагогічних технологій, що є складовою освітніх технологій, найбільш універсальними є спільне навчання, проектний метод, ігрові технології, різноманітні підходи до навчання. Ці технології дозволяють вирішувати основні завдання: розвиток пізнавальних умінь студентів, вмінь самостійно конструювати свої знання, орієнтуватися в інформаційному просторі, розвивати критичне та творче мислення.

Тому викладацька діяльність також має завдання та методи їх вирішення та контролю. Ці «методи» називаються технологією навчання, технологією виховання та технологією контролю.

Технологія навчання є інструментом досягнення цілей навчання. Інакше кажучи, технологія навчання є однією з частин (компонентів) педагогічної діяльності, яка є інструментом розв'язання педагогічних завдань. Технології

навчання та виховання будуються на тих же принципах, що й педагогічні технології, оскільки мають технологічний підхід до навчання.

Сучасні технології професійної освіти мають багато недоліків. Вони заважають більшості людей після закінчення навчання виконувати практичну роботу за фахом, що в свою чергу вимагає перепідготовки фахівців безпосередньо на робочому місці. В результаті тривалість навчання значно подовжується.

Основним недоліком традиційного навчання є те, що навчальна поведінка замінюється засвоєнням знань і процес отримання знань далекий від процесу їх застосування. Тому більшість раніше повідомлених знань не передаються на практику і, в принципі, не можуть бути перенесені.

Причому, на думку Н. Наволокової, необхідно розрізняти прийоми навчання і методи навчання. Відмінність полягає в тому, що педагогічні технології можна копіювати і тиражувати, забезпечуючи високу якість навчального процесу або вирішуючи освітні завдання, закладені в технологію навчання. Технологія зазвичай не може гарантувати якість. Однак техніку можна довести до технічного рівня. Наприклад, існує певний метод оцінювання знань, якщо він відповідає об'єктивності, достовірності та обґрунтованості, його можна назвати педагогічною технологією (Наволокова, 2009)

Основне завдання педагогіки професійної освіти – навчити людей діяти, тобто використовувати отримані знання для вирішення практичних завдань.

Відтак, поняття «педагогічна технологія» можна виразити у трьох аспектах:

- науковий у рамках педагогічних наук, який досліджує і розробляє цілі, зміст і методи навчання, проектує освітні процеси;
- процесуально-описовий, як алгоритм навчально-виховного процесу, сукупність цілей, змісту, методів і засобів досягнення запланованих результатів;

– процесуально-дієвим, як здійснення педагогічного процесу, функціонування всіх особистісних, інструментальних та методологічних засобів.

Кожна сучасна педагогічна технологія є синтезом педагогічного навчання та практичних результатів, поєднанням традиційних елементів минулого досвіду та елементів, вироблених суспільно-технічним прогресом, особливо гуманізацією, соціал-демократизацією та технологічною революцією.

Висновки. Отже розвиток педагогічних технологій відбувається в постійній динаміці від визначення сутності поняття, пояснення його специфічних ознак, засобів, структурного складу до розробки класифікації та створення нових технологічних джерел. Тому педагогічна технологія займає проміжне положення між наукою і практикою, оскільки функціонує як науковий підхід, що досліджує найбільш раціональні шляхи навчання, і як система методів, принципів, що регулюють процес навчання, і як реальний процес навчання.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гальперин П. Я. О формировании умственных действий и понятий. *Культурно-историческая психология*. 2010. Том 6. № 3. С. 111–114.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ, 1997. 376 с.
3. Гришина Т. В. Освітня технологія як об'єкт методичної роботи. Харків : Основа, 2003. 96 с.
4. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: 2-ге вид., допов. Київ : Академвидав, 2012. 349 с.
5. Наволокова Н. П. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій. Харків: Вид. група «Основа», 2009. 176 с.
6. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи. Види педагогічних технологій. 2009 URL : http://pidruchniki.com/17190512/pedagogika/vidi_pedagogichnih_tehnologiy//.

7. Островерхова Н. М., Даниленко Л. І. Ефективність управління загальноосвітньою школою: соціально-педагогічний аспект. Монографія. Київ, 1995. С. 197.
8. Пехота О.М. Освітні технології: навч.-метод. посіб. Київ: А.С.К., 2004. 256 с.
9. Пометун О. Технологія інтерактивного навчання як інноваційне педагогічне явище. *Рідна школа*. 2007. № 5. С. 46–49.
10. Прокопенко І. Ф. Педагогічні технології в підготовці вчителів : навчальний посібник / кол. авторів ; за ред. І. Ф. Прокопенка. 3-є вид., допов. і переробл. Харків : ХНПУ, 2018. 457 с.
11. Смолюк І. О. Розвиток педагогічних технологій у вищих закладах освіти України : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Київ, 1999. 35 с.
12. Стрельников В. Ю., Брітченко І. Г. Сучасні технології навчання у вищій школі : модульний посібник для слухачів авторських курсів підвищення кваліфікації викладачів МПІК ПУЕТ. Полтава : ПУЕТ, 2013. 309 с.
13. Чепіль М. М., Дудник Н. З. Педагогічні технології. Київ: Академія. 2012. 224 с.

REFERENCES

1. Gal'perin P. Ya. (2010) O formirovanii umstvennykh deystviy i ponyatiy. [On the formation of mental actions and concepts]. Kul'turno-istoricheskaya psikhologiya – Cultural and historical psychology, (Vols. 6), 3, 111–114 [in Ukrainian].
2. Honcharenko S. (1997) Ukrayins'kyy pedahohichnyy slovnyk [Ukrainian pedagogical dictionary]. Kyiv [in Ukrainian].
3. Hryshyna, T. V. (2003). Osvitnia tekhnolohiia yak ob'ekt metodychnoi roboty [Educational technology as an object of methodical work]. Kharkiv, Ukraine: Osnova [in Ukrainian].
4. Dychkivs'ka I.M. (2012) Innovatsiyni pedahohichni tekhnolohiyi [Innovative pedagogical technologies] (2nd ed. rev.). Kyiv : Akademvydav[in Ukrainian].

5. Navolokova, N. P. (2009). *Entsyklopediia pedahohichnykh tekhnolohii ta innovatsii [Encyclopedia of pedagogical technologies and innovations]*. Kharkiv, Ukraine: Vyd. hrupa «Osnova» [in Ukrainian].
6. Ortyns'kyi V. L. (2009) *Pedahohika vyshchoyi shkoly. Vydy pedahohichnykh tekhnolohiy [Pedagogy of high school. Types of pedagogical technologies]* Retrieved from http://pidruchniki.com/17190512/pedagogika/vidi_pedagogichnih_tehnologiy/ [in Ukrainian].
7. Ostroverkhova, N. M. & Danylenko, L. I. (1995). *Efektivnist upravlinnia zahalnoosvitnoiui shkoloiu: sotsialno-pedahohichnyi aspekt [Effectiveness of secondary school management: socio-pedagogical aspect]*. Kyiv. [in Ukrainian].
8. Pyekhota O. M. (2004) *Osvitni tekhnolohiyi [Educational technologies]*. Kyiv: A.S.K. [in Ukrainian].
9. Pometun O. Tekhnolohiya interaktyvnoho navchannya yak innovatsiyne pedahohichne yavyshe [Technology of interactive learning as an innovative pedagogical phenomenon]. *Ridna shkola – Native school*, 5, 46–49 [in Ukrainian].
10. Prokopenko I. F. (2018). *Pedahohichni tekhnolohii v pidhotovtsi vchyteliv [Pedagogical technologies in teacher training]* I. F. Prokopenko (3rd ed., rev.). Kharkiv: KhNPU [in Ukrainian].
11. Smoliuk I. O. (1999). Rozvytok pedahohichnykh tekhnolohii u vyshchykh zakladakh osvity Ukrainy [Development of pedagogical technologies in higher educational institutions of Ukraine]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
12. Strel'nikov V. Yu. & Britchenko I. H. (2013) *Suchasni tekhnolohiyi navchannya u vyshchii shkoli [Modern technologies of education in higher school]*. Poltava : PUET [in Ukrainian].
13. Chepil' M. M. & Dudnyk N. Z. (2012) *Pedahohichni tekhnolohiyi [Pedagogical technologies]*. Kyiv: Akademiya [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті обґрунтовано теоретичні засади розвитку педагогічної технології, основу яких склали ідеї філософів,

психологів, соціологів, педагогів, які досліджували конкретні складові зазначеного поняття «технологія» та особливості вдосконалення педагогічних технологій у діяльності педагога. Проаналізовано різні підходи науковців щодо визначення сутності поняття «педагогічна технологія» та його складових.

З'ясовано, що останнім часом поняття «концепція технології навчання» вкоренилося в педагогічний лексикон. Впровадження технології навчання у практику системи освіти допомагає науково-педагогічним працівникам організувати свою роботу, поставити чіткі цілі та визначити спосіб реалізації, тобто керувати навчальним процесом.

Встановлено, що технології розвитку творчих та комунікативних здібностей, застосування рефлексії, емпатії, інсайту, критичного мислення стають важливими інструментами педагогічної діяльності, що забезпечують її успішність, з урахуванням того, що випускник закладу вищої освіти повинен не тільки володіти фаховими компетентностями, але і бути готовий до самовдосконалення, неперервної освіти, володіти здатністю розуміння самого себе і оточуючих, приймати рішення як стандартних, так і нестандартних ситуаціях, бути професіоналом. Тому особливого значення набуває реалізація в процесі навчання у закладі вищої освіти педагогічних технологій, орієнтованих на професійний та особистий розвиток здобувачів вищої освіти, формування у них навичок і умінь творчого і нестандартного мислення.

Виявлено різноманітні етапи розвитку педагогічної технології, кожен з яких характеризується перевагами того чи іншого напрямку. Розвиток педагогічних технологій відбувається в постійній динаміці від визначення сутності поняття, уточнення його специфічних характеристик, інструментальних засобів, структурного складу, до розробки класифікації та встановлення нових технологічних джерел. Тому педагогічна технологія займає проміжне положення між

наукою і практикою, оскільки функціонує і як науковий підхід, що досліджує найбільш раціональні шляхи навчання, і як система способів, принципів, що регулюють процес навчання, і як реальний процес навчання.

Ключові слова: педагогічні технології, методи навчання, методика, технологія навчання, особистісно орієнтоване навчання.

АННОТАЦИЯ

В статье обоснованы теоретические основы развития педагогической технологии, основу которых составили идеи философов, психологов, социологов, педагогов, исследовали конкретные составляющие этого понятия «технология» и особенности совершенствования педагогических технологий в деятельности педагога. Проанализированы различные подходы ученых к определению сущности понятия «педагогическая технология» и его составляющих.

Установлено, что в последнее время понятие «концепция технологии обучения» укоренилось в педагогический лексикон. Внедрение технологии обучения в практику системы образования помогает научно-педагогическим работникам организовать свою работу, поставить четкие цели и определить способ реализации, то есть управлять учебным процессом.

Установлено, что технологии развития творческих и коммуникативных способностей, применение рефлексии, эмпатии, инсайта, критического мышления становятся важными инструментами педагогической деятельности, обеспечивающих ее успешность, с учетом того, что выпускник учреждения высшего образования должен не только обладать профессиональными компетенциями, но и быть готов к самосовершенствованию, непрерывного образования, обладать способностью понимания самого себя и окружающих, принимать решения как стандартных, так и нестандартных ситуациях, быть профессионалом. Поэтому

особое значение приобретает реализация в процессе обучения в вузе высшего образования педагогических технологий, ориентированных на профессиональное и личностное развитие соискателей высшего образования, формирование у них навыков и умений творческого и нестандартного мышления.

Выявлены различные этапы развития педагогической технологии, каждый из которых характеризуется преимуществами того или иного направления. Развитие педагогических технологий происходит в постоянной динамике от определения сущности понятия, уточнение его специфических характеристик, инструментальных средств, структурного состава, к разработке классификации и установления новых технологических источников. Поэтому педагогическая технология занимает промежуточное положение между наукой и практикой, поскольку функционирует и как научный подход, исследует наиболее рациональные пути обучения, и как система способов, принципов, регулирующих процесс обучения, и как реальный процесс обучения.

Ключевые слова: педагогические технологии, методы обучения, методика, технология обучения, личностно ориентированное обучение.

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ

Стасюк О.О. Становлення, формування, діяльність тоталітарної інституції уповноважених в УСРР в роки Голодомору-геноциду. Переяслав, 2021

Український голодоморознавчий науковий дискурс не втрачає актуальності і є ключовим для сучасного українського громадянського суспільства.

У цьому контексті унікальною є робота науковиці Олеси Стасюк «Становлення, формування, діяльність тоталітарної інституції уповноважених в УСРР в роки Голодомору-геноциду». Рецензована монографія присвячена аналізу тих інструментів та механізмів, які комуністичні керманичі радянської імперії застосовували для утвердження та легітимації своєї влади. Одним із таких знарядь утвердження в Україні комуністичного тоталітарного режиму став інститут уповноважених, які були практичними виконавцями злочину Голодомору-геноциду.

Дослідниця уперше в українській історіографії проаналізувала процес становлення інституту уповноважених напередодні та в роки Голодомору 1932–1933 рр.

Архітектоніка монографії розкриває процес трансформації та деформації соціальної структури українського соціуму в 1920-х роках; становлення й функціонування інституту уповноважених у 1932 р.; діяльність уповноважених у ході організації Голодомору у 1933 р.; відтворює соціально-психологічний портрет уповноважених – виконавців злочину геноциду.

О.Стасюк у достатній мірі змогла використати принцип історизму, застосувавши його при аналізі історичних процесів та подій, що дало їй змогу висвітлити усі основні явища, які відбувалися в українському соціумі у 1920-х роках, у розвитку та системній єдності. Науковиця застосувала новітній методологічний інструментарій, притаманний європейським історичним студіям із використанням методів соціальної

психології, усної історії, і поєднавши їх з глибоким джерелознавчим аналізом.

У монографії Олесі Стасюк дістала достатнє висвітлення проблема формування інституту уповноважених, виокремлені його відмінності від подібних кампаній з мобілізації партактиву різних рівнів. Ґрунтовну увагу у рецензованій праці О. Стасюк присвячено кореляційним зв'язкам із геноцидними діями комуністичного режиму у ході хлібозаготівельних кампаній 1932–1933 рр. та дослідженню специфіки мобілізації для роботи у селі уповноважених усіх рівнів. Авторка слушно зауважує, що специфіка мобілізації полягала у поєднанні двох факторів: політичної благонадійності кандидатів та нерозуміння мобілізованими специфіки сільського господарства, а вище партійно-радянське керівництво СРСР підозрювало низову ланку партійно-радянського і колгоспного керівництва у «зрощенні із куркулем».

Окрему увагу науковиця присвятила відтворенню соціально-психологічного портрету типового представника інституту уповноважених. Авторка на основі архівних та усноісторичних джерел переконливо довела індоктринацію та зросійщення цієї категорії партактиву.

Заслуговує на увагу наявність у роботі графіків та таблиць, які наочно відтворюють природний приріст та рух населення України, стратегічний зріз, статтево-вікову структуру та загалом відтворюють соціальну трансформацію та деформацію українського соціуму. Разом з тим, на наш погляд, бажано б було подати зведені данні про кількість залучених уповноважених по областях та у районах УСРР, враховуючи їх декларовану комуністичним тоталітарним режимом та фактичну кількість, що перебували на місцях.

Отже, Олеся Стасюк, поставивши перед собою нелегке завдання – всебічно дослідити феномен інституту уповноважених, на нашу думку, цілком впоралася із ним. Переконані, що окрім академічної цінності, монографія

дослідниці Олесі Стасюк «Становлення, формування, діяльність тоталітарної інституції уповноважених та виконавців в УСРР в роки Голодомору-геноциду» буде цікавою та суспільно корисною і масовому читачу, особливо у сучасних умовах подолання українським громадянським суспільством тоталітарної спадщини.

Рецензент:

Доктор історичних наук, професор
Завідувач відділу архівних фондів рукописів та
фонозаписів Інституту мистецтвознавства,
фольклористики та етнології імені

М. Т. Рильського НАН України

В. Борисенко

***To the authors of Bulletin
Dear authors!***

Hryhoriy Skovoroda University in Pereyaslav accepts economic articles for printing in the scientific collection «Society. Document. Communication»

In order to be able to submit articles to the collection and check the current status of your submissions, you must log in to the website <https://sdc-journal.com> or register.

Requirements for design of the publication

The article is submitted in the original language (Ukrainian, Russian or English).

If the article is written in English, it is necessary to submit a translation (in Ukrainian or Russian) to the Editorial Board!

The main body of the article (*without annotations and literature*) should be at least 10 pages long. The total volume of the article should not exceed 25 pages.

Manuscripts undergo mandatory «blind» review.

Technical requirements for the article:

Margins: lower, upper - 2 sm; right - 1.5 sm; left - 3 sm.

Editor: MS Word.

Headset: Times New Roman, *pins (size)* 14, *spacing* – 1.

The text is typed without hyphenation.

Regarding the characters: only the following text should be quoted in the text: «», a dash is a short dash: «–». You do not need to put extra spaces, especially in front of square brackets or in parentheses. To prevent this, use the «Unprinted» function.

Tables in the text should be executed in Excel or Word without filling. Drawings made in Word should be grouped together and be a single graphic object. All illustrations must be in black and white or in grayscale, you can use other fill modes (pattern).

The scientific article should contain the following necessary elements:

- statement of the problem in general form and connection with important scientific or practical tasks; relevance of the topic;
- analysis of the latest research and publications in which the problem is solved and which the author relies on, the selection

of previously unresolved parts of the general problem to which the article is devoted;

- formulating the goals (goals) of the article, setting the task;
- presentation of the main research material with full justification of the scientific results;
- conclusions and prospects for further exploration in this direction.

The article is formulated as follows:

In the upper left corner: UDC code;

In the middle:

- title of the article (in English, capital letters, bold);
- title of the article (in Ukrainian, capital letters, bold);
- article title (in Russian, capital letters, bold);

In two columns:

On the left (in Ukrainian or Russian):

- ***name, surname of the author (authors) (italics, bold);***
- academic rank, academic degree, position;
- e-mail;
- ORCID;
- Researcher ID;
- place of work;
- postal address of the institution where the author (s) works.

On the right (in English):

- ***name, surname of the author (authors) (italics, bold);***
- academic rank, academic degree, position;
- e-mail;
- ORCID;
- Researcher ID;
- place of work;
- postal address of the institution where the author (s) works.

Width alignment:

Abstract of the article (in English, *italics*, volume - not less than 1800 characters without spaces (230-250 words)). **Keywords** (in English, *italics*, 6-8 words)

Article text in original language (as required).

SOURCES AND LITERATURE (title in center, bold)

1. ...
2. ...

REFERENCES (title in center, bold)

1.
2. ...

Abstract of the article in Ukrainian (*italics*, volume - not less than 1800 characters without spaces (230-250 words)). **Keywords** (in Ukrainian, *italics*, 6-8 words);

Abstract in Russian (*italics*, volume - not less than 1800 characters without spaces (230-250 words)). **Keywords** (in Russian, *italics*, 6-8 words).

Citation and in-text references to literary sources are made in the **APA** style, for example (Petrenko, 2008); if the source page is specified, it is given through a colon, for example (Petrenko, 2008: 125).

Literature design

The literature is designed in accordance with the requirements of «DSTU 8302: 2015. Bibliographic reference. General Terms and rules of assembly», of July 1, 2016)

References are made according to the APA standard

For transliteration of the Ukrainian text into Latin the free site <http://www.slovnyk.ua/services/translit.php> is used (we choose the American variant);

for transliteration of Russian text using the free site <http://fotosav.ru/services/transliteration.aspx>.

Articles whose authors do not have a scientific degree are additionally accompanied by a review of Ph.D., Doctor in the field of publication or an extract from the protocol of the meeting of the department on the recommendation of the article for publication. The review or extract from the protocol is submitted in the original or in scanned form by e-mail.

Tel.: (097) 758-40-85; (093) 534-12-58; (095) 460-98-24

Website of the collection of scientific works: <https://sdc-journal.com>

E-mail: redkolegiasdk@gmail.com

Editorial Board

До авторів збірника Шановні автори!

Університет Григорія Сковороди в Переяславі приймає до друку у науковому збірнику «Соціум. Документ. Комунікація» статті з актуальних питань історичної науки, археології, історіографії, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін (оригінальні результати досліджень у галузі документознавства, бібліотечної та видавничо-поліграфічної справи, соціальних комунікацій та соціогуманітаристики на національному та міжнародному рівнях), теорії та практики досліджень у галузі сучасних навчально-методичних технологій підготовки фахівців.

Для того, щоб мати можливість подавати статті до збірника та перевіряти поточний статус своїх подань, необхідно увійти на сайт <https://sdc-journal.com> або зареєструватись.

Вимоги до оформлення публікації

Стаття подається мовою оригіналу (українською, російською або англійською).

Якщо стаття написана англійською мовою, необхідно представити до редакції її переклад (українською або російською мовами)!

Обсяг основного тексту статті (*без анотацій та літератури*) має становити не менше 10 стор. Загальний обсяг статті не повинен перевищувати 25 сторінок.

Рукописи проходять обов'язкове «сліпе» рецензування.

Технічні вимоги: Поля: *нижнє, верхнє* – 2 см; *праве* – 1,5 см; *ліве* – 3 см.

Редактор: MS Word.

Гарнітура: Times New Roman, *кегель* (розмір) 14, *інтервал* – 1.

Текст набирається без переносів.

Щодо символів: у тексті необхідно використовувати лапки лише такого зразку: «», тире – це коротке тире: «—». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними

чи круглими дужками, а також у них. Для запобігання цього потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки».

Таблиці в тексті мають бути виконані в Excel або Word без заливання. Малюнки, виконані у Word, мають бути згруповані і являти собою один графічний об'єкт. Усі ілюстрації треба подавати в чорно-білому варіанті або у градаціях сірого кольору, можна використовувати інші способи заливки (узор).

Наукова стаття повинна містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; актуальність теми;

- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор (**обов'язково з покликаннями на праці цих авторів і внесенням їх до загального списку літератури!**), виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

- формулювання цілей (мети) статті, постановка завдання;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

- висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Стаття повинна мати таку структуру:

У верхньому лівому кутку: Шифр УДК;

По центру:

- назва статті (англ. мовою, великими літерами, **напівжирним** шрифтом);
- назва статті (українською мовою, великими літерами, **напівжирним** шрифтом);
- назва статті (російською мовою, великими літерами, **напівжирним** шрифтом);

У двох колонках:

З лівого боку (українською або російською мовою):

- **ім'я, прізвище автора (авторів)** (курсивом, напівжирним шрифтом);
- вчене звання, науковий ступінь, посада;
- E-mail;
- ORCID;
- Researcher ID;
- місце роботи;
- поштова адреса установи, де праює автор (автори).

З правого боку (англійською мовою):

- **ім'я, прізвище автора (авторів)** (курсивом, напівжирним шрифтом);
- вчене звання, науковий ступінь, посада;
- E-mail;
- ORCID;
- Researcher ID;
- місце роботи;
- поштова адреса установи, де праює автор (автори).

Вирівнювання по ширині:

Анотація статті (англійською мовою, курсивом, обсяг – не менше 1800 знаків без пробілів (230-250 слів)). Ключові слова (англійською мовою, курсивом, 6-8 слів)

Текст статті мовою оригіналу (відповідно вимог).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА (назва по центру, напівжирним шрифтом)

3. ...

4. ...

REFERENCES (назва по центру, напівжирним шрифтом)

3.

4. ...

Анотація статті українською мовою (курсивом, обсяг – не менше 1800 знаків без пробілів (230-250 слів)); **Ключові слова** (українською мовою, курсивом, 6-8 слів);

Анотація російською мовою (курсивом, обсяг – не менше 1800 знаків без пробілів (230-250 слів)); **Ключові слова** (російською мовою, курсивом, 6-8 слів).

Цитування та внутрішньотекстове покликання на літературні джерела здійснюються за стилем **АРА**, наприклад (Петренко, 2008); якщо зазначається сторінка джерела, то вона подається через двокрапку, наприклад (Петренко, 2008: 125).

Оформлення літератури

Література оформлюється відповідно до вимог «ДСТУ 8302:2015. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання», що вступив в дію 01.07.2016)

References оформлюється згідно стандарту АРА

Для транслітерації українського тексту на латиницю використовується безкоштовний сайт <http://www.slovnyk.ua/services/translit.php> (вибираємо варіант *американська*);

для транслітерації російського тексту використовується безкоштовний сайт <http://fotosav.ru/services/transliteration.aspx>.

Статті, автори яких не мають наукового ступеня, додатково супроводжуються рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається в оригіналі або в сканованому вигляді електронною поштою.

Довідки за телефоном: (097) 758-40-85; (093) 534-12-58;
(095) 460-98-24

Сайт збірника наукових праць: <https://sdc-journal.com>

Електронна адреса: redkolegiasdk@gmail.com

Редакційна колегія

***К авторам сборника
Уважаемые авторы!***

Университет Григория Сковороды в Переяславе принимает к печати в научном сборнике «Социум. Документ. Коммуникация» статьи по актуальным вопросам исторической науки, археологии, историографии, источниковедения и специальных исторических дисциплин (оригинальные результаты исследований в области документоведения, библиотечного и издательско-полиграфического дела, социальных коммуникаций и социогуманитаристики на национальном и международном уровнях), теории и практики исследований в области современных учебно-методических технологий подготовки специалистов.

Для того, чтобы иметь возможность подавать статьи в сборник и проверять текущий статус своих публикаций, необходимо войти на сайт <https://sdc-journal.com> или зарегистрироваться.

Требования к оформлению публикации

Статья подается на языке оригинала (украинском, русском или английском).

Если статья написана на английском языке, необходимо представить в редакцию ее перевод (на украинском или русском языках)!

Объем основного текста статьи (*без аннотаций и литературы*) должен составлять не менее 10 стр. Общий объем статьи не должен превышать 25 страниц.

Рукописи проходят обязательное «слепое» рецензирование.

Технические требования:

Поля: *нижнее, верхнее* - 2 см; *правое* - 1,5 см; *левое* - 3 см.

Редактор: MS Word. Гарнитура: Times New Roman, кегль (размер) 14, интервал - 1.

Текст набирается без переносов.

Относительно символов: в тексте необходимо использовать кавычки только такого образца: «», тире - это короткое тире «-». Не нужно ставить лишние пробелы, особенно перед квадратными или круглыми скобками, а также в них. Для предотвращения этого нужно использовать функцию «Непечатные знаки».

Таблицы в тексте должны быть выполнены в Excel или Word без заливки. Рисунки, выполненные в Word, должны быть сгруппированы и представлять собой один графический объект. Все иллюстрации надо подавать в черно-белом варианте или в градациях серого цвета, можно использовать другие способы заливки (узор).

Научная статья должна содержать следующие элементы:

- постановка проблемы в общем виде и связь с важными научными и практическими задачами; актуальность темы;
- анализ последних исследований и публикаций, в которых начато решение данной проблемы и на которые опирается автор (**обязательно с ссылками на труды этих авторов и внесением их в общий список литературы!**), выделение нерешенных ранее частей общей проблемы, которым посвящена статья;
- формулирование целей (цели) статьи, постановка задачи;
- изложение основного материала исследования с полным обоснованием полученных научных результатов;
- выводы и перспективы дальнейших исследований в данном направлении.

Статья оформляется по следующей структуре:

В верхнем левом углу: Шифр УДК

По центру:

- название статьи (на англ. языке, большими буквами, **полужирным** шрифтом)
- название статьи (на украинском языке, большими буквами, **полужирным** шрифтом)
- название статьи (на русском языке, большими буквами, **полужирным** шрифтом)

В двух колонках:

С левой стороны (на украинском или русском языке):

- **имя, фамилия автора (авторов)** (курсивом, полужирным шрифтом)
- ученое звание, ученая степень, должность;
- E-mail;
- ORCID;
- Researcher ID;
- место работы;
- почтовый адрес учреждения, где работает автор (авторы).

С правой стороны (на английском языке):

- **имя, фамилия автора (авторов)** (курсивом, полужирным шрифтом)
- ученое звание, ученая степень, должность;
- E-mail;
- ORCID;
- Researcher ID;
- место работы;
- почтовый адрес учреждения, где работает автор (авторы).

Выравнивание по ширине:

Аннотация статьи (на английском языке, курсивом, объем – не менее 1800 знаков без пробелов (230-250 слов)).

Ключевые слова (на английском языке, курсивом, 6-8 слов)

Текст статьи на языке оригинала (в соответствии с требованиями).

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА (название по центру, полужирным шрифтом)

5. ...

6. ...

REFERENCES (название по центру, полужирным шрифтом)

5.

6. ...

Аннотация статьи на украинском языке (курсивом, объем - не менее 1800 знаков без пробелов (230-250 слов)).

Ключевые слова (на украинском языке, курсивом, 6-8 слов);

Аннотация на русском языке (курсивом, объем - не менее 1800 знаков без пробелов (230-250 слов)). **Ключевые слова** (на русском языке, курсивом, 6-8 слов).

Цитирование и внутритекстовые ссылки на литературные источники осуществляются по стилю **АРА**, например (Петренко, 2008); если отмечается страница источника, то она подается через двоеточие, например (Петренко, 2008: 125).

Оформление литературы

Литература оформляется в соответствии с требованиями «ДСТУ 8302:2015. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання», вступившего в действие 01.07.2016. References оформляется согласно стандарта АРА

Для транслитерации украинского текста на латиницу используется бесплатный сайт <http://www.slovnyk.ua/services/translit.php> (выбираем вариант американская);

для транслитерации русского текста используется бесплатный сайт <http://fotosav.ru/services/transliteration.aspx>.

Статьи, авторы которых не имеют ученой степени, дополнительно сопровождаются рецензией кандидата, доктора наук по специальности публикации или выпиской из протокола заседания кафедры (отдела) о рекомендации статьи к печати. Рецензия или выписка из протокола подается в оригинале или по электронной почте.

Справки по телефону: (097) 758-40-85; (093) 534-12-58; (095) 460-98-24

Сайт сборника научных трудов: <https://sdc-journal.com>

Электронный адрес: redkolegiasdk@gmail.com

Редакционная коллегия

[illegible]

Наукове видання

Соціум. Документ. Комунікація
Society. Document. Communication
Социум. Документ. Коммуникация

Збірник наукових статей

Редакція не несе відповідальності за погляди, судження, результати та висновки, зроблені авторами статей і надруковані в збірнику. Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ **несуть автори матеріалів**.

Статті приймаються до друку лише після їх обговорення на засіданні редколегії збірника при наявності позитивної рецензії рецензента та підтримки їх більшістю членів редколегії.

У разі передруку посилання на «Соціум. Документ. Комунікація» **обов'язкове**.

Підписано до друку 08.12.2021 р. Формат 60x84/16.

Папір офсет. Гарнітура Times New Roman. Наклад 100.

Зам. № 83. Ум. друк. арк. 14.

Виробник ФОП Домбровська Я.М Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців

ДК № 6366 від 22.08.2018 р.

08055, Київська обл., Макарівський р-он., с. Вільне,

e-mail: devis519@ukr.net